

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Cihan KAYMAZ

NEOLİBERALİZM VE ÇEVRECİ HAREKETLER:
SİNOP-GERZE TERMİK SANTRAL ÖRNEĞİ

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2017

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Cihan KAYMAZ

NEOLİBERALİZM VE ÇEVRECİ HAREKETLER:
SİNOP-GERZE TERMİK SANTRAL ÖRNEĞİ

Danışman

Prof. Dr. Faruk ATAAY

Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2017

T.C.
Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Cihan KAYMAZ'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı Doktora Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Mihriban ŞENGÜL (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Faruk ATAAY (İmza)

Üye : Doç. Dr. Burak ÖZÇETİN (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Kadriye OKUDAN DERNEK (İmza)

Üye : Yrd. Doç. Dr. Salih AKKANAT (İmza)

Tez Başlığı: Neoliberalizm ve Çevreci Hareketler: Sinop-Gerze Termik Santral Örneği

Onay: Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 23/01/2017

Mezuniyet Tarihi : 09/02/2017

(İmza)

Prof. Dr. İhsan BULUT

Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Neoliberalizm ve Çevreci Hareketler: Sinop-Gerze Termik Santral Örneği” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

(İmza)

Cihan KAYMAZ

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR LİSTESİ	iii
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL TARTIŞMALAR: NEOLİBERAL YENİDEN YAPILANMA VE NEOLİBERAL HEGEMONYANIN KRİZLERİ

1.1. Kapitalizmin Eşitsiz ve Bileşik Gelişimi	9
1.1.1. Geç Kapitalizm Aşaması	15
1.1.2. Birikim Stratejileri ve Neoliberalizm	18
1.1.3. Kapitalizmin İkizlerinden Biri: Ekolojik Kriz	22
1.2. Hegemonya Krizi ve Neoliberal Hegemonik Projeler	26
1.2.1. Stratejik-İlişkisel Devlet Biçimi	29
1.2.2. Hegemonik Projelerde Disiplin: Denetim ve Yönetim Aygıtları	35
1.3. Karşı-Hegemonya: Yerel-Ekoloji Karakterli Hareketler	39
1.3.1. Karşı-Hegemonya'nın Morfolojisi: "Yeni" Toplumsal Hareketler	44
1.3.2. Neoliberal Hegemonyaya Karşı Yerel-Ekolojik Hareketlerin Konumu	57

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE NEOLİBERALLEŞME SÜRECİ

2.1. Azgelişmişliğin Durumu	70
2.2. Türkiye'deki Birikim Stratejisi ve Yeniden Yapılanma: Enerji ve Tarım	76
2.2.1. Enerji Sektöründe Türkiye'deki Neoliberal Birikim Stratejisi	82
2.2.2. Türkiye'de Tarım Sektörünün Neoliberal Dönüşümü	84
2.3. Türkiye'nin Özgüllüğü ve Hegemonik Projeler	88

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KARŞI HEGEMONYA ARAYIŞLARI: GERZE TERMİK SANTRAL DİRENİŞİ

3.1.	Neoliberalleşmenin Yükselişi Sürecinde Türkiye’de Ekoloji Tartışmaları	111
3.2.	Yerel-Ekolojik Karakterli Hareketleri Konumlandırmak	117
3.3.	Yerel-Ekoloji Karakterli Karşı-Hegemonya Potansiyelleri	121
3.4.	Sinop-Gerze Termik Santrali	125
3.4.1.	Devlet-Sermaye Bloğunun Durumu	131
3.4.2.	Sinop-Gerze Termik Santral Direnişi’nin Örgütlenme ve Stratejisi	139
3.5.	Yerel-Ekoloji Karakterli Sinop-Gerze Termik Santral Direnişi’nin Karşı-Hegemonya Potansiyeli	147
SONUÇ		154
KAYNAKÇA.....		159
ÖZGEÇMİŞ.....		184

KISALTMALAR LİSTESİ

5 SAL	Yapısal Uyum Kredisi Anlaşması
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AEP	Acil Eylem Planı
AKP	Adalet ve Kalkınma Partisi
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
BES	Büro Emekçileri Sendikası
BM	Birleşmiş Milletler
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ÇED	Çevresel Etki Değerlendirmesi
DB	Dünya Bankası
DİAMAT	Diyalektik Materyalizm
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
DSP	Demokratik Sol Parti
DTÖ	Dünya Ticaret Örgütü
Eğit-Der	Eğitimciler Derneği
Eğitim-İş	Eğitim ve Bilim İşgörenleri Sendikası
Eğitim-Sen	Eğitim ve Bilim Emekçileri Sendikası
EMEP	Emek Partisi
EMO	Elektrik Mühendisleri Odası
Enerji SECAL	Sektörel Yapısal Uyarlama Kredileri
EPDK	Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu
ETKB	Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı
GEGP	Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı
GERÇEK	Gerze Kalkınma ve Çevre Koruma Derneği
GES	Gerze Enerji Santrali
HEPAR	Hak ve Eşitlik Partisi
HES	Hidroelektrik Santral
IEA	Uluslararası Enerji Ajansı
IMF	Uluslararası Para Fonu

KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
KURD	Keynesyen Ulusal Refah Devleti
KUZKA	Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı
MHP	Milliyetçi Hareket Partisi
MMO	Makine Mühendisleri Odası
MTA	Mevcut En iyi Teknikler
MÜSİAD	Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği
MW	Megavat
OECD	İktisadi İşbirliği ve Gelişme Teşkilatı
OHAL	Olağanüstü Hal
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
GERDAK	Yeşil Gerze Dağcılık Doğa ve Gençlik Spor Kulübü
STK	Sivil Toplum Kuruluşları
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TEK	Türkiye Elektrik Kurumu
TEMA	Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma Vakfı
TMMOB	Türk Mimar ve Mühendisler Odası Birliği
TOBB	Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
TOMA	Toplumsal Olaylara Müdahale Aracı
TP	Türkiye Partisi
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
Türk-Eğitim-Sen	Türkiye Eğitim ve Öğretim Bilim Hizmetleri Kolu
	Kamu Çalışanları Sendikası
TÜSİAD	Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği
TYDTA	Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
YEGEP	Yeşil Gerze Çevre Platformu
Yİ	Yap-İşlet
YİD	Yap-İşlet-Devret

ÖZET

Neoliberal küreselleşme çağında küresel-ulusal-yerel ölçeklerarası hiyerarşik bağın ortadan kalkmasının bir göstergesi neoliberal hegemonyanın karşısında gelişen yerel-ekolojik karakterli hareketlerin karşı-hegemonya potansiyelinin artması olmuştur. Giderek artan bu potansiyeli anlamlandırabilmek, neoliberal küreselleşme çağının çözömlenmesinin temel koşullarından biri haline gelmiştir. Ne var ki neoliberalizm ile yerel-ekolojik karakterli hareketler arasındaki ilişkinin çözömlenmesi farklı bakış açılarına göre değeriendirildiğinden birtakım problemlili unsurlar içermektedir. Bu çalışma ise Gramsci'nin hegemonya/karşı-hegemonya kavramlarını kullanarak neoliberal yeniden yapılanma sırasında değerielen devlet, siyaset ve sınıflararası ilişkilerin yereldeki bağlantılarını tespitini hedeflemekte, bu kapsamda, geç kapitalizm koşullarında küresel, ulusal ve yerel ölçeklerin birbiriyle ilişkilerini Anadolu Grubu tarafından yapılmak istenen Gerze Termik Santral Projesinde yaşanan süreç üzerinden incelemektedir.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, geç kapitalizm ya da yeni emperyalizm aşamasındaki neoliberal birikim stratejisi ve hegemonik projeler arasındaki ilişki Gramsci'nin hegemonya ile karşı-hegemonya kavramları üzerinden tartışmaya açılmıştır. Çalışmanın kavramsal çerçevesinin belirtileceği bu bölümde yerel-ekolojik toplumsal hareketlerin yapısı değeriendirilmiştir. İkinci bölümde, Türkiye'deki neoliberalleşme süreci anlatılmış ve küresel ile ulusal ölçeklerarasındaki bağlantılar somutlaştırılmıştır. Son bölümde ise ölçeklerarasındaki ilişkilerin yerel ölçekteki yansımaları yerel-ekolojik karakterdeki bir toplumsal hareket olan Gerze Termik Santral Projesine karşı oluşan tepkiler üzerinden aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hegemonya, Karşı-Hegemonya, Neoliberalizm, Toplumsal Hareketler, Sinop-Gerze Termik Santrali.

SUMMARY
NEOLIBERALISM AND ENVIRONMENTAL MOVEMENTS:
CASE OF SINOP-GERZE THERMAL POWER PLANT

In the era of neoliberal globalization, an indicator of the disappearance of global-national-local inter-scalar hierarchical link is increase of counter-hegemonic potential of local-ecological movements which developed against neoliberal hegemony. Interpreting this increasing potential is one of the fundamental condition for analyzing neoliberal globalization era. However, this becomes problematic since analyzing the relationship between neoliberalism and local-ecological movements evaluated from different aspects. The study aims at using Gramsci's concepts of hegemony / counter-hegemony to determine the local connections between state, politics and class during neoliberal restructuring, and in this context, it examines interrelations of global, national, and local scales in the process of the Thermal Power Plant Project which is planned to be carried out by Anadolu Group between 2008-2015 in Gerze, town in city of Sinop.

The study consists of three sections. First section opens the discussion for the relationship between neoliberal accumulation strategy and the hegemonic projects of late capitalism or the new imperialism stage on Gramsci's concepts of hegemony and counter-hegemony. In this section, conceptual framework is described and local-ecological social movements are evaluated. Second section explains neoliberalization process in Turkey and concretizes the connections between global and national scales. In the last section, local scale reflections of inter-scalar relations is explained over the reactions to construction of the Gerze Thermal Power Plant, which has the characteristics of a local-ecological social movement.

Keywords: Hegemony, Counter-Hegemony, Neoliberalism, Social Movements, Sinop-Gerze Thermal Power Plant.

ÖNSÖZ

Serüvene koşmak için trenler bekliyorsan [...] demek ki hiç bir şey anlamadın.

Jacques Brel

Elinizdeki çalışma bir entelektüel serüvenin patikasında gezindiğinden her anlamda ilgi çekicidir. Başlangıçta serüvenden serüvene koşmak için birçoğunun trenler beklediği sırada Gezi bir anda ülkenin her yanını sarmıştı. Patikada yürümeye devam etmekten alı koyulmadıkça yavaş yavaş serüvene yeni anlamlandırmalar katılıyor, öncekiler geçerliliğini yitirmeye başlıyordu.

Bilinenlerin bilinmeyenlerden fazla olduğu o kısa anlar! Hemen geçiverir bilinmeyenler bilinenlerin önüne. Daha sonra Can Yücel’in dizelerindeki gibi başlarsınız zevzekliğe: “Bir yılan düştü vapurda yanıma sarıldım denize”. İlk olarak beni zevzeklikten kurtararak serüvenimde borçlandırıran Marx, Gramsci, Poulantzas, Jessop oluverdi.

Derken kış geldi çattı. Kış aylarında ne kadar önlem alırsanız alın, ne kadar denize sarılırsanız sarılın sıkıntılı anlar sizi bekler. Meşakkatli serüvenimin her aşamasında annem Birsen Kaymaz, babam Ahmet Kaymaz, ağabeyim İnan Kaymaz bu sıkıntılarla mücadele etmemi sağladılar.

Nasıl bir serüvendir bu? Elimden gelen az! Neyse ki her cellada yakalanışında yıllarca paylaşımda bulunduğum Yıldırım Murat Aydın, Ferhat Güney, Burak Katı, Gökçe Ateş, Gürdal Tut, Hakan Sezerel imdadıma yetiştiler.

Nihayet güneş doğmaya başlar. Patikanın sonu görünür. Ne de olsa sona gelmemi sağlayan Faruk Ataay, Kadriye Okudan, Burak Özçetin, Mihriban Şengül, Salih Akkanat pusulam olmuştur.

Bir entelektüel serüvenin bu patikası yüründü, geriye yalnızca patikaya katkısı değil aynı zamanda serüvenin başlatanı Mehmet Kepenek’e şükranlarımı sunmak kaldı. Mehmet Kepenek bana bir keresinde “entelektüel geçtiği yollara benzeyen değil, geçtiği yolları değiştirendir” demişti.

Çalışmadaki tüm hatalardan tıpkı her yazar gibi en az içinde bulunduğu toplum kadar yazarın kendisi sorumludur, ancak eğer hala serüvene koşmak için trenler bekliyorsak demek ki hiçbir şey anlamamışızdır!

Cihan KAYMAZ

Antalya, 2017

GİRİŞ

Dünya tarihinin çatısı içerisinde varolan ülkelerin içsel dinamikleri (özel tarihler) ile dışsal dinamikler (dünya tarihi) arasındaki belirleyici faktörleri, kapitalist formasyonun ülkeler arasındaki ilişkilerini kavrayabilmek bakımından önem taşır (Morton, 2011: 17-18). Kapitalizmin dünya çapındaki gelişmesi sürecinde (evrensellik) bir kutbunda gelişme, öteki kutbunda azgelişmişliği (tikellikler veya özgülükler) ortaya çıkarır. Dolayısıyla, bu kutupların bütünü temsil edecek kapitalizmin çözülmesi için evrensellik ile tikelliğin arasındaki diyalektiğin anlaşılmasına ihtiyaç vardır (Savran, 1986: 65). Oysa özel tarihler ile dünya tarihi arasındaki bağ tikellikler arasındaki eşitsizliği önkabul olarak değerlendiren analizlerde görünürlüğünü yitirmektedir. Nitekim bu önkabul küresel kapitalizm ile eşitsizlik arasındaki ilişki üzerine yapılan tartışmalara yansyarak, küreselleşmenin getirileriyle refahın yayılarak yoksulluğun azaltıldığını söyleyen yaklaşımların yanında dünyayı daha eşitsiz ve yoksullaştıran bir pozisyona dönüştürdüğünü iddia edenler olarak bölünmelere yol açmaktadır (Held ve McGrew, 2008: 499). Bu iddiaların en büyük desteğini Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın (UNDP) 1999 ve sonrası İnsani Gelişme Raporları'nda görebilmek mümkündür. Raporlar özetle, küresel bütünleşmenin yerel, ulusal ve küresel ölçeklerde eşitsizliğin aldığı biçimleri olumsuz yönde değiştirdiğini ifade etmektedir.

BM Raporlarında, küreselleşme süreci için, insanlığın gelişimine fırsatlar sunabilmesi iddiasıyla güçlü bir yönetim stratejisi önerilmiştir. Sözgelimi, 1999 İnsani Gelişme Raporu'na göre (UNDP, 1999), “yerel, ulusal, bölgesel, küresel güçlü bir yönetim ile rekabetçi piyasaların getirileri açık kurallar ve sınırlar ile korunabilir ve güçlü bir müdahale ile insanlık gelişiminin gereksinimleri karşılanabilir.” Bunun anlamı, piyasaların varlığının sürmesine koşut olarak yönetim modelinin eklenmesiyle eşitsizliğin üstesinden gelinebileceği ve insanlığın gelişimini sürdürülebileceğidir. Eşitsizliğin üstesinden gelinmesinin en temel önkoşulları arasında her bir yerel, ulusal, ve küresel ölçeklerin kurum, kuruluş, devlet ve ulusötesi oluşumlar gibi birimlerinin bu yönetim modeliyle yeniden yapılandırılarak küresel bütünleşmenin sağlanması yer almaktadır. Ne var ki bu ölçeklendirmelerin bütünleştirilmesiyle, demokratikleşme hedefindeki eşitsizliğin kaldırılma hedefi (ki bu piyasa rasyonelliğine boyun eğişin ifadesiydi), çeşitli birimler tarafından piyasanın getirileri için araçsallaştırılıp birimlerarası ilişkilerin hiyerarşik konumları kabul edilmektedir.

Kapitalizmin yetmişli yıllardaki birikim krizine yeni birikim stratejilerinden biri olan neoliberalizmle karşılık vermesi bu süreçte ölçeklerarası bağımlılık ilişkisinin daha fazla

derinleşmesine yol açmıştır. Kapitalist üretim tarzının genişleme ve yayılma karakterinden kaynaklı olarak neoliberal stratejiler, yoğun bir biçimde enerji, inşaat, turizm, madencilik, ulaşım gibi sektörler üzerinde faaliyetini sürdürürken, çevresel değerleri giderek daha fazla oranda olumsuz etkilemiştir.

Nitekim son on yılda Türkiye gibi azgelişmiş kapitalist ülkelerde enerji ve inşaat sektöründeki yükseliş ölçeklerarası rekabeti yoğunlaştırarak doğa üzerindeki baskıların artmasına neden olmuştur. Örneğin Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) 2013 verilerine göre dünyadaki enerji arzında kömürün küresel elektrik enerjisi üretimindeki payı %40'a yükselmiş, Türkiye'nin enerji arzındaki %88'lik payını yine küresel ısınmanın birincil nedeni olan kömür oluşturmuştur.¹ Dahası Türkiye'de kömürle çalışan termik santrallerin kurulu gücü 2004'e göre %77 artarken, 2023 ülke hedeflerinin sağlanabilmesi için -enerji ihtiyacının günümüzün oranından iki katına çıkacağı düşünüldüğünde- kömürle çalışan termik santral kurulu gücünün daha fazla artacağı tahmin edilmektedir. Gerçekten Türkiye'nin birincil enerji üretimi 1970-2013 yılları arasında iki kattan fazla artmasına karşın, toplam tüketimin altı kattan fazla artmasından dolayı enerji ihtiyacını kendi kaynakları ile karşılama oranı azalmıştır (TMMOB-MMO, 2015: 16, 58). Yani ülkelerdeki maddi refahın yükselmesi, yoksulluğun ve eşitsizliğin giderilmesi, kalkınmanın gerçekleşmesi, kısaca gelişmişlik düzeyinin en önemli faktörlerinin başında yer alan enerji kullanımının gerekliliği Türkiye'deki kömür üretiminin oldukça düşük kalmasından ve bunun kömürün dışarıdan karşılanmasına yol açacağından dolayı enerji açığından kaynaklı dışa bağımlılığın azaltılması talep edilirken bunun tam tersi daha da artacağı görülmektedir. UNDP'nin ve İnsani Gelişme Raporlarında yer alan çevresel sürdürülebilirliğin işletilemeyerek doğa tahribatları ve tesisin yapılacağı yereldeki çevresel değerlere zararlar eklendiğinde bu bağımlılık giderek derinleşirken enerji politikaları bağlamında ithal kömürle çalışan termik santral tesislerinin gereksiniminden kaynaklı olarak ölçeklerarasındaki bağımlılık daha fazla görünür hale gelmektedir.

Dolayısıyla küreselleşme ile eşitsizlik ilişkisi üzerine yapılan tartışmalarda, politik olan ile ekonomik olan ayrı düşünülerek kapitalizm, sınıflar ve devlet arasındaki ilişki ekonomizme indirgenip politik olandan uzaklaşmaktadır. Hâlbuki -Jessop (2005: 302) takip edilerek-, ekonomi, toplumsala gömülü olarak toplumsalda düzenlenen ve stratejik bir biçimde faaliyet yürüten toplumsal güçler ile yine toplumsal bir ilişki olarak sermayenin (Marx) etrafında yeniden üretime tabi eylemlerin toplamıdır. Sosyo-kültürel ilişkiler (Gramsci) ekonomi ile politika ikiliğinin içerisinde ki burada Gramsci'nin integral devleti

¹https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldEnergyOutlook2013_ExecutiveSummary_Turkishversion.pdf (erişim tarihi: 05.01.2017).

(bütüncül devlet) teriminden kastettiği gibi sivil toplum ile siyasal toplum birlikteliği ifade edilmiş olunur. Gerçekten 1970’lerin sonlarına doğru Keynesyen Ulusal Refah Devletindeki (KURD-Jessop) yönetimin merkeziliği devletin yeniden yapılandırılmasıyla yönetim stratejisi devreye sokulup devlet merkezisizleşen biçimlere kaydırılmıştır. Bu süreçte ulus-devletler hiyerarşik yapılanmaya bağımlı hale getirilmiştir. 1970’lerin sonlarına doğru başlayan “genel eğilim, egemen devlet tarafından yukarıdan aşağıya dayatılan zorunlu koordinasyondan [sözgelimi ulusaldan yerele], karşılıklı bağımlılık ve bilginin bölüşülmesine ve düşünülmüş pazarlıklar ve karşılıklı öğrenmeye dönüş ile bağlantılıdır” (Jessop, 2005: 319-321). Buna rağmen, ekonomi ile siyaset ikiliğini vurgulayarak yapılan tartışmalar kapitalizmi yalnızca piyasaya indirgemekte, geline noktaı ideolojilerin sonu (Bell), tarihin sonu (Fukuyama) ve proletaryanın elvedası (Gorz) olarak nitelemektedirler. Buna paralel olarak devlet ile toplum ayrılarık bu yapıların ilişkisel boyutları (ve tabi birlikteliği) gözden kaçırılmaktadır.² Ne var ki –bu çalışmanın da izlediği iddia doğrultusunda- kapitalizm; sınıf mücadelesi, siyaset, devlet ve sermaye birikiminin birbirinden ayrılamayacağı bir formasyondur. Bu nedenle –Samir Amin’in (2004: 11-12) tabiriyle- “kapitalizm öyle bir sistemdir ki, birbiri ardından gelen dengesizlik durumları, pazarın ötesindeki (dışındaki) sosyal ve politik mücadelenin bir sonucudur.” Yani anaakım yaklaşımların problemleri arasında bulunmayan “kapitalizmin eşitsiz gelişimi”ni kapitalist formasyonun kendi dinamikleri ile bu sisteme karşı gelişen muhalefetin dinamiklerinden anlamak mümkündür.

Elbette yalnızca birikim stratejilerinden yararlanılarak anlatılan neoliberalizm tartışmaları dünya sistemini anlamakta siyasi, kültürel, ideolojik boyutlarını eksik bırakmaktadır.³ Zira birikim stratejileri analizlerinin salt ekonomik işlevlerinin yanında, siyasal ve ideolojik yapıyı kapsayan hegemonik projelerin tartışılması gerekir. Bob Jessop’un (2008: 279-280) belirttiği gibi birikim stratejileri, hem sermayenin farklı fraksiyonlarını hem de bağımlı sınıfların güç dengesini dikkate almalıdır. Bu noktada, sermayenin çıkarı, sermaye birikiminin süreceği tüm ilişkilerin yeniden üretilmesinin sağlanmasıdır. Öyleyse yeniden üretimin sağlanmasında hegemonya projelerine ihtiyaç vardır. Çünkü birikim stratejileri yerel, ulusal ve uluslararası ölçeklerde ekonomik gelişmeyle ilgilenirken, hegemonik projeler, askeri başarılar, toplumsal reform, politik istikrar gibi ekonomi-dışı alanlarda sınıfsal ilişkiler ile

² Devlet ile sivil toplumun ayrımı üzerine yapılan literatür için bkz. Giddens (2000), Cohen ve Arato (2013), Laclau ve Mouffe (2012). Bunun yanında kamusal alanın önemine vurgu içinse bkz. Habermas (2003).

³ Antonio Gramsci, bu yetersizlikleri farklı boyutlarıyla değerlendirerek çözümlemeye çalışır. Gramsci, “verili bir üretim biçimini tikel bir siyasal çerçeveyi, tikel bir kültürü, ideolojiyi, ahlaklılığı ve davranışı koşullayan ve aynı zamanda onlar tarafından koşullanan bir olgu olarak ele alır” (Forgacs, 2010: 341). Yani Gramsci’nin, “Amerikanizm ve Fordizm” tartışmalarında da ifade ettiği gibi, ekonomi, siyaset ve kültürel alanların mekanik bir ekonomik çözümlemeyle (ekonomizm) değil, karmaşık bir tarihsel bloğun parçası olarak görülmesi gerekir. Bu yaklaşım iktisadi ve politik yaklaşımlar arasında bir dengein kurulmasını da sağlar.

ulusal-popüler ilişkilerle bağlantılı projeler üretir. Bu üretilen projeler krizlerin nedenini sermayenin emek üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışması, yani sınıf mücadelesini denetleme çabasıyla ilişkili olduğunu gösterir. Ancak buradaki sınıf mücadelesi kavramı, sermaye içerisindeki sınıf fraksiyonları, siyasal iktidarın ulusal-popüler yönelimi bağlamında genişletilmelidir. Çünkü farklı sermaye fraksiyonları arasında ekonomik-korporatif çıkar ilişkileri rıza ilişkisinden uzaklaştığı takdirde hegemonik krizleri doğurabilecektir.

Zira neoliberal yeniden yapılanma evresinde gerçekleştirilmek istenen ölçeksel bütünleşme birikim stratejileri ile hegemonik projeler arasındaki ilişkiler bağlamında toplumsal muhalefetin morfolojik yapısında değişimleri tetiklemiştir. Kapitalizmin ve siyasi biçiminin günümüzde geldiği aşamada ona karşı yeni muhalefetler arasında kentsel, ekolojik, feminist vb. morfolojiler ve bunların yanı sıra küresel-ulusal-yerel ölçeklerdeki toplumsal hareketler gösterilebilir. Bu hareketler, bugüne kadar literatürde çeşitli sivil toplum kuramları ya da demokratik kitle örgütleri (toplumsal), teknolojik yeniden yapılanma ve devinim yasaları (iktisadi) ve indirgemeci sınıf mücadeleleri (politik)⁴ bakış açısıyla ele alınmıştır.⁵ Bu çalışmaların bir kısmında soyutlama düzeyinin yüksekliği sebebiyle toplumsal hareketler fenomeninin yapılar arasındaki bağlantılarının çözümlenmesinde eksik noktalar bırakabilmektedir. Ancak müthiş soyutlama düzeyi, neoliberalizmin bireysel-rasyonellik temeline dayalı sonsuz kullanım ütopyasını (Bourdieu, 1998) yeniden üretebilmektedir. Ne var ki, toplumsal hareketler fenomeni, iktidar ve sınıf mücadelelerinin somutlaştığı alanlar olduğundan küresel-ulusal-yerel ölçeklerdeki bağlantılar ile siyaset, sınıflararasındaki ilişki, devlet ve kültürel yapıların bütünlüğüyle değerlendirildiğinde “reel soyutlama” sırasında yaşanan problemleri olabildiğince azaltılabildiğinden neoliberalizmin sonsuz ütopyasına alternatif bir çözümleme yoluna gidilebilmektedir. Bu bağlamda, çalışma, kapitalizme karşı toplumsalın muhalefeti ve bu muhalefetin farklı ölçeklerdeki çeşitli formlarının kapitalizme içkin bir eleştirisini problematikleştirerek kapitalist formasyon ile ona karşı muhalefetin

⁴ Burada kastedilen çözümlemelerden biri, Hardt ve Negri’nin “çokluk” terimiyle ilgilidir. Nitekim Negri (2006: 165-166), kapitalizmin krizini sınıf mücadelesinin ayrıcalıklı bir alanı olarak düşünür. Ona göre kapitalizmin krizi her zaman sermayenin işçi sınıfını denetleme çabasının bir krizidir. Bunun dışında Bonefeld ve Holloway (1991), Holloway ve Picotio (2004), Clarke (2004; 2007) devlet ile sivil toplumu yine diyalektik bir bütün olarak ele alsalar da siyaset ve iktisadın ayrılma çabalarının sınıf egemenliğinden kaynaklı bir strateji olarak gördüklerinden Marksist devlet kuramının temeline sınıf mücadelesini yerleştirme eğilimindedirler (Ozan, 2012: 32). Nitekim bu bakış açısı Holloway’in “İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek” adlı çalışmasında muhalefetin karakterini olabildiğinde hegemonya/karşı-hegemonya problematiğinden uzaklaştırmıştır (Bensaïd vd., 2006).

⁵ Sözgelimi, Yükseköğretim Kurumu’nun (YÖK) “yöksis” uygulamasından tespit edilebileceği gibi 1999 tarihinden itibaren Türkiye’de “toplumsal hareketler” üzerine yapılan tezlerde bir artış gözlenmektedir. Dahası, 2008-2012 “Occupy Hareketleri” ile 2010 “Arap Baharı” ve ertesinde bu artış ayrı bir ivme kazansa da asıl ilginin Haziran 2013 “Gezi Direnişi” sonrasında olduğu söylenebilir. Bu tez çalışmalarının ağırlıklı bir bölümünün önkabulleri teknolojik determinizm, sınıf siyasetinden değer (kimlik) siyasetine geçiş, eski siyaset aktörlerinden (siyasal partiler, sendikalar vb.) kopuş, devlet-sivil toplum ikiliğindeki keskin ayrılma, kurumlar ve örgütlenmeler aracılığıyla (STK) demokrasi bilincinin gelişebileceğine dair iyimser bakış olarak sıralanabilir. Bu çalışma ise toplumsal hareketlerin bu önkabullerin neredeyse tam zıddı bir değerlendirme sunmaktadır.

dinamikleri meselesine nasıl yaklaşılmalıdır? sorusuna yanıt aramaya çalışacaktır. Başka bir ifadeyle, bu çalışmanın hedefi toplumsal hareketleri; toplumsal, iktisadi ve politik yapıları bütünlüklü bir şekilde inceleyerek tartışmaktır. Bunun için demokratikleşmeyi reddetmeyip onun kaçınılmaz biçimde sürekliliğini arz eden (Löwy, 2016: 128) –Marx/Engels/Troçki’nin- sürekli devrim teorisi takibinde başta Antonio Gramsci’nin hegemonya/karşı-hegemonya tezi olmak üzere Bob Jessop’un “stratejik-ilişkisel devlet” yaklaşımından yararlanılmıştır. Böylece “bir toplumsal ilişki olarak devlet” (Poulantzas, 2014) ile (sivil) toplum ve siyaset ile iktisat ikiliğinin önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın amacı, neoliberal küreselleşme sürecinin ulusal ve yerel ölçeği nasıl etkilediği ile bu süreçte morfolojik değişimlere uğrayan toplumsal muhalefetin konumunu dünya sistemiyle (küresel) bütünleşmiş Türkiye’deki (ulusal) Sinop-Gerze Termik Santral Direnişi (yerel) örneği üzerinden tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda çalışma yalnızca toplumsal hareket olarak Sinop-Gerze Termik Santral Direnişinin bir anlatısını yapmayacak, bunun yerine direnişi, içine doğduğu tarihsel koşullar bağlamında çözümleyecektir.

Çalışma (1) ekonomiyi toplumsala gömülü ve toplumsalda düzenlenen, stratejik bir biçimde faaliyet yürüten, toplumsal güçler ile sermayenin etrafında yeniden üretime tabi eylemlerin bütünü olarak anlaşılabilirdiği; (2) kapitalist toplumsal formasyonu kavrayabilmek için içsel (özel) ve dışsal (dünya tarihi) dinamikleri (küresel-ulusal-yerel ölçeklerarası ilişkiler) anlamak gerektiği; (3) kapitalizmin sınıf mücadelesi, devlet ve sermaye birikiminin birbirinden ayrılamayacağı bir formasyon olduğu; (4) kapitalist toplumsal formasyonu kendi dinamikleri ile ona karşı gelişen muhalefetle anlamının mümkün olacağı; (5) ekolojik hareketler sınıf mücadelesi temelinde ele alındıklarında toplumsal, politik ve tarihsel bağlamda değerlendirilebilecekleri; (6) ekolojik mücadelelerin politikleşmesinde bilinç, örgütlenme ve strateji gibi problemlerinin varlığının sürdüğü önermelerinde bulunmaktadır.

Bu çerçevede çalışmanın birinci bölümünde, küresel ve ulusal ölçeğe tabi yerel bir ölçek konumundaki Sinop-Gerze’de gerçekleşen termik santral direnişinin diğer ölçekle bağlantıları ile bu bağlantıların direnişi tetikleyen öğelerini açıklayabilmek için kuramsal bir çerçeve oluşturulacak ve bunun için çeşitli kavramsal araçların tanıtımı yapılacaktır. Bölümde, kapitalist dünya sistemini açıklayabilmekte kullanılan kapitalizmin devrim yasalarını takiben küresel-ulusal-yerel ölçeklerarasındaki bağlantıları belirleyen Lev Troçki’nin geliştirdiği eşitsiz ve bileşik gelişme yasası açıklanıp, Ernest Mandel’in geç kapitalizm çözümlemesi takip edilerek kapitalizmin günümüzdeki neoliberalizm evresinin bir çerçevesi çizilecektir. Eşitsiz ve bileşik gelişim yasasının özgünlüğü, eşitsiz gelişmeden kaynaklı olarak yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçeklerdeki mekânsal farklılıkla bu

farklılığın tam da yerelin, ulusalın, bölgeselin ve küreselin arasındaki içiçeliğini gösterir. Bu içiçelik Gramsci'nin değindiği gibi “evrensele doğru aşılma”lıdır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, ölçeklerarası bağımlılık ilişkisinin Türkiye tezahürü tartışılacaktır. Bölüm ana ekseninde ikiye ayrılmıştır: Birinci alt başlıkta Türkiye'nin neoliberal birikim stratejini içindeki serüveni ile tarım ve enerji sektöründeki yansımalarına değinirken, ikinci alt başlıkta Türkiye'nin kendi koşullardaki özgüllüğü değerlendirilmektedir. Türkiye'nin özgüllüğünün önemi, küresel birikim stratejilerinin ulusda nasıl uygulandığının yanında aynı zamanda nasıl hegemonya projelerinin geliştirildiğinin tespit edilmesidir.

Son bölümünde ise çalışmanın temel iddialarına örnek teşkil edecek Sinop'un Gerze ilçesinde yapılması planlanan termik santrale (ithal kömürle çalışan) karşı direniş konu edilmiştir. İlk iki bölümde değerlendirilen toplumsal hareketler fenomeninin sınıfsal konumları, hegemonya ve karşı-hegemonya dinamikleri, birikim krizleri ile örgütlenme ve stratejilerin değişimi, küresel, ulusal ve yerel ölçek farklılığı ve bu uzamsal farklılığın hegemonya mücadelesindeki önemi, yerel-ekoloji karakterli hareketlerin karşı-hegemonya potansiyeli, son bölümdeki Türkiye ve yerel-ekolojik bir direniş olan Gerze termik santral direnişi kapsamında somutlaştırılacaktır.

Türkiye'deki sermaye birikim süreci, yalnız başına dış dinamikler tarafından belirlenimi tartışan emperyalizm (ulusalcıların temel tezlerinden biri olan) ve ülkenin iç dinamiklerinin fetişistleştirilerek sunulan korumacı ve devletçi geleneklerin anlatılarından anlaşılamamaktadır. Çalışmada takip edilen Türkiye'nin kapitalistleşme serüveninin geç kapitalizm evresinde yarı-sömürge ve yarı-sanayileşmiş bir ülke olarak değerlendirilmesidir. Dolayısıyla ulusalcı ile korumacı ve devletçi anlatıların ön kabulleri yerine bu çalışmada Türkiye'nin kapitalistleşmesinde sermaye birikimi merkezde yer alacaktır. Bu değerlendirme, kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme yasası bağlamında Türkiye'deki kapitalistleşmeyi aktarabilmektedir. Öte yandan küresel ile ulusal ölçek yanında yerel ölçek tartışması, Türkiye'deki hegemonya/karşı-hegemonya ilişkisinin anlaşılması adına önem taşımaktadır.

Türkiye'de yerel ölçekli hareketler, çağdaş bir biçimde kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişim koşullarında belirlenmektedir. Türkiye'de kapitalist formasyon, küresel ölçekte bir sistem oluşuyla ve bunun yine de “şartların farklılığı” niteliğiyle aynı derecede olmayışı nedeniyle eşitsiz ve bileşiktir. Bu nedenle bu ölçek ulusaldan yerele doğru kaydırıldığında durum benzerliğini sürdürür. Bu çerçevede, son bölüm ilkin, neoliberal stratejiyle birlikte Türkiye'nin ekonomi politik, ekolojik ve ideolojik (hegemonik) konumunu göstermeyi, daha sonra yerel-ekoloji karakterdeki Sinop-Gerze Termik Santral Direnişinin sınıfsal

dinamiklerini örgütlenme ve stratejiler bağlamında değerlendirerek Gerze ve benzeri yerel-ekoloji karakterli direnişlerin sınıf mücadelelerindeki konumunu belirlemeyi hedeflemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL TARTIŞMALAR: NEOLİBERAL YENİDEN YAPILANMA VE NEOLİBERAL HEGEMONYANIN KRİZLERİ

Zor, yeni bir topluma gebe olan her eski toplumun ebesidir.

K. Marx –Kapital-

Bu bölümde, emperyalist dönemin (rekabetçi aşamadan tekelci sermaye aşamasına geçiş evresi) çokuluslu kapitalizme evrildiği “geç kapitalizm” ya da “yeni” emperyalizm aşamasındaki neoliberal birikim stratejisi ve hegemonik projeler arasındaki ilişki tartışmaya açılacaktır. Çalışma, ilk olarak, kapitalist formasyon ile ona karşı muhalefetin dinamikleri meselesine nasıl yaklaşılmalıdır? sorusuna yanıt arayacaktır. Bu soru bağlamında sisteme karşı gelişen muhalefetin yeni biçimlerini anlayabilmek için kapitalizmin devinim yasalarının yanında devlet teorilerinden yararlanılacaktır. Bunun için kesişen iki tartışma hattı takip edilecektir: Bunlardan birincisi kapitalist formasyondaki küresel, ulusal ve yerel ölçekler arasındaki birliktelik/bağımlılık ilişkisini inceleyen tartışmalar; ikincisi ise kapitalist formasyondaki iktisadi, siyasal ve toplumsal yapıların birlikteliğiyle ele alınan hegemonya/karşı-hegemonya problematigiğidir.

Bu kapsamda birinci bölümde kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin dünya sistemini nasıl konumlandığı incelenecektir. Dünya sistemi konumlandırılırken, kapitalizmin ortaya çıkışındaki tarihin motoru dinamikleri ile yine kapitalizme özgü olan yaratıcı yıkımı aktarılacaktır. Kapitalizmin özgünlüğünden kaynaklı olarak sürekli birikim krizlerine girmesi ve bu krizlerle yeniden yapılandığı gözlemlenmektedir. Dahası mekânların genişlemesi artı değer aktarımını sağlar. Bu genişleme ayrıca kapitalizmin devinim yasalarıyla ilişkilidir. Ancak burada sermaye artı değer aktarımında soyut bir karakterde değil, aksine diğer sınıflarla mücadele içindedir. Bir yandan sermaye artı değer aktarımı için uğraşırken, öte yandan diğer sınıflar için hegemonik projeler imâl etmelidir. Öyle ki, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişki tam da bunu anlatmaktadır. Dolayısıyla birikim krizi ve kapitalizmin aşamalandırması özellikle neoliberal stratejiyi kavramak açısından yararlı olacaktır.

Bölümde ikinci olarak, egemen sınıflardaki birikim stratejilerinin ne olduğu aktararak 20. yüzyılın son çeyreğiyle birlikte gündemde yer alan neoliberal strateji anlatılacaktır. Neoliberal yeniden yapılanmaya paralel olarak üretilen neoliberal projeler ile hegemonya krizi ile ilişkisi de kuramsal çerçeve açısından değerlendirilecektir.

Bu bölümün son kısmında ise egemen sınıfların hegemonyasına karşı oluşan karşı-hegemonya dinamiklerine yer verilecek ve neoliberal dönemdeki karşı-hegemonya

dinamiklerinden yerel-ekolojik hareketlerin önemi tartışılacaktır. Çalışma, ölçek birlikteliği (dış dinamikler) ile toplumsal, siyasal ve iktisadi yapılarıdaki birlikteliği (iç dinamikler) analitik olarak ayırma girişimidir. Başka bir deyişle, dış ve iç dinamikler birlik halindedir. Öyle ki, geç kapitalizm aşamasının karşı-hegemonya pratiklerinde görülebileceği gibi küresel, ulusal ve yerel karşı-hegemonik potansiyeller ortaya çıkabilmektedir. Bölümün amacı küresel-yerel bağlantıları ortaya koyarak çalışmanın ana hedefi olan Sinop Gerze Termik Santral Direnişi’ni etkileyen küresel ölçeğin kuramsal çerçevesini çizebilmektir.

1.1. Kapitalizmin Eşitsiz ve Bileşik Gelişimi

Herhangi bir üretim tarzının devinim yasalarını kavrayabilme çabası tarihsellik anlatıları içermektedir. Tarih ise -Harman’ın (2015: 10) ifadeleriyle- “bugün yaşadığımız hayatların ardındaki olaylar dizisi hakkındadır. Bizim nasıl biz olduğumuzun öyküsüdür. Tarihi anlamak, içinde yaşadığımız dünyayı değiştirebilmenin anahtarıdır.” Dünyayı değiştirebilmenin anahtarı, varolma çabasının bir ürünü olan “insanların dolaysızca önlerinde buldukları, geçmişten devreden verili koşullar”la bağlantılıdır (Marx, 2011c: 30).⁶ Bağlantıları kavrayabilmek ve tarihin devinim yasalarını anlamlandırabilmek ise üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkilerin çözülmesiyle gerçekleşir. Marx’tan yola çıkan Harman üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki bağı şöyle anlatmaktadır:

İnsanlar yaşam için gerekli olan şeyleri üretmek üzere yeni yollar, maddi sorunları kolaylaştırır gibi görünen yollar buluyorlardı. Ancak bu yeni üretim tarzları grup üyeleri arasında yeni ilişkiler yaratmaya başladı. Belirli bir noktaya gelindiğinde ya birbirleriyle olan yeni ilişki biçimlerini kabul etmek ya da geçimlerini sağlamanın yeni yollarını reddetmek zorunda kalıyorlardı.

Dolayısıyla, tarih egemenlerin bahsettiği gibi değişmez insan doğasının nedeni yerine Harman’ın (2015: 12) dediği gibi “insan doğası tarihimizin bir ürünüdür, nedeni değil”dir.

Yaklaşık son beş yüz yıldır aşama aşama insanlığı etkileyen ilkin Batı Avrupa’da başlayıp daha sonra tüm dünyaya yayılmaya çabalayan politik, toplumsal ve iktisadi dönüşümler, “metaların metalarla üretimi” (Sraffa, 2010) olarak tarif edilen ve “muazzam bir meta yığını” gibi (Marx, 2011b) varlık gösteren üretim tarzını (kapitalizm) ortaya çıkarmış ve bu üretim tarzı tarihte önemli bir kırılmaya neden olmuştur. Kapitalizme doğru giden birkaç yüzyılın ardından “artı değere el koyma esasına dayalı bir sosyal egemenlik ilişkisi olan sermaye” giderek tüm dünyayı etkilemeye başlamıştır (Beaud, 2015: 60). Kapitalist üretim tarzı, üretim araçlarının özel mülkiyetine, rekabete, yüksek teknolojiye, ücretli emeğin artı

⁶ Marx’a atfen Harman (2015: 11) şöyle der: “‘Üretim güçleri’ dediği şeylerdeki değişikliğin üretim ilişkilerindeki değişikliklerle bağlantılı olduğunu ve son tahlilde bunların genel olarak toplumdaki daha yaygın ilişkileri dönüştürdüğünü o söyledi.”

değer aktarımıyla ve diğer üretim tarzlarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda dönüştürerek işlemektedir (Başkaya, 2003).⁷ Bu dönüşüm yaşanırken kapitalizm, egemen hale gelebilmek adına hem kendi içinde hem de diğer üretim tarzlarını kendi ihtiyaçları doğrultusunda biçimlendirirken yaratıcı ve yıkıcı karakteri içeren çelişkileri meydana getirmiştir. Elbette kapitalizm yalnızca ekonomi öğeleri değil, aynı zamanda ekonomi dışı faktörlerle yakından bağlı bir şekilde gelişimini sürdürmektedir (Jessop, 2009: 63-64). Dolayısıyla çelişkileri ekonomi ve ekonomi-dışı öğelerdeki bağıyla belirlenir.

Öte yandan, sistem bu çelişkilere cevap verebilmek adına işleyiş tarzını iyileştirebilmeye uğraşıp ve egemen sınıfların, toplum koşullarının yayılımını gerçekleştirmeye çalışırken birçok noktada krizler yaşamaktadır. Sermaye birikiminin sürekliliğini sağlayabilmek amacıyla bu krizlerin her ertesinde yeniden yapılanma sürecine geçilmiştir. Her kapitalist kriz, kapitalizmin dört temel çelişkisi sonucu ortaya çıkar:

- 1- Sermaye ile emek arasındaki çelişki, daha açık ve somut olarak, kapitalist işletmelerle işçi sınıfı arasındaki çelişki,
- 2- Kapitalistler arasındaki çelişki, (aynı sektördeki ya da sektörlerden sektöre),
- 3- Ulusal kapitalizmler arası çelişki,
- 3- Egemen kapitalizmler ve halklarla egemenlik altındaki ülkeler ve bölgeler arasındaki çelişki (Beaud, 2015: 193).

Marx ve Engels'in sorduğu şu soru manidardır: Burjuvazi, krizleri ve etkilerini kendi toplum koşullarını ortaya koyarken nasıl azaltmaya çalışır? Marx ve Engels'e (1976: 137) göre egemenliğini kurma uğraşında olan burjuvazi üretici güçlerin büyük bir kısmını yok etmiş, yeni pazarlar ele geçirmiş, eskilerini sömürmüştür. "Yani daha yaygın ve daha yıkıcı bunalımlar hazırlayarak ve bunalımları önleyen araçları azaltarak" sermayenin egemenliğini ilan etmeye çalışmıştır. Aslen bu kapitalizmin, kapitalizm öncesi toplumların toplumsal ilişkilerini yıkıp yerine kapitalist formasyona dönüştürme eğiliminden kaynaklanır. Bunun başka bir ifadesi kapitalizmin mekânsal boyutudur. Kapitalizmin mekânsal özelliği, mevcut (kapitalist mekân) piyasa sisteminin dışında kalan (kapitalist olmayan) mekânları, piyasalaştırma işlevi gören genişleme ve yayılım karakteridir (Amin, 1997; Wallerstein, 1997; Wood, 2014). Zira kapitalizmin bu karakteri Marx'ın da ifade ettiği gibi sermayenin yoğunlaşma (temerküzleşme) ve merkezileşme (santralleşme) eğilimlerinden ileri gelir.

Bununla beraber kapitalist formasyonun işleyiş tarzının anlaşılabilmesinde ilk(el) birikim kavramı etkili olmuştur. İlkel birikim kavramı, kapitalizmin gelişim sürecini üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki bağın analizinde Marx tarafından kullanılır. Feodalizmden kapitalizme geçişi açıklayabilmek için geliştirilen ilkel birikim, Marx'a

⁷ <http://bianet.org/bianet/siyaset/17244-kapitalizm-emperyalizmdir> (erişim tarihi: 06.07.2016).

(2011b: 687) göre üreticileri üretim araçlarından ayıran tarihsel bir süreci ifade eder. Bu süreçte, burjuvazi (üretim araçlarını ellerinde bulunduranlar), kendi ilerlemesini sağlayabilmek adına köklü dönüşümlere gitmiştir. Marx'a (2011b: 707) göre ilkel birikimin önemi, proletaryanın (üretim araçlarından yoksun olanlar) geçim araçlarından zorla koparılıp (mülksüzleştirme ya da çitleme hareketi) emek piyasasına fırlatılmasıdır. Dolayısıyla ilkel birikim kapitalist formasyonda toplumsal eşitsizliği sürdüren, yani kutuplaşmayı arttıran bir mekanizmaya sahiptir. Kapitalist üretim tarzının üretimde yer almasındaki (kapitalist toplumlardan farklı olarak) amaç esasen insan ihtiyaçlarını karşılamak değil pazarda kâr elde etmek içindir. Bu nedenle, mal ve hizmet üretimi (meta üretimi) insan ihtiyaçları açısından dolayımlanır. Öyle ki pazarın içindeki kapitalist işletme kârını ençoklaştırma pahasına daha çok artı değere el koymaya çalışacaktır. Bu el koyma işleminde emeğin artı değerini aktarabilecek yeni teknikler ve yeni teknolojilere gereksinim duyulacaktır. Sonuçta, kapitalizmin işleyiş tarzı üretimde bulunabilecek araçlara sahip olan (burjuva) ile sahip ol(a)mayan (proletarya) arasında bir ayrışmaya neden olacaktır. Bu anlamda kapitalizm kutuplaştırıcı bir etkiye sahiptir (Başkaya, 2003).⁸ Hatta Amin (1992: 49), kapitalizmin gelişimi sürecinin doğurduğu kutuplaşmanın bölünme etkisinin dünya çapında da bölünmeye sebebiyet verdiği kanısındadır. Amin'e (1992: 10-12) göre, kapitalizm tarihinde kutuplaşma hiçbir zaman çözülememiş ve aşılamamış bir çelişkiyi ifade eder. Mandel'in (1991: 44, 78) belirttiği gibi, sınıfsal eşitsizlikler ile kapitalist güçlerin dünya pazarındaki yükselişleri iç içe olduğundan iktisadi gelişmelerle bu gelişmelerin başlıca dolayımıcıları olarak sınıf mücadelesi birlikte hesaba katılmalıdır. Yani artı değer aktarımı, sınıflar ve aynı zamanda ülkeler arasında eşitsizliklere neden olur. Ülkelerarasındaki eşitsizlik, kapitalist dünya ekonomisinde (dünya sistemi), belirli üretim türlerinin belirli sermaye mevkilerinde yoğunlaşmasıyla meydana gelerek hiyerarşik bir dağılımdan kaynaklanır (Wallerstein, 2009: 34). Kısaca mekanizma, sınıflararasındaki artı değer aktarımı ile küresel ölçekte metropol kapitalist (merkez) ülkeler ve bu merkeze bağımlı azgelişmiş kapitalist ülkeler (periferi) arasında da kutuplaşmayı meydana getirmektedir.⁹

Lev Troçki, "1905" adlı çalışmasında Rus Devrimini kastederek şöyle bir ifade kullanır:

Devrimimiz Rusya'nın "eşitsizliği" efsanesini yıktı. Rusya için tarihin özel yasaları olmadığını gösterdi. Ama beri yandan Rus devrimi, bütün toplumsal ve tarihsel gelişimimize özgü yönlerin sonucu olan ve

⁸ <http://bianet.org/bianet/siyaset/17244-kapitalizm-emperyalizmdir> (erişim tarihi: 06.07.2016).

⁹ "Merkez ve periferi kavramları –genel olarak- sermayenin yayılmasıyla ilişkilidir. Onlar, hiç de emperyalist ülkeler ve sömürge veya yarı bağımlı ülkeler terimlerinin incelmış eşanlamlıları değildir. Bu kavramlar, ta başlangıçtan, ne Batı-merkezli ne de ekonomist olan bir kapitalizm kavrayışına sahip bulunanlar için vazgeçilmez önemdedir" (Amin, 1997: 150).

sırası geldiğinde önümüzde bütünüyle yeni tarihsel perspektifler açan, tümüyle kendine özgü bir niteliği de barındırıyordu.¹⁰

Kapitalizmdeki özgünlüklerin neler olduğunun çözümlenebilmesi için Troçki'nin bahsettiği gibi eşitsizlik ve eşitsizliğin kaynağı ile tarihin özel yasalarının olmamasının neyi belirttiği, kapitalist sistemin işleyiş tarzını ve değişim dinamiğini açıklayıcı özellikler taşımaktadır.

Kapitalist sistemdeki bu özgünlüğü Troçki, Rus Devrimi'nin kendine özgü koşullarda nasıl başarıya ulaştığını açıklayarak keşfetme eğilimindedir. Sanayi üretiminin hâkim olduğu toplumlarda emek ile sermaye arasındaki artı değer aktarımı (sömürü ilişkisi) fazla olacağından sosyalist devrimin yalnızca (sanayisi) gelişmiş ülkelerde gerçekleşeceğine dair bir kanı bulunmaktadır. Bu tartışmanın taşıyıcılarının temel düşüncesi, toplumsal dönüşümün (devrim) ancak en gelişmiş kapitalizme sahip ülkelerde gelişeceği, diğer ülkelerin (yani azgelişmiş veya gelişmemiş ülkeler) ise ilk olarak kapitalist aşamayı tamamlamaları gerektiğidir. Oysa tarihsel koşullar (somut durum) Marx'ın özellikle Fransa'da İç Savaş'ta (2011a) çözümleme fırsatı bulacağı "Paris Komünü" deneyimini göstermiş ve Marksizm içindeki tartışmalar bu yönde farklılaşabilmiştir.

Marx'ın siyaset üzerine yazıları antikapitalist mücadele konusunda bir tartışma başlatır. Bu tartışmalarda yer alan, özellikle Marx'ın kapitalist üretim tarzına yönelik altyapı-üstyapı analizlerinin, Marx'ı "ekonomik determinizm" tuzağına düşürdüğü iddialarıdır. Oysa Marx'a yüklenen ekonomik determinizmin, sosyalist devrimin (Sovyet Devrimi) ekonomi dışı unsurlar yerine piyasa zorunluluğunun ve kapitalist ilişkilerin yoğunluklu olduğu İngiltere gibi gelişmiş bir kapitalist toplumda değil, devletin sivil topluma göre daha güçlü olduğu, kapitalizmi ve sanayileşmenin olgunlaşma dönemini yaşayan toplumda gerçekleştiği yaklaşımı, devletin görece özerkliğinin görünmezliğine vurgu yapar. Ancak Marx'ın politik analizlerinde¹¹ devlet aygıtının önemine sıkça değinilmekte, siyaset ile ekonomi alanının etkileşimi vurgulanmaktadır. Buna koşut olarak, Marx'ın sınıf analizlerinde bulunan sınıf mücadelesi nosyonu, Marx'ın ekonomik determinizme düşmediğini açıkça ortaya koymaktadır. Sözgelimi, Paris Komünü analizlerinde Marx (2011a: 106), devlet gücünün hızla gelişerek sermayenin emek üzerindeki gücünü arttırdığını, devletin sınıf despotizminin bir aracı halini aldığını, hatta "[s]ınıf mücadelesinde ilerici bir evreyi gösteren her devrimden sonra [Paris Komünü buna örnektir] Devlet[in] gücünün saf baskıcı niteliği giderek daha da kesin çizgilerle" belirlediğini ifade eder. Böylece Marx, Komünü birçok noktada selamlamış

¹⁰ <http://marksist.net/kitaplik/onlineKitap/1905/01.htm> (erişim tarihi: 26.06.2016).

¹¹ Fransa'da Sınıf Savaşları 1848-1850 (1976); Louis Bonaparte'ın On Sekiz Brumaire'i (2011c) ve Fransa'da İç Savaş (2011a).

olur (Lenin, 2016: 53). Nitekim Paris Komünü ertesinde Komünist Manifesto'nun (1976: 119) 1872 tarihli baskısının Önsöz'üne Marx (ve Engels) şunu ekler; "Paris Komünü, özellikle bir şeyi, işçi sınıfının hazır bir devlet makinesini ele geçirip onu kendi hesabına kullanmakla yetinemeyeceğini tanıtlamıştır." Zira Lenin (2016: 55) Marksizmin devlet anlatısından yola çıkarak Sovyet Devrimi'nin bürokratik ve askeri makineyi yıkmayı hedeflediğini, bunun proletaryanın devlet karşısındaki görevlerinden biri olduğunu söyler. Kaldı ki Troçki Rus Devrimini analiz ederken Marx ve Engels ile tabî ki Lenin'den miras alınarak geliştirdiği sürekli devrim tezinde özellikle Stalinci tedrici, tekdüze diyalektik materyalizm¹² anlayışına karşı gelerek belirlenimci olmayan bir yaklaşım geliştirmeye çalışır. Bu tez, demokratik bir devrimin köylülükle desteklenecek proletaryanın öncülüğünde sosyalist devrime dönüşeceğini iddia ederken, daha sonra dünya sistemi bağlamında genelleştirilerek bu teze ileri ve geri ülkelerin konumlarını açıklayan eşitsiz ve bileşik gelişme yasası da eklenmiştir (Troçki, 2007: 71; Dumenil vd., 2011: 169). Kısaca Troçki, Rusya'nın (azgelişmiş kapitalizm) tarihsel koşullarıyla gelişmiş ülkelerinkini (kapitalist metropol) kıyaslayabileceği kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme yasasını geliştirir.

Kapitalizmin eşitsiz gelişmesi konusuna Lenin, çeşitli çalışmalarında değinmiştir. Sözgelimi, Lenin, (1979: 71) "Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması" adlı yazısında şunları söyler:

Kapitalizmin özelliği, genel olarak sermaye sahipliğini, bu sermayenin sanayide uygulanışından; para-sermayeyi, sınai ya da üretken sermayeden, yalnızca para-sermayeden elde ettiği gelire yaşayan rantiyeyi, sanayiciden ve sermayenin yönetimi ile doğrudan ilgili herkesten ayrılır. Bu ayrılma geniş ölçülere ulaştığı zaman, mali-sermayenin egemenliği ya da emperyalizm, kapitalizmin en yüksek aşama çizgisine gelir. Mali-sermayenin bütün öbür sermaye çeşitlerinden üstünlüğü rantiyenin ve mali-oligarşinin egemenliği anlamını da taşır; mali yönden "güçlü" birkaç devletin bütün öbür devletler karşısındaki üstün durumunu da açıklar.

Lenin'in kapitalizmin en yüksek aşaması dediği kapitalizmin emperyalizm evresinde "mali yönden "güçlü" birkaç devletin bütün devletler karşısındaki üstün durumu" kapitalizmin eşitsiz gelişim yasasından ileri gelmektedir. Yani üretici güçlerin azgelişmiş ülkelere göre kapitalist metropol ülkelerde daha fazla gelişmiş olması, bu ülkelerin mali yönden güçlü olmasını sağladığından kapitalist sistemin kendi dinamiğine bağlı olarak eşitsiz bir gelişim göstermiştir. Troçki de Lenin'in düşüncelerine koşut olarak Lenin'in Rus Devrimini aktarırken kullandığı "zincir en zayıf halkasından koptu" tabirini eşitsiz gelişim

¹² Stalin, diyalektik materyalizmi rasyonel akılla değerlendirerek mekanikleştirir. Böylelikle rasyonel akılla ilişkilendirilen tarih de mekanik bir sürece indirgenmiş olunur. Zira Stalin döneminde rasyonel akılla ilişkilendirilen diyalektik materyalizm, DİAMAT olarak kanunlaştırılmıştır (Timur, 2006: 2016).

yasasını anlatmak için kullanmıştır. Troçki, “Rus Devrimini Savunurken”¹³ adlı yazısında eşitsiz gelişim hakkında şunları söyler:

Ulusların ve devletlerin gelişiminde, özellikle de kapitalist olanlarda, ne bir benzerlik ne de bir düzenlilik vardır. Uygarlığın farklı aşamaları, hatta karşıt kutuplar, bir ve aynı ülkenin yaşamı içinde yaklaşır ve iç içe geçer.

Bununla beraber yalnızca kapitalizmi eşitsiz gelişiminin açıklanması bileşiklik özelliği katılmadığından anlamı eksik kalmaktadır.¹⁴ Troçki bu eşitsiz gelişimin bileşiklikle bütünselliğini vurgulayabilmek için eşitsiz gelişim yasasının yanına geri diye tabir ettiği azgelişmiş kapitalist ülkelerin kendi iç dinamiklerinden yola çıkarak bileşik gelişim yasasını ekler. Troçki, aynı yazısında ileri (kapitalist metropol) ile geri (azgelişmiş kapitalizm) arasındaki etkileşimin varlığından söz ederek şöyle der:

İleri ülkelerin geri olanlar üzerinde bir basıncı vardır; geri ülkeler için ileri olanları yakalama, onların teknoloji ve bilimini ödünç alma zorunluluğu vardır. İşte bu şekilde *bileşik tipte gelişme* ortaya çıkar: Geriliğin özellikleri, dünya teknolojisindeki ve dünya düşünündeki son noktayla birleşir. Sonuçta, tarihsel olarak geri ülkeler, geriliklerini aşmak için genelde diğerlerinin önüne geçmek zorunda kalırlar.

Troçki için azgelişmiş kapitalist ülkelerin bu eşitsizliği aşmalarının yolu genellikle kapitalist metropol ülkelerin geçirdiği üretici güçlerinin aşamalarını atlamak olmuştur. Yani geri ülkeler ileri ülkelerin gelişim aşamalarına takılmamak adına ileri ülkelerin mevcut gelişmişliklerini taklit ederler. Bunun nedeni, Troçki’nin “tarihin çevrimsel tekerrürü” dediği kapitalizm öncesi toplumların tekrarlarını içeren yapısının kapitalizmle aşılmasındandır. Troçki’ye (1998: 14-15) göre, kapitalizm “insanlığın gelişmesinin evrenselliği ve sürekliliğini hazırlamış ve bir anlamda gerçekleştirmiştir.” Bu bağlamda, kapitalizmin eşitsiz gelişimi kaçınılmaz şekilde bileşik bir gelişimi sağlamaktadır. Öte yandan Troçki (2007: 231-232) ülkelerarası eşitsiz ve bileşik gelişimin sınıfsal niteliklerine şu şekilde dikkat çekmiştir:

Proletarya kapitalizmin büyümesiyle büyür ve güçlenir. Bu anlamda, kapitalizmin gelişmesi proletaryanın da diktatörlüğe doğru gelişmesi demektir. Ne var ki, iktidarın işçi sınıfının eline geçeceği gün ve saat doğrudan doğruya üretici güçlerin düzeyine değil, ama sınıf mücadelesi içindeki ilişkilere, uluslararası durumda ve nihayet bir takım etkenlere (gelenekler, işçilerin inisiyatifi ve savaşa hazır olma durumları) bağlıdır.

¹³ <https://www.marxists.org/turkce/trocki/1932/kasim/27.htm> (erişim tarihi: 27.06.2016).

¹⁴ Sözelimi, -Çulhaoğlu’nun da dediği gibi- “[e]şitsiz gelişen ögeler karşılıklı etkileşim içindedir; “geride” olan “ileride” olanı, “ileride” olan da “geride” olanı kendine doğru çeken etkiler yaratır ve hepsi birlikte bize kendi dinamikleriyle birlikte bütünselliği verir. Bütünselliğin algılanması, başka işlerle iştigal edenler bir yana, var olanı değiştirmeyi kafasına koymuş özneler açısından da büyük önem taşır.” <http://www.solpaylasim.com/k3262-esitsiz-gelisme-surekli-devrim-metin-culhaoğlu.html> (erişim tarihi: 27.06.2016).

Lenin ve Troçki'nin dünya sisteminin değerlendirmelerini şekillendirdiği aşama tekелci kapitalizminden emperyalizme geçiş aşamasıdır. Bu aşamalandırma, kapitalizmin rekabetçi evresinin aşıldığı dönemde çözümlemelerini yapan Marx ve Engels'in bu dönüm noktasını gözlemleyebilme fırsatı bulmalarının bir devamlılığı olarak görülebilir. Marx'ın giriştiği kapitalist üretim tarzını inceleme işi “doğan, gelişen ve yerini yepyeni bir üretim tarzına bırakacak olan tarihi” algılayışından gelir ve bu tarih bakışıyla “kapitalizmin devinim yasaları”nı anlamaya yönelir (Savran, 1979: 35).

1.1.1. Geç Kapitalizm Aşaması

Elbette kapitalist formasyon, doğuşundan itibaren hem ulusal, hem küresel, hem özel hem devletçi, hem rekabetçi hem de tekелcidir (Beaud, 2015: 62). Ne var ki, kapitalizmin gelişim çizgisi içindeki somut durum, tedrici bir şekilde olduğundan ve bu tedriciliği özellikle birikim krizleri belirlediğinden kapitalizm, çeşitli aşamalardan geçerek yeniden yapılanabilmiştir. Örneğin Marx, buna kapitalizmin devinim yasalarının varlığını ortaya koyarak bir çözümleme geliştirmiştir. Nitekim Marx ve Engels'in kapitalizmdeki dönüşümü fark edişinin ardılları bu devinim yasaları ve kapitalizmin aşamalandırılmasını takip etmişlerdir. Sweezy bu konuda şöyle der:

Hiç şüphe yok ki Marx ve Engels kapitalizmin dönüm noktasına ulaştığına inandılar. Öte yandan bu görüşe göre, rekabetçi dönemin bitişi kapitalizmin yeni bir aşamasının başlangıcını değil de kapitalizmin yerini alacak üretim biçimine geçişin başlangıcını işaret ediyordu. Çok sonra Marx'ın takipçileri yeni bir evrenin gelişini fark ederek, ana hatlarını ve kapitalizmin “devinim yasaları” denilebilecek şeyi analiz etmeyi üstlerine aldılar.¹⁵

Burada kapitalizmin farklı aşamalarının olduğunu gösteren başka bir tartışma daha söz konusudur. Öyle ki tekелci aşama, İkinci Dünya Savaşı sonrasında aşılarak, çokuluslu ve ulusötesi kuruluşların devreye gireceği başka bir aşamaya bırakacaktır. Dolayısıyla kapitalist formasyonun özgünlüğünün belirlenmesinde sistemin farklı bir aşamaya geçip geçmediğini gösteren birikim stratejilerinin değişimlerine ve hegemonik projelerin karakterine bakılması gerekir. Wallerstein (2009: 36), dünya sistemindeki verili nesnel ve öznel koşulların değişimini iki safhada çakışan süreçler olarak inceler. İlkini semptomları, küresel ölçekteki büyük güçlerin artan güçlerinin yanında paranın istikrarsızlaşması, finans piyasalarındaki otorite kaybı ve halkın sisteme güveninin azalmasıyla ortaya çıkan hegemonik safhadır. Diğerinin semptomları ise üretimdeki büyümenin yavaşlaması, kişi başına üretimde düşüş ve işsizliğin yükselişiyle meydana gelen Kondradief B (kapitalizmin uzun dalgası) safhasıdır. Bu

¹⁵ <http://www.muhalet.org/yazi-tekелci-kapitalizm-paul-m-sweezy-27-254.aspx> (erişim tarihi: 27.06.2016).

safhaların çakışma noktaları birikim stratejilerinin yeniden yapılanmasına neden olurlar. Bunun için kapitalizmi yeniden düzenleyen birikim stratejilerindeki kopuş noktalarını ifade edebilecek çeşitli aşamalandırmalar yapılmıştır (Katz, 2004: 7-9).

Bu aşamalandırma, Marx'ın Kapital'de analiz etmeye çalıştığı “kapitalizmin devinim yasaları”yla ilişkilendirilebilir. Bazı Marksist iktisatçılar, Marx'ın kapitalizmin devinim yasalarının analizini kullanarak bütünlüklü bir kriz teorisi geliştirmeye çalışmışlardır. Geliştirilen teorilerde kapitalizmin özgün karakterine bağlı olarak gerçekleşen kısa ve uzun dönemli çevrim hareketleri yer almaktadır. Kısa dönemli çevrimlerin belirleyici kriterleri genişleme dönemlerindeki göreceli iyileşmeyi ifade eden “azalan sömürü oranı”, dengesiz gerçekleşen “oransızlık”, “yetersiz tüketim” ve artan yatırımlar nedeniyle daha düşük kâr oranını ifade eden “aşırı birikim”dir. Kısa dönemli çevrimlerin kriterlerinin yanında genişleme ve durgunluk dönemlerini içeren yaklaşık 50 yıl süreli uzun dalga çevrim hareketleri bulunmaktadır.¹⁶ Bu uzun dalgaların nedenleri hakkında Troçki (2000), deterministik olmayan uzun dalgaların, yani kapitalist gelişme eğrilerinin sabit sermaye artışının işareti olduğunu, dolayısıyla durgunluğun ardından içsel olarak genişleme evresine geçilemeyeceğini vurgular. Genişleme evresi içsel değil yeni doğal varlıkların keşfedilmesi, pazardaki değişim, işçi hareketlerinin tarihsel yenilgisi ya da bu keşif ve yerleşmeler öncesinde, savaşlar ve devrimler gibi üstyapı düzenine bağlı büyük çaptaki olaylar dışsal faktörlerin sonucudur (Troçki, 2000: 310; Went, 2001: 98-99). Nihayet, Troçki'nin “kapitalist gelişme eğrileri” düşüncesini geliştiren Ernest Mandel, kapitalizmin aşamalarını tartışmaya açmıştır.

Mandel, kapitalist üretim tarzında sermayenin hareket yasalarını açıklamaya girişerek kapitalizmi aşamalara ayırarak inceleme işine girişir. Mandel (2013: 26) bu amaçtan yola çıkarak, sermaye ile emek arasındaki sınıf mücadelesi, kapitalist ideolojinin rolü, dünya ticaretindeki egemen biçimleri kapitalizmin birbirini izleyen tarihsel aşamalarına bakmak gerektiğini düşünür. Bunun için kapitalizmin uzun dalgalarını çözümlemesine dâhil eder. Uzun dalgalar, kriz zamanlarındaki kâr oranlarındaki düşüşle ilintilidir. Mandel'e (1991: 42) göre uzun dalganın dönüm noktasını belirleyen yalnızca kapitalizmin devinim yasaları değil, aynı zamanda sınıf mücadelesinin ortaya çıkardığı sonuçlardır. Yani kapitalizmi aşamalandıracak ölçü, “tarihsel gelişmenin nesnel ve öznel faktörlerinin bir diyalektikidir.” Mandel'in yaklaşımını takip eden Fredric Jameson (2008: 76-77; Acar-Savran, 2006: 39)

¹⁶ Kondratiev B ortalama 50-60 yıllık periodlarda gerçekleşen ekonominin yükselme veya düşüş dönemlerini ifade eder. Rus iktisatçı Nikolai Kondradiev tarafından geliştirilen ve Kondratiev Dalgaları olarak bilinen bu hareketlerin ölçütü ampirik çalışmalarla ortaya konulmaya çalışılmış olsa da analizlerin deterministik görülmesi nedeniyle analizler kimi iktisatçılarca eleştirilmektedir.

göre, Marksist yaklaşımda teknolojik gelişmelerin nihai olarak bir belirleyici olmadığını, bu teknolojik gelişimin sermayenin gelişiminin bir sonucu olduğudur. Jameson (2008: 76), sermayenin farklı dönemlerde makinenin gücünü, teknolojik devrimin çeşitli evrelerini birbirinden ayrılması gerekliliğini, bundan dolayı sermayenin egemenliğindeki makinelerin gelişimini açıklamak gerektiği kanaatindedir. “1848’den başlayarak buharlı motorların makineyle üretimi teknolojisi; 19. yüzyılın 90’lı yıllardan başlayarak elektrikli ve yakıtla çalışan motorların üretimi teknolojisi; 20. yüzyılın 40’lı yıllarından ve nükleer güçle çalışan aygıtların üretimi teknolojisi” 18. yüzyılın son çeyreğinden itibaren kapitalist üretim tarzı tarafından oluşturulan teknolojiideki temel devrimlerdir (Mandel, 2013’ten akt. Jameson, 2008: 76). Bu teknolojik devrimler doğrultusunda kapitalizm, içinde her biri kendinden bir öncekinin diyalektik gelişimine tekabül eden aşamaları içerir. Bunlar; (1) “piyasa kapitalizmi”, (2) “tekelci kapitalizm” ya da emperyalist dönem, (3) anaakım literatürde “post-endüstriyel”¹⁷ olarak anılan ancak emperyalist dönemin çok uluslu kapitalizme evrildiği “geç kapitalizm”¹⁸ evresidir (Jameson, 2008: 76).

Jameson, 18. yüzyılın sonuyla başlayan değişimle, Mandel’in değindiği kapitalizmin aşamalarını kullanarak, kapitalizmin “piyasa kapitalizmi” ya da “rekabetçi kapitalizm” aşamasına girdiğini söyler. Jameson’a göre kapitalizmin ikinci aşaması, 19. yüzyıl sonuyla başlayan, emperyalist aşama olarak ifade edilen ve kapitalizmin ulusal piyasaların sınırlarını

¹⁷ Post-endüstriyel kavramının kullanıcıları daha çok tarım üzerinden endüstriyel dönemi ve son olarak da post-endüstriyel döneme geçildiği vurgusu yaparlar. Temel iddia, maddi üretimin, varlıkların üstünlüğünü kaybedip, onun yerine bilgi ve iletişimin geçmesidir. Post-endüstriyel kavramı kullanıcıları için bkz. Brezezinski, Z. (Amerikanın Teknotron Dönemindeki Rolü); Toffler, A., (Üçüncü Dalga ya da sanayi karşıtı uygarlık); Bell, D., (Geleceğin Post-Sanayi Toplumu, İdeolojilerin Sonu Ellilerdeki Siyasi Fikirlerin Tükenişine Dair); Piore ve Sabel, Temel vurgu, teknolojik gelişimin toplumsal yapıyı değiştirdiğidir. 19. yüzyıl’dan itibaren kullanım değerinin mübadele değerine indirgenmesiyle becerilerin mübadele tarafından belirlenmesine, kullanım değerinden soyutlanmasına yol açması sanat (art) ile teknoloji arasında mesafenin açılmasına neden olmuştur. Williams’a (2012: 53) göre, “Art ile industry arasındaki ve fine arts (güzel sanatlar) ile useful arts (yararlı sanatlar – teknoloji) arasındaki ayırımın biçimsel zemini işte budur.” Dolayısıyla teknolojik gelişimin öneminden bahsedenler yararcılık çerçevesinde kullanım değerinin mübadele değeri tarafından belirlenmesi gerekliliğinden bahsetmektedirler. Marx, teknoloji ile toplumsal ilişkileri karıştırmanın burjuva toplumunu ebedileştirmeye yaradığından bahseder (Callinicos, 2013: 142). Marx (1979: 110), Felsefenin Sefaleti’nde bu ebedileştirmeyi açıklayan burjuva iktisatçıların düşüncesinde, burjuva toplumuna geçişle birlikte bugüne kadar tarihin var olduğunu, ama bundan sonra olmayacağını açıklar. Mandel de Marx’tan yola çıkarak post-endüstriyel üzerine yapılan tartışmalara müdahalede bulunur; ona göre, “geç kapitalizm, sermayenin bugüne değişen metalaştırmadığı alanlara doğru” yayılım göstermeye devam ettiği evredir. Dolayısıyla teknolojinin nihai belirleyici bir durumu söz konusu değildir (Jameson, 2008: 75-79). Sermayenin yayılımı, kapitalist dünya sisteminin (Wallerstein, 1997) eşitsiz ve bileşik gelişme yasasıyla hareket eder. Bu yayılım “kapitalist olmayan ilişkilerden başlar ve bu kapitalist olmayan çevre ile sürekli, sömürücü, metabolik bir değiş tokuş çerçevesinde ilerler” (Mandel, 2013: 61). Marx’ı takip eden Mandel’e (2013: 62) göre kapitalist sistemde ilkel sermaye birikimi süreçleri değer yaratabilmek için daima sermaye birikimi süreciyle bir aradadır. Başka bir deyişle, kapitalizmde sermaye birikimi süreci, ilkel birikim alanlarını belirleyicisi olmuştur. Bu çalışmada Mandel’in görüşü takip edilmektedir.

¹⁸ “Geç Kapitalizm dönemi kapitalist gelişmenin yeni bir çağı değildir. Geç kapitalizm dönemi yalnızca emperyalist, tekelci-kapitalist çağın bir ileri aşamasıdır. Dolayısıyla, emperyalist çağın, Lenin’in saydığı özellikleri geç kapitalizm için tamamen geçerlidir” (Mandel, 2013: 27). Mandel’in bahsettiği, emperyalizm çağın özelliklerini anlatan eser için bkz. Lenin: “Emperyalizm kapitalizmin En Yüksek Aşaması” (1979).

yıktığı “tekelci kapitalizm” evresidir (Jameson, 2008; Acar-Savran, 2006: 39). Tekelci kapitalizm evresi, imparatorlukların yıkılışı ve ulusal kurtuluş hareketlerinin yoğunluk kazandığı dönemdir. Bunun yanında, işçi hareketleri, çelişkilerin yoğunlaştığı dönem itibariyle giderek güçlenmektedir. Jameson’ın kapitalizmin üçüncü aşaması olarak bahsettiği aşama ise İkinci Dünya Savaşı’nın sonunda başlayan, çokuluslu sermayenin hâkimiyetinin kurulduğu “geç kapitalizm”dir. “Bu üçüncü dönemin özelliği sermayenin emperyalizm evresinde olduğundan daha küresel bir nitelik kazanmış, dünya çapında girilmedik hiçbir kovuk bırakmamacasına yayılmış olmasıdır. Bütün kapitalizm öncesi adacıkların kapitalizmin içine çekildiği, bütün üretimin meta üretimine dönüştüğü bu en arı biçimiyle kapitalizm, gerçek anlamıyla evrenselleşmiştir” (Acar-Savran, 2006: 39). Bu aşama, özellikle gelişmiş sanayi ülkelerinin özgül bir rahatlığa kavuştuğu, Hobsbawm’ın deyimiyle İkinci Dünya Savaşına kadar olan “Aşırılıklar Çağı”ndan dünyanın gayri safi milli hâsılasının üç buçuk katına çıktığı, gelişmiş ülkelerde tam istihdamın sağlandığı “Altın Çağ”a geçişi ifade eder (Callinicos, 2013: 341). Hobsbawm (2011: 7), İkinci Dünya Savaşı sonundan yaklaşık 70’lerin başına kadar geçen zamanda, olağanüstü iktisadi büyüme ve toplumsal dönüşümün yaşandığını düşünerek bu evreyi, diğer dönemlerle kıyaslayarak Altın Çağ olarak görür. Hobsbawm’a (2011: 12) göre,

Altın Çağ tarihte ilk kez, daha çok devlet sınırlarının ötesine geçen (geçişsel olarak) ve dolayısıyla devlet ideolojisinin sınırlarını da aşan, tek, giderek bütünleşmiş ve evrensel bir dünya ekonomisi yaratmıştı. Sonuç olarak bütün rejimlerin ve siyasi sistemlerin kurumlarına dair kabul edilmiş fikirler zayıfladı.

1.1.2. Birikim Stratejileri ve Neoliberalizm

Kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin yanı sıra; devlet, siyaset ve sınıf mücadeleleri hattında (iç dinamikler) eşitsizlik sürdürülmekte, hatta yer yer derinleşebilmektedir. Kapitalist formasyondaki temel amacın artı değer aktarımı yoluyla sermaye birikiminin (ve dolayısıyla sermaye egemenliğinin) sürdürülmesi olduğundan egemen sınıflar belirli zamanlarda (özellikle birikim krizi zamanlarında) çeşitli birikim stratejilerini devreye sokarlar.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kapitalizm, yine kendi çelişkilerine cevap verebilmek adına yeniden yapılanmış, devletleri yeniden yapılandırma sürecine sokmuştur. Savaş sonrası kapitalizmdeki (geç kapitalizm) dönüşüm, iki dalga temelinde gerçekleşmiştir. Birinci dalga, 1945’ten yetmişlerin krizine kadarki “Altın Çağ” dönemi olup bu dönemi ikinci dalga olan neoliberal dönem takip etmektedir (Husson ve Louça, 2012). Altın Çağ döneminde devletlerin ortak noktası, tam istihdamın, ekonomik büyümenin, yurttaşların refahının sağlanması ve

devlet gücünün piyasa güçleri yerine geçebilecek şekilde kullanılabilmesiydi. Keynesyen maliye politikalarının etkin olduğu bu dönemde, sermaye ile emek arasında devlet, bir sınıf uzlaşısı ortaya çıkarmıştı. Ancak piyasa güçlerinin kendi kendilerini düzenlemelerine müsaade edilmeyen (gömülü liberalizm) bu Altın Çağ, neoliberalizmle birlikte sınırlarından kurtarılacaktı (Harvey, 2015a: 18-19). Bu kapitalist evrelerin ortak özelliği, her dalgada kapitalistlerin “birikimlerini olabilecek en yüksek mertebeye çıkarmaya” çalışmalarıdır. Tekelci sermaye dönemi ve bunun çokuluslu kapitalizme evrildiği geç kapitalizm aşaması bir kapitalistin sermaye birikiminin kapitalin en yüksek derecede engeline takıldığı dönemdir (Sweezy, 1987). Neoliberalizm, krizleri önleyen araçları azaltan ve sermayenin egemenliğini sürdürme uğraşında olan, yani egemen sınıfın kapitalizmin krizlerini sermaye lehine dönüştüren stratejiler sunmaya çalışır. Harvey’in (2015a: 27) dediği gibi, neoliberalizmin ütopyası “iktidarı ekonomi seçkinlerine iade edip, sermaye birikimi için gereken koşulları yeniden oluşturmaya yönelik siyasi bir proje” sunmaktadır. Dolayısıyla neoliberalizm, ütopyasının amacına ulaşmak için yapılan her şeyi haklılaştırmaya, meşrulaştırmaya ve krizleri kendi lehine kullanmaya çalışır.

Kapitalizmin özgünlüklerinden bir başkası mekânla ilişkili olmasıdır. Sermaye, kendi yeniden üretimi ve gelişimi için elverişli coğrafi mekânlara ihtiyaç duymuştur (Harvey, 2015b: 153). Öyle ki kapitalizm, 20. yüzyıla gelindiğinde, birikim döngülerini sürdürebilmek pahasına piyasanın dışındaki –kapitalist olmayan- mekânları piyasalaştıracak yeni bir aşamaya girmiştir. Bu, kapitalizmin sermaye birikimi süreçleriyle ve mekânla ilişkili olduğunu gösterir. Ne var ki Harvey’in (2015b: 153) dediği gibi, kapitalizmin farkı sürekli teknik, ekonomik, sosyal ve politik baskılara uğradığından istikrarsız bir yapıya sahip olmasıdır. Artı değer nereden üretilceği, kapitalist ile ücretli işçi arasındaki etkileşimin sağlanacağı salt bir ekonomik süreç olarak ve kapitalizm-dışı üretim şekilleri arasındaki ilişkiler olmak üzere sermaye birikiminin iki özelliği bulunmaktadır (Harvey, 2004: 35; Harvey, 2008: 114-115).¹⁹ Neoliberalizm, stratejik olarak zayıf sermaye birikim problemini, toprağın metalaşması ve özelleştirilmesi sonucunda köylü nüfusun zorla topraklarından sürülmesini, başka bir deyişle toprak vb. devlet eliyle metalaştırılarak piyasaya açılması ile özelleştirme yoluyla sermaye birikimi için yeni sahalar açılması gerekliliğini ifade eder. Özellikle 70’li yıllarda aşırı sermaye birikimi sorununun aşılabilmesi, Harvey’in ifadesiyle mülksüzleştirilerek birikim (çitleme hareketi, el koyarak birikim veya yoksunlaştırarak birikim) mantığına geçişi başlatmıştır. Neoliberal strateji altında başlatılan bu yeni dönem, genişletilmiş yeniden üretimin tıkanıklığını mekânsal-zamansal sabitleme yoluyla (artık emek

¹⁹ Bu görüş Rosa Luxemburg’un (2004) “Sermaye Birikimi” kitabındaki tartışmalarından yararlanılarak oluşturulmuştur.

ve artık sermaye) mülksüzleştirerek birikimin üzerine geçmesi noktasında daha fazla derinleşmiştir. Harvey'e (2004: 24-25) göre, artık emek ve artık sermayenin emilimi, aşırı sermayenin dolaşıma tekrar girebilmesi için uzun dönemli sermaye projeleri veya sosyal harcamalara yatırım yaparak (zamansal bir yer değiştirme) ile herhangi başka bir yerde (kapitalist olmayan mekân) yeni yatırım, emek olanakları (mekânsal yer değiştirme) açmak yoluyla sağlanır. Bu emilim ayrıca üretim ve tüketim için gerekli altyapı (liman, havaalanı, hastane, okul, karayolu vb.) oluşturarak gerçekleştirilebilir. Başka bir deyişle; devlet, sermaye adına kapitalist etkinliğin gerçekleştirilebilmesi için yeni mekânlar, alanlar oluşturmada öncülük eder (Harvey, 2015b: 154). Harvey (2004: 38) için bu dönem, "ilkel birikim" (Marx) pratiklerinin aşırı sermaye birikimi sorununu aşamaması neticesinde yeni mülksüzleştirme yoluyla birikim mekanizmalarına ihtiyaç duyulduğu bir süreci kapsar.

Kapitalist yayılma, ekonomi dışı unsurların egemenliğinin ötesinde piyasa zorunluluklarının dayatılması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemden itibaren şekillenen "yeni" emperyalizmle (eski emperyalizmin fethi ve sömürgeci yönetiminden farklı olarak)²⁰ daha da belirginleşmiştir. Bu dönemden itibaren sermaye ile devlet arasında farklı bir işbölümü oluşmuştur:

Sermaye sömürürken "tarafsız" devlet mülkiyet sistemini güçlendirir ve mülksüzlüğü dayatır. Ama sermayenin coğrafi sınırlarını genişletirken hala daha yerel ve sınırları belirlenmiş güçlerin yönetimine ve uygulamalarına dayanması [sermayenin her koşulda devletin baskıcı gücüne gereksinim duyması] ilişkilerin daha da karmaşıklaşmasına yol açar (Wood, 2014: 40-41).

Geç kapitalizm evresinde sistem, birbiriyle bağlantılı olan birikim krizi (ekonomik kriz) ve ekolojik krizle karşı karşıya kalmıştır. Neoliberal proje bu krizlerin üzerine inşa edilerek "normatif başarısını" gösterme uğraşına gitmiştir. Neoliberalizmin bu normatif başarısı iktidarın fethedilmesi (politik veçhe), küreselleşen finans kapitalin atılımı (iktisadi veçhe), toplumun kolektif unsuruna zarar veren bireyselleştirme ile yeni bir öznenin ortaya çıkışıdır (toplumsal ve öznel veçhe) (Dardot ve Laval, 2012). Ancak neoliberalizmin kuralları koyma becerisinin aksine bu projenin bu iki krizi çözmekteki becerisi sınırlıdır. Bu sınırlı becerinin iki temel nedeni olduğu söylenebilir: Bu sınırlılığın ardında yatan nedenlerden ilki, krizlere alternatif olarak sunulan "neoliberal teori ile neoliberal pratiğin birbirinden farklılaşması" (Navarro, 2008: 221), buna koşut olarak krizi çözme becerisindeki performansını sermaye lehine (özellikle finans dostu) kullanmaya çalışmasıdır. Mandel'in (1991: 45) dediği gibi neoliberal teorinin pratikteki sorunu, bilimsel ve ekonomi politik

²⁰ Sözgelimi Luxemburg (2004) "Sermaye Birikimi" adlı çalışmasında (eski) emperyalizmi anlatırken, kapitalist sistemin kapitalist olmayan mekânlara açılma ihtiyacının olduğunu ve bunun askeri, siyasal, yasal yollarla ve emperyalist ilişkilerle sağlanacağını belirtir.

açıdan yetersiz olması ile toplumsal açıdan zararlı olmasından kaynaklanmaktadır. Mandel'e (1991: 45-58) göre neoliberalizm, piyasa ekonomisinin sürdürülemezliği, piyasada bir eşitsizliğin olduğunu kavrayamaması, her zaman bir dengeden bahsetmesi ve krizleri rekabetin olmadığı koşullara göre açıklamasından kaynaklı olarak bilimsel sayılamaz. İlk nedeni kapsayan ikinci neden ise neoliberalizmin sürdürülebilir bir biçimde krizlere ihtiyacının olduğudur (yaratıcı yıkım ya da şok doktrini). Bu konuyla ilgili olarak Naomi Klein, neoliberal stratejinin Milton Friedman'ın çözümlemelerinden çeşitli taktikler barındırdığını, bu taktiklerin başında kendi adlandırmasıyla "şok doktrini" geldiğini söyler:²¹ Friedman'a göre kapitalizmin taktiksel ilacı şok doktrinleridir. Klein (2010: 10), şöyle der:

Piyasa modelinin dünyaya yayılma köklerini kazırken, krizleri ve felaketleri kullanma düşüncesinin ta başından beri Milton Friedman'ın hareketinin çalışma şekli olduğunu fark ettim; kapitalizmin bu fundamentalist biçimi yol almak için daima felaketlere ihtiyaç duymuştur. İş kolaylaştıran felaketlerin ve şokların giderek büyüdüğü ve şok etkisini artırdığı da çok bir gerçektir.

Bunun anlamı, neoliberal stratejinin hayata geçirilmesi ve sürdürülmesinde etkili olabilecek silahlar arasında "şokların ve felaketlerin" (Klein, 2010) etkili olacağıdır. Zira bu uğraklar, sistemde radikal değişimlerin kolaylıkla yapılabileceği ortamı hazırlar. Gerçekten neoliberal dönemde kapitalizm ve kapitalist sınıf, neden olduğu krizleri kendi lehine çevirip sermaye dağılımını tekrardan düzenleyebilmiştir (Gambetti, 2009: 146, 149). Harvey (2012a) neoliberalizmin bu özelliğini -Schumpeter'in de kullandığı- kapitalist formasyonun bir özelliği olduğunu düşündüğü "yaratıcı yıkım" kavramıyla açıklar. Schumpeter'e (2007: 103-104) göre yaratıcı yıkım, kapitalizmin durmadan eski unsurların yok edilip, yenilerinin yaratıldığı ve gelişiminin ana unsuru olduğu olumlu bir özelliğidir. Harvey'e (2012a: 84) göre ise neoliberalizm, kapitalist sistem içerisinde eşsiz bir yaratıcı yıkım potansiyeline sahiptir.²² Kısaca Birikim ve ekolojik krizleri, bir fırsata dönüştürülerek zarardan çok sistem için fayda getirmektedir. Dolayısıyla neoliberal stratejide kapitalizmin devamlılığını sağlayan öğelerden biri krizlerdir ve bu krizleri sermaye kendi yararına kullanabilme kabiliyetini içerir. Öte yandan pratikte, İkinci Dünya Savaşı ertesi dönemde krizlerin yükü görece olarak az gelişmiş kapitalist ülkelere yüklenmiştir. Zira az gelişmiş kapitalizmin kalkınma stratejileri

²¹ Friedman şunları ifade eder: "Kriz meydana geldiğinde alınan önlemler, pusuya yatmış bekleyen düşüncelere dayanır. Ben temel görevimizin şu olduğuna inanıyorum: Mevcut politikalara alternatifler geliştirmek, siyasal bakımdan imkansız sayılan yollar yine siyasal bakımdan kaçınılmaz hale gelene kadar bu alternatifleri canlı ve hazır tutmak" (akt. Klein, 2010: 6).

²² Kapitalizmin yaratıcı yıkım anlatısına benzer bir şekilde Jessop farklarla ilgili, ilişkisel ve olumsal olarak nitelediği "ekolojik tahakküm"den bahseder. Ekolojik tahakküm: "kendi kendini -düzenleyen bir sistemler ekolojisi içinde verili bir sistemin kendi gelişim mantığını diğer sistemlerin işleyişlerine, bu sistemlerin kendi şahsi mantıklarını o sisteme dayatabildiğinden çok daha güçlü baskılamasına ilişkin yapısal ve/veya stratejik kapasitesine bir atıftır" (Jessop, 2009: 61-62).

iyimserliğini kaybettiğçe yeni paradigma (örneğin sürdürülebilir kalkınma stratejisi bunlardan biridir) arayışları devreye girmeye başlamıştır (Başkaya, 2015: 187).

Bu birikim mekanizmalarından biri, “küresel-çevresel müştereklerin (hava, su, toprak gibi) hızla artan tüketimi ve sermaye yoğun tarımsal üretim biçimlerinin bir şekilde doğanın tamamını metalaştırması artan doğal ortam bozulmalarıdır” (Harvey, 2004: 38; Harvey, 2008: 120-121; Harvey, 2012a: 78, 80-81). Kapitalist olmayan mekânlarda kalan bu müşterekler, yalnızca ticarete açık olmakla kalmamalı, “sermayenin ucuz işgücü, hammadde, düşük maliyetli toprak vb. girdileri kullanan kârlı girişimlere yatırım yapmasına da izin vermeye zorlanmalıdır” (Harvey, 2008: 116). Bunun anlamı, mülksüzleştirme yoluyla birikim dönemiyle birlikte –ya da yeni çitleme hareketi de denebilir- müştereklerin sermaye birikimi gereksinimi nedeniyle hızla tüketilmesi ve bunun sonucu olarak –düzenleyici kuralların yok edilmesi pahasına- doğanın metalaştırılmasına (neoliberalleşmesi) yol açmasıdır. Bunun yanında mera, otlak gibi yerel müşterekler bu sürece dâhil edilmiştir. Bu süreç, tarım, madencilik ve enerji gibi alanlarda ileri kapitalist ülkeler açısından (merkez) doğal varlıkların ucuza elde edilmesi ve bu alanlarda proletaryanın sömürülmesi; azgelişmiş kapitalist ülkelerde (periferi) ise devlet aygıtının teşvikiyle bu alanlar için yeni mekânların açılması ve yeni iş gücü temini (proleterleştirme) şeklinde yürütülmektedir (Dumenil ve Levy, 2007: 39-40).

1.1.3. Kapitalizmin İkizlerinden Biri: Ekolojik Kriz

Doğa, sermaye birikimi süreçlerinin her noktasında etkinleştirilen bir aktördür. “Sermaye işleyen ve evrilen bir ekolojik sistemdir ve bu sistemin içinde hem doğa hem de sermaye sürekli olarak üretilmekte ve yeniden üretilmektedir” (Harvey, 2015b: 251). Dolayısıyla birikim krizinin yanında yine birikimden kaynaklı olarak ekolojik kriz birikim

krizine paralel bir şekilde gündeme gelmiştir. Ekolojik kriz²³, yetmişlerle birlikte tartışılmaya başlanmış ve bu kapsamda çeşitli önlemler alınmaya çalışılmıştır. Ekolojik krize karşı önlemlerin neoliberalizm açısından iki boyutu olduğu söylenebilir: Birincisi, doğa tahribatına karşı önlemlerin geliştirilmeye çalışılması, ikincisi ise bu krizi birikim rejimine uygun haline getirip kullanma stratejileridir. Ekolojik kriz, toplumsal krizden ve birikim krizinden ayrı düşünülemeyen bir problemken (Foster, 2008: 9), kapitalist sınıfın yeni birikim alanlarından faydalanmak için kullandığı bir stratejik araca dönüşmüştür (Şengül, 2008: 67). Nitekim neoliberal stratejinin ekolojik krize (çevre sorunlarının küreselleşmesi) bakışı küreselleşme literatürünün gelişimiyle çevresel sorunları insanlığının ve yerkürenin sorunu olarak tanımlamasıyla belirginleşmiştir. Bu bakışa göre ekolojik kriz, ideolojik problemlerin dışında tutulmuş, yani sınıf mücadelesinden uzak ve tüm insanlığı ilgilendiren bir sorun olarak gösterilmiştir. Zira ekolojik krizle mücadelede doğanın toplumsallaşması gerekirken, doğa tahribatı toplumsal sorunlardan ayrı tutulmaya çalışılmıştır (Foster, 2008: 150-152). Bu ideolojik bakış açısının söylemi, ekoloji sorununun evrenselliği ve herkesi etkilediği, dolayısıyla yalnızca belli bir sınıfı etkilemeyeceğidir. Bu söylem, egemen sınıfın ideolojik hegemonyasını gizleyici ve ideolojik kriz için ekoloji sorununun araç olarak kullanılmasını sağlayacaktır (Çoban ve Duru, 2009: 57; Çoban, 2013b: 244-245).

Öte yandan, ekolojik krizin tahribatını önleme girişiyle ortaya çıkmış yaklaşımlar ve toplumsal muhalefetler bulunmaktadır. Birikim ve ekolojik kriz adına geliştirilen stratejiler, birçok noktada ayrılıyor olsa da ortak yönleri günümüzde doğanın kendini yenileyebilme kapasitesinin aşıldığı (yani ekolojik kriz) gerçeğidir ve bu ekolojik kriz, bir dizi olgulara dayanılarak yapılan soyutlamalarla belirlenmektedir (Kovel, 2005: 37). Ekolojik krize karşı toplumsal imgelemin çevresel boyuta taşınması (Žižek, 2013: 7), toplumsal,

²³ İnsan ile doğa üzerine yapılan tartışmalarda coğrafya ve iklimin (ya da yapının) insan doğasını etkileyip etkilemediği üzerine yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu tartışmada ayrılan iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir; doğanın etkenliği ve insanın edilgenliği (Hipokrates, Aristoteles vb.) ile insanın etkenliği (Machiavelli) (Şenel, 2015: 133, 138). İlk yaklaşım, insan ile doğa arasındaki ilişkiye determinist (epistemolojik/soyut insan) bir çerçeve sunarken; ikinci yaklaşım iradeci (ontolojik/somut insan) bakış açısıyla değerlendirmelerde bulunur (Keleş vd., 2012: 256, 294-297). Modern insan, Machiavelli'nin doğanın değil insanın etken olarak doğayı olumlu ya da olumsuz etkileyebilen bir özne olduğunu düşüncesinin ifadesidir. Bunun nedeni, Machiavelli'nin bakış açısının "insanın, doğanın ve toplumun geleceğini belirleyebilen bir özne olarak görülmesi"dir (Şenel, 2015: 138). İnsan ile doğa arasındaki ilişkiye bu bakış, Sanayi Devrimiyle birlikte "insanın doğaya hâkim olduğu" söylemiyle de örtüşür. Zira günümüzde, insanın doğa üzerindeki yıkıcılığı ve insanın doğaya egemen olduğu bakış açıları eksik bir değerlendirme sunar. Çünkü insanlık kategorik olarak doğayı tahrip etmez, bu tahribe katkı sağlayan insanlığın içindeki çeşitli faktörlerin belirleyiciliğidir, yani insanlığın içindeki bazı sorumlulardır. Bunlar, sınıflı, devletli, dinsel ideolojilerle belirlenen kişisel çıkarlarının, toplumun genel çıkarının ötesine geçirmesine neden olan erklerdir. Bunlar sayesinde, doğal kaynaklar (kendi) özel çıkarlar(ı) üzerinden kullanılarak doğanın genel çıkara hizmet etmesi engellenmektedir (Koselleck, 2013: 535-545; Şenel, 2015: 158). Kapitalist üretim tarzının neoliberal stratejisi doğal varlıklar üzerindeki kişisel çıkarı daha da belirginleştirmiş, bununla birlikte, insan ile doğa arasındaki ilişkide insanın etkenliğinin daha da görünür olduğunun yolunu açmıştır.

siyasal, kültürel ve iktisadi yapıların birçok noktada dönüşümüne yol açmıştır. Buna koşut sorunun nedeni ve ne yaparak/nasıl çözüleceği de “ekolojizm” tartışmasını gündeme getirmiştir: Ekolojik krizin asıl sebebine itiraz etmek mi, yoksa bu krize karşı yalnızca çözüm ortağı olmak mı? (Şahin, 2007: 84). Bu noktada, ekoloji tartışmaları iki temelde farklılaşır: Bunlar; (1) ekolojik krizi “tüm” ideolojilerden soyutlayarak çözüm üretme yaklaşımı (yalnızca çözümün ortağı olma) ile (2) ekolojik krizin aslen ideolojik (toplumsal) ve birikim krizi içerdiğini iddia eden ve dolayısıyla ekolojik krizi, ideolojik hegemonyadan ayrı görmeyen yaklaşımlardır. Bu yaklaşımların ortak görüşü ise ekonomik krizin (aşırı sermaye birikimi sorunu), ekolojik krizin derinleşmesinde etkili olduğu, bunun için girişilen mülksüzleştirme yoluyla birikim modelinin, siyasi ve toplumsal mücadelelerin biçimini değişime uğrattığıdır.

Özetle kapitalist üretim tarzının sürekli yatırım yapma, servet biriktirme ve kâr elde etme karakteri sebebiyle ekonomik kriz üretme eğiliminin yanında ekolojik kriz, doğal varlıkların (hava, su, toprak) dahi kâr elde etme amacına göre belirlenmesiyle ekonomik krizle ikiz konuma gelmiştir (Magdoff, 2008: 169). Bu bağlamda, neoliberal strateji, sermaye birikim koşullarının yeniden oluşturulması için doğayı kapsamaya başlamıştır. Bu ikiz krizler egemen sınıf tarafından kendi lehine içerilmektedir. Başka bir ifadeyle, birikim krizine ek olarak ekolojik kriz sorunu içiçe geçmiştir. Oysa ideolojik kriz bu ikiz krizlerin ayrılmaz bir parçasıdır. Aslen, klâsik liberalizm doğal varlık arzının sınırsızlığı ve üretime dönüşme kapasitesinin sonsuzluğu vurgusu yaparken, doğal varlıkların tükenebileceği, yani doğal varlıklar arzının bir sorun haline gelebileceği düşüncesini kabul etmez. Zira bu düşünce, insanın doğaya egemen olduğu algısını ortaya çıkarmıştır (antroposantrik). Ancak neoliberalizmin doğal varlıklara bakışı klasik liberalizmden farklı olarak devlet ile sermayenin birbirinden kopmadan doğayı serbest mal olmaktan çıkartıp (çevre sorunlarının küreselleşmesinin de etkisiyle) piyasalaştırma yoluna gitmesiyle ilişkilidir (Başkaya, 2015: 192-193). Bu da “doğanın neoliberalleştirilmesi”dir (Harvey, 2015a; Castree, 2008a; Castree, 2008b; Çoban vd., 2015a: 400-417). Gerçekte, doğa üzerindeki neoliberalleşme, doğal varlıkların tükenebilir olarak görülmesi hasebiyle liberalizmin, doğal varlıkları serbest mal olarak algılamaktan vazgeçmesi, bir sonuç değil, birikim krizine alternatifler geliştirme çabasının aracıdır. Başka bir anlatımla, doğal varlıkların tahribatı kapitalizmin hegemonik ideolojisi için bir neden değil, yalnızca yeni projenin işletilebilmesi içindir.

Doğanın neoliberalleşmesi, neoliberal stratejinin devlet aygıtının etkin bir şekilde kullanılarak, mülksüzleştirerek birikim yoluyla doğayı da birikimin bir parçası haline getirme süreci olarak ifade edilebilir. Mülksüzleştirerek birikim yoluyla doğayı piyasanın bir parçası

haline getirme süreci neoliberal stratejinin Washington ve post-Washington Konsensüslerindeki hedefleri adına belirledikleri araçlarla işletilmektedir. Bu araçların amacı, emek ile birlikte doğanın metalaştırılması sürecine devlet, birey ve sermayenin birlikte katılımını sağlayabilmektir. Özellikle, devlet, doğanın neoliberalleşmesi sürecinde iki yönlü konumda işler: Bir yandan, sermayeyle birlikte doğayı metalaştırma girişimini derinleştirirken, diğer yandan, emisyon salınımı tedbirleri, çevre vergileri, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) gibi çevre politikaları düzenlemelerini işletmek ister (Çoban ve Duru, 2009: 58). Bu konudaki devletin ikinci yönü çevre koruma amaçlı gibi görünse de sermayenin hegemonik etkisiyle bu amaç massedilmeye çalışılır. Nitekim devletin çevre korumacılığı toplumun rızasını alma unsuruna dönüşmüştür. Yani neoliberal hegemonya, kapitalist sınıfın krizini doğayı metalaştırıp bunu “zorlamayla zırlanmış” bir biçimde rıza ilişkisine dönüştürmeye uğraşır. Doğayı bu süreçte kendi projesinin bir parçasına dönüştürmeye girişen kapitalist sınıf, ekolojik krizi, kendi lehine çevirerek doğanın kendinde değerini doğrudan mübadele değerine sokmuş olur. Kaldı ki bu aşamadan sonra “[d]oğa, insanın bilinçli müdahalesine maruz kaldığı ölçüde artık doğal değildir”, yani “kendinde değer” özelliğini yitirmiş olarak algılanır (Cangızbay, 2003: 95).

Doğaya insanın müdahalesi doğanın kullanım ve mübadele değeri olarak nitelendirilmesine yol açmaktadır. Kapitalizm bu değeri mübadele değerine dönüştürecek projeler üretir. Aslen kapitalizm, ilkel birikim döneminden bu yana doğayı metalaştırmaktadır. Neoliberal dönemdeki fark ise bu metalaştırmayı hegemonik momentteki gibi rıza imâlatı unsuru yerine tahakküm ilişkisindeki zor unsurunun belirginleşmesiyle sürdürmesidir. Yani doğaya yönelik yapılan mülksüzleştirerek birikim yoluyla, “doğanın, şirketler ve özel kişilerce henüz birikim sürecine katılmamış [kapitalist olmayan] unsurları, sermayenin gizli saklı olmayan bir ele geçirme savaşının yeni mevzileri” haline gelmiştir (Çoban, vd., 2015). Doğa metalaştırılırken (fosil yakıtlar gibi doğal varlıkların piyasalaştırılması, taşınamaz olan hava, su gibi doğal varlıkların ise ticarileştirilmesi gibi) geçim kaynakları ellerinden alınanlar proleterleştirilmekte, bu “yabancılaşan emek” düzeyine itilme sürecinde doğrudan sınıf mücadelesinin konusu haline gelmektedir. Süreç neoliberal hegemonyaya karşı, doğanın metalaştırılmasını kapsayan karşı-hegemonya potansiyellerini ortaya çıkarmaktadır.

Kısaca bir değerlendirme yapılacak olunursa, ekonomi politik pratikler teorisi olarak neoliberalizm kapitalizmden ayrılan yeni bir üretim tarzı değildir. Neoliberalizm, mevcut üretim tarzının (kapitalizmin) yeni bir aşaması olarak –hatta kapitalizmin yeni bir evreyi temsil eden- egemen sınıfların güçlerinin ve gelirlerinin yeniden tesisini sağlayan, vergi

gelirlerini mülk sahiplerine aktaran, piyasa lehine doğayı kullanımını sınırsız bıraktıran devlet aygıtıyla hareket eden ve bu devlet aygıtı olmadan hareket edilemeyecek “yeni bir toplum düzenidir” (Dumenil ve Levy, 2007: 26; Dumenil ve Levy, 2015: 19; Dardot ve Laval, 2012; Perelman, 2008: 69-70; Harvey, 2015a: 10).

Buna koşut olarak, egemen sınıf-devlet ittifakıyla krizlerden yararlanılırken, bu bloğa karşı muhalefet kendi pozisyonunu geliştirmeye çalışmıştır. Neoliberal stratejinin uygulamalarıyla biçim değiştiren muhalefet, egemen sınıfın hegemonyasına karşı bir hegemonya uğraşına girerek, ikili kriz için konumunu belirlemektedir. Bu krizler zaman zaman egemen sınıfın hegemonyasını zayıflatmış ve sistemi karşı-hegemonya potansiyelini artıracak imkânların çıkmasını sağlayan hegemonya krizine sokmuştur. Hegemonik kriz, farklı sermaye fraksiyonlarının (banka ya da para, ticaret, sanayi vd.) ekonomik-korporatif çıkar ilişkilerinin rıza ilişkisinden uzaklaşmasıyla gerçekleşmiştir (Jessop, 2008: 260). Böylece krizlerin çözümü için geç kapitalizmin yeni bir vechesi olarak tasarlanan neoliberalizmin hegemonik projesi devreye sokulmuştur.

1.2. Hegemonya Krizi ve Neoliberal Hegemonik Projeler

Geç kapitalizmin belli bir evresinde birikim krizi içindeki egemen sınıflar aynı zamanda hegemonya krizine girerek geçici bir zayıflık evresine düşmüştür. Aslen egemen sınıfların hegemonya krizine girmesinin anlamı, geçici hegemonyasının zayıflamış olmasındandır. Bu noktada bir süreç olarak hegemonyayı, bir dizge ya da yapı değil, “değişen baskı ve sınırları olan yaşantılar ilişkiler ve etkinlikler bütünü” olarak algılamak gerekir (Williams, 1990: 90). Böylece hegemonyanın içerdiği tahakküm ile rıza imalatı daimi değil, süreç içerisinde geçiciliği belirttiği anlaşılabilecektir. Bu nedenle hegemonya kavramı, Jean Bodin’den itibaren kullanılan egemenlik kavramının “mutlaklık ve kalıcılık ilkeleri”nden farklılık gösterir.

Gramscici anlamda hegemonya kavramı²⁴, sınıfsal egemenlik ve iktidar ilişkilerinin yeniden üretimini açıklayabilmek amacıyla kullanılır. Her şeyden önce hegemonyayı yalnızca temel sınıflar (kapitalist sistemde proletarya ve burjuvazi) inşa edebilir. Bu kavram, sınıf

²⁴ Thomas’ın (2013b: 12) tasnifiyle Gramsci’nin hegemonya kavramı literatürde dört farklı şekillerde yorumlanmıştır; Birinci yoruma göre hegemonya, lider bir toplumsal grubun, diğer toplumsal gruplara kararlarını dayatmadan, onların isteklerini teminat almakla ilgilidir. Kültürel ve antropolojik çalışmalarda yaygın olarak kullanılan bu yoruma göre hegemonyanın rızası diktatörlüğün baskısına karşıt konumdur (bkz. Crehan, 2006). Hegemonyanın ikinci yorumlanması farklılıkların bütünleşikliğini ifade eder (bkz. Laclau ve Mouffe, 2012). Üçüncü hegemonya yorumu, “hegemonya/rıza ilişkisinin sivil toplumlara aitken baskı ve hükümlarlığın ise devlete ait olduğunu öne sürer. Hegemonya burjuva toplumunun nüvesinde olup moleküler ve hatta rhizomatik bir çizgi izler [bkz. Bobbio ve Texier, 1982; Anderson, 1988; Thomas, 2013a].” Hegemonya kavramının dördüncü yorumu ise uluslararası ilişkiler disipliniindeki Gramscici yorumudur (bkz. Gill, 1993; Morton, 2011). Bu çalışma üçüncü yorumu takip etmektedir.

üstünlüğünü ifade etmekte kullanılan tahakkümün (zorlama) yanında rıza imâlatını anlatan ikinci bir biçimi gösterir. Sınıf üstünlüğü bulunan egemen sınıflar, kendinden olmayan ve uzlaşmaz sınıf ve kesimler üzerinde tahakküm uygulama yoluna giderken, ittifak kurduğu/kurabildiği sınıf ve kesimlere ise liderlik yapar (Yetiş, 2013: 88). Liderliğin sürdürülebilmesi için egemen sınıflar, birikim stratejilerinin yanında “soyut çatışma problemini çözebilecek” çeşitli hegemonik projeler geliştirir (Jessop, 2008: 279). Bu hegemonik projeler egemen sınıfların hegemonyasını kurabilmesi adına kendi çıkarlarını evrensel olarak sunmak için ‘politik, ahlaki ve entelektüel liderliği’ni kullanarak bağımlı grupların çıkar ve gereksinimlerini biçimlendirmeye yönelik girişimlerdir. Bununla birlikte hegemonik projeler yalnızca bağımlı grupların çıkar ve gereksinimlerini biçimlendirmeye yönelik değildir. Egemen sınıfın hegemonyası aynı zamanda kendi iktidar bloğunda yer alan müttefiklerin bir arada tutularak ortak çıkarlarını temsil etme sürecini içerir (Carnoy, 2014: 96-97).

Kapitalist sistemde, egemen sınıfların hegemonya projesi iki anlamı içerisinde barındırmaktadır: Birincisi egemen sınıflar kendi amaçları doğrultusunda Marx ve Engels’in (1999: 75) de belirttiği gibi “kendi çıkarlarını toplumun bütün üyelerinin ortak çıkarları olarak göstermek zorundadır.” Dolayısıyla hegemonya, egemen sınıfın çıkarlarını evrensel olarak sunabilmek adına “siyasal, ahlaki ve entelektüel liderliğini kullanmaya, ayrıca bağımlı grupların çıkar ve gereksinimlerini biçimlendirmeye yönelik başarılı girişimleri içerir” (Carnoy, 2014: 97). Hegemonyanın kapsadığı ikinci anlam, egemen sınıfların diğer müttefik fraksiyonları üzerinde kurduğu eklemlenme sürecidir. Egemen sınıf, ideolojisini dayatmadan, müttefiklerinin ortak çıkarlarını bir araya getirerek müttefiklerini de temsil etmiş olur. (Carnoy, 2014: 96-97). Genel olarak söylenirse, hegemonya, “farklı sınıf-bağılantılı (ama zorunlu olarak sınıf-bilinçli olmayan) güçlerin, belirli bir sınıfın (ya da sınıf fraksiyonunun) ‘politik, entelektüel ve ahlaki liderliği’nde ya da daha kesin biçimde, bu önderliğin politik, entelektüel ve ahlaki sözcülüğünde çağırılmasını ve örgütlenmesine mündemiçtir. Böyle bir liderliğin uygulanmasının anahtarı, genel çıkar ile özel çıkar arasındaki soyut çatışma problemini çözebilecek belirli bir ‘hegemonik projenin’ geliştirilmesidir” (Jessop, 2008: 279). Hegemonik proje, genellikle, kriz dönemlerinde problemler yaşamaya başlar. Egemen sınıflar için bu problemler, toplumun genel çıkarını (ki bu çıkarlar ulusal çıkarla eklemlenmiştir), kendi özel çıkarı gibi sunamaması, müttefiklerinin ortak çıkarlarına ters düşmesi ve dolayısıyla politik, entelektüel ve ahlaki önderliğinde yetersiz kalmasından kaynaklanır. Böylece sistemin hegemonik ideolojisi krize girer. Hegemonik kriz, Gramsci’ye göre

altyapıyla üstyapı arasındaki ilişkinin sürdürülemediği organik krizlerdir (Portelli, 1982: 128). Gramsci'nin (2014: 100) kelimeleriyle;

herhangi bir siyasal girişimde (savaş gibi), yöneten sınıfın iflas etmesi ya da geniş kitlelerin (özellikle köylülerin ve aydın küçük burjuvaların meydan getirdiği) birdenbire siyasal eylemsizlikten belirli bir eyleme geçip, organik olmayan bütünüyle [yani altyapı ile üstyapının geleneksel halinde farklı olan] devrim sayılabilecek isteklerde bulunmaları biçiminde ortaya çıkan yönetici sınıfın hegemonya bunalımıdır.

Egemen sınıflar, hegemonyasını yeniden tesis edebilmek adına, yeniden düzenlemeler, yeni kurumlar, yeni kitlesel propaganda teknikleri ve siyasal alan ile sivil toplumu kontrol altında tutabilecek projeler geliştirmeye çalışır (Gramsci, 2007: 277-278; 2014: 100; Tünay, 2002: 182-183; Ataay, 2007a: 237-238). Neoliberalizm bu projelerden biridir.

Neoliberalizm, hegemonik ideolojiyi sürdürmek pahasına “müthiş bir soyutlama” düzeyiyle “bireysel rasyonellik” temeline dayanan “sonsuz kullanım ütopyası”na sahiptir (Bourdieu, 1998). Dolayısıyla neoliberal dönemin hegemonik projesi, kendi ütopyasının amaçlarını gerçekleştirmesi için çeşitli şartlara bağlıdır. Bourdieu'ya (1998) göre, kolektif yapıların sistemli bir şekilde imha edilmesi bu amaçlar arasındadır. Bunun için neoliberal ütopyanın iki temel eğilimi söz konusudur; işçileri atomize edecek şekilde sendikalar, dernekler, kooperatifler gibi kolektif yapıların parçalanması, bunu yaparken evrensel değerlerin kamusal alan düşüncesiyle hareket imkânı sağlamaya çalıştırıldığı devlet kurumlarının yok edilmesi ve herkesi birbirlerine karşı mücadele ettirerek bireysel rasyonellik temelinde kinizme sürüklemektir (Bourdieu, 1998). Böylece neoliberalizm, bir yandan toplumun kolektif unsurunu (proleter sınıfın kültürü) yok etmeye çalışırken, diğer yandan devlet aygıtının evrensel kolektif değerleri güçlendirme nosyonundan uzaklaştırılarak doğrudan sermayeyle ilişki içine sokulan bir devlet aygıtına dönüştürmeyle uğraşır. Bunun anlamı, neoliberalleşmenin, aslen, sınıf iktidarının yeniden kurulmaya çalışıldığı bir süreç olmasıdır (Harvey, 2015a: 39).

Egemen sınıflar, yaşadıkları hegemonya krizini bir taraftan atlatabilmek diğer taraftan kendi lehine çevirmek uğraşısıyla neoliberal projeyi uygulamaya koymuş, böylece, her şeyi finanslaştırarak ideolojik problemini alt etme yoluna gitmiştir. Sözelimi, Thatcher'ın “toplum diye bir şey yoktur, yalnızca tek tek insanlar [bireyler] var” ile “iktisat yöntemidir, ama amaç, ruhu değiştirmektir” ifadeleri tam olarak neoliberalizmin bireysel rasyonelliğinin söylemleridir. Ancak kolektivizmi toplumdan uzaklaştırarak ruhu değiştirmek, topluma büyük siyasi bedellerin ödetilmesine yol açmıştır (Harvey, 2015a: 31). Oysa bireyleşme ve kolektif unsurun yok edilmesinin aksine, kapitalist toplumda, bireyin topluma katılımı mülk sahibi olup olmamasıyla ilişkilidir. Tek tek bireyler mülk sahibi olmalarına ve üretim araçlarına

sahip olup olmamalarına göre belirli bir toplumsal sınıfın üyeleridir. Marx'ın deyişiyle bireylerin sınıfsal üyelikleri “toplumsal üretime katılım ve toplumun temel geçim araçlarına erişim tarzlarının bir ifadesinden başka bir şey olmayan, sahip oldukları mülkün niteliği ve büyüklüğü temelinde belirlenir” (Clarke, 2007: 95). Nitekim İkinci Dünya Savaşı'nın sonundan itibaren yetmişlere kadar proletaryanın elde ettiği kazanımlar, neoliberal ideolojiyle egemen sınıflarca giderek geri alındı. Bu süreç, neoliberalizmin iktisadi, siyasal ve ideolojik yapılarının emek karşıtlığı temelinde yapısal dönüşümüyle yürütülmüştür. Bu formasyon proletaryaya karşı bir biçimde, emek piyasalarının kuralılaştırılması (sendikal örgütlenmenin yasal çerçevesinin zayıflatılması), mali piyasaların kuralılaştırılması, mal ve hizmet ticaretinin kuralılaştırılması, sosyal kamu harcamalarının azaltılması, proletaryaya yarar sağlayabilecek hizmetlerin özelleştirilmesi, bireyciliği ve tüketime teşvikiyle dayanışma kültürünün zayıflatılması, çokuluslu sermayenin teşvik edilerek devlet müdahaleciliğinin arttırılması yollarıyla gerçekleştirilmiştir (Navarro, 2008: 227; Dardot ve Laval, 2012: 245). Neoliberalizm bu toplumsal dönüşümü devlet aygıtındaki yapısal değişimlerle sağlayabilmiş, dolayısıyla neoliberal aşamada, devletin farklı görünümü belirebilmiştir.

Devletin yeniden yapılandırılmasının yanında neoliberal stratejinin diğer özelliği disipline edici niteliğidir: Piyasa mekanizmasına göre davranan bireylerin yaratımı ve bunları yönetme becerisi, neoliberal dönemde giderek yoğunlaşmıştır (Dardot ve Laval, 2012: 247). Bunun anlamı üretimin toplumsallaşması sürecinde emeğin yabancılaştırılmasının neoliberal dönemde giderek belirginleştiğidir. Neoliberal stratejinin bu neo-muhafazakâr politikalarla birlikteliği, toplumdaki kolektif unsuru zayıflatmaya çalışmıştır. Ne var ki toplumdaki henüz tamamen yok edilmemiş kolektif unsur, neoliberal stratejinin yaşadığı ideolojik krizin nedeni haline gelmiştir (Dumenil ve Levy, 2015: 15).

Bu bağlamda, neoliberalizmin devleti yeniden yapılandırılması ile toplumsal sınıfları disipline edici stratejileri neoliberalizmi anlayabilmek açısından önemlidir. Çalışma, şimdi devlet aygıtının neoliberalizmdeki rolü ile neoliberal stratejinin toplumsal sınıfları disipline ediciliğini tartışılacaktır.

1.2.1. Stratejik-İlişkisel Devlet Biçimi

Birikim stratejileri geliştirilirken devlet, egemen sınıflar ve diğer sınıflar arasında bir ilişki söz konusudur. Burjuvazi, kâr gereksiniminden kaynaklı “devlet zor'unu kullanarak” proletaryayı bağımlı hale getirme uğraşındadır. Elbette kârın yetersiz olduğu koşullarda kapitalist üretimin ilkel birikim yoluyla devretmeye gereksinimi vardır. Bu devir devlet aygıtı

yardımla ve zorlayıcı nedenlerle (hırsızlık, yasal yollarla tahliye ettirme ve satın alma) gerçekleşir (Byres, 2007: 144). Bununla birlikte egemen sınıflar ile devlet arasındaki ilişki yalnızca sermaye birikiminin sürdürülmesine dayalı bir aygıt ilişkisi değildir. Bunun göstergesi kapitalist olmayan toplumlar ile kapitalist toplumlar arasındaki farklılıklarda gözlenebilir.

Sermaye ve devlet ilişkisi, kapitalist olmayan toplumlar ile kapitalist toplumlarda farklılık gösterir. Kapitalist olmayan toplumlarda, egemen sınıfın iktisadi gücü, ekonomi dışı (siyasi, askeri, yasal) etmenlere dayanır.²⁵ Egemen sınıfların artı emeğe el koyması üretim araçlarının sahiplerinden ya da kiracılarından üstün baskılama yöntemiyle gerçekleşir. Dolayısıyla iktisadi güç ve politik güç içiçedir (Wood, 2008: 35-64; Wood, 2014: 26).²⁶ Oysa kapitalist toplumda işçilerin üretim araçlarına ve mülkiyete doğrudan erişimleri söz konusu değildir. Yaşayabilmek adına proletarya çalışmak ve işgücünü satmak zorundadır. Bu zorunluluk piyasanın zorunluluklarınca uygulanır. Bu nedenle sermaye, artı değer aktarımı için “devlet baskısına gerek duyarken devlet görünüşte sermayece çevrelenmiştir” (Wood, 2014: 26-27).

Devletin görünüşte sermayece çevrelenişi devletin doğrudan sermaye mantığına tabi olduğu ya da devletin sınıf güçlerinin basit bir aracı olması anlamına gelmemelidir. Poulantzas’ın belirttiği gibi toplumsal güçlerin arasındaki ilişkiler, iktidarı belirlediğinden devletin kendine ait bir iktidarı yoktur. Devletin iktidarı olmasa bile kendi özgüllüğünden kaynaklı olarak devlet toplumsal güçler arasında tarafsız değil, “sınıf-yanlı” bir dengenin oluşmasına katkı sağlamaktadır (Jessop, 2005: 125-126). Yani devletin sınıflar arasındaki ilişkide stratejik bir seçiciliği vardır. Bu bağlamda seçicilik, kapitalist devlet tipinde sınıfsal güç ilişkileri egemen sınıflar lehine işler.

Poulantzas, bir toplumsal formasyonun üretim tarzını yalnızca üretim ilişkilerinin bütünlüğü değil, ekonomik, siyasal ve ideolojik düzeylerin toplamdaki özgünlükleri olarak tanımlamaktadır. Poulantzas göre devlet, bir egemen üretim tarzının siyasal düzeyinde ortaya çıkar. Toplumsal bir ilişki olarak devlet; ekonomik, siyasal ve ideolojik yapıları özgün bir biçimde eklemler. Poulantzas’ın ifadeleriyle “devlet içinde özgül bir şekilde dışa vurulan, sınıflararası güç dengesinin yoğunlaşma halidir” (akt. Aksoy, 1994: 192). Burada, kapitalist formasyondaki devleti bu özgüllüğün ekonomik alandaki farklılaşması olarak değerlendirilir.

²⁵ Buradaki sermaye kavramı Marx’ın (2012) Grundrisse’de ifade ettiği gibi “bir ilişki olarak sermaye” anlamında kullanılmıştır. Marx’a (2012) göre bir ilişki olarak sermaye tüm üretim tarzları içerisinde emek ile sürekli karşı karşıya gelmektedir.

²⁶ Wood’un (2008: 48) belirttiği gibi kapitalist gelişim, iktisadi ve politik alanın birbirinden farklılaştırılma sürecidir ve bu süreçte, modern devletin artı değere el koyma yöntemi değişime uğramıştır. Hayek’in öncülük edeceği bu kapitalizmin yeni formasyonunun ideolojik kaynağı “liberal-muhafazakâr karşı-devrim”ciliktir (İnsel, 2005: 156).

Yani kapitalist formasyonda (üretim tarzı) devletin (üretim tarzına göre belirlenmiş kapitalist devlet) “görelî özerkliği” vardır.

Bu noktada kapitalist formasyonda sermaye ile devlet arasındaki ilişki stratejik ve ilişkiseldir. Devlet, sermayenin birikim krizine girdiği durumlarda sermaye lehine hareket edebilir. Devletin bu konuma geçmesi burjuvazinin hegemonik ideolojisini (liberal burjuva demokrasisi değerleri) yeniden üretmekle sağlanır. Zira burjuvazinin demokrasi anlayışı içinde temsiliyet kurumları, -Gramscici anlamda- “iktidar bloğu”nu sağlamlaştırabilmek ve sürdürebilmek niyetiyle burjuvazinin ideolojik hegemonyasının işlerliğini kolaylaştırır. Öte yandan görece özerk konumdaki devlet, belirli dönemlerde siyasal iktidarlar vasıtasıyla (özellik ya da özel durum) egemen sınıfların hegemonik ideolojisinden farklılaşabilmektedir. Ancak burjuvazi siyasal iktidarı elinde bulunduramasa dahi devlet kapitalist formasyon içerisinde egemen sınıflar lehine hareket etmektedir. Siyasal toplumda gerçekleşen bu durum aynı zamanda sivil toplumdaki siyasal iktidarın egemen sınıflar ile bağımlı sınıflar arasındaki ilişkisinde transformasyonunu sağlayabildiği anlamına gelmektedir. Transformasyon, egemen sınıfların yeterliliğiyle ilintilidir (Thomas, 2013a: 314-315). Zira sivil toplumun güçlü (Batı) ya da peltsemi (Doğu) olduğu formasyonlarda (Gramsci, 2014: 130) yeterlilik düzeyi değişebilecektir.²⁷

Poulantzas (2012: 361-363), devletin bu farklı biçimlerini kapitalist devletin olağan (liberal demokrasi ve otoriter devletçilik) ve istisnai biçimleri (Bonapartizm, Sezarizm, faşizm, askeri diktatörlük vb.) olarak ayırır. Olağan biçimler, konjonktürel dönüşümleri tanımlamakta kullanılan ‘siyasal rejim’ sınıflamasından farklı olarak ‘yapısal ve kalıcı’ dönüşümleri gösterir. İstisnai biçimler ise parlamentonun feshedildiği ve devletin olağanüstü bir özerklik kazandığı biçimlerdir (Oğuz, 2012: 3). Bu istisnai biçimler, aslen mevcut rejimin bir parçası olmakla birlikte sermaye birikimi sorunu ile siyasal otoriterliğin iç içe geçmesiyle şekillenmiştir. Poulantzas’a (2004: 227-236) göre olağan biçimlerden biri olan otoriter devletçilik ise kapitalizmin emperyalist ve tekeli kapitalist evresine geçişle beraber hem ulusal hem de uluslararası dengelerin değişmesiyle metropol kapitalist ülkelerin ekonomik ve toplumsal alanındaki özgürlüklerin devlet tarafından kısıtlandığı, “Burjuva Cumhuriyetinin yeni demokratik formudur.” Bu form, sınıf mücadelelerinin oluşturacağı hegemonyanın karşısında önleyici kurumsal düzeneğe ve “üretim ilişkilerindeki, toplumsal iş bölümü ve süreçlerindeki dönüşümler üzerinden, sınıfsal ilişkilerde ortaya çıkan muazzam değişimlere gönderme yapmaktadır.” Şunu belirtmek gerekir ki devlet (siyasal toplum) ile sivil toplum ayrı birer unsur gibi görünseler de Gramscici anlamda aralarında bir diyalektik ilişkiyi

²⁷ Doğu-Batı ikiliği bağlamında siyasal toplum ile sivil toplum çözümlemesi ve Poulantzasçı devlet biçimleri tartışmaları Türkiye üzerinden ikinci bölümde yapılmaktadır.

gösteren integral devlet oluşumu söz konusudur. Öyle ki, Gramsci'nin ifade ettiği gibi, hegemonik siyasette, ya zor gücünün öne çıktığı tahakküm ya da rıza ilişkisinin görüldüğü hegemonya anları (moment) mevcuttur. Hegemonya inşası, bağımlı bilinç biçimlerinin zorlamaya başvurulmadığı bir rıza örgütlenme süreci gibi algılansa da (Barrett, 2013: 358) iki momentte de zorlama bulunur. Yani “Gramscici devletin dayanağı, saf güç olamaz; rıza ve iknanın meşrulaştırıcı momenti, daima şiddet ve baskıya aracılık etmektedir” (Fontana, 2013: 277). Böylece hegemonya momenti, rıza unsurunu içerse dahi zor'un etkinliğini azaltmaz. Çünkü hegemonik momentte, “zorlamayla zırhlanmış rıza” ilişkisi söz konusudur (Jessop, 2008: 77).²⁸

Neoliberalizm, egemen sınıflarla devletin blok oluşturarak proletaryayı denetim altına aldığı hegemonik projelerinden biridir. Dolayısıyla neoliberalizmin hegemonik projesi yalnızca sivil topluma mahsus olmayıp aynı zamanda siyasal toplumu (devlet) içermektedir. Zira neoliberal hegemonya dönemi, bu organik bağın belirginleştiği, devlet ile ekonomi arasındaki yapısal ayrımın aslen kapitalist üretim tarzında olamayacağını kanıtladığı ve zorlamayla zırhlanmış rıza ilişkisiyle süren bir dönemdir. Harvey'e (2015a: 48) göre neoliberalizm, kendi dönüşümünü sağlayabilmek için –birçok ülkede- rızadan çok zor (baskı ve zorlama) unsurunu kendini gizlemeden kullanmıştır. Harvey (2015a: 52), devlet iktidarı ile neoliberalizm ve iş dünyası arasındaki ilişkiyi açmak için şöyle bir soru sorar:

İş dünyası devleti “sürekli kendine bağlamaya” çalışmalı ve gerektiğinde “agresif ve kararlı” şekilde kullanmalıydı. Öyleyse, sağduyuya dayalı anlayışları yeniden şekillendirmede devlet iktidarı tam olarak nasıl kullanılacaktı?

Harvey (2015a: 61), devlet ile sermaye arasındaki ilişkiyi deşifre eden, havuç (toplumu kolektif eylemden uzaklaştırmak için devlet tarafından verilen olumlu katkılar) ve sopa (Weberci anlamda devletin gerçek yüzü olan meşru güç kullanma yetkisine sahip olması) metaforunu kullanarak devlet iktidarının sermaye tarafından nasıl kullanıldığını açıklar. Devlet, kendi mekanizmasını sınıf açısından yansız gibi sunar, ancak özellikle emek ve doğayı meta olarak görerek aslında sınıf açısından yanlılığını belirtir. “Tipik neoliberal devlet, bir çatışma durumunda işçi sınıfının kolektif hakları (ve yaşam kalitesi) ya da çevrenin kendini yenileme kapasitesinden değil, iş için iyi bir ortamdan yana çıkma eğiliminde”dir (Harvey, 2015a: 78). Böylece neoliberalizm, toplumu gerçeklikten uzak tutan kültürel mistifikasyonunu bırakıp, devletin rıza unsuru ögesini giderek zayıflatmıştır. Dolayısıyla,

²⁸ Machiavelli'nin (Hükümdar 8. Bölüm) anlatımıyla stratejide savaşmanın iki yolunu izlenmektedir. İlki yasa (insan) ikincisi güçtür (hayvan). “[H]ükümdar yerine göre bazen insan bazen hayvan gibi davranmayı iyi bilmeli”dir (Fontana, 2013: 276-277). Öyle ki, Machiavelli'nin Sentor'unun ikili doğası, siyasetin iki boyutunu ya da momentini temsil etmektedir: zor ve rıza, egemenlik ve liderlik” (Fontana, 2013: 277).

neoliberal strateji, sermaye ile devletin simbiyotik ilişkisine göre hareket eden, sermaye birikimi sorununun devletsiz çözülemeyeceği temeline dayanır. Böylece neoliberal stratejinin temellerinden birini oluşturan devlet ile sermaye ilişkisi ölçek (küresel-ulusal-yerel) bağlamında daha fazla belirginleşir.

Metropol ülkeler ile az gelişmiş ülkelerin devlet aygıtı ile sermaye, bu birikim krizinde farklı taktiklere başvurmuştur. Gramsci'nin Doğu ülkeleri ile Batı ülkeleri arasındaki farklılığı anlatabilmek için kullandığı “şartların farklılığı” ifadesinde olduğu gibi birikim krizini hegemonya krizine götüren süreçte devletler farklı roller üstlenerek sermaye ile olan ittifakını sağlayabilmiştir. Şartların farklılığı, ülkeler arasında kapitalizmin yetersiz ve eşitsiz gelişiminden kaynaklanmaktadır. Birikim krizinde metropol ülkelerin hegemonya krizine girmeden sivil toplum (ve dolayısıyla demokrasi) aracılığıyla baş edebilir olmalarıdır. Oysa az gelişmiş ülkelerde sivil toplum “filizsi ve peltensi” olduğundan (dolayısıyla demokrasinin de kesintili olmasından) birikim krizleri egemen sınıfın hegemonyasını zayıflatabilir. Bunun sonucu, az gelişmiş ülkelerde, birikim krizi siyasal krize dönüşür ve bu nedenle hegemonya krizi kaçınılmaz olabilir. Az gelişmiş ülkelerdeki bu birikim krizleri metropol ülkelerdeki gibi aşırı birikim sorunundan değil, birikim yetersizliğinden kaynaklanır (Ataay, 2007a: 24-25). Metropol ülkeleri tarafından bağımlılaştırılan az gelişmiş ülkeler, bu birikim krizini döngüsel olarak yaşar ve her krizin atlatılması uluslararası sermaye ile uluslararası örgütlere başvurmayı gerekli kılacağından kriz bir süre sonra tekrardan gündeme gelecektir. Ne var ki, az gelişmiş ülkelerde hegemonya krizine karşı reçetelerin uygulanması devlet ile sermayenin güçlü bir blokla hareket ettiği otoriter yollarla sağlanmaya çalışılmıştır (Ataay, 2007a: 73).

Dolayısıyla neoliberal dönem, kapitalizmin devlet ile sermaye ikilisinin birlikte olmadan hareket edemeyeceği düşüncesini oldukça belirginleştirmiştir. Aslen klasik liberalizm (özellikle liberal demokrasi), ekonomi ve siyasetin ayrı iki yapı olduğu temeline dayanan bir yaklaşımdan hareket eder. Neoliberal düşünce, bu yaklaşımı temel aldığı iddiasında olsa bile kapitalist üretim tarzındaki artı değere el koyma süreci ekonomi alanında (piyasa alanında) gerçekleşir. Bu süreç, üretim araçlarına sahip olanlar (egemen sınıflar) ile “emek gücü” arasında ve “serbest sözleşme” (birey haklarının korunmasına dayanan hukuksal mekanizmalar) temelinde kurulur. Sözleşmenin temel mantığı iki tarafın herhangi bir zor ilişkisi olmadan hayata geçmesi olsa dahi sözleşmenin hayata geçmesiyle birlikte işgücü sermayeye ait hale gelir. Devlet tam bu noktada devreye girerek yasal prosedürleri işletmeye başlar. Bu bağlamda, devlet, dolaylı bir şekilde piyasa ilişkilerinin korunmasında rol oynar. Ne kadar devlet ile sermayenin kurumsal bir ayrımı bulunursa bulunsun aralarında organik bir bağ söz konusudur (Gülalp, 1993: 15; Ataay, 2013). Aksi halde klasik liberalizmde kural,

devlet aygıtının rekabetin önünü kapatmaması, onun önünü açmak için uğraşmaktır. Yani devlet, sermaye birikim sürecinin tıkanıklığını açmaya çalışır. Neoliberalizmde ise klasik liberalizmden farklı olarak sermaye birikim sürecinin tıkanıklığını aşma stratejisinin yanında piyasa, devlet aracılığıyla tüm kamusal kurumların dönüşümünü, hukuksal ve politik alanın piyasa sistemine göre işletmek ister. Nitekim birikim krizinin ardından geliştirilen neoliberalleşmede devlet rolü büyük olmuştur.

Neoliberalleşme sürecinin bir başka eğilimi, devlet aygıtının siyasal iktidar ilişkilerinde değişimlere yol açmasıdır. Bu değişimlerden ilki, devletin uluslararası şirketlerin önündeki engelleri kaldırmaktadır. Bunu genellikle uluslararası kuruluşların teknokratik yapılanmalarıyla ve yönetim adı verilen tekniklerle yapmaktadır. Devlet özellikle azgelişmiş kapitalist ülkelerde sermayeye çevre, enerji, emek, toplum, maliye ve para politikalarında hizmet ederek sermaye birikiminin gerçekleştirilmesi için yardım etmektedir. Bunun yanında, devletin diğer bir fonksiyonu, liberal demokrasi kriterlerinin içinin boşaltılması olmuştur. Süreç birçok kapitalist ülkede otoriter devletçiliğe geçiş biçiminde gerçekleşmiştir. Zira neoliberal politikaların devlet üzerindeki yeniden yapılandırılma süreci, “anayasaya uygunluk, yasal eşitlik, politik ve sivil özgürlük ve özerklik” gibi temel ilkelerin piyasaya göre yeniden gözden geçirilmesiyle ve devletin temerküzü ile sağlanmaktadır (Yelkenci, 2011: 205).²⁹

Temel tartışmaya geri dönülecek olunursa, neoliberal dönemde devletin (yani kapitalist devletin), sermaye taraflı düzenlemeleri, bunu iktisadi ve siyasal krizden faydalanarak gerçekleştirmesi neoliberal stratejinin bir parçasıdır. Öyle ki, neoliberalizmin, krizlerin hem sebebi hem de sonucunda bu krizlerden faydalanmadaki tek adresin sermaye olduğunu “müphemlik stratejisi” sağlar (Gambetti, 2009: 146). Devlet, müphemlik stratejisiyle sınıfsal güç dengelerinde sivil toplumu devreye sokarak sermaye ile olan ilişkisini toplumdan gizlemiş olur. Böylece neoliberalizmde devlet faaliyetleri sorunun kaynağı olarak gösterildiğinden devletin karşısına sivil toplum çıkarılmıştır. Ancak sivil toplum, siyasal özgürlüğün (siyasal liberalizm) devlet aracılığıyla kazanılacağı bir alanı oluşturur. Bu, neoliberalizmin müphemlik stratejisine uygun bir şekilde sivil toplumun devlete karşı siyasal özgürlük taleplerinin yine devlet aracılığıyla kazanılacağına işaret etmek demektir. Nitekim neoliberal strateji, özellikle azgelişmiş kapitalist ülkelerde (Arjantin, Meksika, Şili, Türkiye,

²⁹ Kapitalist olmayan toplumlardaki gibi doğrudan artı değer aktarımının öne çıktığı toplumlarda yaşanan sosyalist devrimin stratejisi devlet iktidarını ele geçirme temelindedir. Bu stratejinin amacı ise devletin kendi içerisindeki sınıfsal güç dengelerini proletarya lehine çevirebilmek ve toplumsal dönüşümün yaşanabilir olduğuna olan inançtır (Wood, 2014: 29). Öyleyse şu soru dikkat çekmektedir: Devlet ile sermaye arasındaki ilişki göz önüne alındığında, devlet aygıtının proletarya açısından olumlu, sermaye açısından baskıcı (örneğin proletarya diktatörlüğü) davranabileceği durumlar söz konusu mudur (iki farklı uçta konumlanan proletarya diktatörlüğü (sözelimi Paris Komünü) ile kapitalist devlet formasyonları devlet aygıtının sınıfsal konumlarını ifade etmekte kullanılabilir)?

vd.) birikim rejimini otoriter yönetimler aracılığıyla sağlamaya girişmiştir (Ataay, 2008: 41; Şenses, 2009; Harvey, 2015a). Neoliberalizmin otoriterlikten (otoriter devlet/Poulantzas) yana oluşu çoğulcu demokrasi anlayışıyla (ve siyasal liberalizm) çelişse bile ekonomik liberalizmin güçlendirilebilmesinde azgelişmiş kapitalist ülkelere reçete olarak sunulmuştur (Ataay, 2008: 41-42). Ancak ekonomik liberalizmin ekonomik büyüme, refah artışı gibi vaatlerinin bu ülkelerde tutmamıştır. “Halkın huzursuzluğu” neticesinde doksanlı yıllardan itibaren neoliberalizm çoğulcu retorik kullanılmaya başlanmış bunun için yeni stratejik bir yönelime başvurulabilmiştir. Bu stratejinin amacı, siyasal liberalizmin güçlendirilme girişimidir. Neoliberalizm, liberal demokrasi idealiyle özdeşleştirilmeye çalışılırken, diğer yandan ekonomik liberalizmi zayıflatacak unsurlara karşı her türlü tedbiri almaya devam etmiştir. Böylece liberal demokrasi idealine “depolitizasyon” süreci eklenmiştir (Şenses, 2009: 247). Sivil toplumun (yönetişim) tartışılması bu siyasal liberalizmin güçlendirilmek istenmesiyle olmuştur (Ataay, 2008: 42-43). Yönetişim modeliyle sivil toplumun devletten bağımsızmış gibi gösterilmesine rağmen, sivil toplum devletten, iktisattan, sınıf mücadelesinden ve ölçeklerden koparılmayıp aksine sınıfsal güç dengelerinde sermayenin lehine hareket etmeye yönelmiştir. Nitekim neoliberal hegemonya projesiyle artık sivil toplumla birlikte devlet hiç olmadığı kadar şirketlerin hizmetine girmiş ve şirket gibi yönetilmeye başlamıştır (Dardot ve Laval, 2012: 322).

1.2.2. Hegemonik Projelerde Disiplin: Denetim ve Yönetim Aygıtları

İnsan eylemlerinin tümünü piyasa alanına açmayı isteyen neoliberalizmde devletin rolü, mülkiyet, serbest piyasa, rekabet, bireysel girişim gibi unsurları kolektivizme karşı korumaktır. Korumayı ve çalıştığı unsurları güvence altına alabilmek için devletle bağlantılı “ordu, savunma, emniyet ve hukukla ilgili yapı ve işlevleri düzenlemelidir.” Hatta piyasanın mevcut olmadığı toprak, hava, su, sosyal güvenlik, çevre kirliliği gibi alanlarda devlet müdahalelerde bulunarak piyasalar yaratmalıdır (Harvey, 2015a: 10-11). Devlet ve sermayenin bu yeni formu “üretimin toplumsallaşması”nın tarihsel süreciyle (üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki etkileşim) paralellik gösterir.

Üretimin toplumsallaşması, üretim araçlarının toplumsallaşmasıyla bireysel emeği (somut emek) toplumsal emeğe (soyut emek) dönüşmesi sürecidir. Bu süreçte birikim modeli, 1970’ten itibaren neoliberal politikalarla birlikte, üreticilerin tüketici yönelimli olduğu, tüketicilerin egemenliğindeki post-fordist üretim/tüketim tarzına (Urry, 1999: 206) doğru evrilmiştir. Post-fordizm (ya da esnek üretim tarzı), emek piyasasında ücretler düşmeye başlamış, güvencesizlikler artmış, bunun yanında örgütlenme yeteneğinde azalmalar ve

parçalanmalar görülmüştür (Yelkenci, 2011: 204). Üretim toplumsallaştıkça, bireysel emek toplumsal emeğe dönüşmüştür. Dönüşüm, bir ürünün metalaştırılmasıyla ilişkilidir. Ürünün metalaştırılması, Braverman'ın (2008b: 414) mülkiyetin bir başkasına devri dediği “yabancılaşmış emek” süreciyle ilişkilidir.

Kapitalizmde üretim araçları, ürünün mülkiyeti, ürünün satışından elde edilen kazancın mülkiyeti ve son olarak üreticinin kendisi başkalarına devredilmekte, yani yabancılaştırılmaktadır. Sonuç olarak üretimin toplumsallaşması sürecinde “her şey” proletaryaya yabancıdır ve yalnızca “ücret, istihdam edilen işçinin tek eşdeğeri haline gelir.” Kapitalizmde bu üretim, proletarya tarafından “düşmanlık ya da kayıtsızlık” ortamında sürdürülür ve sistem bu durumu sürdürebilmek için “denetim ve yönetim” araçlarını devreye sokar (Braverman, 2008b: 414). Braverman'a (2008b: 418) göre, üretimin toplumsallaşmasıyla,

üretim daha kolektif bir nitelik kazanır ve tek tek işçiler kolektif işçi gövdesi ile eklemlenirken, bu gövde, beyninin lob lifleri kesilmiş ya da daha da kötüsü, beyni tamamıyla çıkartılıp alınmış olan bir gövdedir. Modern yönetim tarafından emek gücünü ve emek süreçlerini kontrol etme ve ucuzlatma aracı olarak el konulan beyni gövdesinden kopartılıp alınmıştır.

Ayrıca kapitalist üretim tarzında, üretimin toplumsallaşması, giderek mülkiyeti merkezileştirir. Bunun anlamı, üretim araçlarının toplumun mülkü haline gelerek “mülksüzleştirilenlerin mülksüzleştirilmesi”ne yol açmasıdır (sermayenin temerküzü).

Dumenil ve Levy (2015: 20- 21), üretimin toplumsallaşmasında üç yön tespitinde bulunur. Birinci yön üretimin sürekli genişlemesi (üretim aracı, sermaye, işçi sayısının artışı), yönetim kurullarıyla hissedarları bir araya getiren genel kurullarıyla, hisseli şirketlere dönüştürür. İkinci yön buna koşut olarak şirketler içinde ve şirketler arasında karşılıklı bağımlılık ilişkisini ortaya çıkarır. Son olarak üçüncü yön artık şirketler birbirlerine aittirler ve böylece finans şirketleri merkezi bir konuma geçer. Üretimin toplumsallaştırılması süreci, böylece, şirket sahiplerinin şirketlerinin birbirleriyle aidiyetleri nedeniyle yönetimi üst düzey yöneticilere bırakması (yönetim devrimi) özel mülkiyetle çelişen bir alanın açılmasına neden olmuştur. Dumenil ve Levy (2015: 22), üretimin toplumsallaşmasının üç yönüne, son olarak bütün ekonomik mekanizmaların merkezi eşgüdüm ve denetimlerinin devreye sokulması gerekliliği olan dördüncü bir yön daha ekler. Bu merkezi unsurların aracılığı, ulusal düzeyde hükümetler, bakanlıklar ve merkez bankaları; uluslararası düzeyde ise IMF, DTÖ, AB gibi kurumlardır. Artık gerek ulusal düzeyde gerek uluslararası düzeyde devlet ve diğer aracılığı şirketlere bağımlılık göstererek şirketlere ait hale gelirler (yönetişim). Görüldüğü gibi üretimin toplumsallaşması süreci içerisinde, neoliberal dönemde yönetsel ilişkiler

farklılaştırırsa bile sınıfsal ilişkiler sürmüştür. Özellikle proletarya bu süreçte (emek gücünün sermayenin bir aracına dönüştürülmesi) -bu süreç sonsuz olduğundan- imha edilmezler. Braverman'ın (2008a: 147) ifadeleriyle, proletarya her ne kadar “eleştirel, zihinsel, kavramsal yetenekleri” körelse de sermayeyi bir düzeyde tehdit etmektedirler. Bu tehdit Polanyi'nin (2010) “Büyük Dönüşüm” çalışmasında değindiği “devletin ve özgürlüğün ikili anlamı” yaklaşımına benzerlik gösterir.

Polanyi'ye (2010: 332, 335) göre piyasa, düzenli bir şekilde sosyal hayatla çatışmalar yaşayarak, zorlamalar ve gerginliklerle toplumu çökertmiştir. Piyasa, zorlama ve gerginlik ortamıyla iktisadın kişisel çıkara dayandırılmasına çalışır. Polanyi (2010: 338), piyasaının içerdği çabaya karşılık, bu durumdan kurtulabilmek adına özgürlük sorununu iki düzeyde tartışmaya açar. Birincisi, kurumsal düzeyde sunulan artan özgürlük ile azalan özgürlüklerin dengelenmesi problemidir. Kurumlar, çeşitli düzenlemelerle özgürlükleri hem arttırıp hem de kısıtlar. Gerçekte kısıtlama mekanizması herkes için olmasına karşın, sistemde ayrıcalıklı olanlar kısıtlamayı kendilerine yaptığını iddia ederler. Böylece ayrıcalıklı olanlar kendilerince özgürlüklerin yükseltilebilmesi için azaltılması gerektiği tarafında yer alırlar. Sonuçta, özgürlük kâr ve refah yaratmak olarak anlaşılırken, sözelimi, barış bir özgürlük kategorisine dâhil edilmez. Bu mekanizma devlet aygıtıyla sabitlenir ve toplumun özgürlük rızası, piyasaının özgürlüğü haline gelerek kısıtlanmış olur (Polanyi, 2010: 339). Neoliberal proje, devletin zor unsurunu kullandırarak (zorlayıcı nedenler –Marx-, zorlamayla zırhlı rıza –Gramsci-, mülksüzleştirerek birikim -Harvey-) piyasaya içerilen bir toplum projesi yaratma amacındadır (Munck, 2007: 108). Hatta öyle ki, neoliberal dönem öncesindeki ilkel birikim dönemindeki devletin belli ölçülerde koruması altında olan yoksul köylülerin, neoliberal dönemde devletin –rıza unsurunun- geriye çekilmesiyle devlet tarafından toprakla bağları zorla zayıflatılmıştır (Byres, 2007: 150).

Kapitalizmin gelişimi, yalnızca sermaye ile devlet bloğunun gücü ile emek gücünün kırsaldan kentlere doğru yoğunlaşmasıyla kentsel alanın hâkimiyet kazanmasının yanında, kapitalist üretimle sivil toplumun mekânsal yeniden yapılanmasıyla ilintilidir (Urry, 1999: 111-112). Bu iddianın temeli, Braverman'ın da ifade ettiği gibi emeği harekete geçiren güç ile “proletaryanın kapitalist üretim sürecine alıştırılması” sürecinden meydana gelir. Braverman'a (2008a: 76) göre insanda emeği harekete geçiren güçle, emeğin kendisi arasındaki ilişki ihlal edilemez bir birlik değildir. “Emeğin itici gücü hala bilinçtir, ama ikisi arasındaki birlik bireyde parçalanıp grup, fabrika, topluluk ve bir bütün olarak toplum içinde yeniden tesis edilir.” Emeği harekete geçiren güç ile emeğin kendisinin mekânda parçalanması, bir yandan birliği parçalamaya çalışan ile diğer yandan birliği tekrardan tesis etmeye çalışanların

arasındaki mücadeleye sahne olmaktadır. Proletaryanın sermaye tarafından bir araç olarak emek gücüne ve bir üretim faktörüne dönüştürülmesi, bu birliğin sürekli parçalı bırakılmasının çabasıdır. Bu çaba, sermaye tarafından proletaryayı, denetim altında tutma ve kapitalist çalışma biçimlerine alıştırmaya biçiminde gerçekleşir. Bilimsel yönetim (Taylorizm), emeğin bilinçten kopartılması, emeğin denetim altında tutulması açısından yeni bir düzenleme getirmiştir (Braverman, 2008a: 106-109). Ne var ki, proletarya, “eleştirel, zihinsel, kavramsal yetenekleri ne kadar köretilmiş ya da tüketilmiş olursa olsun, sermayeyi daima bir düzeyde tehdit eder” (Braverman, 2008a: 147). Bu mücadele, iki tarafın mekân ve zamanda örgütlenme ve stratejini belirler.

Sermaye ve işgücünün yeniden örgütlenme örüntülerindeki değişimin unsurlarından biri olan birikim rejimleri (fordizm, post-fordizm gibi), üretim ve ücretlilerin yeniden üretim koşullarında meydana gelen bir bileşikliği içermektedir. Kapitalist formasyonun yeniden üretiminin gerçekleşmesinde her türlü bireyin davranışını, birikim stratejilerinin işleyişini mümkün kılacak bir bütünlüğe kavuşturulması amaçlanır. Birikim stratejilerine uygun “birikim rejiminin, normlar, alışkanlıklar, yasalar ve benzeri biçimler altında cisimleşmesi gerekir. Bu içselleştirilmiş kurallar ve toplumsal süreçler bütününe düzenleme tarzı adı verilir” (Harvey, 2012b: 143-144). Düzenleme tarzı, İkinci Dünya Savaşı sonrası, yeni üretim sürecinde, bu sürece uygun işçilerin yaratılması çabasıyla ilintili olmuştur. Zira 1929 ekonomik kriziyle birlikte, Fordist üretim modeli, yeniden kurulmak istenen toplumun bir aracına dönüştürülmek istenmiş ve işçiler adına denetim mekanizmaları geliştirilmiştir (Harvey, 2012b: 148-150). Nitekim proletaryaya sendikal haklar tanıyan, sınıf uzlaşını sağlamaya çalışan Keynesçilik ile Fordizm bir ittifak halinde 1945-1973 yılları arasında etkinliğini sürdürebilmiştir. Ne ki, bu dönem sonrası, Fordizm yerine esnek birikime (post-Fordizm) doğru evrilen yapıyla muhalefetin örgütlenme ve stratejisi de değişime uğramıştır. Bunun anlamı, Harvey’in (2012b: 196, 268) belirttiği gibi Fordist dönemdeki proletaryanın kolektif unsurunun yükselmesi, bu yükselişi kırıp bireyciliğe yönelme, Fordizmden esnek birikime geçişin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Esnek üretime geçiş, sınıfsal ilişkilerin yeniden düzenleme girişiminin mekânsal mücadele boyutunu temsil etmiştir. Zaman ve mekândaki sistemli organizasyon girişimleri, bu duruma karşı farklı muhalefetleri doğurmuştur. Fordist modelin kapitalist hegemonya için zaafı işçilerin fabrikalarda toplanmasının sağladığından, işçi örgütlenmelerinin ve proletaryanın gücünün artışıdır. Bir başka ifadeyle, bir yandan işçilere yönelik bir denetim mekanizması olan Fordist yapı ile diğer yandan bu yapıdaki işçi sınıfı örgütlenmelerindeki yükseliş bileşik bir halde hareket

etmişlerdir.³⁰ Bunun anlamı Harvey'in de vurguladığı gibi, genel olarak her üretim tarzının kendisine benzeyen, muhalefet türlerini ortaya çıkarmasıdır. Sözgelimi, Fordist yapı, Fordist bir muhalefet yapısı çıkarırken, seksenlerden sonra sermayenin mekân ve zamanda akışkan hale gelmesiyle -yani post-fordist yapıyla birlikte- post-Fordist yapıya benzeyen muhalif hareketler kendilerini konumlandırabilmiştir.³¹

Klasik siyasetin örgütlenmeleri (siyasal partiler, sendikalar vd.), kapitalist formasyondaki yeni biçime gerekli müdahalelerde bulunmadaki konumlarını etkilemiştir. Müdahalelerin kapsamı -Harvey'in dediği gibi-, üretim tarzının değişmesiyle eski üretim tarzının örgütlenme biçimi olan klasik siyaset biçimlerinin yeni tarza karşı muhalefetteki yetersizlikleriyle ilintilidir.³² Zira sermaye birikiminin yeniden örgütlenmesi, yeni tarzda muhalif örgütlenmelerin ortaya çıkmasını (ya da muhalefette etkisinin artmasını) sağlamıştır.³³ Bu yeni muhalif tarzlardan biri “yeni” toplumsal hareketlerdir. Ne ki, Harvey, üretim tarzına karşı muhalif hareketlerin örgütlenme biçimleri için bir uyarıda bulunur. Uyarı, -Harvey'e göre- yapılması gerekenin üretim tarzı örgütlenmeleriyle biçimlenen muhalefetin, eleştirmekte olduğu şeyin ilişkisinden kurtulması gerekliliği üzerinedir. Bu, kapitalist formasyonun simbiyotik ilişkisinden kurtulabilmiş muhalif hareketlerin özgünleştirilmesidir. O halde, yapılması gereken, kapitalist formasyonun araçlarını kullanmadan, muhalefeti kapitalizmin simbiyotik ilişkisinden kurtarabilecek olan “yeni” toplumsal hareketlerin kendi özgünlüğünün (ve potansiyelinin) tespit edilmesidir. Buradaki sorun ise hegemonyanın kendi içinden çıkan karşı-hegemonyanın hegemonyanın araçlarını kullanmadan hareket edip edemeyeceğidir.

1.3. Karşı-Hegemonya: Yerel-Ekoloji Karakterli Hareketler

Hegemonya krizi, yalnızca sermaye ve devlet bloğunun konumunu çözümlemekle değil, aynı zamanda karşı-hegemonya unsurlarını kavramakla anlaşılabilir. Hegemonya

³⁰ Gramsci için, bir ideolojinin gerçekliği, o ideolojinin siyasal açıdan harekete geçme gücünden kaynaklanır (Hall vd., 1985: 10). Egemen sınıfların hegemonik ideolojisi, mutlaka “sistemleştirilmiş olmakla ve kendisini evrensel olarak sunmakla birlikte kendiliğinden yönetici sınıftan” kaynaklanmamaktadır. Gramsci'ye göre, egemen sınıfın ideolojisi yönetici bloğun bölümleri arasındaki güç ilişkilerinin bir sonucunu ifade ettiğinden, “egemen fikirlerin ayrıştırıcı edimlerini hem yönetici blok, hem de yönetilen sınıf içerisinde” kavranması gerekir (Hall vd., 1985: 11). Bunun anlamı, tarihte inşa edilen her hegemonyanın, saf egemen sınıfın ideolojisi olamayacağından karşı-hegemonyanın da inşa edilmiş olunacağıdır.

³¹ <http://sendika7.org/2015/12/iktidari-pekistirmek-david-harvey-ile-soylesi/> (erişim tarihi: 19.10.2016).

³² Geç kapitalizm aşamasında, değişen somut durum neticesinde, toplumsal muhalefette morfolojik değişimler yaşanmış, yeni muhalefet biçimleri (yeni toplumsal hareketler), klasik örgütlenme biçimlerinden (siyasal partiler, sendikalar vb.) ayrı bir şekilde strateji ve örgütlenme projeleri üretebilmiştir. Bu değişim zaman ve mekânda örgütlendikçe -sınıf mücadelesi kapsamında değerlendirildiğinde- egemen sınıfların hegemonik ideolojisine paralel olarak karşı-hegemonya da potansiyel olarak yeni örgütlenme ve strateji geliştirmiştir. Klasik siyasetteki örgütlenme tarzı, kapitalist üretim ilişkilerinin eşitsiz ve bileşik gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkmış ve örgütlenme koşullarını bu ilişkilere göre şekillendirmiştir.

³³ <http://sendika7.org/2015/12/iktidari-pekistirmek-david-harvey-ile-soylesi/> (erişim tarihi: 19.10.2016).

Hegemonya, kendisi dışındaki baskılar tarafından sürekli sınırlanır, değiştirilmeye zorlanır. Bu nedenle, pratik anlamdaki hegemonya kavramına politik olanakların koşulları değiştirebileceğine ilişkin yapılması gereken vurgu nedeniyle karşı-hegemonya kavramını eklemek gereklidir (Williams, 1990: 90). Hegemonya kavramı Gramsci tarafından, kapitalist formasyona karşı bir mücadelenin (karşı-hegemonya) farklı zaman ve biçimlerde değişebileceği öngörüsüyle açıklanır. Ayrıca mevcut egemen sınıfın hegemonyasının sadece ekonomik ve siyasal kurumlarının değişmesiyle aşılamayacağı, bunun yanında gündelik yaşamı (kültürel) kapsayan bir hegemonyanın aşılması gerekliliği üzerinde durulmalıdır. Başka bir deyişle, mevcut egemen sınıfın hegemonyasına karşı, hegemonya kavramını alternatif bir hegemonya (karşı-hegemonya) geliştirebilmek adına kültürel alanı kapsayacak şekilde genişletilir. Bu anlamda Gramsci'nin karşı-hegemonya anlayışı, egemen sınıfın hegemonyasını devrimci bir yolla değiştirebilmenin imkânlarını barındırmaktadır.³⁴ Burada dikkat edilmesi gereken konu karşı-hegemonyanın nasıl, nerede ve hangi stratejiyle olgunlaşacağıdır. Unutulmaması gerekir ki, karşı-hegemonya gibi, karşı ya da alternatif biçimler bulunsu dahi pratikte bu biçimler hegemonyaya bağlıdırlar, yani karşı-hegemonya mevcut hegemonyanın içerisinden çıkar (Williams, 1990: 91). Zira Gramsci, hegemonya kavramını karşı-hegemonya ile bütünsellik içerisinde kullanmıştır. Dolayısıyla egemen sınıflar geçici konumdaki hegemonyasını sürekli hale getirmek için uğraşırlar. Geçici konumdaki hegemonya, karşı hegemonyadan dolayı soyut çatışma problemlerini ortaya çıkaracaktır.

Ne var ki, hegemonya inşasında egemen sınıflar, bütün ideolojik öğeleri kendi amaçları adına kullanıp tüketemez (Sancar, 2008: 43-44). Böylece hegemonik ideolojinin mevcut hegemonyasını sürdürme ve yeni hegemonik projeler geliştirme potansiyelinin yanında, her zaman başka bir hegemonya inşasına imkân tanıyan boşluklar oluşur. Bu boşluklar, karşı-hegemonyanın potansiyelini barındıran boşluklardır. Egemen sınıfların hegemonyasının ideolojik öğelerine karşın, boşlukların imkân tanıdığı karşı-hegemonya, kültürün ihmal edilmiş, az sistematize olmuş folklor ya da sağduyu (common sense) öğeleriyle filizlenen; çağının somut durumuyla görünür hale gelir.³⁵ Sağduyu, farklı

³⁴ Gramsci tartışmalarında yer alan iki temel eksen bulunmaktadır. Bunlardan ilki Laclau ve Mouffe'un ağırlıklı olarak işlemeye çalıştığı, işçi sınıfını merkeze alan sınıf siyaseti yerine demokratik mücadeleyi ön plana çıkartarak anti-otoriterlik vurgusu üzerine yapılan Gramsci yorumunu temsil eden radikal demokrasidir. İkinci eksen ise sınıf siyasetini Gramscici yaklaşımda sürdüren Anderson, Bobbio gibi isimlerin başı çektiği batı Marksizmidir. Bu çalışma, ikinci eksen takip etmektedir (Kaygalak, 2001: 33-35; Öztürk, 2011: 255-256).

³⁵ Gramsci, egemen sınıf tarafından topluma yayılmış hegemonik ideolojisine ait sağduyuya karşı, yine sağduyu ve karşı-hegemonya kavramlarını kullanarak proletaryanın nasıl mücadele etmesi gerektiğini ortaya koymaya çalışır. Sağduyu ya da ortak anlayış, egemen sınıfın hegemonyasına göre gerçek sorunları kültürel önyargılar oluşturarak gizleme (mistifikasyon) amacına hizmet ederken, karşı-hegemonya için sağduyu, yine kültürel ve geleneksel yollarla egemen sınıfın hegemonyasının gerçekleri gizleyiciliğini deşifre etme amacı olarak kullanılır.

anlayışların birleşimi olan “proletaryanın ampirik bilinci”ni (Lukacs, 1998) temsil eder ve birçok mücadelenin de alanıdır. Sağduyunun toplumsal yaşamla doğrudan bağlantılı olmasından dolayı sınıf mücadeleleri içinde egemen sınıflarca kullanılmıştır. Gramsci’ye göre bunun için sağduyunun ilerici ve gerici yönlerine dikkat edilmesi gerekir. Bunun için,

[y]apılması gereken şey, halkın mevcut bilincinin paternalist bir tavırla korunması değil, kökleri halkın bilincine dayanan, geleneksel inançlarla aynı sağlamlılıkta ve aynı ölçüde buyurucu nitelikte yeni sağduyu ve onunla birlikte yeni bir kültür ve yeni bir felsefe oluşturmaktır (Eagleton, 2005: 173-174).

Dolayısıyla Gramsci için, hegemonik siyaset, sınıf bilinci (Marx’ta olduğu gibi) ile ilişkilidir. Gramsci’nin kullandığı anlamıyla hegemonya kavramının yine Gramscici tabirle “tarihsel blok” kavramıyla siyasal, iktisadi ve ideolojik yapıların bir bütün olarak kavranmasını sağladığından dolayı, siyasal (devlet ya da politik toplum), ideolojik ve iktisadi yapılar, doğrudan sınıf bilincinin gelişmesinde etkilidirler. Gramsci’nin, tarihsel blok kavramını kullanmasının nedeni, temel sınıflar (proletarya ve burjuva) ile sınıf bölümleri (fraksiyonları) arasında bir ayrım gözeterek “sınıfların ve sınıf bölümlerinin birleştiği siyasal düzeyi işaret etmek[tir]” (Hall vd., 1985: 6). Zira Gramsci’nin sınıf bilincinin ideoloji kertesindeki gelişiminin üç temel aşaması olarak kavramsallaştırılan üç temel uğrağı (moment) (Yetiş, 2013: 90), sermaye ve devlet bloğunun hegemonya krizini ve karşı-hegemonya potansiyelinin konumunun çözülmesinde yardımcı olmaktadır.

Gramsci (2011: 90), güç ilişkilerindeki düzeyleri ayırt etmekte Marx’ın toplumsal dönüşümcü pratiği ile Lenin’in siyasal bilinç nosyonunu üç temel uğrak belirleyerek açıklar. Gramsci’ye (2011: 90-93; Yetiş, 1999: 64-67; Yetiş, 2013: 90) göre bir toplumsal formasyonda, bir sınıfın siyasal ve sınıf bilincinin gelişmesinde üç temel uğrak (moment) bulunmaktadır. İlki, ekonomik-korporatif uğrak olup (“sıkı sıkıya bağlı toplumsal güçler arasındaki ilişki”), bir sınıfın kendi içerisindeki dayanışma bilincinin gelişme dahi henüz diğer sınıflara doğru genişle(ye)mediği andır. Bu uğrakta, toplum içerisindeki çeşitli kesimler (etnik, ulusal, dinsel, mezhepsel, cinsel vb.), özel (tikel) çıkarı doğrultusunda hareket etmeyi sürdürüp ait oldukları sınıfın tamamının örgütlenmesine yönelik bir bakış edinememişlerdir. Sınıf mücadelesi temelinde düşünüldüğünde, burjuvazi kendi hegemonyasını kolaylıkla yeniden üretebilir. İkinci uğrak (“siyasal güçler arasındaki ilişki”), sınıf bilincinin gelişme göstererek sınıfın birbirleriyle dayanışmaya geçmesini kapsar. Artık, sınıfın kısmen nesnel çıkarı faaliyete geçmiştir. Öte yandan, halen sınıf bilinci ekonomik düzeydedir. Bunun anlamı, bu uğraktaki sınıf bilincine sahip bir sınıf, mevcut sistemin dışında bir eğilimi

Gramsci’nin hedefi, “ortak bilinçten, başka türlü olduğunda heterojenlik gösteren bireysel iradelerin ortak bir dünya anlayışı temelinde bir araya gelip, sıkıca birleşeceği bir “kültürel-toplumsal” birlik yaratmaktır” (Eagleton, 2005: 172).

göstermezler. Son uğrak ise “hegemonya düzeyi olarak nitelendirilebilecek olan salt politik aşamadır.” Bu uğrakta, sınıf, yalnızca kendisinin nesnel çıkarlarını değil, mevcut sisteme tüm “bağımlı sınıfların (sömürüye tabi, ast sınıflar: küçük burjuvazi, köylülük, ezilen gruplar vb.) ve kesimlerin (etnik ya da ulusal azınlıklar, baskı altında tutulan cinsel, dinsel topluluklar vb.) çıkarlarını kendi çıkarları etrafında yeniden düzenler.” Hegemonik sınıfın, kendi öznel çıkarını aşıp, toplumun birçok grubunu ulus-halk’a³⁶ dönüştürebildiği ölçüde gerçek bir liderlik yeteneğine kavuşmaya başlar (Yetiş, 2013: 91). Bu süreçte zamanla, kathartik (arınma) bir biçimde hegemonik sınıfın genel çıkarı, evrenselleşir. Böylece, yeniden kurulan hegemonik ilişkilerle birlikte iki temel sınıf arasında hegemonik mücadele farklılaşmış olur. Bunun anlamı, altyapı-üstyapı ilişkilerinin, dinamik olan toplumsal ve ekonomik ilişkilerde siyasal mücadele uğrağında, hegemonik mücadelenin yeniden inşa sürecine geçmesidir.

Gramsci’de siyaset, hem kendiliğinden hem de bilinçli bir sürece ulaşma yolunu gösterir. Siyasete bu bakış, Gramsci’yi hegemonya kavramıyla burjuva toplumunu yeni çözümlemelere yönlendirir. Gramsci için, burjuva hegemonyası dahi, kendiliğinden gelmemiştir, bilinçli bir siyasal eylem ve örgütlenmenin ürünüdür (Hobsbawm, 2014: 360). Gramsci’nin yalnızca kendiliğindenlik nosyonunu siyaset anlayışına sokmamasının önemli nedenlerinden biri de dönemindeki sendikalizm tartışmalarıdır.

Gramsci, yaşadığı dönemde, özneyi oluşturan, etkileyen kültürel, toplumsal ve siyasal koşulları ortaya çıkarmak ister. Machiavelli’nin siyasal teorisinden yola çıkarak Gramsci, öznenin gündelik yaşamı içerisinde sosyopolitik gerçekliğin ötesine geçebilecek bir potansiyele sahip olduğunu düşünür ve böylece bir siyasal eylem kuramı ortaya koyar (Fontana, 2013: 33). Bu açıdan Gramsci, “kendinde sınıf” konseptini, öznenin içerisinde barındırdığı gizilgüç nosyonunun varlığına inanarak, bu nosyonu açığa çıkartabilecek stratejiler üretecektir. Zira Gramscici hegemonya, tam da bu strateji ve örgütlenme için tasarlanmış bir kavramdır (Barrett, 2013: 358). Böylece kendinde sınıf, “kendisi için sınıf”a

³⁶ “Kendini, kendin için belirleyebildiğin amaçlarla yönetmek, tahakküm ve gücü reddetmektir ve bu reddediliş, aynı zamanda yönetenin bir alanda yaşadığı ve yönetilenin, ilkinin güç ve otoritesine maruz kalan diğerinde var olduğu mevcut gerçekliğin yıkımı ve aşılmasıdır” (Fontana, 2013: 301). Kendini kendin için belirlemek, doğa ile insan arasındaki temellük ilişkisinde herhangi bir tahakküm ve güce karşı da savaşımda olmak demektir. Yani kapitalizmin yabancılaştırmasına da, tarihte henüz kökü kazınmamış egemenlerle de mücadele etmek demektir. Siyasal olanın temel anlamı da budur. Araçlarla ile amaçları (halk olmak ve mevcut sistemde başarı kazanmak Laclau ve Mouffe’ta olduğu gibi amaç değil araçtır, çünkü tahakküm ilişkisinin sürekliliği vardır) gerekmektedir.

dönüşebilecektir.³⁷ Başka bir deyişle, Gramsci, siyasal teorisini kurarken, kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçişteki engelleri ve zorlukları hesaba katarak bir strateji geliştirme uğraşındadır. Bu stratejinin hedefi, yeni bir siyasal öznenin (kendisi için sınıf) kurulmasıyla, mevcut toplumsal yapıyı deşifre ederek bu yapıyı ortadan kaldırmaktır (Fontana, 2013: 34). Hobsbawm’a (2014: 363-365) göre Gramsci’nin strateji teorisinde üç temel öge vardır. Bunlardan ilki, manevra savaşının yanında mevzi savaşına vurgu yapması ve bu ikisi arasında ilişkiyi nasıl çözümleyeceği tartışmalarıdır. Tartışmadaki amaç, mevzi savaşıyla (kendiliğindenlik), işçilerin iktidara gelmelerini beklemenin yetersizliğini ortaya koymaktır. Başka bir deyişle, mevzi savaşı, devrimci momentin olmadığı durumların bir stratejisinin yanında manevra savaşı için kafa yorulması gereken bir stratejiyi barındırmaktadır (Hobsbawm, 2014: 363). Strateji teorisindeki ikinci öge, işçi sınıfını kendisi için bir sınıfa dönüştürme sürecindeki hegemonya mücadelesiyle ilişkilidir. Gramsci için, mevcut hegemonyaya karşı, proletaryanın her daim bir karşı-hegemonyasının olması gerekiyordu. Bu devrimci mücadele döneminde ve devrimden sonra da gereken bir güçtü (Hobsbawm, 2014: 364). Demek ki karşı-hegemonik stratejide amaç, mevcut hegemonyadan toplumsal sınıfların rızasını alarak koparmak ve sonrasında bu rıza ilişkisini sürdürmeye çalışmaktır. Gramsci’nin strateji teorisindeki son ögesi ise sürekli bir örgütlü işçi sınıfı hareketinin varlığıdır ki bu Gramsci için parti fikri demektir. Gramsci’nin parti anlayışı [Modern Prens], biçimsel örgütlenmeden farklı olarak siyasal liderlik üzerine kuruludur (Hobsbawm, 2014: 365). Gramsci’nin takipçileri tarafından daha sonra Modern Prens, Parti anlatılarından “yeni” toplumsal hareketler tartışmalarında kullanılarak genişletilmiştir.

³⁷ Marx, sınıfı, “kendinde sınıf” ve “kendisi için sınıf” olarak ayırarak incelemeyi tercih eder. Marx’ın sınıf konusuna değindiği bazı metinlerde kastettiğinin kendinde sınıf mı yoksa kendisi için sınıf mı olduğu, metnin içeriğiyle anlaşılır. Zira Marx’ın sınıf üzerine yaptığı bu ayırım, analitik bir ayırımdır (Coşkun, 2013: 37), yani sınıf gerçekte, birbirinden ayrılabilen bir ifadeyi kastetmez. Kendinde sınıf, insanın “kendi koşullarının farkında olup olmadıklarından bağımsız olarak, toplumsal bir ilişki ve ekonomik bir süreç olarak sınıfın basit gerçekliğini” ifade eder ve nesnel bir olguyken; kendisi için sınıf, sınıf bilincinin, sendika örgütlenmesinin ve fiili direnişin gelişmesini ifade eder” ve öznel kararın sonucudur (Faulkner, 2014: 202-203). Ayrıca [k]endiliğinden bir sınıfın, kendisi için bir sınıf olmasının kertesı, yalnızca çevresinde meydana gelen maddi değişikliklere değil, fakat aynı zamanda onun içindeki rakip tarafların oluşumuna bağlıdır” (Harman, 2015: 585).

1.3.1. Karşı-Hegemonya'nın Morfolojisi: “Yeni” Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler fenomenini tanımlamak oldukça zordur. Öyle ki alanyazında, toplumsal hareketlerin ne olduğu, süreklilik veya kopuş içinde olup olmadıkları,³⁸ bu hareketleri neyin oluşturduğu ve kime karşı oluştuklarına karşı kuramsal boyutta bir uzlaşma söz konusu değildir. Alanyazınındaki kavramlar ve önkabuller üzerinde herhangi bir uzlaşma olmamakla beraber en azından “temel kavramların kesin ve açık tanımları üzerine bağlantı kurularak oluşturulmuş ‘toplumsal hareket’ etiketi arkasındaki saklı anlamların çeşitliliğinin farkına varmak” gereklidir (Pakulski, 2007: 35-36).

Toplumsal hareketlerin (kalkışmaların)³⁹ isyan, direniş, boykot, devrim vb. birçok farklı biçimlerine rastlamak mümkündür. Bu kalkışmalar, tarihin her evresinde farklı potansiyellerin somutlaşmasıyla görünür olmuşlardır. Öyle ki 18. yüzyıl Sanayi Devrimi sonrası “hareket” kavramı alanyazında kullanıma girmiş, artık, toplumsal kalkışmalar, hareket ifadesiyle adlandırılmaya başlamıştır.

İlgili alanyazına “hareket” kavramının girmesi, modern sosyal bilimlerin gelişmesiyle bağlantılı olarak daha sistematik bir şekilde toplumsal, siyasal ve iktisadi olayların çözümlenmeye çalışılmasıyla ilgilidir (Çetinkaya, 2014: 25-26). Böylece toplumsal hareketler, toplumsal, siyasal ve iktisadi yapıların bir parçası haline gelebilmiştir. Buna koşut olarak alanyazının bir kısmı, bu yapıları ayrı ayrı ele alarak toplumsal hareketler fenomenini değerlendirmektedir. Farklı değerlendirmeler toplumsal hareketler morfolojisinin değişimini gösteren farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

³⁸ 1960’lardan sonra işçi sınıfının yaşadığı temel problemleri aşmaya başlamasıyla yaşamsal ihtiyaçlarına yönelik olan sınıf siyasetinden, sanayi sonrası dönemle temel ihtiyaçlara ulaşmadaki endişe geride kalarak, postmateryalizm olarak adlandırılan değer temelli siyasete geçilen bir toplumsal muhalefet ortaya çıktığını iddia eden yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu yaklaşımların dayandığı düşünce eski toplumsal hareketler ile yeni toplumsal hareketler arasında bir kopuş yaşanmış olduğudur (Habermas, 1981; Laclau ve Mouffe, 2012; Touraine, 1999; Castells, 2006). Bunun yanında, neyin “yeni” olduğunu sorgulayan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu sorgulamanın temel düşüncesi, eski ile yeni hareketlerin “yükselişleri ile alçalışları arasında ne gibi ilişkilerin kurulabileceği” sorusuyla ilişkilidir. Bu soruya verilen yanıt; eski ile yeni hareketlerin ayırt edilmesi, sınıflandırılması ve hareketlerin “yeni” olmayıp, yalnızca tarihte belli bir ölçüde gizlenmiş olduklarıdır (Fuentes ve Frank, 1993: 160).

³⁹ Modern anlatı içerisinde “hareket” kavramının ilk kullanımlarından biri, proleter sınıfın birleştiriciliğini ifade etmek için Marx ve Engels’in 1848’de kaleme aldıkları Komünist Parti Manifestosu’ndadır (Tilly, 2008: 20). Marx’ın (1976) Manifesto’da bahsettiği proleter hareket ile diğer hareketler arasında farklılığın bir sebebi hareket ile eylemin “yalnızca” proleter hareket temelinde ayrılabilceğidir. Tarihteki tüm toplumsal mücadelelere değinen Komünist Parti Manifestosu’nda proleter hareketin farklılığını belirtir (Marx ve Engels 1976: 144). Hareket kavramı, analizinde temelde “toplumsal düzeni değiştirmek” (yeni toplum biçimi) ve “düzeltilmiş olanda daha iyi temsil edilmek” (mevcut olanı reforme etmek) şeklinde iki düzey vardır. Ayrıca herhangi bir eylem (action) ile bu eylemin hareket’e (movement) geçişi arasında da farklılık vardır. Aksiyon, kişisel taleplerle (özel çıkar) oluşmuşken, eylemden harekete doğru geçiş toplumsal talebe (genel çıkar) doğru geçişi simgelemektedir (Yıldırım, 2012: 13). Kapitalist formasyon bağlamında, “[o]rtak üretim araçlarını ele geçirip insanları mülksüzleştirdiği ve emeğin artık değerini özel kişilerce temellük edilmesine yol açtığı için kapitalist sistemin özünde genel çıkara düşman olduğu ve dolayısıyla genel çıkara ters düştüğü” görüşü yer almaktadır (Williams, 1989: 156-157).

Toplumsal hareketlerin değişen morfolojisini açıklayan yaklaşımların sınıflandırması bulunmaktadır. Çoğunlukla yaklaşımların tasnifi “tarihin itici g neder” sorusunun yanıtı üzerinden üretici gler ile üretim ilişkileri arasındaki bağlantının farklı yorumlanmasıyla yapılmaktadır.

En genel anlamda üretici gler, üretim sürecinin öznel ve nesnel etkeni olan insan, yani emek g ile birlikte üretim teknolojisi, üretim organizasyonu ve üretime uygulanan bilimi (emek g dışındaki maddi üretim araçları) ifade ederken (Bilgi, 1992: 215); retim ilişkileri (retim araçlarına sahip olan ile olmayan arasındaki ilişki) retim tarzıyla (biçimiyle) ilişkilidir. Üretici glerin gelişim düzeyi, belirli bir zamandaki insan ihtiyaçlarında kullanılan teknolojiyi yansıtır. Teknolojik gelişimdeki ya da emek sürecindeki değişimler emeğin üretkenliğindeki artışın ifadesidir (Callinicos, 2013: 138-139).⁴⁰ Emeğin üretkenliğindeki artışın ve/veya teknolojik gelişmelerin nedeni, insanların yeni üretim biçimleri bulma yeteneklerindendir. İnsanların bu yetenekleri, kendi yaşamlarını sürdürebilmeleri için emek sarfetmelerinden ileri gelmektedir.

İnsanlar, doğanın içerisinde, doğayı bilinçli bir şekilde değiştirerek, toplumsal bir evrimi sağlamış olurlar (Hobsbawm, 2014: 146-147). Marx (2012: 123) için insanın toplumsal evrimi özellikle burjuva toplumu düşünüldüğünde “zoon politikon”un ifadesidir. Toplumsal tarihte, herhangi bir üretim gerçekleşmesi, emek göçüyle üretim araçları arasındaki bağlantılıdır ve bu bağlantının sağlandığı özel biçim olan üretim tarzıyla ekonomik olarak dnemlendirmenin de ayrılmasının nedenidir (akt. Callinicos, 2013: 140). Bu noktada üretim ilişkileri, insanlar arasındaki ilişkilerdir ve üretim biçimi (tarihsellik) bu ilişkilerle birlikte insanlık tarihini dönemlere ayırdığı, Asya tipi, köleci, feodal ve modern burjuva tipi şeklinde yapılan dnemlendirmeye anlaşılır. Burjuva tipi kapitalist üretim tarzını ifade eder (Dumenil vd., 2011: 177). Başka bir deyişle üretim ilişkileri, toplumsal ilişkiler ile üretim tarzıyla içiçedir.

Toplumsal maddi üretici glerin mevcut üretim ilişkilerine ters düşmesi; üretim ilişkilerinin öncelikli olarak üretici glerin gelişimine, yani emek-g ve teknolojiye bağlılığını gösterir. Bununla beraber üretim ilişkileri, toplumsal ilişkiler ile üretim tarzıyla içiçe bir biçimde olup herhangi bir üretim gerçekleşmesi, emek-göçüyle üretim araçları

⁴⁰ Marx, toplumsal işbirliğini insan varlığının temel özelliğine getirir (Callinicos, 2013: 139) ve burjuva düşüncesini küçümseyerek Robinsonculuk (Robinson Crusoe adlı romandan esinlenerek) ismini takar. Marx, Grundrisse’de doğa durumunda zgr olan öznelerin bir sözleşmeyle kendi kendilerinin özgürlüklerini kendi işteğiyle sınırladığı düşüncesinde olan “Toplum Sözleşmesi”ni (Hobbes, Rousseau, Locke) eleştirir. Toplum Sözleşmesi düşüncesinin temeli olan (doğa durumu) doğalcılık anlayışına Marx (2012: 122) şunları söyler: “Bunlar irili ufaklı Robinsonculukların yüzeysel görünüşü, salt şairane görünüşüdür. Gerçekte ise, 16. yüzyıldan beri hazırlanmakta olup 18. yüzyılda olgunluğa doğru dev adımlar atan burjuva toplumu önceden haber verilmektedir. Bu serbest rekabet toplumunda birey, daha önceki tarihi dönemlerde kendisini belirli, sınırlı bir insan yığınının bir eklemi haline getiren doğal bağlar vb.’den kopmuş olarak belirecektir.”

arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Kısaca, tarihin itici gücü nedir? sorusunun yanıtı teknolojinin mi yoksa emek-gücünün mü olduğu tartışmasından ileri gelmektedir. Kısaca tarihin nasıl algılandığına bağlı olarak toplumsal hareketler fenomenini üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkiye bakarak anlamak mümkündür. Başta belirtmeli ki toplumsal hareketler üretim ilişkilerinin içerisinde bulunmaktadır. Bu bağlamda “tarihin itici gücü nedir” sorusuna verilen yanıtlar üzerinden toplumsal hareketler morfolojisini açıklayan “teknolojik determinizm” ve “sermayenin birikim krizi” olmak üzere iki yaklaşımdan oluşan bir sınıflandırma yapılabilir (Kaymaz, 2016).

Teknolojik determinizm⁴¹ yaklaşımında kapitalizmin devrim yasalarına bağlı olarak toplumsal hareketlerin morfolojik yapısındaki değişimlere vurgu yapılmaktadır. Yaklaşımda tarihsel gelişmenin teknolojik yorumu benimsenir ve toplumun ilerlemesi teknolojiye bağlanır. Bu anlamda üretici güçlerin değişiminin (üretim araçları teknolojisi) yapıları değiştirdiği düşünülür. Teknolojik determinizmden yola çıkan bu vurgu, değişimleri sanayi devrimiyle başlatır. Üretici güçler geliştikçe toplumsal yapının değiştiği ve dolayısıyla farklı toplumsal hareketlerin ortaya çıktığı iddia edilir. Bu konuda aslen Raymond Williams (1989: 82-83) da teknik ya da teknolojik değişimin sonuçlarının tarihin tamamını belirlediğini (üretici güçler), teknolojik yeniliklerin hepsinin modern insanı ve koşulları yeniden oluşturduğunu düşünmektedir. Ancak bu yaklaşımdaki problem üretici güçlerin tarihin tamamını belirleyip belirlememesi değildir. Problem üretici güçlerin tarihsellikten çıkartılıp yalnızca kapitalist üretim tarzı içerisindeki konumuna önem verilmesidir. Dolayısıyla, teknolojik determinizm yaklaşımında olası farklı tarzları hesaba katmadan (yani tarihselliği) teknolojik gelişmenin (üretici güçler) toplumsal hareketlerin morfolojisinde değişimlere neden olduğu, bu nedenle toplumsal hareketlerin yalnızca edilgen bir pozisyonda yapılara müdahale edebildiği önkabulünün varlığından hareket edilmektedir (Kaymaz, 2016: 81).

İkinci yaklaşımda ise kapitalist formasyondaki kâr oranlarının düşme eğilimlerine bakılıp, sermayenin birikim krizlerine dayalı anlatılardan yararlanılarak toplumsal hareketler morfolojisindeki değişimler değerlendirilmeye çalışılır. Sermayenin birikim krizi yaklaşımı, kapitalist üretim tarzındaki birikim krizine dikkat çekerek, toplumsal hareketlerin morfolojisindeki değişimle birikim kriziyle yapıların yeniden yapılandırılması arasında bir

⁴¹ Toplumsal hareketlerin yaklaşımları klasik anaakım literatürden (rasyonalist, kolektif davranışçılık, kalabalıklar vb.) farklılık gösterir ve genellikle yeni toplumsal hareketlerler (ki yeni toplumsal hareketler teorisi, sivil toplum teorileri bu kapsamdadır) üzerinden tartışmalarını yürütürler. Bu yaklaşımın ortak noktasında, teknolojilerin gelişimiyle toplumsal, siyasal ve ekonomik yapıların dönüştüğü iddiası yer almaktadır. Ayrıca bu yaklaşımlarda geç kapitalizm evresinin yıkıcılığına ve devrimci potansiyeline karşı, işçi sınıfı üzerinden yapılan analizlerden kültürel kimliklere doğru geçişi ifade eden post-endüstriyel toplum (Bell, Piore ve Sabel) ya da kitle toplumu; örgütsel toplum (Urry, Offe); programlanmış toplum (Touraine); ağ toplumu ya da enformasyon toplumu (Castells) gibi sınıflamalar toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi yerine kültürel yorumlarını göstermektedir (Erbaş ve Coşkun, 2007: 8).

ilişki kurar. Öte yandan ikinci yaklaşımın farklı değerlendirmeleri bulunmaktadır: İlk farklı değerlendirme teknolojik determinizm yaklaşımından neredeyse tam tersi bir yol izleyerek üretim ilişkilerinin önemine vurgu yaparak “politik olanın yapısındaki değişimlerin toplumsal hareketlerin morfolojisindeki değişimi etkilediğini belirtir” (Kaymaz, 2016: 83).

Emek-gücü edilgen olmaktan çıktıkça yapıları etkileyebilen konuma gelmektedir. Dolayısıyla bu değerlendirmede üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki ilişkide belirleyici faktör üretim ilişkileri, yani sınıf mücadeleleridir.⁴² Bir başka değerlendirme üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki bağa, birbirini etkileyen bir pozisyondan yaklaşarak diğer tartışmaların deterministik çözümlerlerini aşma işine girer. Bu değerlendirmede, üretim ilişkileri ile üretici güçler arasındaki bağa vurgu üretim ilişkileri ile üretici güçlerin birliğine yönlendirilir. Bu noktada, sınıf mücadelesinin üretim ilişkilerinden ayrı düşünülemeyeceğini, bunların karmaşıklığından kaynaklı ayrılmalarının mümkün olmadığını ve üretici güçler ile üretim ilişkilerinin birliğinin söz konusu olduğu düşünülür (Öngen, 1994: 311). Son bir değerlendirme ise modernizmin, aydınlanmanın ve teknolojik gelişimin ortaya çıkardığı yabancılaşma (Marx), şeyleşme (Lukacs), otomatlaşma (Marcuse), demir kafes (Weber) kavramları üzerinden yapılmaktadır.

Frankfurt Okulu temsilcilerinden Herbert Marcuse, 1968 Mayıs'ının⁴³ hemen öncesinde (1964) “Tek Boyutlu İnsan”ı yayımlar. Marcuse, teknolojik gelişimin insanı bireyleştirmesinin yanında kendisini bağlı hale getiren, otomatikleştiren bir yapıya dönüştürdüğünü iddia eder. Marcuse’a (1975: 5-6) göre sanayi toplumu, insanın yaşamını kolaylaştırarak doğaya egemenliğini güçlendirmekte, bunun yanında, toplumun üretimi, insanın gereksinimlerinin ve yeteneklerinin gelişimini engellemektedir. Marcuse (1975: 6), sanayi toplumunun ve teknolojik gelişimin analizine girerek, bu toplumun gelişiminin nedenlerinin araştırılması gerektiğini ve toplumun alternatiflerinin incelenmesi gerekliliğine işaret eder. Marcuse’a (1975: 10-11) göre sanayi toplumunun üretim düzeyi bütüncül (totaliter) olmaya yönelimlidir, yani toplumsal ihtiyaçlarla bireysel ihtiyaçları bir bütün

⁴² Sözgelimi Antonio Negri (2004: 92-94) için kapitalizmin krizleri, sermayenin proletaryayı denetleme çalışmasından kaynaklanır. Negri, Marx’ın Grundrisse’indeki kriz teorisini temel alır ve kriz teorisini ekonomik gelişme ve sınıf mücadelesi ile olan ilişkisi bağlamında bir kuramsal çerçeve sunmaya çalışır. “Kendi değerlendirme sürecinin doğası hakkında bir bilince sahip olmayan ve bunun bilincini ancak kriz zamanlarında fark eden” (Grundrisse, 374, 276) sermayenin aksine, krizi sınıf mücadelesinin ayrıcalıklı bir alanı olarak düşünme yeteneği elde eder” (Negri, 2006: 165-166).

⁴³ Frankfurt Okulu temsilcilerinden Horkheimer (öğrenci hareketlerine sıcak bakmamıştır) ve Adorno (hareketleri sempatiyle karşılamıştır) o zamana kadar anlattıkları, 19. yüzyıl kapitalizmindeki gibi bireysel öznenin 20. yüzyılda yokolduğu düşüncelerini 1968 hareketleriyle yeniden gözden geçirme imkânını yakalamışlardır. Marcuse devreye girerek Adorno’yla şöyle der: “Bu öğrencilerin bizden (ve kısmen senden) etkilendikleri gerçeğini göz ardı edemeyiz... varolan durum öyle korkunç, öyle boğucu ve aşağılayıcı ki ona isyan etmek insanı biyolojik, fizyolojik tepki vermeye zorluyor: daha fazla dayanamazsın, boğuluyorsun ve dışarı çıkmak gerek” (Callinicos, 2013: 384).

halinde belirler. Teknoloji de bu bütünlüğün gelişiminde bir denetim kurar. Bu gelişimin insanlar üzerindeki etkisiyle toplumsal denetim, toplumun yarattığı metalara karşı ihtiyaçlarından kaynaklanmaktadır. Marcuse (1975: 31-33) için artık ileri sanayi toplumu yeni bir evreye girmiştir (1960'lar). Bu evre, teknoloji ve bilimi ele geçiren, insana ve doğaya daha fazla egemen olmak isteyen bir toplumdur. Marcuse'a (1975: 38) göre klasik Marksizm'de, kapitalizmden sosyalizme geçerkenki siyasal devrimde, burjuvazinin teknolojik düzeni korunarak toplumsallaştırılacaktır. Bu toplumsallaştırmada teknik gelişim, insan ihtiyaçlarına yöneleceğinden, niteliksel değişim teknolojik yapıda değişime neden olacaktır. Bu niteliksel değişimin gerçekleşmesi için, işçi sınıfının yaşamasının imkânsızlaştığı bir göstergenin varlığı şarttır. Ancak Marcuse'a (1975: 46) göre teknoloji, makineleşme ve refah devleti uygulamalarıyla, öznel ve nesnel araçlara dönüştüğünden, işçileri kurtarıcı (özgürleştirici) an (moment) gerçekleştirememiştir. Bu durumun en önemli nedenlerinden biri, teknolojinin değişimin proletaryanın tutumlarını ve bilinçlerini dönüştürmesidir. Artık proletarya, kurulu düzenin karşıtı konumunda değildir. Marcuse (1975: 49-50) süreç için şunları söyleyecektir:

İleri sanayi toplumunun köleleri incelmış kölelerdir, ama köle olarak kalmaktadırlar, çünkü kölelik baş eğişle tanımlanamaz, işin ağırlığıyla da tanımlanamaz, ama araç durumunda olmakla ve insanın nesneye indirgenmesiyle tanımlanabilir. [...] Şeyleşme teknolojik biçiminden ötürü bütüncülleştiği zaman, düzenleyiciler ve yöneticiler, düzenledikleri ve yönettikleri düzene bağımlılaşırlar. Bu karşılıklı bağımlılık efendiyle köle arasındaki diyalektik ilişki değildir artık, kavgada karşılıklı bir doğrulanma adına kaybolan o ilişki değildir; bu, daha çok, hem efendinin hem kölenin kurtulamadığı bir kısır döngüdür.

Bu bağlamda, Marcuse (1975: 45-46), Daniel Bell'in teknoloji ve ilerlemeyle ilişkili düşüncelerini paylaşp, refah devleti (Altın Çağ) döneminde eski düşmanların (burjuva ve proletarya) birleştiğini düşünecektir (Harman, 2015: 550). Ayrıca benzer değerlendirmeler ışığında Gorz (1986) da proletaryanın ölümünü ilan ederek toplumsal hareketlerin morfolojisinin değişimini açıklamak için değerlendirilen sınıf mücadelesi temelli çözümlemelerden uzaklaşacaktır.

Bu sınıflamanın yanı sıra toplumsal hareketlerin örgütlenme ve stratejileri toplumsal ve politik alan içindeki işlevleri ile ölçek (küresel-ulusal-yerel) problemleri günümüzde sıklıkla tartışılan konular arasındadır. Sistemin ve toplumsal hareketlerin "özel ritimler"ini (Bensaid, 2013: 22) anlamaya ihtiyaç duyulduğundan stratejik-ilişkisel yöntemle iktisadi, siyasal ve toplumsal yapıların bütünlüğüyle toplumsal hareketler çözümlemesine gidilebilir. Ayrıca toplumsal hareketler çözümlemelerinde stratejik-ilişkisel bir yöntem kullanılması hem proletaryanın sınıf mücadelesindeki rolünün vurgulanması hem de toplumsal hareketlerin (ve

diğer sistem karşıtı muhalefetin) morfolojisindeki değişimin süreklilik içerisindeki farklılaşmalarını görünür hale getirebilir.

Geç kapitalizm aşmasında politik teori demokrasi gibi eski ya da çözülememiş problemleri yeniden keşfetmiş, bu meselelere yenilerini (ekoloji, feminizm vb.) eklemiştir (Jessop, 2008: 15). Keşfedilen bu yeni meseleler üzerine geliştirilen literatürün tartışılmasının yanı sıra geç kapitalizm aşamasında hareketlerin morfolojisi çeşitli uğraklarda değişime uğramıştır. Bu uğraklar arasındaki ilişkiler birikim stratejileri ile hegemonik projeler arasındaki ilişkiyle bağlantılıdır. Dahası, hareketlerin morfolojisinin değişmesi yalnızca kapitalizmin devinim yasalarını çözümlemekle değil, aynı zamanda kültürel (hegemonik ilişkiler), politik ve toplumsal güçlerin biraradalığıyla anlaşılabilir. Özellikle kültürel çalışmalarıyla dikkat çeken Stuart Hall'un "Yeni Zamanlar" tartışması küresel kapitalizmin karşı-hegemonya morfolojisini açıklayabilecek tartışmalardan biri olmuştur.

Hall, modern devlet ve yapıları karmaşıklaştıkça, toplumsal antagonizma noktalarının çoğaldığını ve bununla birlikte toplumsal mücadelelerin çeşitlendiğini söyler. Öyle ki devlet, toplum ve sınıfların rolü, yeni bir tür rıza üretiminin ortaya çıkaracağı politik kültür meydana getirmiştir. Hall'un adlandırmasıyla bu yeni politik kültür "Yeni Zamanlar"dır (Turner, 2016: 279). Yeni Zamanlar, aslen metropol kapitalist toplumlar için söylenmiş bir dönemlendirme olup dünyanın niceliksel ve niteliksel değişiminin anlaşılması adına düşünülmüştür. Bu kapsamda Gramsci'nin "Fordizm ve Amerikanizm" tartışmalarından fazlasıyla yararlanır. Yeni Zamanlar, üretim düzeni değiştikçe (fordizmden post-fordizme) kültürel ilişkilerin değiştiğine vurgu yapar. Dolayısıyla, ekonomiyle beraber bütün bir kültürün gelişmesini içerir (Hall ve Jacques, 1995: 16).

Her ne kadar kapitalist metropol toplumların çözümlemesinde kullanılsa dahi küresel kapitalizmin (nesnel koşullar) gelişimiyle az gelişmiş kapitalist toplumlar için Yeni Zamanlar anlatısı geçerli hale gelmektedir. Geç kapitalizm aşamasında az gelişmiş kapitalist toplumlardaki birikim stratejilerinin etkisi, toplumların kültürel yapılarında değişimlere yol açabilmektedir. Özellikle küresel kapitalizmin yönetim modeli az gelişmiş kapitalist toplumlarda kapitalist metropol ülkelerdeki Yeni Zamanlara benzer kültürel alanda kırılma yaşanmasında etkili olabilmiştir. Ayrıca Yeni Zamanlar'ın etkisi küresel kapitalizmin karakteri nedeniyle küresel ve ulusal bir biçimlenme sağladığı kadar yerel olarak ilerlemektedir (Hall, 1995: 124).

Yeni Zamanlar, kapitalizmin devinim yasalarına bağlı olarak yapılan aşamalandırmalara benzerlik göstermektedir. Özellikle geç kapitalizm aşaması ile bu aşamanın neoliberal evresi, Yeni Zamanlar anlatısına uymaktadır. Keza Hall (1995: 111-112),

Yeni Zamanlar konusunda Jameson'ın geç kapitalizmin kültürel mantığı dediği postmodernizm aşamasına göndermelerde bulunur.

Jameson'un geç kapitalizmin kültürel mantığında vurguladığı Raymond Williams'ın “duygu yapıları” terimiyle ilişkilidir. Gramsci'yi takip ederek hegemonyanın rıza imâlatı ile tahakkümünü tartışan Williams (1990: 97-101), tahakkümün süreçlerini vurgulayabilmek için egemen, kalıntısız [tortusal] ve doğmakta olan” olmak üzere üç kültürel güce değinir. “Bu terimler kabaca bugünün, geçmişin ve geleceğin ideolojik biçimlerine karşılık gelir. Bu kültürel güçler bir diğerinin çıkarına tümüyle karşı olabilir” (Turner, 2016: 83). Williams'ın bu tabiri kullanmasının amacı, bu kültürel güçlerden hiçbirinin diğerini tam olarak massedemeyeceğini belirtmesine yöneliktir. Sözelimi, tortusal kültür, geçmişte olan ancak halen günümüzün bir ögesi olarak süregelen etkin bir kültürü ifade eder. Egemen, yani burjuva kültürü, tortusal olanı (sözelimi proleter kültürü) etkileyebilir, hatta doğmakta olanı içerebilir, ancak hiçbir zaman yok edemez. O halde egemen ile tortusallık bütünleşmiş halde şimdiki zamanda yer alır (Williams, 1990: 98). Doğmakta olan da ise yeni anlam, değer ve ilişkileri belirtir. Williams'a (1990: 99) göre doğmakta olanın durumunda, “[h]erhangi bir toplumun yapısında ve özellikle sınıf yapısında, kültürel sürecin egemen öğelere seçenek oluşturan ya da karşı olan öğeleri için toplumsal zemin her zaman vardır.” Dolayısıyla doğmakta olan egemen ile tortusal kültürle bütünsel bir şekilde karşı-hegemonya potansiyelinin kültürel ifadesidir. Ancak diğer kültürel güçlerden farkı doğmakta olanın yeni biçimler ve uygulamaların bulunmasıyla ilgili olmasıdır. Bu noktada Williams, üç kültürel gücü “duygu yapıları” terimiyle daha iyi açıklamlayabilecektir. Toplumsalın durağan olmadığını vurgulayan Williams, duygu yapıları terimini, mevcut korunmaya çalışılan inançların ötesine geçilmesi gerekliliğinden türetmiştir, yani duygu yapıları, doğmakta olan biçimlerle bağlantılıdır.⁴⁴ Duygu yapılarının farklı oluşunun anlamı, egemen kültürel güce karşılık, doğmakta olan kültürel gücün varlığına işaret edilerek karşı-hegemonyanın varlığı hatırlatmasıdır.

Jameson, geç kapitalizmin kültürel mantığını açıklarken duygu yapıları teriminden yararlanarak bir çözümleme getirmeye çalışır. Jameson'un (2008: 22) ifadeleriyle;

Yeni bir “duygu yapısını” oluşturan çeşitli önkoşullar, birleşme ve herkes tarafından kabul edilen göreceli ölçüde tahakkümcü bir üslup olarak birleşme ve kristalleşme anından önce de mevcutturlar; ancak bu tarih öncesi, iktisadi oluş ile eş zamanlı değildir. Bu nedenle Mandel (geç kapitalizm) kapitalizmin yeni “uzun dalga”nın temel yeni teknolojik önkoşullarının, uluslararası ilişkilerin yeniden

⁴⁴ “Örneğin erken Victoria dönemi ideolojisi yoksulluk, ya da borç ya da gayri meşruluğun neden olduğu durumu toplumsal bir başarısızlık ya da sapkınlık olarak değerlendirdi; oysaki çağdaş duygu yapısı Dickens, Emily Bronte ve başka semantik figürlerde ortaya çıkan durumu ve soyutlanmayı genel bir koşul; yoksulluk, borç ve gayri meşruluğu da onun bağlantılı olayları olarak değerlendirdi” (Williams, 1990: 107).

örgütlenmesi, sömürgelerin sömürgeleikten arındırılması ve yeni bir ekonomik dünya sisteminin ortaya çıkabilmesi için gerekli temelin atılması gibi etkilere daha o zamanlar sahip bulunan İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllarda mevcut bulundurulduklarını öne sürmektedir.

Küresel kapitalizm, iktisadi, toplumsal ve politik düzenlemelerin içiçeliğiyle “yeni toplumsal hareketler” diye ifade edilen farklı formlarda muhalefetleri barındırmaktadır. Bu muhalefetler, sayısal olarak çoğalan, farklılaşan zıtlıklardan oluşmakla birlikte tek bir kolektif politik kimlik oluşturmaları zorlaşan yeni siyaset tarzını simgelemektedirler. Burada Yeni Zamanlar tartışmasından yararlanarak Hall ve Jacques bir iddiada bulunur: Bu iddia Hall ve Jacques'in (1995: 22) deyiimiyle Yeni Zamanlar, toplumsal zıtlaşmaları çoğaltmakta ancak bu çoğalan zıtlıklar “birleşik bir karşı-hegemonya”nın oluşma olasılığını zorlaştırmaktadır. Öyleyse kapitalizmin devinim yasalarına göre bakıldığında karşı-hegemonya ile toplumsal hareketler ilişkisi üzerinden üç temel soru gündeme gelmektedir: (1) Yeni Zamanlar aşaması ya da geç kapitalizmin neoliberal evresinde karşı-hegemonyanın konumunun ne olacağı; (2) Yeni Zamanlarda karşı-hegemonyayı birleştirebilecek imkânların, engellerin neler olup olmayacağı; (3) karşı-hegemonyanın örgütlenme stratejilerinin nasıl olacağı/olması gerekeceğidir?

Burada bir başka tartışma için ekleme yapılması gerekir. Gramscici hegemonya, karşı-hegemonyayı içerisinde barındırır da bir soru gündeme gelir: Mevcut hegemonyanın zayıflatılması ve sonlandırılması için yine bir başka hegemonik stratejiye (yani karşı-hegemonya) ihtiyaç var mıdır? Bu soru, Gramsci ile Foucault'yu karşı karşıya getiren strateji tartışmalarında yapılır.

Strateji, en genel anlamıyla, belirli hedeflere ulaşmada kullanılan hamleler bütünü olarak tanımlanabilir. Stratejiyi belirleyen stratejist(ler) vardır ve bunlar çeşitli noktalarda kararlar verip seçim yaparlar. Politikleştirmenin inşası süreci de bu stratejiye dâhildir. Hegemonya siyasetinde bu genel anlamdaki strateji tanımından farklı olarak Foucault'nun konumlandığı bir başka strateji nitelendirmesi yapılmaktadır. Özellikle strateji kavramı, “birleşmeyle oluşan biçim” (örgütlenme) yaklaşımları ekseninde Gramsci ve “tümel birlik” ile Foucault ve “tikel farklılık” unsurları tartışmalarıyla genişletilmiştir. Foucault, strateji tartışmalarını, stratejistsiz bir alana çekmeye çalışır. Yani Foucault'da strateji, genel anlamından farklı bir biçimde “öznesiz strateji” ya da “stratejistsiz strateji” olarak değerlendirilir (Dardot ve Laval, 2012: 248). Bu da hegemonya siyasetinde, Gramsci'nin “karşı-hegemonyası” yerine “hegemonya karşıtlığı”na evrilmiş olur.⁴⁵ Bunun anlamı, egemen

⁴⁵ Laclau ve Mouffe'un (2012) hegemonya/karşı-hegemonya üzerine kurulan agonistik siyaset anlayışları, karşı-hegemonya stratejisini reddetmese de Gramsci'nin birlik ve post-politika nosyonlarına itiraz ederler. Dolayısıyla,

sınıfın hegemonyasına karşı, alternatif bir hegemonya inşa etmek yerine (proletaryayı birleştirerek politiklaştırmek), öznesi olmayan (devrimci özne, öncü parti vb.) bir yönelimde bulunmaktır. Toplumsal hareketler ve strateji tartışmaları da bu düzlemde üretilir.⁴⁶

Toplumsal hareketlerin, strateji ve örgütlenme konusundaki tartışmalarında iki farklı yönelimi bulunmaktadır. Birincisi, “birleşme” (Marx, Lenin, Gramsci) fikriyle siyasetin anlaşılması; ikincisi, “birleşme” fikrinden çok anaakım “yeni” toplumsal hareketler literatürünün vurguladığı gibi “farklılık” (Foucault, Habermas, Castells, Laclau, Mouffe, Negri) fikriyle eylemlerin sürdürülmesidir.⁴⁷ Kalkışmaların bu iki farklı yönelimi, özellikle “yeni” toplumsal hareketlerin İkinci Dünya Savaşı sonrası yükselişi ile klasik siyasetin sorgulanır olmasından kaynaklanmaktadır. Birleşme ya da birlik yönelimi, -Machiavelli’nin vurguladığı biçimiyle- topluma liderlik edebilecek bir iradeyle (virtu) stratejinin varlığını içerirken; farklılık yönelimi önderlik ve birleşme hatta stratejiye karşı (kendiliğindenlik) gelişen hareketlerin eylem yapısıyla ilişkilidir. Bu noktadan sonra toplumsal hareketlerin oluşumu ve durumu, birleşme stratejisine göre mi tayin edilmektedir, yoksa toplumsal hareketler, farklılıklarla beslendiğinden strateji, önder ve örgütlenmeye ihtiyaç duymamakta mıdır?

İkinci yönelimin tercih edilmesinin sorunu hareketlerin eylemde (action) kalması ve dolayısıyla kurucu siyasetteki yetersizliğiyle sonuçlanmaktadır. Öyle ki hareketlerdeki farklılıkların kalıcılığı açısından önemli katkıları olan Foucault’ya göre farklılık, tekilleşme ve kendiliğindenlik, siyaset karşıtlığını temsil etmektedir (Sanbonmatsu, 2007: 187). Birinci yönelim olan birleşme ise Gramsci’nin hegemonya kavramıyla da ifade etmeye çalıştığı gibi her çağda ve her biçimde karşı-hegemonya potansiyelini açığa çıkartan bir kurucu siyaset imkânına izin vermektedir. Özetle, toplumsaldan politiklaşmaya yönelik birleşmeyle sağlanıp bunun tam tersi, yani hegemonya karşıtlığı ya da kendiliğindenlik sınıfları politikadan kopartmaktadır. Dahası, sınıfların politikadan koparılması, toplumsal hareketlerin kimlik siyasetine indirgenmelerine yol açacaktır. Bu da iktisadi, politik ve toplumsal yapıların birlikte çözülmesinin önünü tıkar. Bunu aşmanın yolu ise toplumsal hareketler için de geçerli olabilecek şekilde hegemonya/karşı-hegemonya problematiğindeki örgütlenme ve

ne tam Foucaultcu ne de tam Gramscici bir stratejinin içeriğini kabul etmediklerinden eksik bir değerlendirme eleştiriye tabi tuttıkları liberal-siyaset yaklaşımını yeniden üretmiş olurlar.

⁴⁶ Özne terimini boyun eğmiş bireye değil, iktidara karşı direnişte kendisini olumlayan tekilliğe işaret ederek kullandığından Foucault’nun anti-stratejist ahlakı, terörizmin politik reddi ile isyanın olumlanması yönündedir (Foucault, 2015: 280). Terörizmin politik reddi konusunda Gramsci de özellikle faşistlerin silahsızlandırma konusunda talepleri olmuştur. Öte yandan Gramsci, “mutlak tarafsızlık” ile “pasif direniş”in yetersizliğini ve saçmalığını her defasında belirtmiştir (Santucci, 2011: 58, 89, 100).

⁴⁷ Sanbonmatsu (2007: 183), birleşme (Gramsci) ve farklılık (Foucault) arasındaki farklılığı Gramsci ve Foucault üzerinden şöyle anlatır: “Prens [Gramsci] devletin yalın şiddetine, adaletin keyfi bir biçimde uygulanmasına ve kapitalist sömürünün ezici vahşetine tanık oldu. Arkeolog [Foucault] ise tam tersine, disipline edici mekanizmaların ve toplumsal normların ustalıklı, gizlenmiş baskılarına daha alışkindi.”

strateji pratiğini takip etmektir. Bu nedenle, sınıfların karakterlerinin (Williams/kültürel güç ya da sınıf kültürü) ortaya çıkarılması gerekir. Öyleyse sınıf nedir, proleter sınıf ile burjuva sınıfının kültürleri arasındaki farklar nelerdir ve toplumsal hareketler nasıl bir harekettir? sorularının yanıtları toplumsal hareketler ile sınıfsal tartışmaların farklı boyutlarda önünü açabilecektir.

Marx'ın (1976), 5 Mart 1852 tarihinde Weydemeyer'e yazdığı mektupta yer alan sınıf kavramından ne anlaşılması gerektiğiyle ilgili temel özellikleri ortaya çıkarmaktadır. Bu özellikler, toplumsal hareketler analizi için temel unsuru oluşturmaktadır. Marx (1976: 323), mektupta şunları söyler:

[...] ve bana gelince, modern toplumdaki sınıfların ya da bunlar arasındaki savaşımın varlığını keşfetmiş olma onuru bana ait değildir. Burjuva tarihçileri bu sınıf savaşımının tarihsel gelişimini, burjuva iktisatçılar da sınıfların ekonomik anatomisini benden çok önce açıklamışlardır. Benim yeni olarak yaptığım:

- 1) *Sınıfların varlığının ancak üretimin gelişimindeki belirli tarihsel evrelere bağlı olduğunu;*
- 2) *Sınıf savaşımının zorunlu olarak proletarya diktatörlüğüne vardığını;*
- 3) *bu diktatörlüğün kendisinin bütün sınıfların kaldırılmasına ve sınıfsız bir topluma geçişten başka bir şey olmadığına tanıtlamak olmuştur.*

Görüldüğü gibi ilkin Marx'ın tahlilinde sınıfın bir ilişki olduğu belirtilir. Yani Marx'a göre sınıf, “üretim ilişkileriyle, yani üretim sürecinde insanın içine girdiği ve yasal ifadesini büyük oranda ya mülkiyet ya da emek ilişkilerinde bulan toplumsal ilişkilerle yakından bağlantılı bir şekilde anlaşılmalıdır” (Croix, 2013: 53).⁴⁸ Sınıfın diğer bir özelliği ise sınıf mücadelesi (hegemonya momenti için karşı-hegemonyanın örgütlenme ve stratejisi) ve bu mücadelenin varacağı sonucun sınıfsız bir topluma (genel çıkar ve evrensellik) ulaşılması

⁴⁸ İlişki olarak sınıf nitelemesine, Croix (2013: 56-57) beş önermede somutluk kazandırır: Bunlar, (1) insanın toplumsal bir hayvan olması (toplum içinde bir bireye dönüşebilen); (2) insanın toplum içindeki üretimi örgütleme görevi (temellük etme de buna dâhil); (3) insanın bu örgütlemeye üretim ilişkileri denilen toplumsal ve iktisadi ilişkiler sisteminin içinde yer alması; (4) bu sistem içindeki üreticilerin kendi ihtiyacından fazla artık (toplumsal artı) üretme zorunluluğu; (5) bu artık üzerinden sömürülen ve sömüren (“toplumsal artı aktarımı” [Şenel, 2009] ya da “artığın temellük edilmesi” [Croix, 2013] de denebilir) ilişki olan sınıf kavramının şekillenmesi ve bu ilişkiye de “sınıf savaşımı” (ya da sınıf mücadelesi) denilmesidir.

gerekliliğidir. Bu bağlamda, proleter sınıf ile burjuva sınıf ayrılmaktadır.⁴⁹ Williams’a (1989: 159-191) göre proletaryanın nesnel çıkarılarının, burjuvazinin özel çıkarı da dâhil olmak üzere, genel çıkarla çakışan bir niteliği vardır.

Kapitalist düşünüş tarzı, herkes tarafından benimsenen genel çıkarı bir tarafa bırakarak, burjuvazinin rekabete ve yarışa dayalı özel çıkarın peşinde koşulan bir formasyon ortaya koymuştur. Buna koşut olarak, proletaryanın kendi özel çıkarının kapitalizm çıkarıyla ters düşmesinden dolayı proleter hareketin faaliyeti, mistifike edilmemiş genel çıkarla özdeşleşir. Dolayısıyla proletarya ile proleter hareket arasındaki ilişki, bütün toplumsal ve kültürel farklara rağmen gösterdiği ortak tepki”den dolayı –bütün bir toplumsal ve politik sürece kolayca yansıtmanın mümkün olamamasına rağmen- evrensellik ögesi taşır. Bunun anlamı, örgütlü olduğunda proletaryanın özel çıkarları, genel çıkarlarla kesişeceğidir.

Williams’a (1989: 160-161) göre proletarya ile proleter hareket arasındaki ilişki, bütün toplumsal ve kültürel farklara rağmen gösterdiği ortak tepkiden dolayı –bütün bir toplumsal ve politik sürece kolayca yansıtmanın mümkün olamamasına rağmen- evrensellik ögesi taşır. Bunun anlamı, örgütlü olduğunda proletaryanın özel çıkarları, genel çıkarlarla kesişeceğidir. Yani egemen burjuva kültürünün bireyselliğinin aksine, proleter hareket işbirliğine dayanan, “mülk ve mevki ile ilgili esaret biçimlerinin ortadan kaldırılması”nı amaç edinmiş toplumsal harekettir (Williams, 1989: 162). Ancak “yeni” toplumsal hareketler bağlamında ele alındığında proleter kültürün nesnel çıkarı ve evrenselliği açısından çeşitli problemler bulunmaktadır. Kısaca temel mesele karşı-hegemonya potansiyeline sahip “yeni” toplumsal hareketlerin sınıf bilincini -Gramscici anlamda- birinci (ekonomik-korporatist öznel çıkarlara dayalı) ve ikinci uğrağı (yalnızca kendi sınıf ve kesimlerin çıkarlarına dayalı) aşarak üçüncü uğrağı (politikanın tam anlamıyla başlaması) geçirip geçiremeyeceğidir.

Yeni toplumsal hareketler olarak adlandırılan etkinlikler, örgütlü sınıfsal çıkarlardan uzakta kalmıştır. Bununla beraber, sınıfsal çıkar araçlarından ayrı olmalarına karşın sınıfsal

⁴⁹ Ayrıca sınıf tartışmalarında üretici güçlerin önemini vurgulamak gerekir. Zira buradan Marx’ın (2012) Grundrisse’de değindiği “üretken emek” (altyapı) ile “üretken olmayan emek” (üstyapı) ayrımına gitmek mümkündür. Bu ayrım kolektif emek süreci ve onun analitik olarak parçalı halidir. Bir emeğin üretken olması için, emeğin üretim faaliyeti ile iştigal ediyor olması, emek gücünün sermaye ile mübadeleye giriyor olması ve sermaye için artık değer üretiyor olması gerekir (Savran ve Tonak, 2007; Karahanoğulları, 2008; Tonak ve Karahanoğulları, 2009; Tonak, 2009; Tonak, 2013). Yani üretken emek ya da faaliyet (kol işçisi), doğrudan artı değer üreterek sermayenin o artı değere el koyarak değer kazanmasına katkıda bulunan emeği temsil eder. Üretken emeği anlayabilmek için, “tüm insan etkinlikleri” üretim, dolaşım (yeniden üretim), bölüşüm, kişisel ve toplumsal tüketim biçiminde ayrılabilir. Üretken emek, tüm insan etkinliklerinin üretim ile dolaşım ve toplumsal düzenin yeniden üretimini oluşturur. Diğer bölüşüm, kişisel ve toplumsal tüketim üretken olmayan kategoridedir (Savran ve Tonak, 2007: 23-25; Tonak, 2013: 24). Yani üretken olmayan emek (kafa işçisi), doğrudan artı değer üretmeyen ama varlıklarının doğrudan artık değer üreten emekçileri bağlı olduğu emektir. Zira sınıf mücadelesi de, artı değer üretimini kontrol eden ve el koyan (sömüren) ile hem artı değer üreten hem de artı değer paylaşımına, dolaşımına ve yeniden üretilmesi faaliyetlerinde bulunanlar (sömürülen) arasındadır.

politikanın aşılmasını amaç edinen evrensellik ögesi barındırmaktadır. Başka bir deyişle, kapitalist formasyonun yarattığı toplumsal sorunların özüne dokunan hareketlerin, bu barış, doğa, güvenlik vb. toplumsal sorunlara yaklaşımı kapitalist sistemdeki sınıf mücadelesi temelinde ele alındığında genel çıkara dönüşeceği. (Wood, 2011: 228-229). Williams (1989: 241), “yeni” toplumsal hareketleri kastederek şöyle der:

Yeni akımların hayatın ekonomi dışındaki bütün alanlarında faal olup kendini hissettirmesi anlamlı bir noktadır. Sanki ekonomik egemenliğin ve kapitalist düzenin uzmanlaşma alanları dışında kalan her şey ele alınmış ve işlenmiş gibidir: Barış, ekoloji, kadın-erkek ilişkileri, yaratıcı sanatsal ve entelektüel çalışma ile ilgili gerçek çalışma.

Bu hareketlerin, (her ne kadar küçük burjuva sorunlarının hareketleri olarak görülseler de) hepsi genel çıkarla ilişkilidir. “Tehlikeli sanayi işlemlerine ve çevre kirlenmesine en çok maruz kalan kesim işçilerdir. Yeni kadın haklarına en çok işçi sınıfı kadınlarının ihtiyacı vardır. Barış içinde yaşamak ve çocuklarımızı barış içinde yetiştirmek en genel ihtiyaçtır” (Williams, 1989: 242). O halde, “yeni” toplumsal hareketler, “sınıfsal çıkarlara hizmet etmeye ve işçi sınıfının sınıfsal birliğini sağlamaya stratejik öncelik vermek zorunda olan bir sınıf mücadelesi aracı olarak kavranmalı ve öyle örgütlenmelidir” (Wood, 2011: 233). Bu düşünce, Marx’ın siyaset ile ilgili düşüncesiyle de örtüşür.

Marx, dağılmış proletarya gizilgücünü “birleştirecek ve ortak bir tarihsel inşa tasarısının (poiesis) temelini oluşturabilecek ortak bir siyaset arayışına girişmişti[r]” (Sanbonmatsu, 2007: 17).⁵⁰ Yeni toplumsal hareketler her ne kadar “birleşik bir karşı-hegemonya”nın (Yeni Zamanlar) oluşması yönünde bir sorun teşkil etse dahi Gramscici anlamda sınıf bilincini üçüncü uğrağa taşımanın günümüzdeki anahtarlarından biridir. Dolayısıyla, karşı-hegemonya mücadelesinin, iktisadi, siyasal ve toplumsal yapıların birliği temelinde alınması “yeni” toplumsal hareketleri stratejik-ilişkisel bağlamda devlet, sınıflar ve siyasetin içerisine bir bütün halinde sokar.⁵¹

Öte yandan, karşı-hegemonya mücadelesinin bir de ölçek tartışması bulunmaktadır. Özellikle ilk olarak Seattle’da hareketlenen 1999 yılından itibaren uluslararası finans kuruluşlarına karşı düzenlenen küreselleşme karşıtı hareketler (küresel toplumsal hareketler), küresel kapitalizme karşı-hegemonya oluşturma yönünde çalışmaları olmuştur. Bu karşı-

⁵⁰ Neocleous’a (2013: 47-49) göre Marx’ta evrensel olan, proletaryadan çok toplumsaldır. Marx’ın projesi evrenselin toplumsallaştırılması ve siyasetin evrenselleştirilmesi olarak, toplumsallaşmış özgürlüğe ulaşmak için verilen mücadelede, siyasetin süregelen toplumsallaştırılması ve toplumsalın süregelen siyasallaştırılması olarak yorumlanabilir.

⁵¹ Thomas’ın (2013a: 314) vurguladığı gibi hegemonik aygıtlar, “bir sınıfın sivil toplumdaki güçlerinin, siyasal toplumdaki iktidara aktarılmasının araçlarıdır.” Dolayısıyla, egemen sınıfların hegemonyasının gücü sivil toplumda artırılırken, proleter hegemonik aygıtlar da potansiyellik kazanır. Gramscici anlamda Modern Prens (siyasal parti) ya da Postmodern Prens olarak “Yeni” toplumsal hareketler proleter hegemonik aygıtlardan biri olarak düşünülebilir.

hegemonya üzerine yapılan tartışmalarda Laclau ve Mouffe'un geliştirdiği agonistik demokrasi ve hegemonya anlayışı çerçevesinde toplumsal hareketlerin "eklemlenmiş farklılıklar bütünü"; Gramsci'nin Modern Prens'inden esinlenilerek Gill tarafından geliştirilen "farklılaşmış hareketlerin anlamlı bir biçime sahip olabilecekleri düşüncesi"ni ifade eden Postmodern Prens; Hardt ve Negri tarafından geliştirilen Çokluk gibi tartışmalar yer almaktadır (Sanbonmatsu, 2007: 25; Ataay ve Kalfa, 2008: 41-43). Küresel kapitalizmin alternatifini temsil eden tartışmaların temelinde yine farklılık ve kendiliğindenlik (Foucault) ile birlik ve strateji (Gramsci) yaklaşımlarındaki farklılıklar göze çarpmakta, ancak ortak nokta ölçek problemi (küresel, ulusal, yerel) olarak gösterilmektedir. Öyle ki sözgelimi, Gramsci'nin dönemi itibariyle devrimci özne olan proletaryanın liderliğini üstlenecek yapı olarak gösterilen Modern Prens olarak siyasal partilerin; küresel kapitalizmle değişen öznenin yeni liderliğini Postmodern Prens olarak toplumsal hareketler aldığını iddia eden iki isimden biri olan Gill, hareketlerin farklılığına vurgu yaparken; ikinci isim olan Sanbonmatsu farklı hareketlerin kaynaşmasına yol açacak birliğin önemini belirtiyordu. Sanbonmatsu (2007: 25-26) farklı hareketlerin kaynaşmasına yol açacak bir pratik"ten bahsederek (kamusal) iradeye değiniyor, ayrıca farklılıkların sadece küresel kapitalizm sorunu olamayacağını çünkü küresel kapitalizme tek bir açıdan bakmanın onu çoğulculuktan uzaklaştırabileceğini düşünmekteydi. Dolayısıyla bu tartışmalar, karşı-hegemonyanın aynı zamanda küresel, ulusal, yerel ölçeklerdeki önemine işaret etmektedir. Ne var ki, 1999 yılında Seattle'daki yaşanan eylemlerden itibaren toplumsal hareketler alanyazınında küresellik-ulusallık-yerellik vurgusu yapılabilmektedir. Sözgelimi Dünya Sosyal Formu gibi oluşumlar, karşı-hegemonya için ölçeğin önemine işaret etmektedir.

Günümüze yaklaşıldığında, küresel toplumsal hareketler giderek çeşitlenmiş, küresellik vurgusunun biçimi değişime uğramıştır. Günümüzdeki hareketler farklı ölçeklerde kendi özgüllüklerinden beslenen ama belli açılardan küresel kapitalizmle bağlantılı kolektif eylemlerdir. Bu hareketlerin başlangıç noktasını 2008 sonundaki Atina'daki ayaklanmanın ardından 2011 tarihinde Tunus ve Mısır'da (Tahrir) başlayan sonra giderek yayılan "Arap Baharı" süreciyle başlatılabilir. Arap Baharını takiben 2011 Kamboçya'daki kalkınma karşıtı gösteriler; 2011 Moskova'da Putin rejimine karşı yapılan eylemler; 2012 Bersih (temiz) hareketi, 2013 Yunanistan'dan İspanya'ya İngiltere'den ABD'ye kadar finansal krizler nedeniyle yapılan gösteriler; 2013 tarihinde Türkiye'deki Gezi Direnişi ve Brezilya, Güney Kore'deki benzer eylemler; 2014'te Maidan ve Hong Kong'taki eylemler ve sonraları örnek gösterilebilir (Buck-Morss, 2015: 29-30; Madra, 2015: 9). Bu hareketlerin temel özelliğinden biri, ulusal-yerel ölçekte olmalarına karşın küresel ölçeğin meydana getirdiği problemlerine

karşı bütünlük taşımalarıdır. Bu küresel hareketlerin bütünlüğü neoliberal kapitalizme karşı yeni bir “iktidar bloğu” kurabilme potansiyelindedir (Buck-Morss, 2015: 46). Bununla birlikte Yeni Zamanların karşı-hegemonya biçimi olan yeni toplumsal hareketler üzerine yapılan analizlerin ölçek problematiğini içinde barındırmaya devam etmektedirler.

1.3.2. Neoliberal Hegemonyaya Karşı Yerel-Ekolojik Hareketlerin Konumu

Ekolojik krizin nedenlerinin tespiti ve buna karşı çözüm arayışları birçok noktada çerçeveye oturtulmaya çalışılmıştır. Sözgelimi, Bahro (1996, 1997), ekolojik krizin nedenlerinin tespiti için bir çerçeve sunar. Bahro’ya göre (1996, 1997), ekolojik krizin derinleşmesindeki problem, araçsal aklın maneviyatı bastırmasıyla bağlantılıdır. Maneviyat, “dünyayla, geniş anlamda hayatla, bilincimizin araçsal akıldan başka fakültelerinin de katılımıyla daha ziyade alımlayıcı bir tarzda kurulan bütünsel ilişkidir” (Bahro, 1997). Buna rağmen, bütünsel ilişkilerin yeniden kurulması ise yine rasyonellikten geçmektedir. Yani ekolojik mücadele araçsal aklın unutturduğu maneviyatı (proleter kültürdeki dayanışma öğeleri gibi kolektivist öğeler) açığa çıkarmak için gereken rasyonellikle verilebilir. Çünkü ekolojik kriz sürecinin göstergelerine bakıldığında insan faaliyetlerinin bir ürünü olması ve kendi kendine yok olmayacağı gibi iki rasyonel önermesi bulunmaktadır (Kovel, 2005: 37). Ekolojik mücadelede örgütlenme ve strateji tam da bu rasyonel önermelere denk düşer. Hareket, bilinçte bir değişim yaratmak ise Bahro’nun bahsettiği maneviyat ile dışarıdan bilinç için stratejinin amaçladıklarında benzerlikler vardır. Bahro (1997), ekolojik hareketin çekirdeğini insanın insana karşı yayılımının önüne geçilmesi olarak ifade eder. Dolayısıyla, sömürülen ile sömüren arasındaki mücadeleyi tanımlayan proleter hareket ile ekolojik hareket arasındaki bağ yadsınamaz. Bu bağ, ekolojik problemlerin nedenler ile araçlarının birbiriyle karşılaştırılmamasıyla daha da belirgin hale gelir.

Lewontin (2013: 138-139), ekolojik problemlere yol açan endüstriyel kapitalizmin faaliyetleri (nedenler), gizlenerek sorunu araçlara yüklemenin, problemin temel nedenine inilemediğinden çözümsüz kalacağından bahseder.⁵² Kovel (2005: 25) Lewontin’in değerlendirmesine benzer bir ifadeyle ekolojik problemlerle ilişkili olan nedenler ve araçlar konusu için nedensellik ilkesini materyalist bir çerçeveye yerleştirerek ekolojik krizin “etkin nedeni” kavramını kullanmıştır. Kısaca, ekolojik krizin varlığı, üretici güçler ile üretim ilişkileri arasındaki tartışmaya üretim koşulları (işçiler, kentsel çevre ve doğa arasındaki

⁵² “Kömürün yerini petrol aldıkça, artık madenciler kömür madenlerinde akciğerlerinin kararmasından ölmektedirler. Onun yerine, rafineri ürünlerinin yol açtığı kanserden ölmektedirler. Sülfidler, ormansızlaşmış dağ etekleri, parçalanamayan çöp yığınları, insanın yaşam koşullarının bozulmasının sebepleri değil, sadece araçlarıdır” (Lewontin, 2013: 138).

ilişki) değerlendirmelerini eklemiştir (Löwy, 2014: 23). Bu kapsamda etkin nedeni belirlemek, ona karşı çözümlerin gelişmesine yardımcı olacaktır.

Burkett (2004), etkin nedenin tespiti ve bunun çözümü için toplumsal bir bakış açısı geliştirip, ekolojik hareket ile proleter hareketin ortaklığını araçsal ve amaçsal özellikler bağlamında belirtmeye çalışır. Burkett (2004: 244), kapitalizmin tarihsel sınırlarında yer alan kâr için üretim ile insani ihtiyaçlar için üretim arasındaki çelişkiye vurgu yapar. Sermaye birikim sürecinde emek ve doğa değer biriktirme (mübadele değeri) araçlarıdır. Ne ki, proletarya için doğa ve emek, yaşamsaldır. Demek ki -Burkett'e (2004: 260-261) göre- proletarya açısından, "kullanım değeri aslında başka amaçlar [kâr amacı] için elde edilmesi gereken araçlar olmayıp hem araç hem amaç olarak insani gelişimi temsil eder." Bu nedenle kullanım değeri başka bir aracın amacı olamayacağından emek ile doğa arasında amaçsal bir ilişki söz konusudur. Bu bağlamda ekolojik hareket ile proleter hareketin siyasetleri sermayenin doğayı tahribine ve emeği sömürmesine karşı mücadele edilmesi gerekliliği gerekçesiyle örtüşür. Ancak tam da burada ölçek problemi ortaya çıkar. Bahro'nun (1996: 71-77) dediği gibi, proleter hareket dar, ekolojik hareket ise tüm insanlığı kapsayan geniş bir hareket midir?

Eğer emeğin toplumsallaşmasıyla giderek emek yabancılaşıyorsa ve bu süreç doğa ile emek arasındaki ilişkinin giderek kopuşuyla gerçekleşiyorsa, ekolojik mücadelenin amacıyla sınıf mücadelesinin amacı içiçe geçmiş demektir. Proleter hareketi yalnızca tek bir sınıf çıkarı gibi göstererek dar bir ölçeğe sıkıştırıp, ekolojik hareketi herkesi kapsayan bir pozisyona getirmek, iki hareketi de siyasetleştirme anlamına gelecektir. Bu, tam da egemen sınıfların hegemonik ideolojisiyle örtüşür. Buna koşturarak, ekolojik hareket toplumsaldır ve sınıf mücadelesi, yalnızca dar bir sınıf çıkarından hareket etmez, aksine ekolojik mücadele gibi evrenseldir. Bu bağlamda, sınıf mücadelesinin tanımı, sadece ekonomi yönelimli emek-sermaye çelişkisi gibi (yani yalnızca ekonomik) değil, bununla beraber ve bununla bağlantılı çeşitli ekonomi-dışı öğeleri de içermektedir. Zira bu öğeler çeşitli çatışma alanlarını oluşturur ve bu çatışma alanları hegemonik ideolojinin alternatiflerinin, yani karşı-hegemonyanın potansiyelini sunar.

Ekolojik mücadeleler ile sınıf mücadelelerinin birbiriyle içiçeliğinin bir nedeni karşı-hegemonyayı temsil edebilmeleridir. Bu temsiliyet en genel anlamıyla direniş olarak görülür. Jessop (2009: 72-73), bu direnişin bütün biçimlerini esnek bir tanımla sınıf mücadelelerine indirgenebileceğini dile getirir. Dolayısıyla, Bahro'nun (1996: 71-77) sınıf hareketinin dar, ekoloji hareketinin ise tüm insanlığı kapsayan geniş bir hareket olması düşüncesinin aksine

Çoban'ın (2013: 244-245) “[e]kolojik mücadele, bir sınıf mücadelesidir, sınıf mücadelesi de ekolojik bir mücadeledir” tezi daha uygun görünmektedir.⁵³

Ekolojik mücadeleleri sınıf mücadeleleri olarak tanımlamak neoliberalizmin bireysel-rasyonellik temeline dayalı müthiş soyutlama düzeyinin (Bourdieu, 1998) yeniden üretim stratejisiyle yapılan ekolojik hareketler çözümlemelerinin (ekolojizm)⁵⁴ tersine, ölçeklerarası (küresel-ulusal-yerel) ilişkilerin bütünlüğü ile bunun yanında devlet, sınıflararası ilişki, siyaset, kültürün birlikteliği gibi birçok öge arasındaki ilişkisel bağın kurulmasına imkân tanır. Dahası, birçok yönden bütünlük içerdiğinden Gramscici strateji ve karşı-hegemonyanın birleşme nosyonu da uyumluluk gösterir. Zira sınıf mücadeleleriyle bütünleşen ekolojik mücadeleler yalnızca koruyucu (ve reformist) özelliği değil, aynı zamanda kurucu reflekslere dönüşme kapasitesine sahiptir.⁵⁵ Bu tartışma, Marx’tan ödünç alınan “metabolik yarılma” terimiyle sürdürülebilir.

Marx, kapitalizmi, toplumda nüfusun aşırı biçimde bölünmesiyle karakterize olan bir sınıf toplumu olarak düşünerek toplum içindeki bu bölünmenin kökünü, nüfusun aynı biçimde, topraktan aşırı biçimde kopmasına dayandırır. Marx’a göre bu, doğaca konmuş koşullarının kapitalist toplumda ihlal edilmesi anlamına gelen “metabolik yarılma”dır (Foster, 2011: 230, 238). Bu yarılma emeğin yaşayan, şekil veren doğayı dönüştürme özelliğini kaybetmesi sonucudur. Emeğin tek başına kullanım değerinin kaynağı olmadığını düşünen Marx, “kapitalizmin dönüştürülmesi, ücretli emeğin kaldırılması ve bir ortak üreticiler toplumunun kurulması, insanların topraktan bu yabancılaşmanın ortadan kaldırılmasını gerektirdiği” kanaatindedir (Foster, 2011: 236, 243). Dolayısıyla, ekolojik kriz ve yabancılaşma süreçleri birbiriyle örtüştüğünden, ekolojik mücadele ve sınıf mücadelesi de birbiriyle içiçe geçmiştir. Öyleyse sınıf mücadelesi ile ekolojik krize karşı mücadelenin birlikteliğinin varlığı nerelerde gözlemlenebilir ve bu potansiyelin konumu nedir?

⁵³ Ekolojik sorunlar bakımından toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikte en az üç düzey; tüketimde eşitsizlik, ekolojik sorunlardan etkilenme düzeyi (ekolojik sorunların ezilen kesimlerin geçim kaynaklarını yok etmesi) ve ekolojik sorunların siyasal olarak benimsenen çözüm yollarının yarattığı eşitsizlik (Çoban, 2013b: 245-250).

⁵⁴ Bu çalışmada, ekonomi bakış açısını (çevre korumacılık) eleştiren ekoloji yaklaşımlarından olan derin ekoloji (Naess), toplumsal ekoloji (Bookchin) ve ekososyalizm vd. arasından ekososyalistlerin görüşü takip edilmektedir. Ekososyalistlere göre doğanın kendini yenileyebilme kapasitesinin aşılmasını (ekolojik kriz) emek-sermaye çelişkisi ve doğanın sermaye tarafından tahribatına bağlar. Bazıları kendisini ekososyalist olarak nitelermese de bu literatür için bkz. Bahro (1997), Burkett (2004), Kovel (2005), Foster (2008), Löwy (2014).

⁵⁵ Bu hareketlerin içiçeliği bir de oikoslarıyla ilişkili olmasındadır. Bu konunun açılımı için Guattari’nin “Üç Ekoloji” değerlendirmesi tartışmaya katkı sağlayabilir. Guattari, doğa ve insan ilişkisini anlattığı Üç Ekoloji (1990) yazısında, insanın doğa (beden ve çevre), toplum ve bilinç olmak üzere üç oikos’undan (mekân) bahseder. Guattari’ye (1990: 9) göre, ekolojik krizin ve insanlığın bugünkü duruma düşmesinin nedeni insanın bu oikoslarıyla olan bağlarının bozulmasıdır. Guattari (1990: 34), bu durumdan kurtulabilmeyi bireylerin hem tekilleşmesi hem de dayanışmacı olmasına ve böylece öznenin yükselişiyle açıklar. Guattari bu öngörüsüyle, Bahro’nun sınıf ve ekoloji hareketi arasındaki farklılık tartışmasına düşer. Ancak Guattari’nin (1990: 11-35) bu özne olma mücadelesiyle sınıf mücadelesinin arasındaki uyumsuzluğu üzerine yaptığı analizin aksine bu anlatı doğrudan sınıf mücadelesiyle de örtüşür.

Bu sorunun cevabına geç kapitalizmin neoliberal evresinin (ya da küresel kapitalizm) farklı yerelcilik unsurlarını ortaya çıkarıp çıkarmamasının tespitiyle başlanabilir. İlk olarak - Jessop'un ifade ettiği gibi- küreselleşme terimi, “çok-ölçekli, çok-merkezli ve çok-zamanlı bir süreç”tir ve yerel, ulusal, bölgesel ve küresel ölçeklerde etkiye sahiptir. Bu da ona karşı gelişebilecek karşı-hegemonik projelerin mekânsal olarak küreselleşmesini sağlar ve buna koşut olarak ise bu karşı-hegemonyanın da çok ölçekli, çok-merkezli ve çok-zamanlı olması gerektiğini ortaya koyar (Bob Jessop ile Söyleşi; Ozan ve Çelik, 2001: 136-137; Jessop, 2005: 411-412). Yani bir strateji olarak küreselleşme, karşı-hegemonya potansiyelini içinde barındırır ve bu karşı-hegemonya küreselleşmenin bileşik gelişimiyle bağlantılı olarak açığa çıkar. Mücadeleler ölçeksel akışkanlıkla ilişkili olarak (zaman-mekân akışkanlığı/Harvey) yerel merkezden küresele yahut küresel merkezden yerele olabilir. Jessop'un kelimeleriyle;

Küreselleşmenin zararlı etkilerine karşı direniş gösterecek yerel etkinlikler etkili olacaksa, diğer güç düzeylerine ve merkezlerine de seslenmek zorundadır. Yerel küresele doğru yukarı, küresel de yerele doğru aşağı inşa edilmelidir (Bob Jessop ile Söyleşi; Ozan ve Çelik, 2001: 137).

Küreselleşme ile ilgili benzer bir ölçek tartışması Arif Dirlik tarafından yapılmaktadır. Dirlik'e (2010: 46-47) göre küresel kapitalizme karşı çağdaş radikalliğin çıkış notası yerel mücadelelerdir. Çünkü yerel mücadeleler, küresel siyasi durumun doğrudan bir parçalarıdır ve sermaye yerel ile küresel siyaset arasında yeni çelişkiler yaratmıştır. Dirlik'in iddiası, yerelin sosyal ilişkiler ve doğa ilişkilerinde kapitalizme karşı meydan okuyabilecek bir alan olduğudur. Ne var ki, “küresel kapitalizm koşulları altında, yerel olanın küresel olana başvurulmadan kavranması” imkânsızdır (Dirlik, 2010: 48). Küreselleşen kapitalizmle, modernist erekselciliğe göre yok olacağı inanılan yerelin ya da daha önceki sömürü ve baskı biçimlerinin bir “nostaljik romantizmini” (Dirlik, 2004; Löwy, 1999; Löwy ve Sayre, 2007; Löwy, 2015) sunan muhafazakâr bakışın moderniteyi tamamen dışlayıp yerine eski yerelliği getirmesinden farklı olarak, modernitenin eleştirel yanılla “modernitenin sağladığı eleştirel bakış açılarını koruyan eleştirel yerelciliğin” doğması (Dirlik, 2004: 18) farklı biçimlerde mücadeleleri görünür hale getirmiştir. Dirlik'in (2004: 10) dediği gibi, yerellik ve modernitenin erekselciliğine gelen itiraz, “basitçe ideolojik değil, tam da kalkınmanın (kalkınmasalcılık) ekolojik, toplumsal ve siyasi sonuçlarının ürünüdür. Bunlar kapitalizm içi gelişmelerin ve tüm bir modernite projesinin yarattığı gerçek bir krize yanıtlardır ve bu krize getirilen çözümler (geçmişte olduğu gibi) daha ileriki gelişmeler düşünülürken de dikkate alınmak durumunda kalacaklardır.” Dirlik'in (2012: 114) kastettiği “kalkınmasalcılık” kavramı, kalkınmaya toptan bir reddiye değil, kalkınmanın fetişistleştirilerek ideoloji haline getirilmesidir, yani kalkınma ideolojisi demektir. Birikim stratejilerinin bir parçası olan

kalkınma ideolojisi, toplumdaki tarihsel güçlerin edilgenleştirilip anlamsızlaştırarak (“hayatın istikrarsızlaştırılması”), toplumdaki başta siyasal güçleri gizlemiştir. Günümüzdeki neoliberal stratejiyle de küreselleşme ile kalkınma (ideolojisi) aynı süreçte araç olarak kullanılmışlardır. Dolayısıyla kalkınma, kapitalizmin ideolojik hegemonyası haline getirilmiştir. Dirlik’in (2012: 115) ifadeleriyle, “[k]apitalizmin itici gücü kâr etmek ve sermayenin birikmesi olabilir; ancak meşruiyetini kalkınmasalcılıktan, günlük yaşamımızda metaların sonsuz çeşitlenmesinden alır [meta fetişizmi]”. Kapitalizmin bu ideolojik hegemonyası, doğal varlıkları toplumsal ilişkilerden (toplumsal yarar) sermayeye (özel yarar) aktarıırken eşitsiz davranmıştır. Bunun anlamı, azınlık olan küresel elitler (özellikle finans kapital) ile derin bir yoksulluğa ve belirsizliğe sürüklenen çoğunluk nüfusu arasındaki sınıfsal farklılığın belirginleştiğidir. Bu belirginleşme, yerlerin savunuculuğuna olan önemi içeren bir çağrıya dönüşmüştür. Yani küreselleşmenin olumsuz etkilerinden biri olan küresel sorunların derinleşmesi, çoğunluğa karşı hem tehdit unsuru hem de yeni bir mücadele alanı açmaktadır (Dirlik, 2012: 170).

Doğal varlıkların bu eşitsiz kontrolü ve aktarımından etkilenen gruplardan biri de yereldekilerdir. Bunun nedeni, yereldekiler ile toprak (yani doğa) arasındaki ayrılmaz bağ (yalnızca tek varlık olan topraktan geçimi sağlayan insanların doğa ile olan ilişkisi) ve bu bağın ruhani (maneviyat) ilişkisine göre belirlendiğidir. Dirlik’e (2012: 135) göre kalkınma ideolojisinin kurbanı olan yereldekiler, bu ideolojiyi ekoloji üzerinden sorgulamaktadırlar. Dirlik (2012: 135) için “yereldeki hareket, kalkınma fetişizmiyle silinmiş, kapitalist küreselleşmeyle küreselleşmiş, ekolojik bir yaklaşımın vicdanı olarak hizmet etmiş olmaktadır.” Dolayısıyla yereldekilerin bu konumu, kapitalist hegemonyaya karşı, alternatif bir karşı-hegemonya potansiyelini güçlendirmiştir. Toplumsal hareketlerdeki bu karşı-hegemonya potansiyeli, kapitalizmin hegemonik ideolojisinin yapmaya çalıştığı, yereli küresele (parçayı bütüne) ekleme stratejisine karşı, “yerleri⁵⁶ aşan, siyasal ekonomik mekânların yaşaması için gereken taleplere de bir yanıt sunmaktadır” (Dirlik, 2012: 172). Yani kalkınmanın mağdurları olan yereldekiler yeni bir güç elde ederek suskunluklarını, nostaljik romanitizme sivrulmadan neoliberalizm ve küresel kapitalizmin ekolojik, toplumsal ve siyasi sonuçlardan dolayı bozma potansiyellerine sahiptirler.

Son olarak, yerel mücadelelerin potansiyelleri tartışması, ekolojik hareket ile proleter hareketin ölçek sorunda açığa çıktığı gibi yerel ve küresel mücadelelerin kapsamıyla bir

⁵⁶ Yerciliğin amacı, “Avrupa Merkezçiliği”, “Avrupa Evrenselçiliği” ve “Avro-Amerikan” tarihçiliğinin yerli yaşama yükledikleri olumsuz anlama karşı, “evrenselin evrenselçiliğini” hedefleyerek yerelin niteliklerini yeniden diriltebilmektir. Yani yerciliğin temelini “toprakla beraber yerli kimliğin mührü olan doğayla kurulan özel ilişkisinin yeniden elde edilmesi oluşturur” (Wallerstein, 2007; Dirlik, 2010: 371; Dirlik, 2012).

kez daha görülür; yerel mücadelelerin sorun kapsamıyla küresel mücadelelerin sorun kapsamının derecelendirmesi nedir? Bu soru, “müşterekler” tartışmasıyla değerlendirilebilir.

Yereldeki mücadelelerin büyük bir kısmı müşterekleri ellerinden alınanların itirazlarıdır. Yerel mücadelelerde, müşterekler üzerinden kolektif unsur, egemen sınıfın ideolojik krizine yanıt olarak geliştirdiği bireyciliğe karşı korunabilmektedir. Bu argüman sınıf mücadelesinin ekoloji mücadelesiyle aynı olduğunu destekler. Buradaki tartışma, müştereklerin egemen sınıfın hegemonyasına karşı alternatifler oluşturup oluşturmayacağı, sermaye ve devlet karşısında daha fazla mevzi kazanılmasına yardım olup olamayacağı ve rekabete göre değil kolektif dayanışma prensibine göre yeni tasarımları sergileyip sergileyemeyeceğidir. Çünkü “müşterekler, yalnızca ürettiğimiz kaynakları eşitlikçi bir tarzda paylaştığımız yollar değil, aynı zamanda kolektif öznel yaratma, yaşamlarımızın her alanında ortak çıkarların geliştirilmesi kararlılığıdır” (Caffentzis ve Federici, 2015).⁵⁷

Ne var ki müşterekler tartışmasında yerel ve küresel boyutuyla ölçek problemi ortaya çıkmaktadır. Bu müştereklerin korunmasında ve bunun için mücadelede yerel olan ile küresel olan arasındaki örgütlenme ve strateji ne olacaktır? Müştereklerle ilgili metafora olduğu gibi bir otlığın kullanımı problemi ile küresel ısınma, iklim değişikliği gibi küresel problemlerde örgütlenme ve strateji neye göre belirlenecektir (Harvey, 2013: 120)? Bu ölçek probleminin önemi Harvey’in (2013: 120) dediği gibi “belli bir ölçek (diyelim “mahalli” ölçek) için kati surette iyi olan çözümleri üst üste koymakla bir üst ölçek (diyelim ki küresel) için iyi sonuçlar üretmiş olmaz.” Başka bir anlatımla, yereldeki bir mücadelenin örgütlenme ve stratejisi tıpkı proleter hareketin yalnızca işçi sınıfının çıkarları için mücadele verdiğinin iddiasında olan dar kapsamlı bir ölçek savunuculuğunda olduğu gibi küreseldekiyle örtüşmeyebilir, Bu problem yerel mücadeleleri birleştirmedeki güçlüğü ortaya çıkarmaktadır. Nitekim yerel mücadelelerin

⁵⁷ Müşterekler üzerine literatürde Hardin ve Ostrom’un iki farklı yaklaşımlarıyla bir tartışma yürütülmektedir. Hardin (1968) “Müştereklerin Trajedisi” çalışmasında, müşterekler, özel mülkiyet ve nüfus üzerinden bir metafor geliştirir. Metafora, herkese açık olan bir otlakta, her çoban elinden geldiği kadar kendi davalarını otlatmaktadır. Eninde sonunda bu otlakta “hesaplaşma günü” gelecektir. Bu hesaplaşma gününde, rasyonel olan her çoban kazancını artırmak isteyeceğinden “[s]ürüme bir hayvan daha eklemem bana ne yarar sağlayacaktır?” sorusunu soracaktır. Hardin’e (1968) göre bu yararın her bir hayvan sayısının artmasından kaynaklı olarak çobanın kazancının artacağı “pozitif bileşen” ile yine her bir hayvanın otlığa eklenmesinden dolayı fazladan otlatma yükünü temsil eden “negatif bileşen” olmak üzere iki bileşeni bulunmaktadır. Hardin (1968), rasyonel bir çobanın en mantıklı kararının sürüsüne ek bir hayvan eklemek olacağını düşünür. Hardin’e (1968) göre trajedi buradadır: “Her insan kendini, sürüsünü sonsuzca artırmaya zorlayan bir sisteme –sınırlı bir dünya içine- kilitlenmiştir. Ortak kaynak paylaşımının özgürlüğüne inanan bir toplumda her biri kendi çıkarı peşinde koşacak olan bütün insanların yöneldiği varış noktası yıkımdır. Ortak kaynak paylaşımında özgürlük herkese yıkım getirir.” Özetle, Hardin, otlak metaforunda müştereklerin insanların homo economicus olmasından dolayı eninde sonunda yıkım getireceğinden, bu nedenle özellikle nüfusu kontrol altına alacak katı kuralların uygulanması gerektiğini savunur. Ostrom (1990) ise Hardin’in otlak metaforunu yeniden değerlendirerek pratikte müştereklerin yalnızca insanların kendi çıkarları için kullanılmadığı iddiasında bulunur. Ostrom’a (1990) göre müşterekler hem özne yarar hem de toplumsal yarar sağlayabilir. Bunun için insanların müzakere yapmaları ve üreticilerin oluşturacağı birlikler kullanmaları yeterlidir. Yani Hardin’in iddia ettiği gibi insanlar her zaman özne çıkarını maksimize etmeye çalıştıklarından müşterekleri kendi yararları için kullanmazlar, aynı zamanda kolektif bir yarar üzerine üretimlerini gerçekleştirebilirler.

küreselleşememesinin, diğer mücadelelerle eklenememesinin bir nedeni bu örgütlenme ve stratejilerin birbiriyle örtüşmemesi sorunundandır. Karşı-hegemonya kavrayışı bu ölçek sorununun çözümüyle potansiyelini artırabilir.

Bir değerlendirme yapılacak olursa, neoliberal dönemde egemen sınıf, birikim krizi, ekolojik kriz, bu krizlere bağlı olarak ideolojik kriz ve bu krizleri kapsayan hegemonik krize girmiştir. Hegemonik kriz, bir yandan sermaye ile devlet arasındaki ittifakı belirginleştirip, devletin rıza unsurundan çok zorlama rolünün görünür hale geldiği ve egemen ideolojinin proleter harekete karşı birçok alanda tedbirler aldığı neoliberal dönemin başlangıcı olmuştur. Bu noktada egemen sınıfın birikim stratejisinin (ekonomik alanda düzenlemeler) yanında hegemonik projeleriyle krizleri kendi lehine çeviren bir yeniden yapılanma dönemine işaret etmektedir. Bu yeniden yapılanma döneminde ise tekrardan inşa edilmeye çalışılan egemen sınıfın hegemonyasının yanında karşı-hegemonya potansiyeli belirginleşmiştir. Karşı-hegemonya, yaşanan üçlü krizin bir uzantısı olarak örgütlenme ve strateji bağlamında egemen sınıfın yaşadığı biçimde yeniden yapılanmıştır.

Geç kapitalizm evresinde, dünya ölçeğinde sermayenin uluslararasılaşmasıyla metropol ülkeler ile çevre (azgelişmiş ülkeler) arasındaki bağımlılık ilişkileri derinleşirken, ulusal ve yerel ölçekte de bu bağımlılık bir şekilde Gramscici tabirle yeni Modern Prens'ini ortaya çıkarmıştır. Zira Gramsci'nin stratejisi, Prens'in varlığının somutlaşmasının ürünüdür. Fontana'nın (2013: 285) belirttiği gibi Prens, "proletarya içinde meşrulaştırıcı kurumlar yaratmanın yanı sıra hâkim iktidar yapısını istikrarsızlaştıracak bir de strateji geliştirmek zorundadır. Bu, rıza ve liderlik momentidir." Bu Modern Prens, neoliberalizm döneminde dünya ölçeğinde küresel toplumsal hareketler biçimiyle, yerel ve ulusal ölçekte ise özellikle kentsel (kent hakkı üzerinden) ve ekolojik hareketler (ekolojik kriz ve yerellik üzerinden) olarak görülmektedir.

Yerel-ekolojik karakterdeki hareketler yerel-ulusal-küresel ölçeklerarası ilişki düzeyinde ve hegemonya/karşı-hegemonya bağlamında değerlendirildiğinde hareketlerin sınıfsal karakteri ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar tüm insanlığı kapsayıp kapsamaması bakımından literatürde ekolojik mücadeleler ile sınıf mücadeleleri arasında farklar olduğu düşünülse de (örneğin Bahro, Beck) ekolojik mücadelelerin bir sınıf mücadelesi olduğunu söylemek, problemi somutlaştırmak bakımından önem taşımaktadır. Bu analiz, sınıf kavramının nasıl tanımlandığıyla ilgilidir.

Ekolojik mücadelelerin tüm insanlığı kapsadığı, sınıf mücadelelerinin yalnızca bir ya da birkaç sınıftan ibaret olduğu görüşüyle hareket edenler ekolojik mücadelelerin kapsayıcılığına vurgu yaparak sınıf mücadelelerini işçi sınıfına indirgemektedirler. Oysa sınıf

mücadelelerinin evrensel bir nitelik taşıması ve yalnızca işçi sınıfına indirgenmemesi gerekliliğini vurgulayanlar ekolojik mücadeleleri sınıf mücadelelerinin dolayımlanmış haline gönderme yapmaktadırlar. Hatta ekolojik sorunlara ölçek bazında bakıldığında sorunlardan etkilenenler ile sorunları ortaya çıkaranlar arasında ve sorundan etkilenme oranlarında farklılıklar bulunmaktadır. Kimi mücadeleler sorunları küresel değerlendirdiğinden (örneğin küresel ısınma ve Greenpeace'ın çalışmaları) örgütlenme ve stratejilerini küresel ölçekte sürdürmektedirler.

Küresel bir örgütlenmenin (ya da ulusal) yerel-ekolojik mücadelelere bakışı küresel sorunlar kadar değildir. Nitekim bunun gibi farklılıklar ekolojik mücadelelerin birbirleri arasında ağlar kurmasını engelleyebilmektedir. Önem sıralaması yapmak gerekirse sözgelimi her boyutuyla küresel ısınma problemi (küresel ölçek) ile termik santral problemi (yerel ölçek) örgütlenme ve strateji bakımından aynı şekilde değerlendirilebilir mi? Her ne kadar yerele termik santral kurulması aslen küresel ısınma problemine etki etse dahi termik santral kurulmasına karşı yerel-ekolojik mücadelelerin talepleri ve yereldekilerin gereksinimleri küresel ısınma problemiyle kıyaslandığında ikincilleştirilmektedir. Ölçekler kapsamında değerlendirilen bu problem yerel-ekolojik mücadelelerin başarı kriterlerinde bazı kaymalara yol açmaktadır.

Gramsci'nin üç uğrağı üzerinden yerel-ekolojik karakterli hareketler değerlendirildiğinde mücadelelerin başarı kriterindeki nitelik (yeterli ya da yeterli olmama durumu) göze çarpmaktadır. Hareketlerin başarı kriterindeki nitelik mücadelelerin evrenselleşebilmesiyle ilişkili olduğu düşünüldüğünde ekolojik mücadeleler ile sınıf mücadeleleri arasındaki eşdeğerlik görünür hale gelmektedir.

Gramsci'nin uğrak tartışması sınıf bilincinin oluşması (kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçiş) bağlamında önemli toplumsal ve siyasal mücadeleyi ifade etmektedir. Yerel-ekolojik mücadeleler, kendinde sınıf nosyonu ile hareket eden, ancak kendisi için sınıfa geçebilecek bir örgütlenme ve strateji açısından yeterli olmayan katılımcılara sahip hareketler olarak tanımlanabilir. Bunun temel sebepleri arasında yeni toplumsal hareketlerin yalnızca bir probleme odaklanan karakteri gelmektedir. Bu nedenle yerel-ekolojik karakterli hareketler Gramscici anlamda ikinci uğrağa taşınabilecek potansiyele sahip olsalar da üçüncü uğrağa geçişte (hegemonya uğrağı) yetersiz kalabilmektedir.

Dahası atlanmaması gereken bir nokta ulusal ölçek ve devletin konumudur. Toplumsal hareketler fenomeninin ölçeklerarası bağlantıları yanında siyaset, sınıflararası ilişki, devlet ve kültürel yapılarla bütünlüğünün tespiti açısından ulusal ölçekte birikim stratejileri ile hegemonik projelerin nasıl işletilmeye çalışıldığını tartışmak önemli olacaktır. Çalışma bu

teorik anlatıdan yola çıkarak dünya sistemi içerisinde az gelişmiş bir konumda yer alan Türkiye'nin neoliberalleşme tarihini değerlendirmiştir. Bu değerlendirme, neoliberal dönemdeki Türkiye'nin devlet ile sermaye ittifakıyla inşa edilmeye çalışılan egemen sınıfın hegemonyası ile bu süreçte yeniden yapılanan karşı-hegemonyasını ele almıştır. Neoliberal küreselleşme evresinde karşı-hegemonya, küresel-ulusal-yerel ölçek boyutuyla nasıl çözümlenebilir? Sorunun yanıtı, küresel toplumsal hareketlerin önemi hiçbir şekilde atlanmadan çalışmanın konusu Sinop-Gerze Termik Santral Direnişiyle sınırlandırıldığından bu çalışmanın dışında tutularak yerel ölçeğin diğer ölçeklerle bileşikliğinde tartışılmıştır.

Çalışmanın temel çözümlerlerinden biri olan yeni toplumsal hareketlerden yerel-ekolojik mücadelelerin Gramscici anlamdaki üç uğrak içerisinde hangi konumda olduğunu saptayabilmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin neoliberal döneminin ardından süregelen bu hegemonya mücadelesindeki karşı-hegemonya örneklerinden biri olan Gerze'deki termik santral direnişinin örgütlenme ve stratejisi sınıfsal tartışmalar perspektifinden değerlendirilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE NEOLİBERALLEŞME SÜRECİ

Bu bölümde, kapitalizmin krizlerine tabi olarak yaşanan egemen sınıfların ideolojik hegemonyasının stratejiyi değiştirme zorunluluğu karşısında Türkiye’deki neoliberal yeniden yapılanma sürecinin anlatılması hedeflenmektedir. Bu hedef doğrultusunda bölümün temel amacı Sinop-Gerze Termik Santral Direnişine etki eden küresel (dış) ve ulusal (iç) dinamikleri ortaya çıkarabilmektir. Bu bağlamda, çalışmanın bu aşamasında Türkiye’nin neoliberal yeniden yapılanma sürecinin direnişle bağlantılarına ve direnişin içine doğduğu tarihsel koşullara değinilecektir.

Çalışma, birinci bölümde değinilen “kuramsal tartışmalar” ekseninde Türkiye’nin nasıl siyasal, iktisadi toplumsal (ideolojik) alanlarda neoliberal yeniden yapılandırıldığının analizine girişiyor. Bu analizi elbette ki Gramscici hegemonya tartışması boyutuyla değerlendiriyor.⁵⁸ Dolayısıyla, Türkiye’nin neoliberal yeniden yapılandırılmasını hegemonya tartışmasıyla yapan çalışmanın bu kapsamdaki teorik çerçevesi, Jessop’un kullandığı eleştirel gerçekçilik ve tarihsel materyalizm metodolojisiyle Nicos Poulantzas’ın çalışmalarından yararlanılarak geliştirilen devlet, siyaset ve sınıflar arasındaki ilişkinin sosyo-politik aktörler arası güç mücadelelerine odaklanan “stratejik (Gramsci) – ilişkisel (Marx) devlet biçimi” yaklaşımıyla açıklanacaktır (Jessop, 2005; Jessop, 2008; Jessop, 2009).

Kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişimine tabi kalınarak bölünen hiyerarşik dünya sisteminin işleyişi; küresel, ulusal ve yerel ölçeklerin bütünleşerek sermaye birikimini artırma stratejisiyle bağlantılıdır. Sermaye birikimi sağlanamadıkça ve ulus-devlet-sermaye unsurlarında oluşan problemler çözülemedikçe sistem birikim krizi ve bu krizle bağlantılı hegemonya krizine girer. Dolayısıyla sistemin kaçınılmaz olarak gerçekleşen krizleri, hem devlet, siyaset ve sınıflar arasındaki ilişkilerden (yani sınıf mücadelesi) ortaya çıkar hem de bu ilişkileri etkiler. Bunun anlamı, kapitalizmdeki sınıfsal ilişkiler devlet ve siyasetten kopuk değil, ilişkiseldir, yani devlet sürekli bir biçimde sosyo-politik güç ilişkileriyle (politik

⁵⁸ Gramscici hegemonya tartışması, birinci bölümde belirtildiği gibi hegemonya kavramının üçüncü anlamı olan hegemonyanın sivil topluma ait rıza ile devlete ait baskı ve hükümranlığı anlamını takip etmektedir. Bu bağlamda, Türkiye’nin nasıl neoliberal yeniden yapılandırıldığının değerlendirilmesi, aynı zamanda, devleti politik bir özne olarak gören egemen devlet, ceberrut devlet vb. olarak ele alan yaklaşımların da yetersizliğine vurgu yapar. Yalman’ın (2002; 2014) ifadeleriyle Türkiye’deki siyaset ile ekonomi arasındaki ilişkiyi devlet-merkezli olup anti-devletçi perspektifle değerlendiren liberal-bireyci, liberal-sol ve hatta yer yer devletçi-kurumsal analizler “muhalif ama hegemonik” söylem üretmişlerdir. Bunun yanında toplum-merkezli bakış devletin fonksiyonlarını görmeyi engelleyebilir. Poulantzas’ın toplumsal bir ilişki olarak devlet yaklaşımı devlet-merkezli ve toplum-merkezli bakışları içerir (Jessop, 2005: 99). Liberal-bireyci, devletçi kurumsal ve toplum-merkezli bakış açısıyla Türkiye siyasal tarihini yorumlayan çalışmalar, (Keyder, 2011; Laçiner, 1980; İnsel, 2005). Sözelimi, Boratav (2013a: 183-197), Keyder (2011) ve diğer benzer metodolojide çalışanları toplumsal Cumhuriyet Bürokrasisini yönetici sınıf yapmasından dolayı eleştirir.

aktörler) yeniden inşa edilir. Öyle ki dünya sisteminde yaşanan ekonomik krizlerin ardından devletler ilişkisel olarak yeni bir biçim alırlar ve fonksiyonları değişim gösterir (Durmaz vd., 2009). “Hegemonya projesi inşası [ise] sürekli ve verili bir zaman-mekân çerçevesinde [yönetişim] yapısal sınırlara tabi ama garantili olmayan ucu açık mücadelelerle dolu bir süreçtir” (Akça, 2011: 27).

Türkiye’de neoliberalizmin yükselişi, egemen sınıfların birikim stratejileri doğrultusunda aksamadan gerçekleşen bir süreç olmamıştır. Bu süreç Türkiye’de, ulus-devlet-sermaye birliğindeki yeniden yapılanmada küresel-ulusal-yerel ölçekler arasındaki entegrasyon (ya da bağımlılık denilebilir) sırasında yaşanan problemler yanında egemen sınıfların hegemonya inşa edebilme uğraşı içindeyken karşı-hegemonya dinamiklerinin de gelişmesinin etkisi altında yaşanmıştır. Yani kapitalizmin bugünkü evresi küresel olsa da ulusal ve yerel ölçeklerde farklı strateji ve projeler izlenmiş, gerektiğinde uzlaşmaz denilen aktörler arasında ittifaklar yaşanabilmiştir. Türkiye’deki neoliberalizmin yükselişinde gerek dünya sistemine benzer gerekse kendi farklılığıyla strateji ve projelendirilmelere gidilen bir yeniden yapılanma döneminin belirtileri görülür. Bu kapsamda Türkiye’nin neoliberal yeniden yapılanma döneminden anlaşılacağı gibi küresel entegrasyonun (birikim stratejisi) benzerliğinin yanında, ülkenin özgüllüğü şartlara göre (Gramsci/şartların farklılığı ilkesi) yapılanan hegemonik projeler üretilmektedir.⁵⁹ Küresel entegrasyon, dünya sisteminde sermaye birikimi stratejilerinde ulusal devletleri içine alır. Yeniden yapılanmada küresel, ulusal ve yerel ölçekler kurum, kuruluş, devlet dışı oluşumlar gibi belirli birimlerce düzenlenerek birbirlerine entegrasyonu sağlanmaya çalışılır. Küreselleşmeye tekabül eden entegrasyonda ulusal ekonomiler küresel piyasalarla eklemlenip dünya ekonomisindeki karar verme mekanizmaları dünya kapitalizminin sermaye birikimine yönelik belirlenir (Yeldan, 2012). Bununla birlikte küreselleşmenin ikinci bir içeriği daha bulunur. Küreselleşme terimindeki ikinci içerik, devletlerin kâr’ı ençoklaştırmak isteyeceği (artı değer) toplumsal, politik ve iktisadi yapısal reformları ifade eden yönetim modeli anlamıdır. Küreselleşmenin bu içeriğiyle uluslararası entegrasyona tabi olan devletler ulusal pazarlarını küresel pazara açabilmek için kâr’ı ençoklaştırmak adına yeniden yapılandırılacaklardır (Yeldan, 2010: 19-20). Hegemonik projeler ise Türkiye’nin Doğu ile Batı kültürlerinin bileşik bir parçası olması ve bu sosyo-kültürel yapının devlet-sivil toplum ilişkisine göre tabi kılındığı özgüllüklerle ilgilenir. Küresel-ulusal-yerel ölçeklerdeki entegrasyon ile ülke özgüllüklerinin içiçe geçerek işlediği bu sürece Gramscici anlamda “pasif devrim” denilebilir.

⁵⁹ Bu çözümleme, nesnel koşullar (birikim stratejileri) ve öznel koşullardaki (özgüllük) biriktellekle ilişkilidir.

Pasif devrim⁶⁰, devletin egemen sınıflar lehine işleyerek egemen sınıfların ideolojik hegemonyasının imâl edilme süreçlerini kapsar. Pasif devrim, Gramscici tabirle integral (bütüncül) devletle, yani siyasal toplum ile sivil toplumun diyalektik birliğine dayalı bir şekilde egemen sınıfların diğer sınıflara karşı hegemonyasının korunmasını sağlayarak karşı-hegemonyanın hareketlenmesine müsaade etmemeyi ifade eder. Zira egemen sınıflar hegemonik bir krize girdiklerinde devletin zor unsurunu geri çağırarak karşı-hegemonyanın etkisini kırmaya çalışırlar. Thomas (2013a: 219), pasif devrim için şunları der:

Pasif devrim, parçalara ayırma, küçük parçalar halinde dönüştürme, soğurma ve birleştirme biçiminde işleyen kuşatıcı mantığıyla her iki aşamasında da tek bir amaca adanmıştır: madun sınıfların sadece ‘ekonomik-korporatif’ olan bir aşamayı hakiki bir hegemonik bir aşamadan ayıran [...] kathartik uğrağın veya başka bir deyişle, madun bir toplumsal katmanın, tarihsel bir devrin mimarı ve ustası olan hakiki bir sınıf haline geldiği aşamanın ortaya çıkışının önlenmesi.

Türkiye’deki neoliberalleşme süreci ile pasif devrim stratejileri benzerlik göstermektedir. Neoliberalleşen Türkiye’de pasif devrimin birinci yönü devletin yeniden yapılandırılması eksenindedir. Bu ekseni Bedirhanoglu’nun (2013: 52) ifadeleriyle iki paralel hattın izlediği söylenebilir. Birinci hat, Keynesyen Ulusal Refah Devleti (KURD) dönemindeki sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik gibi kamusal hizmetlerin devlet tarafından yürütülmesinden “hukuki ya da hukuk-dışı yollarla” sermaye birikiminin alanı haline getirilmesi yoluylaadır. İkinci hat ise başta emek olmak üzere neoliberal politikaların kaybeden kesimlerini disiplin altında tutulacağı bir devlet yapılanmasının oluşturulmasıylaadır. Nitekim Türkiye’deki devletin neoliberal dönüşümü sırasında giderek otoriterleşen yapısı, kendi özgül koşulları ile neoliberalizmin genel eğilimini içiçe geçirebilmiştir (Bedirhanoglu, 2013: 52). Bu konuda Yalman (2013: 442; 2014: 24-27), 1980 sonrasının Türkiye’sinde neoliberal yeniden yapılanma süreci yaşanırken iki önemli özelliğine dikkat çeker. Bunlardan ilki devletin neoliberalizmin ütopyasına uygun bir şekilde piyasadaki etkinlik alanın azaltılmasıdır. Birinci özelliğin tamamlayıcısı ikinci özellik ise sınıf temelli siyaset (bir nevi sınıf uzlaşısı temelinde belirlenmiş devlet eliyle sunulan liberal demokratik haklar) yerine egemen sınıfların 1980 öncesi hegemonik krizine çözüm bulmasını amaçlayan kimlik siyasetine (Huntington’ın “medeniyetler çatışması” tezi ve politik düzeyin kültürle sınırlanması) geçiştir.⁶¹ Bu iki özellik, Gramsci’nin “pasif devrim” olarak ifade ettiği bir dönüşümün ulusal ölçekte yaşanmasıdır. Bu ikisi dışında üçüncü bir özellik daha neoliberal yeniden yapılanma sürecine eklenebilir.

⁶⁰ Pasif devrim teriminin devrim tarafı, egemen sınıfların hegemonyasının yeniden örgütlenmesi için gerekli dönüşümleri ifade ederken; pasif tarafı egemen sınıfların egemenliğine tehdit oluşturabilecek toplumsal güçlerin nötralize edilmesi gerekliliğini belirtir (Yıldırım, 2010: 39-40).

⁶¹ Ayrıca bu özelliğin içerisinde “ücretlerin baskılanması” yer almaktadır (Ozan, 2012: 157).

Üçüncü dikkat çekici özellik, Karatani'nin "tekerrür zorlantısı" dediği ulus-devletin siyasal biçimiyle çözülemeyen sorunların yeniden açığa çıkmasıyla ilgilidir ve Gramsci'nin pasif devrim terimiyle oldukça uyumludur. Karatani (2013: 42), tarihte tekerrürün olayların tekrarlanmasını değil, biçimlerin (yapı) tekrarlanmasını ifade ettiğini belirtir. Ona göre "olayların kendileri tekerrürden kaçınılabilir; iş döngüsü gibi verili bir yapı ise bunu yapamaz [...] tam da bu tekerrür zorlantısıdır." Türkiye, 1990'lardan itibaren küresel-ulusal-yerel ölçeklerde olsun dayanışma ile bireycilik unsurlarının muğlaklaşmasıyla olsun ve bu öğeleri kapsayan tarihsellikten uzaklaştırılmanın etkisinde kalarak (egemen sınıfların bağımlı sınıfları tarihsizleştirilmesi) gerek ekonomik gerek siyasi biçimlerde "tekerrür zorlantısı" içerisinde kalmıştır. Bu zorlantı, ülkenin durumunu olaylara indirgeyerek bütünsel bir yapı değerlendirmelerini her fırsatta dışlayıcı etkiye maruz bırakmıştır. Sermaye birikimi sürecinde temellük etme (kendine mal etme) biçimleri değişirken temsiliyetin temellük etme biçimleri değişime uğramaktadır (Jessop, 2008: 61). Neoliberalleşen Türkiye'deki sermaye birikimi süreci, modern ulus-devletin (Cumhuriyet Devrimlerinin Kemalist ideolojisi) temsil sistemine karşı geçmişe yönelik nostalgik söylemleriyle Bonapartizm benzeri bir yapıyı tekrarlayabilmiştir.⁶² Birikim stratejilerini takiben egemen sınıfların hegemonya projeleri bu yapının taşıyıcılığını ülkenin özgüllüğünden yararlanan Yeni Sağ'ın stratejileriyle sürdürme yönelimine girmiştir.⁶³

Bu bağlamda, ikinci bölüm ilkin, Türkiye'nin birikim stratejileri ile hegemonik projeleri arasındaki ilişkisine ülkenin özgüllük tartışması çerçevesinde bir değerlendirmeye başlayıp, daha sonra ülkenin neoliberal küreselleşme etkisindeki uluslararası entegrasyonunu analizine girişilecektir. Ülkenin özgüllüğü (ulusal dinamikler) ile küresel dinamiklerin belirtilmesinden sonra 24 Ocak Kararları ve ardından gelen 12 Eylül 1980 darbesinin etkisiyle yeniden yapılandırılan enerji politikaları ve tarım (ve hayvancılık) sektöründeki değişimi

⁶² Marx'ın Kapital'i ve On sekiz Brumaire'ini takip eden Karatani, sermayenin birikimine dönük hareketlerinin (uzun dalgalar) benzeri siyasal biçiminin de yaşandığını aktarır. Yani sermaye nasıl birikimini sağlayamayıp kendini yeniden üretemediği hallerde ekonomik kriz yaşıyorsa, bu kriz de birikimin düzene girmesine güdümlü şekilde kapitalizmin aşamalarında değişimlere yol açıyorsa, ulus-devlet mekanizması da krize girmektedir. Sonuçta, Freud'un "bastırılanın geri dönüşü" dediği sistem temsil edilemez olarak kalan bastırılan tarafından bir şekilde geriye doğru itilerek tekerrüre zorlanır.

⁶³ Türkiye'nin özgüllük meselesini, Türkiye'nin tarihsel ve toplumsal özelliklerini Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan davranışlarda gözlemlemek mümkündür. İmparatorluktan Cumhuriyete geçişte hükmetme yöneliminin sürmesi, iktidarın yoğunlaşmaya devam etmesi, merkezi bürokrasinin rolü, halk kültürü ile aydınlar kültürünün farklı kültürler olarak kalması vb. ile Cumhuriyetin yeni ideolojisi (Kemalizm) oluşturulur. Rejimin temeli aslen iktisadi ilkeler (kapitalistleşme süreci) üzerine oturtulup, toplumsal formasyon bu temel üzerinde dönüştürülmek istense de Cumhuriyet rejiminin iktidar savaşları, Cumhuriyetçi ilkelere karşı devlet ve sivil toplum ilişkilerinden rahatsızlık duyan grupların kamplaşmasının ürünü olmuştur. Bu da egemen sınıfların hegemonya inşa edebilmek için toplumsal sınıflar üzerinde üretebileceği hegemonik projelerde Türkiye'deki sınıflar arasındaki geçici denge sivil toplum (Osmanlı'dan miras kalanlar) ile devlet (Kemalizm) arasında kurulur. Yani ülkenin otoriter devlet yapısı ile kapitalistleştirilme süreci (birikim stratejisi) birbirine eklemlenmiştir.

Gerze'yi etkileyen dinamikler bağlamında incelenecektir. Bölümün hedefi, Gerze'deki Termik Santral direnişin içine doğduğu tarihsel koşulları belirleyebilmektir.

2.1. Azgelişmişliğin Durumu

Sermayenin yayılımı ve kendini genişletmesi, hem sermaye ile emek arasındaki sınıfsal ilişkilere hem de emperyalizm ve bağımlı ülkeler arasındaki ilişkilerle sağlanır (Wood, 2014: 28). Sermayenin ülkelerarasındaki bu entegrasyonu dolayısıyla, azgelişmiş ülkeleri, dış dinamiklerden soyutlamak imkânsızlaşır (Boratav, 1980: 138). Emperyalizm en genel hatlarıyla, ülkelerarasındaki ilişkileri hiyerarşik bir yapıya sahip ve aktörler arasında asimetrik bağlantıları oluşturan çatışmacı bir sistemdir. Bu sistem yapısal olarak, dünya ekonomileri arasında kapitalist metropol ülkeler (merkez) ile azgelişmiş kapitalist ülkeler (çevre) arasında eşitsiz gelişme sorunsalını gündeme getirir. Eşitsiz gelişme, aktörler arasındaki bölüşüm ve bağımlılık (veya tahakküm) ilişkileriyle bağlantılıdır, çevreden merkeze toplumsal artı aktarımı sayesinde (artı değere el koyma süreci ya da sömürü) bağımlılığı oluşturarak görülür (Boratav, 2013a: 40, 85). Bu nedenle eşitsizliğin bu bağımlılığı aynı zamanda bileşik gelişmeyle kurulur.

Geç kapitalizm aşamasında, azgelişmiş kapitalist ülkelerin, kapitalist metropol ülkelerin “gelişme” yolunu izlemelerine fırsat bırakılmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri, kapitalist metropol ülkelerdeki kapitalist tekellerin gelişmesiyle, azgelişmiş kapitalist ülkelerde rekabete yol açacağından dolayı özel karakterdeki yatırımları tercih etmeleridir. “Bu yatırımların başlıca hedefi, gelişmiş ülkeler endüstrilerinin ham madde olarak kullandığı doğal kaynakların sömürülmesi ve gelişmiş kapitalist ülkelerdeki nüfusu beslemek için azgelişmiş ülkelerde besin maddeleri üretimini geliştirmektir.” Böylece, kapitalist metropol ülkelerden azgelişmiş ülkelere gelen kapitalistlerin kârları gelişmek isteyen azgelişmiş ülkelerdeki yatırımlar için kullanılmayarak kapitalist metropol ülkelere geri dönmektedir (Lange'den akt. Dobb, 1981: 124). Azgelişmiş ülkelerin ulusal sermayeleri bir yandan gelişmemekte, diğer yandan ise yardımsız yaşayamaz hale gelip bağımlı konuma düşmektedir. Bu koşullardaki gelişme stratejileri (birikim stratejileri), azgelişmiş ülkelerin gelişmesini engellemekte ve küresel sisteme daha fazla bağımlı kılmaktadır. Ortaya çıkan bağımlılık kapitalist formasyonun hem kutuplaştırmacı hem de bağımlı hale getirici özelliğidir. Amin'e (1992: 18-19) göre metropol kapitalist ülkeler (merkez) ile azgelişmiş kapitalist ülkeler (çevre) arasındaki çelişki, 19. yüzyılın başından 1950'lere kadar (yani tekellci kapitalizm aşaması) merkezin sanayileşmiş, çevreninse sanayileşememiş olmasından kaynaklı bir kutuplaşmaydı. Ancak 1950'lerden itibaren mevcut çelişki değişime uğramıştır. Bu süreçte

Türkiye'nin aralarında yer aldığı Üçüncü Dünya'nın sanayileşme süreci başlamış, yani teknik ve teknoloji transferi tedarik edildikçe sanayileşme başlı başına bağımlılığın bir ögesi haline gelmiştir. Nitekim bu süreçte, az gelişmiş kapitalist ülkelerin giderek dünya sistemine entegre edilmesini hızlandırmıştır. Öyle ki bu aşamayla az gelişmiş ülkelerin küresel sisteme bağımlılıklarından dolayı küresel bir ekonomik krizden metropol kapitalist ülkelere göre daha ağır bir şekilde etkilenebilir hale gelmişlerdir (Mandel, 1995). Küresel ekonomik krizlerin az gelişmiş ülkelere etkileri, uluslararası kuruluşlarca hazırlanan programlara ağır bir şekilde uygulanmalarına ve bu programlara alternatifin dışına çıkamamalarına yol açmaktadır. Bu programlardan dolayı az gelişmiş ülkelerdeki egemen sınıfların diğer bağımlı sınırlar üzerinde hegemonya kurmalarını güçleştirmiştir.

Mandel, az gelişmiş ülkelerin sınıflandırılması gerekliliği üzerine bir bakış açısı belirlemiştir. Mandel'e (1995: 55-58) göre emperyalist dönemin başlangıcından 1950'ye kadarki süreçte az gelişmiş ülkeler emperyalist egemenliğin siyasi biçimlerine göre sömürge ve yarı-sömürge olarak ayrılmışlardır. Sömürge pozisyonundaki az gelişmiş ülkeler, emperyalist güçlerin dolaysız egemenliğiyle devlet iktidarının bu emperyalist güçlerce doğrudan kullanıldığı ülkelerdir. Yarı-sömürge ülkeler ise dolaylı bir siyasi egemenliğin söz konusu olduğu, emperyalizmin hüküm sürdüğü ancak ülkeyi yönetmeyip "küçük ortaklıklar" şeklinde yerli egemen sınıfın iktidarına katıldıkları ülkeleri ifade etmektedir. Ancak İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu ülkelerin konumları değişime uğramış, sömürge ülkeler görece olarak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Mandel'in (1995: 58) vurguladığı gibi, bu noktadan sonra az gelişmiş ülkeler arasında önemli bir ayrım ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda, az gelişmiş ülkeler, bir yandan yarı-sömürge ülkelerdir, diğer yandan ise "yarı-sanayileşmiş egemenlik altındaki ülkeler olmak üzere yeni bir bölümlenmeye tabi tutulmaları zorunlu hale gelmiştir." Başka bir deyişle, sanayileşmiş kapitalist ülkelerin (yani merkez ülkeler ya da "kapitalist metropoller") egemenliği altındaki ülkeleri emperyalizmin yeniçağında yarı-sanayileşmiş ülkeler ve yarı-sömürge ülkeler olmak üzere ayırmak mümkündür (Mandel, 1995: 59).

Yarı-sanayileşmiş ülkeler, köylülüğün sanayi istihdamına göre gerileyişinin ve kent nüfusunun artışının yaşandığı; sanayinin diğer sektörlerle göre hâkim konuma taşındığı; kentteki ücretlilerin çalışan nüfus içinde baskın olduğu; ihracatta sanayi ürünlerinin ağırlığının bulunduğu ve kişi başına milli gelirin düzeyinin görece olarak yükseldiği ülkelerdir. Mandel 1995: 58-62), bu ülkelerde tarım, enerji ve inşaat alanlarında sanayiye aktarılan

kaynak transferleri olduğunu düşünür.⁶⁴ Nitekim neoliberal dönemle bu ülkelerin –diğer yarı-sömürge ülkeleri de kapsayacak şekilde- sanayi sektörüne kaynak aktarımı piyasa mekanizmasına göre belirlenir hale gelmiştir. Kısaca azgelişmiş kapitalist ülkeler geç kapitalizm aşamasıyla birlikte yarı-sömürge ülkeler ile yine bu ülkelerin içinde farklı konumda yer alan yarı-sanayileşmiş ülkeler olmak üzere ayrılmıştır.

Sermayenin yayılımı ve genişleme talebi, yirminci yüzyıl’da ulus-devletlerin dünya ölçeğinde etkileşimiyle biçimlendirilmiştir. Farklı ulus-devletlerin birbirleriyle etkileşimi, uluslararası ölçekte denetime dayalı, hiyerarşik bir yapılanmayı ortaya çıkarmıştır. “Böyle bir hiyerarşik yapılanma dinamiklerini veren sermaye birikiminin eşitsiz ve bileşik işleyiş mekanizması ve bu mekanizmanın tanımladığı dünya ölçeğinde geçerli olan uluslararası kapitalist işbölümüdür” (Türkay, 2009: 282-283). Zira kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişiminin, İkinci Dünya Savaşı ertesinde sermayenin uluslararasılaşması sağlanabilmiş, bu süreçte, belirli sanayilerin merkezden (gelişmiş kapitalist ülkeler) çevreye (azgelişmiş ülkeler) doğru kaydırıldığı görülmüştür. Bu sektörel kaydırılmanın en önemli meşruiyet aracı ise kalkınma ideolojisi (ulusal kalkınmacılık) ve stratejileri olmuştur. Öyle ki, kalkınma, “dünya ölçeğinde kapitalist işbölümünün eşitsizliğe ve denetime dayalı yapı ve işleyişini göz ardı eden, ulusal ölçekte sınıf gerçeğini “ortak iyi” anlayışıyla yok sayan bir işlev görmüştür” (Türkay, 2009: 283). Bu sektörel işlem, doğrudan maliyet sorunundan ileri gelmektedir. Maliyet meselesi kapitalizmin bileşik gelişim yasasına uygun olarak, merkez ülkelerdeki teknolojik rantın giderek azgelişmiş kapitalist ülkelere taklit edilebilmesiyle (yani standartlaştırılması) birlikte rekabetin işgücü maliyetlerine kaydırılmasındandır (Türkay, 2009: 172).

Neoliberal teorinin algıladığı şekliyle 1973-1976 yılları arasındaki kapitalizmin birikim krizi, OPEC’in (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü), üretimi kısıp petrol fiyatlarını arttırmasıyla yaşandığı bir söyleme sahiptir. Krizin niteliği, “durgunluk (resesyon) ve enflasyonun” (yani stagflasyon) yaşanması ile “işsizliğin yoğunlaşmasıyla” belirginleşmiştir. Başka bir deyişle, birikim krizine neden olan petrol fiyatlarının artmasıyla, üretim maliyetleri yükselmiş, kârlılık oranı düşmüş, bunun sonucunda üretim azalınca işsizlik artmış ve böylece

⁶⁴ 1950’lilerden sonraki süreci çalışmanın ikinci bölümünde daha ayrıntısıyla anlatılacak olan yarı-sanayileşmiş ülkelerden biri Türkiye’dir ve Türkiye de azgelişmişlik statüsünde yer almaktadır. Azgelişmişlik kavramı, İkinci Dünya Savaşı ertesinde, Amerika Birleşik Devletleri’nin ülkelerin dünya üzerindeki konumlarını kesinleştirmek, dünyanın iktisadi yönünü tayin etmek maksatlı olarak bir politik harekete girişirler. Truman, ABD Başkanlığı görevine başladığı 20 Ocak 1949’da Kalkınma Çağı’nı başlatacak konuşmasını yapmıştır. Truman, konuşmasının bir yerinde “azgelişmiş bölgelerin geliştirilmesi ve ekonomilerinin büyütülmesi için [...] yeni bir cesur program ile bu bölgelere sunmamız gerekiyor” diyerek, ilk kez azgelişmişlik kavramını kullanılmıştır (Estevo, 2007: 18).

dünya ekonomik krize girmiştir (Köymen, 2014: 48). Peki, petrol fiyatları neden artış göstermiştir?

Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) Vietnam Savaşı'na yaptığı askeri harcamalarla 1971'de ülke ödemeler dengesinde açık vermiştir. Aslen Vietnam Savaşı, ekonomiyi rayından çıkartan bir kusurdu. İkinci Dünya Savaşı döneminde, ABD ekonomisinin yükselişi savaşlar ile mümkün olmuş, savaş sonrası ABD dünyada siyasal ve askeri üstünlüğünü sağlayabilmişti (Frank, 1995: 27). Savaş sonrası dönemde ABD, Vietnam Savaşına girişip geçici dahi olsa savaştan yararlanıp elverişli bir pozisyon elde etmiş ancak ekonomisinde sorunlar yaşamaya devam etmiştir. Nitekim “soğuk savaş” döneminde ABD'nin savaş ve dünya egemenliğini koruyabilmek için yaptığı birçok harcama ABD'de enflasyonu başlatmıştı. ABD'deki enflasyon Amerikan Dolarının değerinin düşmesine sebebiyet vermesi gerekirken, ABD, düşmemiş gibi hareket ediyordu. Bunun yansıması ise sabit kur sisteminden dolayı petrol üreticilerinin alışverişten zararlı çıkmasıydı.

1971'de ABD, altın standardını ve sabit kur sistemini bırakıp, diğer gelişmiş kapitalist ülkelerde para basmaya başladı. Böylece ABD'deki enflasyon dünyaya yayıldı. Enflasyonun dünyaya yayılmasıyla OPEC, petrol fiyatlarını arttırma kararı aldı. İşin aslı (ekonomik krizin gerçeği), OPEC'in petrol fiyatlarını artırması, krizin nedeni değil sonucuydu (Köymen, 2014: 48-49). Bu ekonomik krize karşı, neoliberal strateji devreye girecek ve kriz fırsata çevrilmeye çalışılacaktı. Böylece kapitalizmin 1945-1973 yılları arasındaki sistemin “Altın Çağ'ı” olarak adlandırılan dönemdeki sermaye birikim stratejisi terk edilecek ve yerine neoliberal toplum düzeni dünyaya egemenliğini ilan edebilecekti. Nihayet liberalizmle neoliberalizm arasında iki temel farklılık görünür olmuştur: Bunlardan birincisi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden Birinci Dünya Savaşının başına kadar süreçte ekonomik sistem altın-para sistemine dayalı küresel serbestlik düzenini ifade eden liberalizmken neoliberalizmle birlikte altın sisteminin terk edilerek kâğıt para Amerikan Dolarının sistemi (küresel çapta Ağustos 1971'den itibaren doların altın paritesinden koparılması) küresel düzene hâkim olmaya başlamasıydı. Burada gerçekleşen liberalizm döneminin hâkimi konumundaki İngiltere'nin yerini neoliberalizm döneminde ABD almasıdır. İkincisi ise bu süreçte sömürü (artı değer aktarımı), kapitalist metropol ülkelere tabi ülkeye doğrudan zorlama ve dayatma biçiminde gerçekleşirken, neoliberal çağla birlikte kapitalist ülkelere az gelişmiş ülkelere doğrudan değil uluslararası kuruluşlar yoluyla “borç verme şartı” olarak dolaylı şekilde gerçekleşmeye başlamıştır (Kazgan, 2016: 22-23, 124).

Altın Çağ'da sabit kur sistemi, kapitalist ülkelerdeki Keynesyen ekonomi politikalar ile az gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sıkı denetimli ekonomiler ve fordist üretim örgütlenmesi

hâkimdi. Altın Çağ, Bretton Woods uluslararası para sisteminin dünyada egemen olduğu bir dönemdi. Bretton Woods sistemi, İkinci Dünya Savaşı'nın son döneminde (1944) ortaya çıkan, Birleşmiş Milletler (BM) tarafından dünyadaki para ve finans sistemini düzenleyecek olan Dünya Bankası (DB) ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) kurulmasına karar verilen bir anlaşmaydı. Bu anlaşmada, altına dönüştürülen tek para biriminin dolar olmasına, diğer para birimlerinin dolara göre ayarlanmasına karar verilmiştir. Altın Çağ'daki sermaye birikimini sağlayabilme stratejisi, Bretton Woods'tan (yani uluslararası para sisteminden) yararlanabilecek şekilde 1945'ten itibaren savaş sonrası zayıflayan ekonomileri yeniden inşa etme, soğuk savaş nedeniyle askeri harcamaları arttırmak ve yeni teknolojilerin açtığı alanları yatırıma çevirmek (örneğin otomotiv sektörü, uçak, traktör gibi İkinci Sanayi Devrimi teknolojileri) ve Keynesçi maliye politikalarını yaygınlaştırıp devletin ekonomideki rolünün arttırılarak devletin kamu harcamalarını yükseltmek üzerineydi. Oysa Altın Çağ sonrası ortaya çıkan birikim kriziyle neoliberal strateji, tam olarak bu Altın Çağ dönemindeki birikim stratejisini hedef alarak ekonomik krizi fırsata çevirmeye yöneldi. Neoliberalizmin birikim stratejisi, fordist üretim örgütlenmesi yerine post-fordist üretime geçişi, azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki kalkınma⁶⁵ politikalarının son bulması (sanayileşmeci içe dönük kalkınma politikalarının terk edilerek piyasa yönelimli ekonomi anlayışına geçiş), Keynesçi ekonomi politikalarının terk edilerek devletin kamu hizmetleri üretmedeki rolünün zayıflatılması, uluslararası ekonomik kurumların (IMF, DB, DTÖ) ve çokuluslu şirketlerin azgelişmiş ülkelerdeki etkinliğinin arttırılarak özelleştirme, deregülasyon (kuralsızlık), ticarileştirme gibi faaliyetlerle inşaat, baraj yapımı, madencilik, enerji, su telekomünikasyon ve silah artışlarıyla ilgilenmekti (Köymen, 2014: 180-188; Kırmızıaltın, 2012: 47). 70'lerin başında tırmanan birikim kriziyle dünyadaki ekonomi politik düzen neoliberalizme doğru evrilmiş, 1989'daki Washington Konsensüsü ve post-Washington Konsensüsüyle -özellikle azgelişmiş kapitalist ülkelerde-, neoliberal politikalar hegemonik veçheye geçmiştir. Başka bir ifadeyle, Washington Konsensüsü, DB, IMF ve ABD Hazine Bakanlığı'nın Üçüncü Dünya ülkelerine

⁶⁵ Development kavramı, Türkçe literatürde "kalkınma" ve/veya "gelişme" kavramlarıyla karşılanmaktadır. Oysa kalkınma ile gelişme aynı anlama gelmemekle birlikte farklı içeriklere sahip gibi de gösterilmektedir.. En genel anlatımla, kalkınma niceliksel büyümeyi, gelişme ise niceliksel büyümenin yanında aynı zamanda niteliksel büyüme ve iyileşmeyi içermektedir (Mengi ve Algan, 2003: 2). Dolayısıyla özellikle yetmişlerin sonuna kadar uygulanan kalkınma politikaları denilen ifade aslen niceliksel ve niteliksel büyüme ve iyileşmeyi içerdiğinden gelişme kavramının anlamını verebilir. Ancak neoliberal küreselleşmeyle birlikte azgelişmişlik ve kalkınma kavramı terk edilerek yerine "yükselen piyasalar" ifadesi kullanılmaya başlanmıştır (Yeldan, 2010: 20, 27). Yükselen piyasalar kavramının tek bir içeriği olabilir o da niceliksel büyümedir. Son olarak 2000'li yıllarda BM'nin Milenyum Deklerasyonunda ülkeler arası "karşılıklı bağımlılık ilkesi"nden söz edilir. Zira kapitalizmin eşitsiz gelişimi yasası, büyümeyi tek yanlı sunar ve her daim eşitsiz halde sağlar. Öyleyse idealist bakışla tanımlanan (Küçük, 1980: 22) development kavramının örtük gibi görünen niteliksel anlamından yoksun olduğu sonucu çıkar. Bu nedenle, çalışmada development'ın karşılığı olarak gelişme değil kalkınma kavramı tercih edilmiştir.

neoliberal politika reçetesi idi ve bu ülkeleri bu reçeteyle birbirine yakınlaştırmak amaçlanıyordu. Zira Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Avrupa Merkez Bankası gibi kurumlar daha sonra bu Konsensüsün içerisine katılmışlardır (Filho-Saad, 2008: 191). Azgelişmiş kapitalist ülkeler ödeyemedikleri dış borçlarının karşılığında uluslararası kuruluşlarca yaptırımlara tabi tutuluyordu. Bu yaptırımlar verilen dış borçların ödemesine karşı ülke ekonomilerinin serbestleştirilmesi gerekliliğinden hareket ediyordu. Konsensüslerin amacı bu sürecin anlaşma yoluyla kabulüne dayanıyordu (Kazgan, 2016: 33). Aslen neoliberal hegemonya, zaten kapitalist ülkelerde uygulanmaya başlanan, daha sonra azgelişmiş ülkelerde uygulamaya konulacak olan programlarla oluşturuluyordu (Akçay ve Türkay, 2006: 52). Washington Konsensüsü'nün çizdiği yol, serbest piyasanın etkinleşmesi, devletin ise uluslararası rekabetten, sınaî büyümeden ve belli başlı kalkınma politikalarından elini çekip yerini piyasaya bırakması şeklindeydi. Bu yolda devletin üç işlevi, yabancı saldırılar karşısında ulusal savunma, piyasaların işleyebilmesi için gereken yasal ve iktisadi altyapıyı sağlama ve piyasa ilişkilerinin mutlak koruyuculuğu ile toplumsal gruplar arasında arabuluculuk vazifesini sağlamak olmalıydı (Filho-Saad, 2008: 192). Post-Washington Konsensüsü ise 90'ların sonunda derinleşen "Asya Krizi" sonrasında neoliberal stratejinin gözden geçirilmiş hali olarak sunulacaktı. Bu yeni stratejideki farklılık, piyasa dışı mekanizmaların genişletilmesi, devletin piyasa ile toplum arasında katalizör görevi görerek Washington Konsensüsünün tersine yeniden sahneye çıkması ve toplumsal sorunlara da önem verilmesi gerekliliği idi. Nitekim neoliberal stratejideki devlet, "minimalist" (veya gece bekçisi) bir rol üstlenirken, post-Washington Konsensüsüyle birlikte devlet "düzenleyici" pozisyona geçmiştir (Ataay, 2007b: 17; Ataay, 2008: 39). Neoliberal stratejiye geçiş ve bu stratejinin yapısal değişimlerinin siyasal alandaki taşıyıcısı ise sağ iktidarlar (neo-muhafazakârlık/yenidünya düzeni) oldu. Sermaye ile neo-muhafazakârların birlikteliği ekonomik krizi emekçilere yükletecekti. Bu birikim modeliyle, işçiler sendikasılaştırılacak, fiyatlar ve faizler yükseltilecekti. Ayrıca, neoliberaler siyasal liberalizmi kısıtlayabilmek adına neo-muhafazakârlarla kısıtlı bir demokrasiyle (otoriter) yönetilen siyasal rejimler oluşturacaklardı (Ataay, 2008: 42). Böylece yeni bir birikim modeliyle kapitalist sınıfların hegemonik ideolojisi, birikim krizini fırsata çevirmeye çalışacaklardır. Bu birikim krizi sürecinin yalnızca iktisadi bir anlamı yoktur. Bu birikim stratejisinin yanında, birikim krizinin içerdiği ekolojik kriz de sermayenin lehine dönüştürebilme çabasının ürünü olmuştur.

2.2. Türkiye’deki Birikim Stratejisi ve Yeniden Yapılanma: Enerji ve Tarım

Dış dinamiklere büyük oranda bağımlı haldeki Osmanlı ekonomisinden miras alınan yarı sömürgeleşmiş bir toplum yapısına sahip Türkiye ekonomisi, 1923-1950 aradöneminin ardından İkinci Dünya Savaşı sonrası dönüşüm geçirmeye başlamıştır (Boratav, 2014: 19-20).⁶⁶ Bu dönüşümle birlikte Türkiye,

köylülüğün sanayi istihdamına göre gerilediği ve buna koşut olarak kent nüfusu artışının yaşandığı; sanayinin diğer sektörlere göre hâkim konuma taşındığı; kentteki ücretlilerin çalışan nüfus içinde baskın olduğu; ihracatta sanayi ürünlerinin ağırlığının bulunduğu ve kişi başına milli gelirin düzeyinin görece olarak yükseldiği (Mandel, 1995: 58-62)

azgelişmiş yarı-sanayileşmiş kapitalist bir ülke konumuna gelmiştir. Türkiye’nin yarı-sanayileşmiş konumu kapitalist metropollerin (sermayenin artı değer aktarımını sağlayabilmek adına) yeni teknik ve teknolojilerini sanayileşmemiş ülkelere transferiyle oluşan kutuplaşmanın 1950’lerden sonraki aşamasının ürünüdür. Amin’in (1992: 19) değindiği gibi, Türk Devrimi (Kemalist Devrim) ve sonrasında sanayileşme bağımsızlığı sağlamanın bir aracı olarak görülmekteyken; 1950’lerden itibaren (geç kapitalizm aşaması) sanayileşme stratejisi küresel ölçekte bağımlılığı temin eden bir öge halini almıştır. Türkiye bu süreçle azgelişmiş kapitalist ülkeler arasında yapılan ayrımında yarı-sanayileşmiş ülke konumuna gelebilmiştir.

1945-1980 arasındaki ilkel birikimin gerçekleştirilmesinde, uluslararası kuruluşlar tarafından azgelişmiş olarak sınıflandırılan ülkelere önerilen kalkınma stratejileri, ithal ikameci (içe dönük sanayileşme) bir sermaye birikimi modelidir. Stratejinin ideolojik temelini merkezi planlama ile devletin piyasaya etkin müdahalesini ifade eden ulusal kalkınma oluşturur. Gramsci’nin Mussolini dönemine (yani devletin istisnai biçimi olan faşizm dönemi) özgü korporatizmindeki bireyci ve kolektif unsurların “kamu yararı” adına devletçi reflekslerle zayıflatılmasına vurgu yaptığı ekonomik-korporatif uğrak anlatısı, Türkiye’de 1945 sonrası devletin biçim değiştirmesiyle neo-korporatizme doğru evrilmiştir. Türkiye’deki neo-korporatizm, emek-sermaye çelişkisinde uzlaşıya sahip olabilecek biçimde yönetimde kısmen sendikalar, işveren kuruluşları gibi örgütlerin temsil edildiği yeni bir tarihsel bloğun oluşması için geliştirilmesi gereken birikim stratejisidir ve hegemonik projelerle ilişkili bir süreçte uygulamaya konulmaya çalışılır. Türkiye’nin çok partili hayata geçiş yılı 1946’da serbestleşmeye yönelen bir dış ticaret rejimi adına, dış pazara dönük tarım, madencilik,

⁶⁶ Osmanlı’nın 1838’deki “Balta Limanı Ticaret Anlaşması”yla ticaretin serbestleşmesi sonucu geleneksel sanayinin yok edilme süreci ile 1881-1939 yılları arasındaki genel borçları “Düyun-u Umumiye” bu duruma örnek gösterilebilir. Hatta Küçük (1980: 21), Türkiye’nin Üçüncü Selim’den beri Batı’dan çare almaya çalıştığını, zira çareyi Batı’ya yetiştirmekte bulunduğunu söyler ve ona göre Türkiye için bu çare eşitsiz gelişmenin bir yansıması olduğundan aslında çaresizliktir.

altyapı yatırımları ve inşaat sektörüne ağırlık veren bir kalkınma anlayışı uygulanmaya başlanmıştır. Kronik dış açıklarla dışa bağımlı hale gelen Türkiye ekonomisi, 1946-1953 yılları arasında dünya ekonomisiyle ancak eklemelenebilecektir (Boratav, 2014: 94-95).

Metropol ülkelerin dünyadaki yeni ekonomik işbölümündeki değişimi adına Türkiye’yi kalkınmacı anlayıştan yararlanarak sanayi yatırımlarına yöneltme stratejisi, kapitalist metropol ülkelerinin Türkiye pazarına girmesine neden olmuştur (Gülalp, 1993: 34). Türkiye’de 1977’ten itibaren zirveye çıkmış birikim krizi kalkınma politikaları aracılığıyla uygulanmak istenen sanayileşme modelinin bir sonucuydu. Ne var ki, 1980’e yaklaşırken azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki bu birikim stratejisi (ulusal kalkınma stratejileri) iflas etmiş ve böylece neoliberal yeniden yapılanma sürecine girilmiştir. Türkiye’nin dâhil edildiği azgelişmiş kapitalist ülkelerde ulusal kalkınmacılık yerine demokratikleşme kavramı kullanılacak ve demokratikleşmenin yolu da küreselleşme, özelleştirme ve yerelleşmeden geçecektir. Yani Türkiye’de seksenlerin başından itibaren “[k]alkınma önceliğinin yerini demokratikleşme almış, ulusallık vurgusunun yerini küresellik vurgusu işgal etmiştir. Devletsizleştirme ve özelleştirme ön plana geçmiştir” (Güler, 2005b: 25, 31, 33-38). Bu demokratikleşme nosyunu doksanların başlamasıyla yönetim denilen farklı bir kavrama evrilebilmiştir. Aslında bu süreç içerisinde uluslararası kuruluşlar tarafından ulusal kalkınmaya dayalı birikim stratejileri yerine yine aynı kuruluşlar tarafından başka bir kalkınma anlayışı önerilmiştir. Özellikle Birleşmiş Milletler’in (BM) öncülüğüne girdiği yeni kalkınma anlayışı “küresel yönetim” mantığı içerisine oturtulmaya çalıştırılmış “iyi yönetim” (“demokratik yönetim” de denilmektedir) ismiyle anılacak bir stratejinin ürünü olmuştur. İyi yönetim, devletin önemli bir aktör olduğu ulusal kalkınma stratejisinin dışında konumlanan bir kalkınma modeli olarak, demokrasi, yönetim ve kalkınma arasında olumlu ilişkileri varsayarak hareket etmektedir. Bununla birlikte, devletin ulusal kalkınmacılık döneminde etkin bir şekilde gerçekleştirmeye çalıştığı eğitim, sağlık, sosyal hizmet, sosyal politik gibi kamusal hizmetlerinden kaynaklanan kamusal harcamaların daraltılmasını, bunun yerine, bu alanlarda özel sektörün yatırım yapabileceği desteklerin sağlanmasını hedefler. Dolayısıyla, ulusal kalkınmacılık, neoliberal yeniden yapılanma süreciyle birlikte devletin piyasaya müdahalesini piyasanın aktörleri lehine sınırlandıran yeni bir tür kalkınmacılık olan iyi yönetim mekanizmasına bırakmaya başlamıştır (Bayramoğlu, 2005: 130-131). Şu belirtilmelidir ki kalkınma anlayışı, geç kapitalizmin her iki evresinde (yani Altın Çağ ile

neoliberalizm) yoksulluğun ortadan kaldırılması (BM)⁶⁷ ve kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişme stratejilerinden ayrı düşünülmemelidir. Ancak Türkiye'nin özgüllüğünden kaynaklı olarak bu kalkınma anlayışındaki farklılığın temellenmesi ikinci kuşak kamusal reformların yürürlüğe girmesiyle sağlanabilecektir.

Neoliberal yeniden yapılanma, emperyalist dönemden kalan sanayileşme (üretici) hedeflerine dayalı kalkınma yerine yeni emperyalizmin bir aracı olan finansa dayalıdır. Başka bir deyişle, neoliberal birikim stratejisinin önceki dönemden ayırt edici özelliği sanayi sermayesine değil finans sermayesinin hegemonyasında olduğudur (Yeldan, 2010: 22). Bu neoliberal yeniden yapılanmayla günümüze kadar devam eden yeni bir birikim stratejisi dünya ekonomisine hâkim olabilmıştır. Bu duruma gelme sürecine etki eden unsurların başında dünya ekonomisinin çevrimsel hareketleri (ekonomik krizler) gelmektedir. Neoliberal yeniden yapılanma dünya ekonomisinin çevrimsel hareketlerine bağlı kendini konumlandırmıştır. Neoliberal yeniden yapılandırmayla birlikte birikim stratejisi küresel ekonomi çapında üretilen artı değere el koyma sürecini rasyonelleştirme çabalarının ifadesi haline gelmiştir (Went, 2001).

Neoliberal düzenleme biçiminin kendini konumlandırış sürecinde dünya ekonomisinin iki temel bloğu konumundaki metropol ve azgelişmiş kapitalist ülkelerin günümüze kadarki üç çevrimsel hareketi söz konusudur. Birinci çevrim, borç krizine bağlı olarak IMF'nin dışsal bir aktör sıfatıyla azgelişmiş ülkelerdeki ekonomik ve sosyal politikalarını biçimlendiren 1979-1988 yıllarını kapsayan dönemdir (Boratav, 2013a: 90). Bu çevrimsel hareket evresinde Türkiye örneğinde olduğu gibi neoliberal dönem, azgelişmiş kapitalist ülkeler açısından ülkelerarasındaki eşitsizlikten hareket eden kalkınma iktisadını terk ederek yerine ülkelerarasındaki farklılığı hesaba katmayan bir anlayışa sahip olacaktı (Başkaya, 2015; Şenses, 2009). Bunun anlamı azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki neoliberalleşmenin gelişmiş kapitalist ülkeler ve küresel sermayenin yayılabilmesi için geliştirdiği sistematik stratejileriyle gerçekleştiğidir. Aslen kalkınma ideolojisi (kalkınmasalcılık) ülkelerin ve toplumların ilerlemeci ve modernleşmeci unsuru olmayı sürdürürken, sosyal devletin devam ettirdiği kalkınmacılığın getirisi olan, sınıf ittifakı dönemindeki proletaryanın kazanımları zayıflatılma

⁶⁷ 26 Haziran 1945'te imzalanan Birleşmiş Milletler Antlaşması'nda (1945) BM'nin kuruluş amacında özetle, uluslararası barış ve güvenliği sağlamayı, halkların kendi geleceklerini kendilerinin belirlemelerine saygı duyulması gerekliliği ve ekonomik, sosyal, kültürel ve insancıl nitelikteki sorunları çözmede ırk, dil, din ayrımı gözetilmeyecek şekilde insan hakları ve temel özgürlüklerine saygının geliştirilmesine vurgu yapar. Akabinde BM tarafından kurulan Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) da BM'nin kuruluş amacını takiben yoksullukla mücadele edilerek yoksulluğun ortadan kaldırılması ve refahın artırılmasını hedeflemektedir. BM'deki bu amaçlar, stratejisi farklılaşsa da neoliberal dönemde de devam etmiştir. Sözgelimi, 2000 yılındaki "BM Milenyum Deklarasyonu"nda barış ve güvenliğin tesisi ile kalkınmayla ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasına vurgu yapılır, ancak bir farkla "iyi yönetim" modeli altında yani, "karşılıklı bağımlılık ilkesi" diğer uluslararası ve ulus ötesi kuruluşlarla beraber BM'de de temel bir model sunar (Bayramoğlu, 2005: 71-108). Bunun anlamı kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişim yasasının sürekliliğidir.

yoluna gidilmiştir. Yani devlet ideolojik hegemonyanın rıza unsurunu zayıflatıp, doğrudan zor aygıtı olarak küçültülmüştür (ilkın minimal devlete daha sonra da düzenleyici devlete geçiş).⁶⁸ Bu düzenleyici devlet formuna geçiş talebi, uluslararası kuruluşların düzenleyici reform paketleriyle sağlanabilmiş ve giderek piyasaya tabi hale gelmeye başlayan devlet ile siyasal iktidar billurlaşma eğilimine girmiştir. Devletin neoliberal stratejiye katkısı, sermayenin yeni stratejisinden dolayı kentin ve doğanın metalaştırılmasına yardım etmek olmuştur. IMF, DB, DTÖ gibi uluslararası kuruluşların azgelişmiş kapitalist ülkelere önerdiği neoliberal reçeteler, “ihracata dayalı büyüme, daha fazla piyasa ve daha az sosyal devlet politikası, serbest ticaret, deregülasyon, emek piyasasında esneklik, özelleştirme, enflasyona karşı kutsal savaşa öncelik [yani fiyat istikrarı]” ve yönetim modeli gibi benzer karakterlere sahip yapısal uyum programları içermektedir (Went, 2001: 26). Azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki devlet aygıtı bu yapısal uyum programlarının uygulanabilmesi için devreye girerek yeni sermaye birikim stratejisinin işletilmesinde katkı sağlamıştır. Öyle ki yönetim modeli, küresel kapitalizmin ulusal ve yerel ölçekte bağlarının kurulmasında önemli bir stratejik unsur görünümündedir. Zira devletin 1980 öncesi uygulamaları (sosyal refah devleti imajı) “yönetişim” modeliyle giderek devre dışı tutulmuştur (Özügurlu Bayramoğlu, 2009: 262-263).

Azgelişmiş kapitalist ülkelerin ekonomilerine bakıldığında, iktisadi değişimlerin büyüme, istikrarsızlık ve krizlerin (çevrim hareketleri) birbirini izlediği gözlenmektedir. Uluslararası ekonomik değişimlerde ortaya çıkan borç krizi ve uluslararası kuruluşların istediği istikrar ve yapısal uyum politikaları azgelişmiş ülkelerin bu birbirini izleyen iktisadi değişimlerine etki etmektedir. Türkiye’nin de aralarında bulunduğu birçok azgelişmiş ülke uluslararası ekonomik gelişmelerden doğrudan etkilenmektedirler. Bunun nedenleri arasında, dünya ekonomisinin büyümeyi özendiremiyor olması ve dış borçların ödenememesiyle açıklanabilecek “dışsal faktörler” ile uluslararası kuruluşların uygulamaya konulması istediği istikrar ve yapısal uyum politikalarının yükümlülüklerinin yerine getirilememesini ifade eden “içsel faktörler” sayılabilir (Falay, 2000). Öyle ki Türkiye ekonomisi, 1980’den itibaren farklı dinamiklerle birikim krizinin yeni bir aşamaya geçmesiyle değişime uğramıştır. Zira neoliberal yeniden yapılanmanın ikinci çevrimsel hareketi 1989-1997 yılları arasında, üçüncü çevrimsel hareketi 1998-2007 yıllarıdır.

Boratav’ın (2013b: 71) belirttiği gibi çevre (periferi) ekonomilerden biri olan Türkiye’de 1970’lerin sonlarından itibaren gerçekleşen krizlerin (1994, 2001 ve 2008-2009) temeli, yabancı sermaye veya dış kaynak hareketlerindeki ani yavaşlama, durma veya dışa

⁶⁸ Jessop’un dediği gibi devletin güçlü etkin olması, daha sonra etkisini yitirmesi ya da tekrar geri dönmesi gibi bir gerçeklik söz konusu değildir. Devlet hiçbir zaman ortadan kaybolmamıştır, yalnızca biçimleri ve fonksiyonları değişmiştir (Durmaz vd., 2009).

yönelmeden kaynaklanmaktaydı. Bu değişim, hem uluslararası sermaye birikim sürecini hızlandırmış (küreselleşme) hem de Türkiye’yi uluslararası sermaye birikim sürecine katılımını zorunlu hale getirmiştir (Ercan, 2002; Türkay, 2009; Sönmez, 2009; Yeldan, 2012). Süreçte Türkiye’nin uluslararasılaşması için gereken yeni birikim stratejisinin ihtiyaçları, küresel sermaye, IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlar ve devlet gibi aktörlerle tedarik edilebilmiştir. Buna koşut olarak, neoliberal evreyle birlikte, kapitalist olmayan toplumlara yayılım ile Türkiye arasındaki bağ artık “yeni emperyalizm” ile neoliberal stratejisiyle kurulabilmiştir. 1990’lar Türkiye’sinde sermaye piyasasında işlem gören hisse senetlerinin ortalama değeri bir yıl içinde % 485 artarken kalkınma hızı aynı yıl içinde eksilerde seyretmiştir. 1980 sonrası Türkiye’nin ulusal ekonomisindeki genel seyri, meta üretimi yaratmayan, borsa işlemleri gibi spekülâtif nitelikteki “kumarhane kapitalizmi” (Işıklı, 2010) ya da “patrimonyal kapitalizm” (İnsel, 2005: 100-104) denilen sisteme doğrudur. Türkiye’deki kumarhane kapitalizmi (ya da finans kapital, patrimonyal kapitalizmi), sermayenin kısa vadeli hareketleriyle ilişkilendirilebilir. Çünkü ABD ekonomisi yükselirken sermayeyi kendi borsasına çekebiliyordu. Küresel sermaye tarafından gerçekleşen borsa hareketleri Türkiye gibi serbest girilebilen ülkelerden daha uygun bir Pazar bulunabiliyorsa o ülkelerden hemen uzaklaşıyordu. Dolayısıyla bu ülkeler sık sık ekonomik krizlerle karşılaşabiliyordu. Türkiye’deki doksanlı yıllarda küresel sermayenin borsa hareketleri ülkenin birden çok (1991,1994, 1999 ile 2001 olmak üzere dört kriz) ekonomik krize girmesine neden olmuştu (Kazgan, 2016: 58). 1980’lerin sonunda başlayan Türkiye’deki bu kumarhane kapitalizmi işleyişi köylülüğü iyice geriletip, sanayi yoluyla meta üretimini daraltarak “tarımın sonunu” giderek hazırlamıştır. Dahası, 20. yüzyılda şirketlerin uzun dönemli sanayi yatırımlarını dikkate alarak yatırım ve istihdama yöneldiği sanayi kapitalizmi yerini, şirketlerin kısa dönemde kârlarını ençoklaştıracak borsa sistemine bırakmıştır. Bunun sonucu, iktisadi olarak yaratılan bir değerın ortada olması (İnsel, 2005: 102), yani sanayi, tarım gibi sektörlerin gerilemesidir. Öyle ki, Türkiye’de, devlet hiçbir şekilde sınıf üstü olmamış, aksine kalkınma ideolojisine bağlı kalarak sermaye birikiminin yasalarına uygun hareket etmiştir. Dolayısıyla, Türkiye’de kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişmesi, dünya işbölümüyle bütünleşme ve sınıf yapılarının (sınıf mücadeleleri ve ittifakları) özgül bir biçimde yeniden yapılanmalarına yol açmıştır (Gülalp, 1993: 23).

Türkiye’deki ekonomik yeniden yapılanma dönemi bir takım yapısal reformlara başvurularak sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yapısal reformlar (birinci kuşak) 24 Ocak 1980’le birlikte gündeme gelmiş, IMF ile 1998-1999’daki anlaşmalarla belirginleşip, “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” (57. Hükümet DSP-MHP-ANAP Koalisyonu’nun hazırladığı) ve

daha sonrasındaki “Acil Eylem Planı” (AKP) yardımıyla, İkinci Yapısal Reformlar adıyla sürdürülmüştür. Bu reformların hedefi, sermayenin yeni yatırım alanları bulabilme sorununu çözebilme yani devletin ekonomiye müdahalesini sermaye lehine yeniden düzenlemektir. Serbest piyasa yanlısı birinci ve ikinci kuşak yapısal reformların devletin etkinliğine son verme amacı taşıdığı iddia edilse de reformlar, devlet müdahaleciliğine son vermemiş yalnızca müdahalenin niteliğini değiştirmiştir. Zira Türkiye’de bu reformların uygulanabilmesi için devlete gereksinim duyulmuş, yani reformlar bir devlet projesi haline gelmiştir (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2012: 13-14). Bununla beraber Türkiye’de devletin görevi düzenleyici üst kurul mekanizmalarıyla tesis edilmeye başlanmıştır. Enerji, tarım (sözgelimi tütün), telekomünikasyon gibi alanlarda faaliyet yürüten düzenleyici üst kurullar, -yönetişim adı altındaki “teknokratik” örgütlenme mekanizmasıyla- uluslararası sermaye örgütleri ve ilgili sermayeye doğrudan ülkenin ekonomik ve toplumsal politikaların belirlenmesi ve yürütülmesi görevi vermektedir (Ataay, 2007b: 17-23).

Bunun yanında, Türkiye’nin ilkel birikim sürecinde dış dinamiklerin payı büyük olmuştur. Uluslararası Para Fonu (IMF) tarafından hazırlanan ve 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomik istikrar programı Türkiye’nin iktisadi, politik ve toplumsal yapısında değişimlere yol açmıştır. Politik ve toplumsal yeniden yapılanma 12 Eylül 1980 askeri darbe sonrası 1983’e kadar süren askeri ara dönemle oluşturulsa da iktisat açısından sermaye hareketlerinin serbestliğini sağlayan (“dış finansal serbestleşme”) Ağustos 1989 tarihli 32 sayılı kararlardır. Bu karar ile “finansal birikime dayalı spekülâtif büyüme” sürecine girilse de 1994 kriziyle ülke yaklaşık on yıl sürecek istikrarsızlık dönemine sokulmuştur (Sönmez, 2009: 26). Ayrıca 1982 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle yeni birikim stratejisinin kurumsal yapısı yasal zemine oturtulmuştur. Bu birikim sürecinde dış dinamiklerin etkisini enerji ve tarım sektörlerinde görmek mümkün olabilmiştir.

Kısaca 1980’den itibaren ülke küresel sermayeye eklenmiş, devlet örgütlenmesi ve işlevleri yeniden düzenlenmiştir (Şengül, 2008: 68). Devletin yeni işlevi kentlerin (inşaat) ve doğanın korunması (tarım ve enerji) ile iyileştirilmesine yönelik politikalar gibi görünse de yönetim modeli vasıtasıyla devletin sermaye lehine işlemlerini sağlamıştır.

Yönetişim küresel, ulusal ve yerel ölçekleri birbirine bağlayan piyasa mantığı çerçevesinde piyasa (şirket), devlet (bürokrasi) ve toplum (sivil toplum kuruluşları) aktörlerinin birlikte karar alma modelidir (Güler, 2005a: 24). Ancak bu üç aktörün birlikteliklerinde küresel kapitalizmin işletilebilmesi için “teknokrasi” adı verilen hiyerarşik bir ilişki söz konusudur. Zira bu ilişki küresel ölçekte sermayenin temerküzü, ulusal ve yerel ölçekte ise siyasal iktidarın billurlaşması anlamına gelmektedir. Türkiye’nin yönetim

modeline tabi olması, 1999'da IMF ile imzalanan İstikrar Programı'yla başlamıştır (Bayramoğlu, 2005: 291; Özügürlü Bayramoğlu, 2009: 263-264). İmzalanan anlaşmayla devlet düzenleyici modele geçmiştir. Türkiye'nin küresel ölçekle hiyerarşik konumunu derinleştirmesi ile sermaye ve iktidarın temerküzü, tarım, enerji, sosyal güvenlik gibi alanlarda yaygınlaşmıştır.

2.2.1. Enerji Sektöründe Türkiye'deki Neoliberal Birikim Stratejisi

Türkiye'deki neoliberalleşme sürecindeki birikim stratejilerinden biri enerji sektöründeki dönüşümdür. Enerji küresel ölçeğin en önemli bağımlılık meydana getiren meselelerinden biridir. Enerji kaynakları toplumsal ve ekonomik büyümeyi karşılayamayan ülkelerde enerji gereksinimi konusunda dışa bağımlılık doğrudan gözlemlenebilir bir hal alır. Türkiye, enerji gereksinimi konusunda fosil yakıtlara ve ithal kaynaklara bağımlı bir ülkedir. Bu bağımlılık, ülkeyi günümüzde ya fosil yakıtlara bağımlılığın artarak sürmesini ya da yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi seçeceği bir yol ayırımına getirmiştir (Şahin, 2015: 17). Ne var ki bu konumda yer alan Türkiye'nin de aralarında bulunduğu birçok ülke enerji gereksinimindeki dışa bağımlılığa rağmen ekonomisini üretim ve tüketime yöneltmektedir. Yani ülkeler fosil yakıtlara alternatif olarak yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelimi fosil yakıtlara bağımlılıklarının azaltılması gibi düşünülse dahi iki enerji kaynağı türündeki kurulu güçlerin artırılması gerekliliği ön plana çıkmaktadır.⁶⁹ Sözgelimi, Türkiye, elektrik üretimi gibi birincil enerji üretimini 1970-2013 yılları arasında iki katından fazla arttırmasına karşın, toplam enerji tüketimi altı kattan daha fazla artmış, bunun sonucunda ülkede üretim için gerekli kaynaklar tüketime göre yetersiz kalmıştır. Zira enerji gereksinimi küresel enerji talebinin yükseleceği ve/veya yükselmesi gerekeceği trendin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Dünya geneline bakıldığında toplumsal ve ekonomik büyüme daha fazla enerji üretimine ihtiyacı doğurduğundan 2050 yılında (yaklaşık 35 yıl sonra) Dünya enerji talebi mevcut talebin iki katına yaklaşacağı beklenmektedir (TMMOB-MMO, 2015: 16).

Bunun yanında enerji gereksinimi bakışı yalnızca büyüme ile ilişkilendirilecek bir konu değildir. Özellikle birincil enerji tüketiminde kullanılan kömürün “karbon bütçesi”ndeki oranı, iklim değişikliği konusunda birinci sırada yer almasına rağmen (Şahin, 2015: 15),

⁶⁹ Bu tartışma, birbirine alternatif gibi görünen enerji kaynakları arasında bir tercihi öngördüğünden tüketime yönelik, büyümeci, serbest piyasacı iktisadi anlayış içerisinde bir değerlendirme yapar. Örneğin, termik santrale karşı rüzgâr veya güneş enerjisi ya da nükleer santrali alternatif olarak belirtir. Dolayısıyla enerji tüketiminin azaltılmasına yönelik küresel ihtiyaçlar büyük oranda dışlanır. Nitekim Türkiye gibi enerji yönünden dışa bağımlı olan bir ülkede, hem yenilenebilir enerji, hem fosil yakıt hem de nükleer enerji projeleri dahi birbirine alternatif teşkil etmek yerine enerji üretiminin artışına odaklanılmaktadır. GES Projesine bu üçüncü tartışmalardan yola çıkılarak meşruluk zemini aranmaktadır.

tüketim hızının giderek yükseldiği gözlemlenmektedir. Enerji konusunda büyüme kaynaklı politikaların bu denli küresel bağımlılığı derinleştirmesi ile iklim değişikliğine bağlı olarak doğa tahribatlarındaki yükselişinin paralelliği ulusal ölçeklerin izlemesi gereken politikaları karmaşıklştırmaktadır. Ayrıca enerji kaynakları konusunda küresel ve ulusal ölçeklerin birbirine bu denli bağımlılığı enerji gereksinimi dolayısıyla baskı yapılan yerel ölçeklerin toplumsal, kültürel, politik konumlarını olumsuz etkilemektedir. Küresel bağımlılık, ulusalın yerele baskı uygulamasına yol açtığı gibi aynı zamanda yerel ölçeği giderek ölçeklerarası bağımlılık ilişkisine daha fazla itmektedir.

Türkiye’de neoliberal yeniden yapılanmanın enerji sektörü üzerindeki etkisi, kamu hizmeti niteliğindeki elektrik enerjisinin metalaştırılıp altyapı tesislerinin “doğal tekell” olmaktan çıkarılması, elektrik arzının özelleştirilerek devlet tekeline son verilerek serbestleştirilmesini ifade eder. Neoliberalleştirme süreci boyunca elektrik sektöründe mülkiyet, genel yapı ve yönetsel yapıda değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerde, başta Dünya Bankası (DB) olmak üzere, IMF, AB, gibi dış dinamiklerin payı büyük olmuştur. Aslen, elektrik sektörünün toplumsal tabanlı yürütülen “sosyal devlet politikaları” yetmişli yıllarda yaşanan toplumsal, politik (ideolojik), iktisadi (ve tabi ekolojik) krizler neticesinde yeniden yapılandırılıyordu. Nitekim Türkiye’de elektrik sektöründeki yeniden yapılandırılma süreci, 1979 yılında IMF ile imzalanan stand-by anlaşmasının ardından DB ile yapılan Yapısal Uyum Kredisi Anlaşması (5 SAL) ile başlatılmıştır. Anlaşmalarla birlikte ülkeye krediler verilirken, buna karşılık “KİT’lerin tasfiyesi, dış piyasalarla uyum ve bürokrasinin yeni organizasyonu” adına uygun zemin oluşturulmaya çalışılır. SAL Anlaşmalarının bitişinin hemen ardından yine elektrik sektörü alanında (ve daha sonra tarım sektöründe ve mali alanda da imzalanmıştır) 1984’te Sektörel Yapısal Uyarlama Kredileri (Enerji SECAL) imzalanmıştır. Enerji SECAL ile Türkiye’deki KİT’lerin özelleştirilmesi, enerji sektöründe yatırım stratejilerinin güçlendirilmesi ve gerektiğinde devletin enerji yatırımlarını sürdürmesi gibi hedefler yer almıştır. (Güler, 2005b: 135-150).⁷⁰ Bu hedefler doğrultusunda elektrik sektörü neoliberal yeniden yapılanma sürecine dâhil edilmiştir.

Elektrik hizmetlerinin neoliberal yeniden yapılandırılma sürecinde, ilk olarak elektrik hizmetlerinin ilgili hukuksal mevzuatı yeniden düzenlenerek neoliberal hegemonyaya uyumlu hale getirilmiştir. Ayrıca elektrik hizmetlerinin metalaştırılması için yönetsel altyapı hazırlanmaya çalışılmıştır. 24 Ocak 1980 Kararları ile 12 Eylül 1980 darbesinin ardından yaşanan ara dönemden hemen sonra 4 Aralık 1984’te Türkiye Büyük Millet Meclisi’nce (TBMM) kabul edilen 3096 sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik

⁷⁰ http://www.emo.org.tr/ekler/b3e350ed5993fe4_ek.pdf, (erişim tarihi: 19.10.2016).

Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun yürürlüğe girmiştir. Türkiye’de bu kanun, kamu hizmetleri ile alt-yapı yatırımlarının özel sektörlerce sağlanmasını ifade eden Yap-İşlet-Devret (YİD) ve Yap-İşlet (Yİ) modellerinin yasal düzenlemesi olması kapsamında ilk örnektir. Kanunun amacı, “Türkiye Elektrik Kurumu [TEK] dışındaki özel hukuk hükümlerine tabi sermaye şirketleri statüsüne sahip yerli ve yabancı şirketlerin elektrik üretimi, iletimi, dağıtımı ve ticareti ile görevlendirilmesini düzenlemektir” (3096, 1. Madde). Kanunun 3. maddesinde elektrik hizmeti vermek üzere kurulmuş sermaye şirketleri için Devlet Planlama Teşkilatının (DPT) görüşü, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığının (ETKB) teklifi üzerine, “elektrik üretim, iletim ve dağıtım tesisleri kurulması ve işletilmesi ile ticaretinin yapılmasına karar verilebilir” ibaresi yer almaktadır. Bu kanunla birlikte enerji, imtiyazlı bir alan haline geldiğinden elektrik üretim, iletim ve dağıtımını yapabilecek olan şirketler (6. Madde) ile yapılan sözleşmeler “özel hukuk sözleşmeleri” yerine devlet ile özel sektör arasındaki ilişkiyi idari bir sözleşmeyle tanımlayan “İmtiyaz Sözleşmesi” niteliğini kazandırmıştır. Bunun anlamı, devlet ile özel şirket arasında bir eşitlik ilişkisinin olmadığı ve devletin kamu yararı ilkesini gözettiğinden özel şirketten üstün konumda yer aldığıdır (Ataay, 2007b).

Öte yandan, Türkiye’nin DB ile imzaladığı Enerji Sektörü Uyum Kredisi Anlaşması kapsamında, elektrik hizmetleri için kamusal yatırımlara devam edilmiştir (Ataay, 2007b: 94). 1980 sonrasındaki bu gelişmelerin ardından son olarak 1999 yılında yapılan Anayasa değişiklikleriyle enerji alanında kamu yararı anlayışı sermaye lehine yeniden düzenlenmiştir. Bu süreçte, özellikle doğal tekeller kamusal hizmetlerden özel hukuk hükümlerine tabi kılınarak değişime uğramış, böylece sermaye enerji alanında kamu hizmetlerinin metalaştırılması yolu açabilmiştir (Ataay, 2007b: 37, 102-103).

Az gelişmiş kapitalist bir ülke olan Türkiye’de neoliberal proje kalkınma politikalarını –özellikle tarım ve enerjide- krize sokmuştur. Dolayısıyla, enerji sektöründe kamusal hizmetlerin metalaştırılmasının yanında, Türkiye’de neoliberal politikalarla, tarım faaliyetleri doğrudan ya da dolaylı devlet baskının etkisiyle bağımlı hale getirilmiştir. Özellikle tarım politikalarının neoliberalleşmesi, tarım faaliyetiyle uğraşan sınıfların eşitsiz ve olumsuz koşullarını daha da ağırlaştırmıştır. Tarımsal faaliyette bulunanlar diğer kalkınmakta olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de farklı farklı etkilenmişlerdir (Oya, 2008: 213, 220).

2.2.2. Türkiye’de Tarım Sektörünün Neoliberal Dönüşümü

Az gelişmiş ülkelerde İkinci Dünya Savaşı sonrası ulusal kalkınmacılığın başlatılmasıyla tarım ve köylülük sorunları ağırlıklı bir şekilde tartışma konusu olmuştur. En

genel görünümle, 20. yüzyılın tarım tartışmaları İkinci Dünya Savaşı sonrasında üç ayrı yaklaşımla tartışılır (Köymen, 2012: 90): Dünya Bankası iktisatçılarının evrimci modernleşmeci kalkınma yaklaşımları; feodalizmden kapitalizme geçiş tartışmalarını içeren teorik-tarihsel perspektifli Marksist yaklaşımlar⁷¹ ve bağımlılık kuramcılarının⁷² yaklaşımlarıdır. 1970'lerden sonra küçük köylülük üzerine geliştirilen “yeşil devrim” konusu tarım tartışmalarının içerisine dâhil edilmiştir. Azgelişmiş ülkelerin tarım ve köylülük meselesini içine alan tartışmalar ise modernleşmeci kalkınma kuramları ile bu bakış açısını eleştiren bağımlılık teorisyenleridir. Öyleyse Türkiye’deki tarım ve köylülükle ilgili yaklaşımlar; Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Dünya Bankası ve IMF gibi uluslararası kuruluşların görüşleri ekseninde yapılandırılmış evrimci modernistler ile bunun eleştirisini sunan bağımlılık teorisyenlerinin yaklaşımları arasındadır.

Evrimci modernist yaklaşımlar, azgelişmiş ülkelerin geri kalmışlığını kültürel değerlere (geleneksel toplum), toprak mülkiyeti düzeni ve değer sisteminden kaynaklanan engellere dayandırmaktadır. Bu engellerin ortadan kaldırılması için ulusal kalkınma politikalarına ihtiyaç vardır. Zira Türkiye’de 1945 sonrası Marshall Planı Programının uygulamaya konulmasıyla birlikte tarımda modernleşme ve makineleşmeye gidilmiştir. Bu sürecin amacı, Türkiye’nin geleneksel toplum yapısından modern toplum yapısına geçişini sağlayacak ülkeyi kapitalist formasyona entegre edebilmektir. Ancak bu sürecin başlamasının ardından politikaların vaat edildiği gibi sonuçlar doğurmadığı anlaşılmış ve Türkiye’deki tarım ve köylülük yapısında değişimler yaşanmıştır. Bu süreçte, yeni üretim alanları üretime katılıp, çayır ve meralar giderek tarlalaştırılmış ve ülkede kırdan kente büyük bir iç göç dalgası başlamıştır. Evrimci-modernist yaklaşımları eleştiren bağımlılık teorileri ise Türkiye’nin tarım ve köylülük meselesini açıklamak için alternatifler sunabilmektedir. Wallerstein’a göre ülkelerin geri kalmışlığı, güçlü devletlerin, zayıf devletlerin yönetici sınıflarını sömürmesi”nden kaynaklanmaktadır (akt. Köymen, 2012: 96). Bu bağlamda, Türkiye’deki tarım ve köylülükteki yapısal dönüşümü, giderek küresel sisteme bağımlılaştıran, bunun sınıf mücadelelerinin bir uzantısı olan süreç olarak ifade edilebilir.

Yarı-sanayileşen azgelişmiş bir ülke olan Türkiye’de tarımın yapısı dış dinamikler ile iç dinamikler bağlantılı olduğundan neoliberal dönemde tarım faaliyetinden siyasal, ekonomik ve ideolojik yapıdaki radikal dönüşüm irdelenebilir. Bunun nedeni, neoliberal yeniden yapılanma döneminin üretimden ziyade tüketim üzerine kurulması, bu yapı içinde finans ve

⁷¹ Bu literatür Marx’ın 18 Brumaire (2011c), Kapital’den (2011b: 686-731) başlatılarak Kautsky ve Lenin tartışmaları (1996); daha sonrasında ise Dobb, Sweezy, Brenner’in yaptığı tartışmalarla devam eder (Köymen, 2012: 90-96).

⁷² Bağımlılık tartışlarıyla ilgili literatür için Luxemburg, Frank, Wallerstein, Amin’e bakılabilir.

hizmetler sektörünün ağırlığı kısaca maddi olmayan üretim biçimlerinin yaygınlık kazanmasıyla bağlantılı olmasıdır (Keyder ve Yenal, 2013: 16). Bu bağlantıların dışında ise Türkiye’deki tarımın yapısı sınıf mücadelesi ve devlet ile sermaye arasındaki ilişki hesaba katılmadan anlaşılması güçleşmektedir. Nitekim bu ilişki Türkiye’de tarımsal devlet politikalarında görülebilir.

Boratav’ın (1980: 139) belirttiği gibi Türkiye’deki tarım faaliyetleri ve devlet politikalarında iki yaklaşım göze çarpmaktadır. Bunlardan birincisi, tarımın modernleşmeye gereksinmesi durumu ve kapitalist mekanizmaların yeterli olmadığı noktalarda devletin devreye girerek boşlukları doldurmaya çalışmasıdır. İkinci yaklaşım ise devletin bazı durumlarda sınıf mücadelesinde dengeleyici politikalar uygulamasıdır. Bunun anlamı devletin, bazı dönemlerde köylülükten yanaymış gibi görünüp eşitsiz koşulları ortadan kaldıran değil, “donduran”, yani problemin daha fazla ağırlaşmasını önleyen politikalar uygulamasıdır (Boratav, 1980: 139). Bu iki yaklaşımın ortak özelliği, tarım alanında devletin sınıf mücadelesini gözettiği ve sermaye ile ittifaklar oluşturduğudur. Devlet bu politikaları uygularken, toplumun rıza unsurunu ihmal etmemektedir. Nitekim 1980 sonrası neoliberal politikalarda iç ve dış dinamikler etkinliğini sürdürmüştür. Türkiye’nin tarımsal faaliyetinde, bir yandan IMF ve DB gibi dış dinamikler etkili olurken, diğer yandan devlet ile sermaye bloğu iç dinamikler olmayı sürdürmüştür. Bu bağlamda, Türkiye’de 1980’den itibaren tarımda iki temel dönem yaşanmıştır: Birincisi, 1980 ile doksanların ortasına kadarki tarımda deregülasyon (kuralsızlaşma) dönemidir. Bu dönemde, neoliberal dönem öncesi, özellikle devlet tarafından yürütülen tarımsal destekleme mekanizmaları terkedilmiş, tarım üretiminde piyasa şartları hâkim olmaya başlamıştır. İkincisi ise birincinin devamı olarak 1995- ve günümüze kadarki süreyi kapsayan tarımda reregülasyon (yeniden kurallaştırma) dönemidir (Ulukan, 2009: 78-81).

Dolayısıyla neoliberal dönem sonrası Türkiye’de tarımsal faaliyetlerdeki yapısal değişimlerin yanında köylülük ve neoliberal stratejiyle köylülüğün durumunu belirlemek, sınıf mücadelesinin dolayımlanması bakımından önemlidir. Bu kapsamda Türkiye’deki tarım meselesi üç ana başlıkta ele alınabilir (Keyder ve Yenal, 2013: 20-47): Metalaşma (yani neoliberal yeniden yapılanma döneminde tarım sektöründeki piyasaya tabi kalınarak metalaşma sürecinin hız kazanması), köylünün mülksüzleşmesi (ilkel birikim süreçlerinden dolayı köylülüğün proleterleşmesi ya da küçük köylülükten küçük meta üreticiliğine geçmesi ile özel mülkiyet pratiklerinin yaygınlaşması) ve siyaset (ulusal kalkınma ve kırsal kalkınmanın terk edilmesiyle tarım politikalarında yaşanan değişim ve buna karşı gelişen toplumsal muhalefetler).

Köylülük, Marx'ın (2011c) Brumaire'inde belirlediği noktadan değerlendirilirse üç düzeyiyle karşılaşılacaktır: Birinci düzey, köylülüğün hem bir sınıf hem de bir sınıf olmama karakteridir. Köylülerin sınıfsal rolü, ekonomik ilişkileri ve kendi yaşam çevrelerindeki birliktelikleridir. Sınıf olmama yönü ise kendi aralarında hiçbir bağın, siyasal örgütlenmenin kurulamıyor oluşunu temsil eder. İkinci düzey, kapitalist bir toplumdaki köylülüğün hem burjuvaziye hem de proletaryayı temsil edişidir. Bunun anlamı, köylünün üretim araçlarının sahibi olduğu noktada kapitalist, kendisinin ücretli işçi olduğu noktada proletarya olduğudur. Son olarak üçüncü düzey ise “köylülüğün tasfiyesi tezi” (Boratav, 1980: 73) de denilen, kapitalist bir toplumda tarımın geri kalmış olmasından dolayı köylülüğün kendiliğinden yok olacağıdır. Köylülük bu süreçte, tarımdaki proleterleşme süreciyle karşı karşıyadır (Ulukan, 2013: 55-59).

Tarım ve köylülüğün (küçük meta üreticiliği) toplumsal ve tarihsel süreci temelde kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişmesinin bir ürünü olarak değerlendirildiğinden azgelişmişlik Türkiye'deki tarım ve köylülüğün “hem nedeni hem sonucu” görünümündedir (Özügurlu, 2013: 83). Eşitsiz ve bileşik gelişme süreci bağlamında Türkiye'de kentler, büyük iç göç dalgalarından etkilenecek rant merkezleri haline getirilirken, doğa ise enerji ve tarım faaliyetleri vasıtasıyla yavaş yavaş neoliberal sermaye birikim rejiminin bir parçasına dönüştürülecek hale getirilmiştir. Öyle ki Türkiye, İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma politikalarıyla tanışmış, mülksüzleştirerek birikim süreci özellikle tarım alanındaki değişimle yürütülmüştür. Aslen 1945 sonrası Türkiye'nin ekonomi politikaları ABD, IMF ve DB aracılığıyla belirlenmekte, tarım politikaları bu ilişkiler çerçevesinde yürütülmektedir. Bu dönemde, ABD ve DB, azgelişmiş ülkelerin tarım sektörünü modernleştirmeyi (yani tarımda traktörleşme ya da makineleşme) sağlayarak ve yiyecek yardımı yapıp düşük ücretlerle tarımsal ihracata zorlayarak kalkınma politikalarını yayıyordu. Böylece azgelişmiş ülkeler, dış ticaret ve yabancı sermaye girişine açık hale getirilerek kapitalist yayılımın bir parçası haline geliyorlardı. “Marshall Planı” vasıtasıyla sağlanan kredilerle tarımda hızlı bir dönüşüm gerçekleşecek, Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkenin kır ve kent yapısında değişimler yaşanacaktı. Türkiye için bu tarım alanındaki sonuç, toprak mülkiyetinin giderek ve önlenemez temerküzüne dönüşmüştür (Köymen, 2012: 135-136). Dahası, tarımda makineleşmeyle birlikte işsiz kalanların birçoğu kentlere göç etmek zorunda bırakılarak proleterleşme ve yavaş yavaş emeğin yabancılaşması süreçleriyle karşı karşıya bırakılmıştır⁷³.

⁷³ İlk pamuk üretimi ve ticaretiyle kapitalizmle tanışan Osmanlı köylüsünün kapitalist üretim tarzı içerisindeki dönüşümünün en büyük kırılması bu dönemde olmuştur. Tıpkı ilk sanayi kentlerinde yaşandığı gibi köylerden kentlere kitlesel bir göç yaşanmasına rağmen Türkiye'deki işçi sınıfı ve bilinci tipolojiden görece bağımsız gelişmiştir. Çünkü 50'li yılların Türkiye'si eşitsiz ve bileşik gelişme alanı olarak kapitalizmi doğuran değil ona eklemlenen bir yapı içerisinde köylüyü salt işçiye dönüştürememiştir.

1970'lere gelindiğinde, Türkiye'de devletin her ne kadar köylülüğü ve üreticileri koruduğu inancı yaygın olsa da tarım sektörü, ABD ve AB karşısında rekabet edemeyecek bir pozisyona sürüklenmiştir. Sözgelimi, Türkiye'nin tarımsal ihracattaki payı en yüksek olan pamuk ve tütün ürünleri, 1980 sonrasında ithal ürünler arasına girmiştir (Köymen, 2012: 152-153).

1980'le beraber neoliberalleşme sürecine giren Türkiye'de tarım alanları doğanın metalaştırılmasından payını alarak rant sisteminin içerisine sürüklenmiş ve kentsel arazilere dönüştürülme, turizme açılma, fabrikaların kurulması, yeni yerleşim yerlerinin inşa edilmesi, barajların ve santrallerin yapılması gibi piyasanın konusu haline getirilmiştir. Türkiye'deki tarım faaliyetinin neoliberal stratejiyle altüst oluş sürecinde 24 Ocak Kararları hazırlık aşaması, 1989 sonrası proletarya lehine düzeltilen bazı maliye politikaları ara dönem, yeniden proletaryaya yüklenilmeye başlanan 5 Nisan 1994 Kararları da geçiş sürecinin uğraklarını temsil etmektedirler. Esasen Temmuz 1998'de IMF ile imzalanan "Yakın İzleme Anlaşması" IMF ile sonraki on yıllık (1998-2006/2008) ilişkisinin başlangıcı olsa da (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2012: 17) Türkiye'deki tarım sektörünün ve emekçi kesiminin tasfiye oluş süreci ise 9 Aralık 1999'daki IMF'ye verilen niyet mektubuyla başlatmak mümkündür. 2000 yılında başlayan stand-by programıyla IMF ve DB'ye verilen niyet mektuplarıyla da gelecek on yılın tarım politikası belirlenmiştir. Bu niyet mektuplarının özünde tarımdaki o döneme kadarki destekleme araçlarının tasfiye edilerek yalnızca doğrudan "gelir desteğinin" sağlanacağı yeniden yapılanmaya gidilmesi vardır (Oyan, 2013: 366-368). Sözgelimi 2000 yılındaki Enflasyonu Düşürme Programı'nda -Yeldan'ın (2001: 158) ifade ettiği gibi- tarım ve emek kesiminin teşvik, destekleme ve emeklilik fonu gibi kazanımları dış denetime tabi tutularak yeniden yapılandırılmıştır. Bu uğrakların herbirinde, tarım topraklarını kendi varoluş amaçları için kullanan köylüler ve çiftçiler, topraklarının mübadele değerine sokularak kâr aracı haline getirilmeye başlamasıyla proleterleşmeye (ya da vasıfsızlaştırma) zorlanmışlardır.

Tarım sektörünün neoliberal yeniden yapılandırılmasında, özellikle tütün, şeker pancarı gibi ürünlerin hükümet desteklerinin kesilmesi önemli bir kriterdir. Bunun yanında, çiftçileri bu ürünleri üretmekten vazgeçirebilecek olan "Doğrudan Gelir Desteği" sistemine başvurularak Türkiye'deki tarım sektörünün çöküşü hızlandırılmak istenmiştir (Özuğurlu Bayramoğlu, 2009: 275).

2.3. Türkiye'nin Özgüllüğü ve Hegemonik Projeler

Kapitalist devlet ve egemen sınıfın hegemonya tesisi süreci ile liberal demokrasinin genel ve eşit oy sisteminin ortaya çıkardığı farklılığı, Türkiye'deki kapitalistleşme süreci ve

bu sürecin politik toplumla ilişkisini açıklayabilmek açısından önemlidir. Bu açıdan Gramsci'nin ifade ettiği gibi Doğu-Batı farklılığını ortaya çıkaran devlet ile sivil toplum arasındaki ilişki Türkiye'nin toplumsal ve siyasal kültüründe bulunur. Türkiye'nin özgüllüğü (ve tabi bu kapsamda üretilmeye çalışılan hegemonik projeler) anlamlandırmak için ilk olarak Gramsci'nin Doğu ile Batı arasındaki farklılık tartışmasına bakılarak Türkiye'yi bu ölçekte konumlandırmak yerinde olacaktır. Başta hatırlatılması gerekir ki Gramsci -integral devlet anlatısında olduğu gibi- sivil toplum ile politik toplumu organik bir şekilde birbirinden ayrı olarak düşünmez. Gramsci'nin analizinde kullandığı ikilikler organik değil ikilikleri tek tek ayırt edebilmek için girilen yöntemsel ayrımlardır. Zira Doğu-batı farklılığı Gramsci'de devlet ile sivil toplumun arasındaki mevzi ve manevra savaşlarıyla ilişkilidir. Gramsci'ye (2014: 130) göre;

Doğu'da devlet her şeydi, sivil toplumun başlangıç dönemlerinde saydam ve şekilsizdi; Batı'daysa devletle sivil toplum arasında doğru bir ilişki vardı ve devletin tökezlemesinde sivil toplumun sağlam yapısı hemen görülüyordu.

Yani Gramsci'nin bahsettiği Doğu'da (sözelimi Rusya'da) devlet her şeyi ifade ederken ve sivil toplumla bağı zayıfken, Batı'da sivil toplum karmaşık bir yapıdadır ve devleti yıkabilecek ya da siyasi ve ekonomik krize sokabilecek durumdadır (Anderson, 1988: 84). Gramsci'nin bahsettiği Doğu-Batı karşılaştırmasının anlamı, her devletin şartlarının farklı olduğu ve dolayısıyla mücadelelerin stratejilerinin farklılaşabileceğidir. Elbette ilk bakışta Gramsci'nin Doğu-Batı ikiliğindeki açıklama devletin zor'a sivil toplumun rıza'ya ilişkin gibi görünür. Bu görünürlüğün yanında Doğu-Batının devlet ile sivil toplumla bağlantısını Gramsci sivil toplum ile devletin mesafelerine göre düşünür. Yani Doğu'da devlet her şeydir ancak Batı'daki gibi sivil toplumla bağı zayıf olduğundan aslen devlet güçlü değildir (Thomas, 2013a: 278). Dolayısıyla Batı'daki "sivil toplumun sağlam yapısı" nedeniyle sivil toplumun kurumsal yapılarının alt edilebilmesi için mevzi savaşının stratejileri gerekliydi. Oysa Doğu'da (ki Rusya'da olduğu gibi devlet despotizmi kastediliyor) devlet "sivil toplumun sağlam yapısı"yla ilişkisi yetersiz olduğundan manevra savaşı stratejilerine ihtiyaç duyulabiliyordu.⁷⁴

Gramsci'nin Doğu-Batı ikiliği tartışmalarıyla Türkiye'nin devlet ile sivil toplum arasındaki ilişkisinde toplumsal, siyasal, iktisadi ve kültürel yapılarını değerlendirmek mümkündür. Türkiye için Doğu-Batı tartışmasını yapmaktaki kasıt, devlet-sivil toplum

⁷⁴ Bu tartışma, devleti bağımsızlaştırarak siyasal bir özne olarak kabul eden devlet-merkezli, liberal-sol gibi muhalif ama hegemonik yaklaşımlardan tamamen farklıdır. Nitekim bu yaklaşımda sivil toplum ile siyasal toplumun her daim bütünlüğü vurgulanırken, diğer yaklaşımlarda sivil toplum ile siyasal toplumun (devlet) sürekli ayrılma ihtiyacı bulunur.

arasındaki ilişkisini (üstyapısal görünüm) tahlil edebilmektir. Türkiye’de devlet yapısı itibarıyla Doğu’nun despotik devlet imajından yer yer beslenirken; Batı’daki gibi sivil toplum bağlantılarına kısıtlı da olsa kavuşabilmiştir. Özellikle 1950’lerden sonraki ulusal kalkınmacılık söylemi ile daha sonra liberal demokrasinin geliştirilme sürecinin etkisiyle kullanılan popülizm (ekonomik-korporatist), 1980’lere kadar ülkede bir sivil toplum standartlarının gelişmesinde etkili olabilmıştır. Zira egemen sınıflar bu süreçte, hegemonik aygıtlarını etkin bir şekilde kullanmayı başarılı olabilmişler ve sivil toplumun gücünü siyasal toplumdaki iktidara aktarabilmişlerdir (Thomas, 2013a: 314). Böylece kısmen sivil toplum ile devlet (ki siyasal iktidar dolayısıyla)⁷⁵ arasındaki ilişkiler yakınlaşmıştır. Bu kısıtlı gelişme çizgisi içinde Türkiye’deki devlet yapısı, Poulantzas’ın (2004: 227) aslen Batı toplumlarını açıklayabilmek için kavramsallaştırdığı “otoriter devletçilik” kategorisine yer yer uymakta, ancak çeşitli noktalarda farklılıklar göstermektedir.

Öte yandan, Türkiye neoliberal yeniden yapılandırılma sürecine bir yandan neoliberal birikim stratejilerinin etkisi, diğer yandan otoriter devletçilik yapısının birbirine eklemlenmesiyle girmiştir. Türkiye’deki neoliberal hegemonya, sınıfsal ilişkiler bağlamında hegemonik projeler ile sermaye birikimi arasındaki ilişkisini görünür kılmıştır. Ayrıca bunun bir göstergesi azgelişmiş ülkelerin demokrasi problemleridir. Azgelişmiş ülkelerin demokrasi sorunsalı, Therborn’un (1979b: 56) ifade ettiği gibi, azgelişmiş ülkelerde kapitalizmin dışarıdan getirilmesi ulusal burjuvazilerinin “tek bir dış merkeze bağımlı kalmış” bu bağımlılığın etkisiyle ülke uluslararası birikim krizlerinin etkisine açık hale getirmiştir. Ayrıca ülkede demokrasinin yetirince gelişmemesi ile sivil toplumun yetersizliğiyle proleter hareketlerin önü kapalı bırakılmış ve bunun yanında yerli burjuvazinin diğer fraksiyonlarının (sanayi, tarım burjuvazisi vb.) güç kazanması sınırlı kalmıştır.

Kapitalist devlet ile demokrasi arasındaki ilişki analiz edildiğinde demokrasinin çeşitli kriterleri bulunmaktadır. Bu kriterlerin temel çıkış noktası, bu kriterlere sahip demokrasinin kapitalizmden önce var olmadığıdır. Yani liberal demokrasi (burjuva demokrasisi), kapitalizmin politik bir biçimidir. Dolayısıyla demokrasi emek-sermaye ilişkileriyle ilişkili olarak doğrudan sınıf mücadelelerinin bir ürünüdür (Yelkenci, 2011: 203). Bu noktada liberal demokrasinin getirisi sınıf mücadelesi bağlamında “kitlelerin hiç değilse kısmen siyasal sürece katılmaları”nı sağlayabilmesi açısından önemlidir. Ancak kitleler siyasal sürece temsili hükümet ve seçim rekabeti koşullarından katıldığından sınıf mücadelesi açısından da olumsuz etkileri olduğu söylenebilir (Gramsci/pasif devrim). Çünkü kapitalist formasyonda aslen kitlelerin siyasal sürece katılmaları proletarya açısından olumlu olması gerekirken sınıf

⁷⁵ Siyasal iktidar, siyasal toplumda, bir sınıfın diğer bir sınıfla karşılaşırken sahip olduğu yeterlilik olarak görülebilir. Bu yeterlilik sınıfın sivil toplumla kurduğu ilişkinin yeterliliğiyle ilgilidir (Thomas, 2013a: 314-315).

mücadelelerinin yoğunlaştığı dönemlerde kitlelerin siyasal sürece katılımlarının düşük olduğu görülmektedir. Bu da kitlelerin siyasal sürece katılmalarının proletaryanın lehine değil burjuvazinin yararına olduğunu gösterir (Therborn, 1979b: 55). Therborn (1979a: 33), kapitalist devlet biçiminin demokratik kriterlerini;

- 1- seçimle işbaşına gelen temsili bir hükümeti bulunacak [halkın temsili]
- 2- bu hükümet yetişkinlerin hepsini kapsayan bir seçmen tabanı tarafından seçilecek [genel oyun kabul edilmesi]
- 3- seçmenlerin her birinin oyu eşit ağırlıkta olacak [eşit oy hakkının kazanılması] ve
- 4- seçmenlerin, devlet aygıtının herhangi bir baskısına uğramaksızın, benimsedikleri görüşten yana oylarını kullanmalarına izin verilecektir [serbest seçim hakkı]

şeklinde belirlemiştir. Bu kriterlerden eksikliklerin olması liberal demokrasiden uzaklaşıldığı anlamını taşımaktadır. Kapitalist metropol ülkeler ile azgelişmiş ülkelerin devletlerinin demokratikleşmesi arasında farklılıklar bulunmaktadır. Çünkü azgelişmiş ülkelerin dış dinamiklere bağımlılığının yanında liberal demokrasiye sahip Batı ülkelerinden farklılıkları bulunmaktadır (Therborn, 1979a: 37-41). Batı liberal demokrasi geleneğinin kökleştiği ülkelerden farklı olarak Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde otoriter devlet geleneğinden kaynaklı birtakım siyasal çalkantılara ve rejim değişikliklerine rastlanılır. Özellikle 1972-73 ekonomik kriz öncesi Türkiye'nin de aralarında bulunduğu bazı kapitalist ülkelerde tam anlamıyla istikrarlı bir liberal demokratik öğeler bulunmamaktadır. Nitekim Therborn (1979a: 35), 1970'lerin sonundaki OECD ülkelerinin demokrasi ile ilişkisinden bahsederken Türkiye ve İspanya'yı henüz istikrarlı demokrasilere sahip olmadığını vurgulamıştır.

Türkiye'deki birikim stratejisinin yanında, bu stratejiyle ilişki içinde değerlendirilmesi gereken hegemonik projelere bakıldığında ise yine 1945-1980 arasında gerek sermaye grupları arasında (tarım, ticaret, banka, sermaye vb. burjuvazisi) gerek diğer toplumsal sınıflar arasında mücadelelerin yaşandığı gözlenmektedir. Türkiye'nin kapitalistleşme tarihinde, sermaye birikimi başta olmak üzere, kaynak ve pazar bulma sıkıntısı yaşandığından burjuvazi, hegemonik bir sınıf olabilme yetkinliğinde bir hayli zayıf kalmıştır. Ayrıca, kapitalist formasyonu sürdürme yöneliminde olan Türkiye'de kapitalist üretim biçiminin yeniden üretebilecek olan sermaye birikiminin sürdürülmesi ile bu süreçte toplumu sistemin işlemesi gerektiğine inandırabilecek ilişkiler zayıftır. Özellikle azgelişmiş ülkelerde sermaye birikiminin yetersizliği devlet müdahalelerini sistemin meşruluğunun korunmasında gerekli kılmıştır. Devletin burada iki fonksiyonu bulunmaktadır (Arın, 1980: 22): Birincisi, sermaye birikiminin önünü açmak ve ülkeyi uluslararası sermaye ile entegre edebilecek yeniden üretim mekanizmaları sağlamaktır. Devletin ikinci fonksiyonu ise sermayenin ihtiyaçları ile ulusal çıkarları aynı genel çıkar potasında erittirebilmektir. Türkiye'de devlet, sermaye birikimini bu

fonksiyonlar üzerinde sağlamakta başarısız kalmıştır. Öyle ki 1960'lı yıllardan itibaren sınıf mücadelelerinin yoğunlaşmasıyla ("toplumsal muhalefet hareketlerinin yükselişi") Türkiye'de burjuvazinin 1970'lerin sonlarına değin hegemonya kurma çabaları daha fazla güçleşmiştir. (Laçiner, 1980: 18; Yalman, 2002: 14). Burjuvazinin hegemonya kurmaktaki problemi nedeniyle, "sorunlarına sistemin doğal işleyiş süreci içerisinde çözüm üretmediği noktalarda sınıflararası "rıza"ya dayalı siyaset yerine bizzat askeri ve militarist, yani "zor"a dayalı siyasetlere" başvurmuştur (Coşkun, 2013: 58). Bunun Türkiye politik tarihindeki anlamı askeri darbeler ve sonrasında gelen ara dönemlerdir. Bu dönemlerde, sermayenin birikim stratejisi ile devlet yakından ilişkili olmuştur. Dolayısıyla devlet ile sermaye arasında hem birikim stratejisi hem de hegemonik projeler yönünden bağlantıları saptamak mümkündür. Bu bağlantılar, hegemonik krizlerle bağlantılı olan askeri darbe dönemleri ve sınıf mücadelelerinin bir parçası olmuşlardır (Savran, 2011: 152-205; Ozan, 2012; Balta Paker ve Akça, 2010: 1-32; Akça, 2010: 351-406; Akça, 2013: 49-71). Zira bu ara dönemler, politik, toplumsal ve iktisadi yapıların krizler neticesinde toparlanamamasından kaynaklı olarak meşru zeminlere oturtulabilmiştir.

1970'lerin sonunda dünyada yaşanan birikim kriziyle Türkiye'deki ulusal kalkınma rejiminin terk edilerek yeni bir birikim rejimine (neoliberalizm) geçişte önemli bir rol oynayan 12 Eylül 1980 askeri darbesi bu zeminde meşrulaştırılmıştır. Bu meşrulaştırmanın temel argümanlarından birisi 1970'lerde dünyadaki ekonomik krizin, Azgelişmiş ülkelerin planlı ekonomilerini sorgulanmasına yol açmasıdır. İktisadi anlamda ülkedeki dışa bağımlılığın giderek artması neticesinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında konumlanan ulusal kalkınma paradigması işlevini yitirecek, bununla ilişkili olan hegemonya stratejilerinin de işlevini yitirmesiyle hegemonya krizi derinleşecekti. Sonuçta, ulusal kalkınmadan dünya ekonomileriyle bütünleşme çağına adım atılması istenen birikim stratejisiyle yeni bir tarihsel blok oluşturabilmek için yeni hegemonik projelere ihtiyaç duyulacaktı.

1980 öncesi ideolojik hegemonyanın genel bakışı, burjuvaziye küresel ve ulusal ölçeklerde hegemonik kılmak iken (ki bu liberalizmin eşitlik, özgürlük, yurttaşlık gibi temalarla sağlamaya çalışılıyordu), ideolojik unsurlar dünyada ve Türkiye'de 1960'lardaki sınıf mücadelelerinin ve sistem karşıtı hareketlerin artışı sonrasında hızla gerilemeye başlayınca, liberalizmin içini doldurduğu hegemonik stratejiler yerini neoliberalizme bırakmış oldu. Burjuvazinin ideolojik hegemonyasındaki temel unsur, ekonomik liberalizmin siyasal liberalizmi arttıracığıdır. Yani bir ülkedeki serbest piyasa ekonomisi için gerekli şartların sağlanması, o ülkedeki insan haklarını, hukukun üstünlüğünü, çoğulculuğu vb. liberal

demokrasi bileşenlerini geliştirebilecekti.⁷⁶ Öyle ki, burjuvazinin ideolojik hegemonyası, devlet ilişkilerinin liberal demokrasi yoluyla yeniden üretilmesi temeline dayanmaktadır. Gramsci'nin belirttiği gibi, hegemonyanın inşası için kısmen alt ve orta sınıfların taleplerinin karşılanması gereklidir. Bu da liberal demokrasinin bizzat egemen sınıfın ideolojik hegemonyasının bir parçası olduğunun göstergesidir. Liberal demokrasinin dizayn edilmesiyle egemen sınıf politik alanı düzenleyerek kendi çıkarını sanki toplumun genel çıkarıymış (ulusal çıkar) gibi gösterip sistemini yeniden üretebilir. Egemen sınıfın hegemonyası zaten bu rıza ilişkisiyle kurulur. Ancak Türkiye gibi azgelişmiş bir ülkede tam olarak işletilebilen bir liberal demokrasi olamadığından egemen sınıfın hegemonyası zayıf kalmaktadır.

Her şeyden önce hegemonya, geçici bir dengeye dayandığından olağan durumlarda egemen sınıflar, iktidarını yeniden üretmek adına diğer toplumsal grupların rızasını alma yöntemine başvurur. Popülizm bu hegemonyanın geçici dengesinin sürdürülmesinde önemli bir rıza alma yöntemidir. Gramscici anlamda “zorlamayla zırhlanmış rıza”nın evrensele (genel çıkar) dönüştürülen ideolojik hegemonyası bu sahici özlemlerle (nostalji) ilişkilidir. Freud'un “bastırılanın geri dönüşü” olarak tanımladığı bu özlem ilişkileri kapitalist formasyonun hegemonya projelerinin olmazsa olmaz bir parçası haline gelmiştir. Žižek'in vurguladığı gibi, kapitalizmin kültürel mantığı içinde popülizmin hegemonik projelerde başarılı olabilmesi ve ideolojik hegemonyanın süreklileşmesi için, sahici popülerliği ve hegemonyanın gerçek yüzü olan tahakküm ilişkilerini (zorlama) çarpıtabilecek (gizleyecek) “sahici özlemler” yaratabilecek biçimi olarak iki tikelliği içerisinde barındırmaktadır (Žižek, 2002: 260-261; Yıldırım, 2013: 68).

Birikim stratejisinin bölüşümdeki yapılanması bir biçimde hegemonik projelerin uygulanmasına dönüktü. Hegemonik projelerin bir parçasını oluşturan popülizm, azgelişmiş kapitalist ülkelerde bu sahici özlemlerle kurulmuştur: Kalkınma (ya da yoksulluğun terk edilmesi) ve modern ulus-devlet olmadan önceki geleneksel yaşamların yaşatılabilmesi. Türkiye'deki klasik anlamdaki popülizm, Osmanlıdaki miras (sivil toplum) ile Cumhuriyet Türkiye'sinin (“modern” devlet/Kemalizm) arasındaki uzlaşmazlık üzerine yürütülen siyasal

⁷⁶ Fukuyama'nın “Tarihin Sonu ve Son İnsan” (2015) çalışması bu tartışmaya gönderme yapmaktadır. Fukuyama, Sovyetlerin çöküşüyle, insanlığın toplumsal ve siyasal evriminin sonuna geldiğini vurgulayarak serbest piyasa ekonomisi, bireysel haklar ve parlamenter demokrasi bileşenlerini liberal-demokratik kapitalizm olarak ifade ediyordu ve liberal-demokratik kapitalizmin son rakibi olan Sovyet komünizmi de çöktüğüne göre tarihin son evresine geçildiğini iddia ediyordu. Dolayısıyla Fukuyama, Therborn'un (1979a; 1979b) kapitalizm ile liberal demokrasinin birlikte gelişim göstermediği düşüncesinin aksine, kapitalizm ile liberal demokrasi evriminin paralelliğine dikkat çeken bir bakış açısına sahiptir. Aslen, Fukuyama'nın düşüncesi ve benzeri yaklaşımların öncesini Daniel Bell'in “İdeolojilerin Sonu” adlı çalışmasında teknolojik devrimlere dayalı olarak ideolojilerin sona erdiğinden bahseder. Fukuyama da bu yaklaşıma benzer bir yaklaşımdan yola çıkar (Bertram ve Chitty, 2006).

alan ve az gelişmişliğin verdiği sıkıntıların üstesinden gelineceği tahayyülünden hareket eden modernist-ilerlemeci söylemler. Dolayısıyla Türkiye'deki popülizm, bir yandan uluslararası sisteme ülkeyi entegre ederken diğer yandan toplumu özlemleriyle (nostalji) baş başa bırakabiliyordu. Ancak ideolojik hegemonyanın asıl stratejisi ise kitlelerin karşı-hegemonya potansiyellerini zayıflatabilmektir (pasif devrim). Öyle ki ülkenin özgüllüğü bu kültürel hegemonik ilişkilerde düğümleniyordu. Yani egemen sınıfın hegemonya inşası sürecinde siyasi, ahlaki ve entelektüel liderliğini kullanarak rıza motoru işletiliyordu. Gramsci'nin ifade ettiği gibi hegemonya, egemen sınıfın çıkarlarını evrensel olarak sunmak için "siyasal, ahlaki ve entelektüel liderliğini kullanmaya, ayrıca bağımlı grupların çıkar ve gereksinimlerini biçimlendirmeye yönelik başarılı girişimleri içerir." Bunun yanında Hegemonyanın ikinci içeriği de egemen sınıfın diğer müttefik fraksiyonları üzerinde kurduğu eklemlenme sürecidir. Egemen sınıf ideolojisini dayatmadan, müttefiklerinin ortak çıkarlarını bir araya getirerek müttefiklerini temsil etmiş olur. (Carnoy, 2014: 96-97). Amaç karşı-hegemonya potansiyellerini her defasında politikleştirmekten uzak tutulması (hegemonik uğraktan uzak tutulan ve ekonomik korporatist uğrakta sabitlenmeye çalışılan bilinç), bunun için toplumsal grupların ekonomik isteklerini karşılayarak hegemonik projelerin geliştirilmesidir (Jessop, 2008: 279).

1980 öncesi Türkiye'de ithal ikameci bir birikim stratejisi uygulanırken, hegemonik projeler ulusal kalkınmacı dönemin özelliklerine bağlı olarak popülizm ile ilişkiliydi. Türkiye'de popülizm temelindeki hegemonik projeler, 1946'dan itibaren gündemde olup, 1950-1960 yılları arasındaki çıraklık evresini tamamladıktan sonra asıl yüzünü 1961 Anayasası ertesinde 1962'den 1976'ya kadar süren evrede göstermiştir (Boratav, 2013a: 385). Türkiye için bu popülist dönem, birikim stratejilerindeki ulusal kalkınmacılığın ve liberal demokrasi ilkelerinin demokratikleşme adı altında sunulduğu neo-korporatist uğrak temelindedir. Çünkü popülist modelin mantığı iktidarı paylaşmasa da bir şekilde etkilemeye çalışan toplumsal sınıfların ülkenin kalkınması aşamasında bu ekonomik gelişmişlikten pay alması ve ekonomik isteklerinin bir ölçüye kadar karşılanmasına dayanır (Boratav, 2013a: 385; Güllalp, 1987: 35-36).

Bununla beraber, olağan dönemlerde egemen sınıfların inşa ettiği hegemonya, elindeki araçlar her ne kadar sermayenin birikim sorununa çözüm içinse de ekonomik egemenliğin yanında, siyasi ve toplumsal (ideolojik) egemenlik adına toplumun geniş kesiminin rızasını almasıyla tesis edilir. Liberal demokrasinin biçimsel (hukuksal-siyasal) eşitliği ile sınıfsal (kapitalizmin sınıfsal eşitsizliklere dayalı iktidar ilişkileri) eşitsizliği bir arada barındırması hasebiyle, liberal demokrasinin işlerlik kazanabilmesi adına burjuvanın diğer toplumsal

gruplarla ilişki içerisinde hegemonyasını kurması gerekir (Ataay, 2013: 11). Bu ilişki, parlamenter sistemde toplumun geniş kesimlerinin seferber edilerek egemenliğin yeniden üretilmesi sürecidir. Parlamenter sistem egemen sınıfın hegemonyasını, toplumsal grupların sözde basit isteklerini karşılayarak sürdürür. Böylece egemen sınıfın kendi çıkarlarına karşılık gelen politikaları, toplumun rızasının kazanılmasıyla toplumun çıkarlarına karşılık gelen politikaları gibi sunulur. Yani Türkiye gibi bir ülkedeki henüz tam olarak liberal demokrasi ilkeleriyle kurulamamış bir rejimin kendisine özgü bir biçimde işleyen parlamenter sisteminin emekçi sınıflara ekonomik-korporatist bilinç uğrağından çıkmamaları koşuluyla siyasal karar almada etkili olabilecekleri bir hegemonik strateji dünyadaki ekonomik krize kadar başarılı olabilmektedir. Popülizmin başarılı olmasının temel nedenlerinden biri, ulusal kalkınma, dışa bağımlılığın giderilmesi (bağımsızlık vurgusu) vb. milliyetçi söylemlerin etkisi ile paternalist ilişkilerin sürdürülebilmesidir.

Türkiye'nin özgüllüğünün vurgulanması gereken bir başka yönü; Batı liberal demokrasi geleneğine sahip olmayan -Poulantzas'ın sınıflamasındaki- otoriter devletçilik nüvelerini barındırmasının yanında devlet ile sivil toplum ilişkilerinde kendisine özgü yapısını sürdürerek hegemonik projelerden popülizm ile ulusal kalkınmacılığı bir arada taşıyabilmesidir. Gramsci'nin "zorlamayla zırhlanmış rıza" dediği Türkiye'nin neo-korporatist evresi her ne kadar emekçi sınıflara popülist imkânlar sunmuş olsa da egemen sınıflara karşı emekçi sınıfların ikinci ve üçüncü uğrağı (hegemonya) geçilmesine izin verilmemiştir. Dolayısıyla, bu popülist dönem, bir çeşit hegemonik projelerin işletildiği ancak rıza ilişkisinin zorlama altında yürütüldüğü yıllardır. Bu yıllarda, ulusal egemen sınıfların hegemonya inşa edebilmekte çok fazla başarılı olamamalarının nedenleri arasında devletin uluslararası bağımlılık ilişkisini sürdürebilme pahasına birikim stratejisini işletebilmek için sivil topluma uyguladıkları sayılabilir. Ancak bu egemen sınıfların hegemonyası sürekli olamamıştır. Toplumsal ve ekonomik ilişkiler, gelişmelerin belli bir aşamasında, toplumsal gruplar ile egemen sınıflar arasında çelişkiler meydana gelir. Başka bir deyişle hegemonyanın sürekliliğinin sağlamadığı durumlarda toplumsal sınıflar ile egemen sınıflar arasındaki geçici dengenin ittifakı dağılır. Böylece olağan dönemden ara döneme geçilir. Ara dönem "politik alanın katastrofik geçici zayıflık evresine düşmesiyle" ortaya çıkar: Egemen sınıfın, hegemonya inşası sürecinde kendi çıkarlarını evrensel çıkarlar gibi toplumsal gruplara sunduğu siyasi, ahlaki ve entelektüel liderlik girişiminin ve kendi ideolojisini dayatmadan müttefik fraksiyonların ortak çıkarlarını bir araya getirerek kurduğu temsiliyetin zayıflamasıyla egemen sınıf hegemonya krizine girer. Bu noktadan sonra egemen sınıfların genel çıkar ile özel çıkar arasındaki soyut çatışma problemini çözebileceği yeni bir

hegemonik projeye ihtiyaç vardır. Öyle ki, olağan dönemin sonu 1980 askeri darbesi gibi bir ara dönem, liberal demokrasinin neredeyse her türlü biçimini yok ederek, 1960'tan itibaren başlayan demokratik ve anayasal haklarının bulunduğu “klasik popülizm” dönemini sonlandırmıştır (Gülalp, 1993: 23).

Türkiye'deki aksak işletilen liberal demokrasi, popülizmle sürdürülebilirken, askeri darbe ve sonrası liberal demokrasi ve bu kapsamdaki hegemonik projeler neoliberalizm ile birlikte farklı bir veçheye geçti. Neoliberalizm ile yeni sağ unsurları birbirine eklemlendikçe muhafazakârlaşma/milliyetçilik (Türk-İslam Sentezi), İslamlaştırılma (siyasal İslam), otoriterleşme (otoriter devletçilik/Poulantzas) ve toplumsal yapıda piyasa hâkimiyeti yeni dönemin başladığının sinyallerini verdi (Özkazanç, 2011: 18-19). Bunun sonucunda burjuvazi, rıza yoluyla bir hegemonya inşa etmeyi bırakarak, zor unsurunu devletle birlikteliğine borçlu olarak yansıtmaya çalıştı.⁷⁷ Yani liberalizm “bir zamanlar kol kola girdiği devlet merkezli ulusal kalkınmacılık bağlamında ulusal popüler bir güç olma iddiasından vazgeçerek küresel bir tahakküm mantığı biçimini alıyor.” Bu küresel tahakküm mantığı biçiminin adı neoliberalizmdir. Neoliberal küreselleşme evresinde, dünyadaki tüm ülkeler temel dertlerini çözümleyemedikleri şu soruda birleştirirler: “Ulusal hükümetler küresel sermayenin çıkarları ile kendi yurttaşlarının çıkarları arasındaki dengeyi nasıl bulacak?” Buck-Morss (2015: 31), ulusal hükümetlerin çözümlemek zorunda oldukları bu sorunun analizini, ülkelerin büyüme dinamiklerinden yararlanabilmesi için kapitalist yatırımları çekerken ekolojik tahribat, işçi güvenliği gibi sermayeye kâr getirmeyen unsurların hiçe sayıldığını vurgulayarak yapar. Ona göre, küresel sistem içinde her ülkenin bu büyüme talebi, artık liberal demokrasi bağlamında evrensel demokrasinin niteliğini değiştirmiştir. Bunun anlamı, neoliberal küreselleşmeyle birlikte egemen sınıfın ideolojik hegemonyasının imâl ettiği liberal demokrasi unsurlarına ulusal hükümetlerce ihtiyacın giderek azaldığıdır. Bu da anti-demokratik, otoriter siyasal iktidar ve devlet yapılanmalarının sistemin yapılanmasında belirebilecek aktörler olarak çıkabileceğini işaret etmektedir. Yani neoliberal yeniden yapılanma, bir ülkenin metalaştırma (ilkel birikim ya da mülksüzleştirme yoluyla birikim) isteği ölçüsüne bağlı olarak aynı ölçüde şiddet ve baskı getirecektir (Eder, 2015: 48). Zira küresel tahakküm biçiminin Türkiye'deki yansıması 12 Eylül 1980 askeri darbesi gibi anti-demokratik bir yapılanmadır. Darbeyle birlikte siyasal mücadele içindeki, tarihsel ve

⁷⁷ Öyle ki Türkiye'deki 1945-1980 arasındaki devlet biçimine bakıldığında -Jessop'un deyişiyle- “Keynesyen Ulusal Refah Devleti” (KURD) görünümündedir. Ancak Türkiye'deki devletin bu görünümü yanıltıcı söylemlerden ileri geldiği söylenebilir. Çünkü aslen birçok ekonomi ve birçok devlet modelin hayata geçirilmesine kaynaklık edecek koşullardan yoksun olduklarından KURD modeline girememiştir. Sözgelimi, Jessop'a göre ithal ikameci endüstrileşmeye dayalı popülist Latin Amerika ülkelerinde KURD modeli yaşanmamıştır (Durmaz vd., 2009). Öyle ki Jessop da bir röportajında, Türkiye'nin KURD'a ulaşmadığını belirtir (Kızıl, 2009: 85).

toplumsal özgüllüğün bir ürünü olan politik toplum (devlet) ile sivil toplum ilişkisi, neoliberal stratejiyle yeni bir evreye girmiştir. Bu evrede Türkiye’de ulus-devlet-sermaye unsurlarının yeniden yapılandırılması için ortam hazırlanmıştır. Bu ortamın içinde büyük ölçüdeki metalaştırma talebi, ülkedeki baskı ve şiddetin miktarını arttıran devlet ve yapılanmalarını harekete geçirmiştir.

1980 sonrasındaki Türkiye, küresel kapitalizmin yeni evresine geçiş ve bu evrenin “pasif devrim” yoluyla dizaynı anlamını taşımaktadır (Özkazanç, 2011: 13-15). Küresel kapitalizm, pasif devrim (Türkiye’nin özgüllüğüyle ilişkilendirilerek milliyetçilik, muhafazakârlık, İslamcılık ve piyasacılık yoluyla ülkenin bir bütün halinde depolitize edilerek yeniden yapılandırılması) yoluyla ülkeyi yeniden yapılandırırken, birikim stratejileri ile hegemonik projelerde sorunlar çıkıyordu. Gerçekte olanlar Hobsbawm’ın vurgusuyla kapitalizmin geçmişten bugüne taşınan eşitsizlikleri neoliberal evrede yeni biçimleriyle yeniden üreterek politik bakışları “kimlik” yönelimli özcü içerikli kodlanmalara kanallandırmaya uğraşıyordu (Bedirhanoglu, 2013: 49). Zira Türkiye’de bu kapsamda darbe sonrası yeniden yapılandırılma dönemiyle yeni bir hegemonya projesi geliştirilmek istendi. Bu yeni hegemonya projesi, devletin piyasaya müdahalesini olumsuzlayan, yerelleşme dinamiklerini ön planda tutan, demokrasi talebini sivil toplum anlayışıyla gerçekleştiren ve bu anlayışı sınıf temelli politikalara son verme düşüncesinde sınıf mücadelesini dışlayacak bir biçimde yapan bakış açılarını barındırıyordu (Coşkun, 2013: 62). Zira bu projelerin temel çıkış noktası, ekonomi ile siyasetin birbirinden ayrılması düşüncesiyle sınıf siyaseti yerine kimlik/kültür siyasetine geçilmesinden geliyordu. Dahası, Doğu Bloğuna karşı özellikle Müslüman sosyolojiye sahip ülkelerde yaygınlaştırılan anti-komünizm propagandası kimlik/kültür siyasetini destekleyerek sınıf siyasetinden uzaklaştırılmasında katalizör görevi gördüğü söylenebilir. Devletin özellikle 1990’lara kadar yeniden yapılandırılma sürecinde ekonomi ile bağlantısı birikim krizine yol açıyordu. Birikim krizi devletin müdahaleci rolünü (zorlamayla zırhlanmış rızadan doğrudan devletin tahakküm unsurunun görünürlüğü) gün yüzüne çıkartıyordu. Bunun yanında, darbe ve sonrası devletin “sosyal devlet” fonksiyonlarından uzaklaşması ise toplum ile bağlantısını giderek kopartıyor ve bu bağlantısızlık hegemonik krize neden oluyordu.

Türkiye’de neoliberal dönüşüm, birikim krizinden dolayı, krizi kendi lehine çevirmeye çalışan egemen sınıfın az gelişmiş ülkelerde olduğu gibi zor unsuru yoluyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Nitekim Gramsci’nin (2007: 277-278) belirttiği gibi egemen sınıfın birikim krizine karşı geliştirdiği ve karşı-hegemonya potansiyelini zayıflatmaya çalıştığı iki olasılık bulunmaktadır. İlki, krizi atlatabilmek adına siyasal ve ideolojik kurumları yeniden

düzenleyerek sınıfsal güç dengelerinin egemen sınıf lehine çevrilmesidir. İlk olasılık, Petrol Krizi sürecinde metropol ülkelerin sivil toplum yapısından dolayı yeterli görülebilmiştir. İkincisi ise istisnai devlet biçimlerinin (Bonapartist ya da ara dönem) tercih edilmesidir. Türkiye ve diğer azgelişmiş ülkeler istisnasız bu yöntemle neoliberal hegemonya sürecine dâhil edilmişlerdir. Türkiye’de bu süreç (ara dönem), “politik alanın katastrofik geçici zayıflık evresine düşmesiyle” (Gramsci) başlamış, ardından 24 Ocak Kararları, 1980 darbesi ve ardından gelen üç yıllık askeri yönetimin ivme kazandırılmasıyla belirginleşmiştir. 24 Ocak Kararları’nın alındığı dönemde, ülke toplumsal bir krizde, sermaye birikimi dış dinamiklere bağlı olarak problemler yaşamaktadır. 27 Aralık 1979’da Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından döneminin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’e sunulan “uyarı mektubu”⁷⁸ ve sonrasında Adalet Partisi (AP) hükümeti döneminde “anarşiyi önleme paketi” adıyla, krizlere karşı dernek, toplantı ve gösteri yürüyüşleri ile ilgili baskıcı uygulamalar ve bununla beraber yaşanan devalüasyon ertesinde alınan 24 Ocak Kararlarıyla ilişkili müdahale paketleri hazırlanmıştı. Kısaca çeşitli aktörlerce alınan önlemler, sermaye birikimini engelleyecek koşulları yeniden düzenlemek (Arın, 1980: 23; Laçiner, 1980: 12) ve egemen sınıfların zayıflayan hegemonyasını onarmakla ilişkiydi.

24 Ocak Kararları ile 12 Eylül askeri darbesi ve bunu takiben üç yıllık askeri rejimle (ara dönem/Bonapartizm) Türkiye yeniden yapılandırılıyordu. Bu süreç, 24 Ocak Kararlarıyla neoliberal yapılanma ile 12 Eylül askeri darbesi ve sonrasındaki üç yıllık askeri rejimle otoriter devletçiliğinin özdeşleştirilmesidir. Yani 1980-1983 dönüşümü Türkiye ekonomisinin dünya pazarına açılması (Yeldan, 2012: 25) ve otoriter devletçilik (Batıdaki gibi liberal demokrasiyle ilgili dahi halen problemler sürerken) anlayışına geçilmesi demektir. Üç yıllık askeri rejim dönemi, devletin görece özerk yapısını görünür kılıyordu. Gramsci’nin tabiriyle, “integral devlet” dünyadaki ekonomik krizle azgelişmiş bir ülke olan Türkiye’nin yeniden yapılandırılmasında liberal demokrasi öğelerinin terk edilmesiyle kendisini gösterebilmişti.

Türkiye’deki bu neoliberal yeniden yapılandırılma süreci, devlet, siyaset ve sınıflar arası hegemonik projelerin işletilmeye çalışıldığı dört evreye ayrılarak incelenebilir (Akça, 2011: 25-26); Birinci evre, 12 Eylül darbesi ve askeri rejim dönemidir. Bu evrede, militarizm yoluyla “sıkı denetimli ekonomi”den ve sosyal devlet anlayışından giderek uzaklaşarak, yerine sınıfsal güç ilişkilerinin yeniden düzenlenmek istendiği neoliberal kapitalizm

⁷⁸ “Türk Silahlı Kuvvetlerinin Görüşü” isimli mektup, ülkenin içinde bulunduğu siyasi, ekonomik ve sosyal ortama vurgu yapmaktadır. Sözgelimi, mektubun bir yerinde, “Türk Silahlı Kuvvetleri; ülkemizin siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözüm getiremeyen, anarşi ve bölücülüğün ülke bütünlüğünü tehdit eden boyutlara varmasını önleyemeyen, bölücü ve yıkıcı gruplara tavizler veren ve kısır siyasi çekişmeler nedeni ile uzlaşmaz tutumlarını sürdüren siyasi partileri uyarmaya karar vermiştir” gibi ifadeler yer almaktadır (TBMM Meclis Araştırma Komisyonu Raporu, 2012: 716).

yerleştirilmek isteniyordu. 1987’den başlayan Olağanüstü Hal (OHAL) yönetimini merkezde tutan, “Neoliberal Milli Güvenlik Devleti” dönemin devlet formuydu (Akça, 2014: 13). Bunun yanında, 28 Şubat 1997 askeri müdahalesi iktidar bloğu oluşturmaının özgül koşullarından biriydi. Aslen neoliberalizmin ayırıcı özelliklerinden biri neoliberal stratejinin kapitalist metropol ülkelerde Keynesyen, az gelişmiş kapitalist ülkelerde ise sıkı denetimli ekonomi dönemlerine son vermesidir (Kazgan, 2016: 25). Türkiye’nin Batı toplumları arasında yer almamasına karşın, çok partili dönemden darbeye kadar ki süreçte yakaladığı zayıf da olsa liberal demokrasi geleneği, yerini devletin sivil topluma karşı güçlendirilmesi gerektiği yeni bir biçime bırakmaya başlamıştır. Bu biçim, Poulantzas’ın (2004) “otoriter devletçilik” olarak kavramsallaştırdığı ve neoliberalizmle doğrudan eklemlenen yeniden yapılandırılmayla oluşturulmuştur. Bu ara dönemi takiben Türkiye’deki neoliberalizmin ikinci evresi Anavatan Partisi (ANAP) dönemidir. Bu evrede, neoliberal yeniden yapılandırmaya eklemlenen otoriter devletçiliğin yanına Yeni Sağ konsepti katılarak birikim stratejilerinin yanında hegemonik projelere girilmiştir. Ancak neoliberal yeniden yapılandırılmanın ilk on yılında devlet ile toplum ilişkisi siyasal liberalizm yerine ekonomik liberalizmin güçlendirilmesiyle (tercih edilmesiyle) zayıfladıkça hegemonya projesi, hegemonya inşa edebilmekte başarılı olamamıştır. Bunun yanında, 1990’dan itibaren kriz-istikrarsızlık-büyüme-istikrarsızlık sarmalına giren bu evrede 1980-1983’te başlatılan Türkiye ekonomisi artık uluslararası sermayeyle entegrasyonu tamamlayabilmiştir. Yani 1990’lı yıllara kalan miras bu evre için dışa açık bir ekonominin varlığıdır (Yeldan, 2012: 25). Bu koşullarla birlikte neoliberalizmin üçüncü evresi olan 1990’lı yıllardaki toplumsal, siyasal, iktisadi krizler (ki bu krizler hegemonik krizlere bağlantılıdır) yaşanacaktır. Bu evrede Türkiye, devlet ile toplum arasındaki hegemonik/rıza ilişkisi büyük ölçüde terk edip zorlama/hâkimiyet kurma yoluna gitmiştir. Ayrıca uluslararası bütünleşmeyle gelen IMF, DB, DTÖ, AB gibi uluslararası kuruluşların baskıları, dış borçlarla bütünleştikçe organik kriz kaçınılmaz olmuştur. Bunun yanında, bu dönemde Sovyetler Birliğinin çöküşü “yenidünya düzeni” olarak adlandırılan yeni bir liberalizasyon sürecini başlatmıştır. Bu dönemin özelliği, Türkiye’de ve dünyada neoliberal yeniden yapılanmaya geçişle zayıflayan liberal demokrasi (burjuvazinin ideolojik hegemonyası) mantığının tekrardan inşa edilmeye çalışılmasıdır. Burjuvazinin ideolojik hegemonyası, otoriter devletçilikle zayıfladıkça ve siyasal liberalizm ile ekonomik liberalizm arasındaki ilişki ekonomik liberalizm lehine geliştikçe, hegemonik projeler başarısız olmuşlardır. Sosyalist Bloğun çözülmesiyle birlikte “yönetişim” adı verilen “teknokratik” bir mekanizmayla yeniden siyasal liberalizm güçlendirilmeye çalışılmıştır. Siyasal liberalizm güçlendirilmesi, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün geliştirilmesi,

“sürdürülebilir kalkınma” (toplumsal/yoksulluğun giderilmesi, ekonomik/mevcut piyasa mekanizmasının sürmesi ve doğaya duyarlı politikaların yaygınlaşmasını ifade eden üç sürdürülebilirlik bileşeni) stratejilerinin hayata geçirilmesi ve sivil toplum kuruluşlarının (STK) etkinlik alanının arttırılması demektir. Tabi bu işleyiş IMF, DB, AB ve DTÖ gibi uluslararası dinamiklerin kontrolüyle sağlandığından pratikte teknokratik nüveler barındırmaktadır.

Zira 1989’da devreye sokulan Washington Konsensüsüyle bir yandan zayıflayan siyasal liberalizm alanı yeniden onarılmaya çalışılıyor, diğer yandan sosyalist bloktan kopan ülkeler (post-komünist ülkeler) başta olmak üzere azgelişmiş ülkeler ile metropol ülkeler birbirine yakınlaştırılıyordu. Ayrıca neoliberal yeniden yapılanma döneminde minimalist rol üstlendirilen devlet, düzenleyici devlet modeline doğru evrilmiştir. Kısaca, sosyalist bloğun çökmesi, devletin yeniden rol üstlenmesi, siyasal liberalizmin yeniden düzenlenmesiyle neoliberal hegemonyanın başka bir evresi başlamıştır. Türkiye bu evrede, her ne kadar siyasal liberalizmin (liberal demokrasinin yeniden canlandırılmak istenmesi) güçlendirilme hedefine tabi tutulmaya çalışılırsa da ülkenin özgüllüğü sistemi organik krizle baş başa kalmıştır. Gramsci’ye göre hegemonik krizler, altyapıyla üstyapı arasındaki ilişkinin sürdürülemediği organik krizlerdir (Portelli, 1982: 128). Gramsci (2011: 99-100), hegemonik krizi, herhangi bir siyasal girişimde (“savaş gibi”), yöneten sınıfın iflası ya da geniş kitlelerin (“özellikle köylülerin ve aydın küçük burjuvaların meydan getirdiği”) bir anda siyasal eylemsizlikten çıkıp, siyasal eyleme geçme halinde, organik olmayan (yani altyapı ile üstyapının geleneksel halinde farklı olan) isteklerde bulunma durumunda yönetici sınıfın krize girmesi olarak adlandırır. Egemen sınıf, hegemonyasını yeniden tesis edebilmek için yeniden düzenlemeler, yeni kurumlar, yeni kitlesel propaganda teknikleri ve siyasal alan ile sivil toplumu kontrol altında tutabilecek projeler geliştirme çalışır (Gramsci, 2007: 277-278; Tünay, 2002: 182-183; Ataay, 2007a: 237-238). Bu anlatıdan yola çıkılarak, ANAP’ın hegemonyasını kaybetmesi ülkenin özgüllüğüken 1994’teki ekonomik krizle başlayan daha sonra 2000’li yılların başına kadar süren bu ekonomik krizin organik krize dönüştüğü bir dönemdir. Keza organik krizin sonrası neoliberalizmin dördüncü ve son evresi olan ve 1998’de IMF ile imzalanan anlaşma ülkeyi 2 Kasım 2002’deki seçimle birlikte Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) dönemine getirmiştir. Bu evre, Türkiye’de ikinci kuşak yapısal reformların başlatıldığı farklı bir neoliberal strateji ile otoriter devletçilik paradigmasına bir de popülizmin eklemelendiği bir dönemdir. Toplumsal iradenin somutlaşma potansiyeli barındırdığı siyasal partinin toplumsal dönüşümün organizatörü almasından hareketle AKP, bu eklemelenmelerle tarihsel bloğun

kamusal iradesini (organik çimento) birleştirecek bir proje olarak siyasal alana dâhil edilmiştir.

3 Kasım 2002 seçimlerinin ardından siyaset sahnesine çıkan AKP, neoliberal birikim stratejisinin doğrudan taşıyıcısı olan ve Türkiye'nin özgüllüğünden doğan problemleri çözebileceğini iddia eden bir ittifak oluşumudur. Cumhuriyet rejimi ilkelerine karşı politik toplum ile sivil toplum ilişkisinden rahatsızlık duyan grupların çatışmasının bir ürünü olarak palazlanan ve sermayenin siyasal alandaki temsil sorununu çözeceğini iddia ederek siyasal arenaya giren AKP, asıl gücünü neoliberal stratejiden almasının yanında, Cumhuriyet ideolojisi ile Osmanlı'nın mirasını da kullanmıştır. Unutulmaması gerekir ki, bu ittifak içinde komprador burjuvazi (TÜSİAD), Anadolu burjuvazisi (yeşil sermaye veya MÜSİAD) ve küçük ve orta boy burjuvazinin (TOBB) kendi menfaatleri kapsamında yer almaktadır. Çünkü AKP öncesi, uluslararası finansal sermaye ile komprador burjuvazi kısmen kazanan konumdayken ve diğer burjuvaziler yeni yeni palazlanma evresindeyken, hegemonik kriz iyice derinleşmiş ve sermayenin birikim stratejileri için yeni hegemonik projelere ihtiyacı ortaya çıkarmıştır. Bu koşullar altında yeni bir hegemonik projenin parçası olan AKP, ülkenin kendi özgüllüğü ile burjuvalar arası birliktelik gerektirebilecek birikim stratejileri kapsamında doğmuştur.

AKP'nin Cumhuriyet ideolojisini kullanıyor olması ve demokrasi vurgusu yapması kapitalist devletin olağan biçimlerinden birinin (ya liberal demokrasi ya da otoriter devlet) Türkiye'de geçerli kılınacağını gösteriyordu. Demokratlık kimliğiyle Parti kendisini siyasal İslam geleneğinin müphemliğinden kurtarmaya çalışarak ılımlı İslam kategorisine yerleşmiş ve kendi tabiriyle muhafazakâr demokrat kimliğe bürünmüştür. Böylece içinde barındırdığı radikalliği neoliberal stratejiyle içiçeliği sayesinde masnetmek zorunda kalmıştır. Başka bir deyişle AKP, ne zaman, nerede mevzi kazanması gerekiyorsa, rıza yoluyla yeni ittifaklar geliştirerek kendi hegemonyasını kurmak için 'pasif devrim'ini kendinden olmayan grupları eklemleyerek ve hatta kendisini dönüştürerek gerçekleştiriyordu (Tuğal, 2008: 17). Bu da AKP'yi neoliberal stratejinin getirdiği "yeni" popülist politikaların uygulayıcısı yapıyordu. Böylece konjonktürün özgül koşullarını yönetebilen AKP'nin, Milli Görüş, Kürt siyaseti, radikalleşmiş İslami hareketler, liberaller ve hatta Avrupa Birliği'ni (AB) destekleyen bazı sol ve sosyalist görüşlü aydınlar (yetmez ama evet veya muhalif ama hegemonik) gibi oluşumların eklemlemeleriyle meydana getirilen iktidar bloğu, siyasal İslam geleneğinden sıyrılıp muhafazakâr demokrasisini oluşturmayı ve 2007 seçimlerinin ardından, 1980'lerde kurulmuş ve 1990'ların başlarında zayıflayan neoliberal hegemonyayı yeniden inşa etmeyi başaracaktı. 2007 seçimleri ve sonrasında, AKP başta olmak üzere parlamenter düzeyde temsil

edilen partilerin neoliberal politikalar konusunda uzlaşma sağladıkları ve neoliberal hegemonyanın giderek güçlendiği bir dönem olduğunu söylemek mümkündür (Ataay ve Kalfa, 2008: 20-21).

AKP'nin kendi içinde olan ama kendinden olmayan grupları eklemleme siyasetindeki neoliberal popülist politikalarının, Cumhuriyet rejiminin ideolojisi (yönetici sınıf) ile Osmanlı'dan kalan mirasla (toplumsal gruplar) gündeme gelen antagonizmanın tarihsel ve toplumsal özgünlüğüyle şekillenen, bunun yanı sıra neoliberal stratejiden beslenen politikalar olduğu aşikârdır. Toplumsal talepler “eski toplumun şiarları: mülkiyet, aile, din, düzen” gibi retoriklerle ortak düşmana saldırılarak yerine getirilmeye çalışılmıştır. AKP'nin bu retorik inşası, toplumdaki farklı grupların tarihten ve toplumdan alınan gösterenlerle eklemlenmesine yol açmıştır. Ayrıca heterojen olan topluma kendi müphemliğini angaje edip onları sığ taleplerle homojenleştirerek birleştirmesinden dolayı popülizmi besleyen bir araç olarak kullanılan popülist lider simgesi, AKP'nin duygusal bir bağ kurarak kendi kimliğini halkın kimliği gibi sunup geri kalan her şeyi bastırdığı ‘onlar’a karşı bir ‘biz’in yerini konumlandırmıştır.

Onlar’a karşı biz şiarı, halk kültürü ve aydın kültürü, merkez ve periferi vb. toplumun tarihsel ve toplumsal özelliği olan Cumhuriyet ideolojisi ile Osmanlı'dan miras kalanın kriz dönemiyle birlikte tekrar gün yüzüne çıkmasına işaret eder. Gün yüzüne çıkışın en temel belirleyenlerinden biri ise folk İslam’dır. Folk İslam, Cumhuriyet rejimiyle birlikte dinin modernleştirilme eğilimleri (sivil toplumun laikleştirilmesi) sırasında halk inançlarının ‘hurafe’ olarak gösterilmesiyle konumlandırılmış bir kategoridir. İslam inancının modernleştirilmeye çalışılması “halk dini olduğunu bilen ve onu ciddiye alan şihlara, hocalara ve batıl itikat ticareti yapanlara yaramıştır. Onlar hurafeyi ciddiye aldıkları için köylü ve alt tabakadan gelen adamla aynı dili konuşabiliyordu” (Mardin, 2010: 145-146).

AKP ve geldiği siyasal geleneğin beslendiği kaynaklardan biri sembolik olarak yaşayan hurafe gerçeklerinin halkta devam etmesi olmuştur. Halkın değer sistemi, statü grubu temelinde yapılan toplumlardaki iktidar savaşında kolektif biçimde davranma ve dayanışma özlemini betimlemektedir (Arrighi vd., 2004: 25-32). AKP bu geçmişin özlemini çağırıp, halkı partiye mecbur kılarak temsil sistemini işletmektedir. Temsil sistemi ise aslen Cumhuriyet rejiminin Türkiye için getirisi şeklinde kabul edebileceğimiz başta kuvvetler ayrılığı olmak üzere tüzel kişiliğin meşruiyeti, hukuk sistemiyle kurumsallaşmış genel ve eşit oy hakkını ifade etmektedir. Türkiye’deki olağan kapitalist biçimin belirsizliği sürerken halk, Osmanlı’dan kalan mirası Cumhuriyet ideolojisine tercih edip, genel ve eşit oy hakkıyla saltanatı seçerek temsil edilmeyi istemektedir.

Ayrıca Cumhuriyet ideolojisinin temel unsurlarından ulusalcılık ve laiklik üzerindeki revizyonlarıyla birlikte AKP, hegemonyasını tesis edebilmişti. Gerçekte yeni bir rejim kurulmuş değildi, yalnızca mevcut rejim revize ediliyordu. Mevcut rejimin revizyonu, neoliberal popülist politikalar eşliğinde devlet-toplum ilişkilerinin krizini halk egemenliğinin ölçeğini daraltarak sermayeye sunmak, sınıf çelişkilerini bir tarafa bırakarak kültürel kimliklerin örgütlenmesi lehine çözmek ve çeşitli özelleştirmelerle kamusal ve ortak alanları metalaştırmaya girişmektir (Özuğurlu, 2014: 156). Türkiye’de devlet-toplum ilişkisinin bu neoliberal stratejiyle bütünleşerek yaşadığı dönüşüm, cumhuriyetin temel ilkelerini dönüştürerek gerçekleşiyordu (Özuğurlu, 2009: 344). AKP’nin siyasal İslam kimliğinden sıyrılıp muhafazakâr demokrat kimliğe bürünmesi, bu revizyonlarda önemli bir ön koşul sağlamıştır. AKP’nin muhafazakâr demokrat kimliği, başta İslami kesimin kapitalizme eklenme süreci olmak üzere, devlet yapısının daha liberal bir dönüşümünü sunuyordu. Bu dönüşüm İslami unsurlar üzerinden gerçekleşiyordu. AKP’nin demokratiklik tarafı (Sessiz Devrim’inde bahsettiği demokratikleşme süreci) devlet yapısının liberalleştirilmesi, üniter yapının revize edilerek katı merkezîyetçiliğin yumuşatılmasıydı. Muhafazakârlık tarafı ise, gündelik yaşamın çeşitli düzenlemelerle İslamileşmesi ve muhafazakârlaşmasıydı (Özkazanç, 2008: 9).

Türkiye’nin özgüllüğü neoliberalizmin bu son evresinde otoriter devletçiliğin sürdürülmesi, siyasal rejim tartışmaları (Kemalizm ile Osmanlıdan mirasların çatıştırılmasını içeren Yeni Sağ temelli stratejilerin AKP popülizminin genel söylemsel kaynağı olması) ve neoliberal projelerin sürdürülmesinin bir kombinasyonunu sunmaktadır. Dolayısıyla AKP hükümetleri dönemi anahatlarıyla, birikim stratejilerini takip etmek konusunda Türkiye’nin diğer neoliberal evrelerindeki siyasal iktidarlardan farklı bir çerçeve çizememişse de (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2012; Zabcı, 2006)⁷⁹ hegemonik projeler kapsamında diğer siyasal dönemlerden ayrışmalar göstermiştir. Bu ayrışmaların başında neoliberal popülizm stratejisi gelmektedir. Tabi şunu eklemek gerekir; AKP, Kemal Derviş tarafından aslen ANAP-DSP-MHP koalisyonu döneminde IMF ve DB yönlendirilmeleriyle 15 Mayıs 2001’de açıklanan “Türkiye’nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı”nı (GEGP) “Acil Eylem Planı” ismiyle revize ederek eksiltmeden sahiplenerek uygulamaya koyulmuş ve yerli burjuvaziyle arasını böylelikle iyi tutabilmiştir. Yani “İkinci Kuşak Yapısal Reformlar” başlığıyla bilinen bu programı uygulayıcısı olmasıyla AKP, dış ve iç sermaye aktörlerinin gönlünü alabilecek büyük zemin oluşturmayı başarmış, buna koşut olarak, kendi ideolojik unsurlarını toplumda

⁷⁹ Bu konu için 58. Hükümetin (AKP’nin) 2003 yılında hazırlamış olduğu “Acil Eylem Planı” (AEP, 2003) ve “Türkiye’de Dünya Bankası, 1993-2004 Ülke Yardım Değerlendirmesi” (Bağımsız Değerlendirme Grubu, 2006) örnek gösterilebilir.

inşa etmeyi ihmal etmemiştir. Zira AKP Hükümetlerinin değişim ve dönüşüm envanteri “Sessiz Devrim” çalışmasında 2002-2012 yılları arasında nelerin yapıldığı açıkça belirtilmiştir (Başbakanlık, 2013).

AKP döneminde, Türkiye’deki egemen sınıflar, 12 Eylül 1980’den beri inşa edilmeye çalışılan hegemonyayı, farklı türde açılımlayabilecek hegemonik projelerle inşa edebilmeye çalışmıştır. Ancak AKP’nin geliş sebebini hegemonya sorunsalı üzerinden açıklayacak unsur ise AKP öncesi dönemde egemen sınıfların hegemonya krizinde olmaları ve dolayısıyla hegemonyayı yeniden kurmak istemeleridir. Türkiye’nin özgüllüğü kapsamında Yeni Sağ’la eklemlenen süregelen pasif devrim stratejileri, AKP’nin muhafazakâr demokrasi söylemleriyle yeni bir tür popülizm tartışmalarını başlatmıştır. AKP dönemi popülizm, Türkiye’de 1980’e kadar süren klasik popülizminden geç kapitalizmin kültürel mantığı üzerinden kavrandığında birçok açıdan benzerlik gösterirken, neoliberal hegemonik projeler, birikim stratejilerindeki dönüşüm ve ülkenin özgüllüğü ile küresel konjonktürden dolayı farklı özellikler taşır.

Neoliberal popülizm, neoliberal hegemonik projelerde her defasında tekrarlanan devlet ile ekonominin (piyasa) ayrılığı temelinden hareket ederek, klasik liberalizmdeki devlet mantığından farklı bir devlet anlayışı kurgular. Bununla birlikte devlet ile sınıfsal ilişkilerde klasik popülizmdeki gibi devletin toplumsal sınıfların ekonomik taleplerini karşılama stratejisinden farklı bir strateji izler. Hatta öyle ki zamanında uygulanmış olan popülist politikaların ekonomiyi çöküş noktasına getirdiğini dahi iddia edebilecek DB gibi kuruluşlara sahiptir (Zabcı, 2006: 143-144). Ancak neoliberal yeniden yapılanmada devletin rolü zayıflamamış biçim değiştirmiştir. Neoliberal yapılanma sermayenin temerküzünü arttırdıkça devleti (ve iktidarı) billurlaştırmaktadır. Dolayısıyla her ne kadar farklılık görünse de piyasanın devlete göre ön planda tutulduğu neoliberal popülizm ile klasik popülizmi yakınlaştıran unsur, emek-sermaye ilişkilerinde sermaye lehine davranması (tabi bunu depolitizasyonla da sağlamaya çalışır) ve devlet ile siyasal iktidarın sermaye lehine restorasyonudur.⁸⁰ Bunun anlamı, neoliberal hegemonyaya karşı sermayenin hareket alanını daraltabilecek az sistematize olunan alanlarda karşı-hegemonyanın devlet ve siyasal iktidar tarafından bastırılmaya çalışılmasıdır. Yani neoliberal popülizm, devlet ile siyasal iktidar toplumu ekonomik-korporatist uğrakta tutulmasını yalnızca rıza yoluyla sağlamaz. Bu rızanın sürekliliğini, yani yeni hegemonik projenin devamlılığını toplumun neoliberalizm yeniden

⁸⁰ Habermas, iktisadi gelişme (iktisadiyat toplumu yaratımı) ile depolitizasyonun paralel gittiğini düşünür. Öyle ki depolitizasyon, insanların siyasete olan ilgilerinin azalması değildir, siyasal içeriği ikinci plana atarak siyaseti dışsal bir faktör olarak konumlandırmaktır yani toplumun siyaseti taraftar mantığından ibaret görmesidir (Insel, 2005: 341).

yapılanma sürerken bu sürede açılan yaralar üzerinden sağlamaya çalışır (Yıldırım, 2013: 74-75). Bunun anlamı, neoliberalizm aşamasında süreklileşen krizlerden faydalanıldığından neoliberal popülizmin, politik alandan sivil toplumun “istikrar” ve “milli irade”⁸¹ talep ettirmeye çalışmasıdır. Çünkü kapitalist formasyonun kültürel mantığı (ki aslında post-modernizm), “sahici özelemleri” her defasında hegemonik projelerin içerisine dâhil etmekte başarılı olabilmektedir. Öyle ki ulusal kalkınmacılığın sonu geldiğinde BM’nin katkı verdiği yeni stratejiler dünyada yaygınlık kazanacaktı. Bu stratejilerin başında kalkınmacılığın sonu ile yeni bir kalkınmacılığın başlangıcı olan sürdürülebilir kalkınma stratejileri gelir. Sürdürülebilir kalkınmanın klasik kalkınmadan farklı, çevresel (doğal varlıklara dikkat edilmesi), ekonomik (kapitalizmin sürmesi) ve toplumsal (yoksulluğun giderilmesi) unsurların bir bileşimiyle politikalar üretmesiydi. Dolayısıyla, birikim stratejisiyle ilişkili bir biçimde gelişen yeni hegemonik projeler ülkelerin ve toplumun yolsulluğuyla ilgiliydiler. Nitekim 2000’li yıllara gelindiğinde “yoksullukla mücadele” hegemonik projelerin başlıca unsuru olmuş (Yıldırım, 2013: 80), buna koşut olarak neoliberal popülizm bu unsura göre şekillenebilmiştir.

En genel anlamıyla, AKP dönemi popülizmi, bir yanıyla egemen sınıfların hegemonya krizine karşı güçlenebilecek karşı-hegemonya unsurlarının pasif devrim yoluyla engellenmesi diğer yanıyla Cumhuriyet Türkiye’si’nin ideolojik temellerine karşı Osmanlıdan miras kalanlar arasındaki hesaplaşmanın ifadesidir. Liberal demokrasi sınırlarının içinden hareket eden muhalefet AKP’yi, birikim stratejileri ile hegemonik bir proje kapsamında ve sınıfsal dinamikler üzerinden değerlendirmeyip bunun yerine ülkenin özgüllüğü üzerinden siyaset yapmaya çalışmışlardır. Muhalefet, bu özgüllük kapsamında, takiyyeci, devletçi-liberal vb. yansıtıcı argümanlar üretmekle yetinebildi.⁸² Bu popülizm sürerken ise devletin temerküzü ile sermayenin temerküzü uluslararası kuruluşların birikim stratejileri kapsamında iyice billurlaşmıştır. Dolayısıyla ülkedeki özgül koşullarda kurulamayan neoliberal hegemonya, AKP dönemiyle birlikte hayata geçirilebilmiştir. Türkiye’nin neoliberal hegemonyası, otoriter devletçilik, popülizm, sermayenin birikim stratejilerine doğrudan açıklık çerçevesindedir.

⁸¹ Bu durumu destekleyen bir söylem, Başbakanlık tarafından yayınlanan ve AKP’nin 2002-2012 yılları arasında hegemonya inşası sırasında yaptıklarının bir envanterini sunan Sessiz Devrim (2013) kitabında karşımıza çıkmaktadır. Recep Tayyip Erdoğan’ın kitabın önsözünde yer verdiği Şeyh Edebali’nin “insanı yaşat ki devlet yaşasın”, “devlet insan için vardır, insana hizmet için vardır” sözlerini benimsemiş olan AKP’nin sessiz devrimleri, devlet ile toplum arasındaki mesafenin kısaldığı ve milletin devlete karşı güveninin pekiştiği devrimler olarak gösterilmektedir.

⁸² Sözgelimi döneminin ana muhalefet partilerinden Deniz Baykal’lı Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) “laikliğin korunması”, “irticanın yükselmesi” vb. argümanlardan hareket etmişlerdir. Söylemlerine bakıldığında genellikle “Bunlar hep böyleydiler, takiyye yaptılar, kandırdılar, gücü ellerinde toplayınca gerçek (İslamcı, baskıcı) yüzlerini gösterdiler” ya da “aslında en başta demokratiktiler ama gücü, hele ki devlet gücünü ele geçirince iktidar bunları yozlaştırmaya başladı, demokratlıklarını kaybettiler, iktidar ve para hırsıyla gözleri döndü” vb. şekillerdedir (Zabcı, 2006: 144; Akça ve Özden, 2014: 13-14).

Ancak AKP dönemini, tek bir parçaymış gibi analiz etmek hegemonya sorunsalı için yeterli bir çözümleme sağlamayabilir. Bunun için, Akça'nın (2014: 16) kullandığı, AKP dönemini anahatlarıyla üç alt döneme ayırmak faydalı olabilir. Birinci dönem, 2002-2007 yıllarını kapsayan yukarıda da açıklandığı gibi birikim stratejileri ile hegemonik projeler arasındaki ilişkilerin yolunda gittiği evredir. Bu evre, AKP'nin ikinci alt dönemi olan ve dünyada büyük bir ekonomik krizin yaşandığı 2007 ve sonrasında 2011'e kadar sürecek, sermayenin ve devletin billurlaştığı evredir. 2011'den başlayan ve günümüze kadar de süren AKP'nin son alt dönemi ise neoliberal stratejinin sürdürüldüğü, ancak burjuva demokrasisinin oldukça zarar gördüğü, aslen ülkenin özgüllüğüne bakıldığında da böyle bir siyasal geleneğin dönem dönem kronikleşerek yaşandığı üçüncü alt evredir. Bu evrenin bir özelliği otoriterleşen devlet yapısının yalnızca siyasal alanda değil aynı zamanda kent ve doğanın metalaştırılması sürecinde etkin bir şekilde faaliyet göstermesi olmuştur. Özellikle 2000'li yılların ikinci yarısından itibaren yoğunlaşan doğa tahribatı sonrası oluşan tepkilere karşı devlet, çeşitli organlarıyla şiddetli bir şekilde tepkilere karşılık vermeye çalışmıştır. doğa tahribatı konusunda yerel ölçekte gerçekleşen birçok olay sırasında siyasal iktidar olan AKP, oy oranlarında birinci sırada olduğu yerlerde dahi devletin zorlama unsuruna başvurabilmiştir. Bu son alt evrenin belirleyicisi, Gezi Parkı direnişi, 17-25 Aralık cemaat operasyonları vb. ile AKP'nin izlediği hegemonik projelerin gerilemesidir. Türkiye'de başlangıç uğrağında neoliberal stratejilere tepki olarak gerçekleşen TEKEİ işçi eylemi, Doğu Karadeniz bölgesi başta olmak üzere HES'e ve termik santral yapımına karşı direnişler gibi birçok karşı-hegemonik yönelimler görülmüştür. Tez konusunun Sinop Gerze Termik Santral direnişiyle sınırlı olmasından dolayı AKP'nin son alt döneminin sadece başlangıç uğraklarına değinilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE KARŞI HEGEMONYA ARAYIŞLARI:

SİNOP-GERZE TERMİK SANTRAL DİRENİŞİ

Halkın birleşmesinden, halktan doğan
gücün karşısına hiçbirinin durabileceğini
ben zannetmem. [...] Örneklerini her
zaman yaşadı bu ülke.

-Yaykıl Köyü Muhtarı-

Toplumsal değişimi anlayabilmek ve bir çerçeveye oturtabilmek için -Kıray’ın (2000: 13) ifade ettiği gibi- “sıfır noktası” belirlemek yararlıdır. Tabi ki toplumsal dinamiklerin karmaşık yapısı değişimi belirli bir noktadan almayı, bunun yetersizliğini ve eksikliğini hatırlatsa dahi Gerze’deki Termik Santral Direnişi’nin betimleyebilecek küresel, ulusal ve yerel dinamiklerin bütünlüğünü içeren temel sıfır noktası(ları) ya da başlangıç tarihi(leri) belirlenirse Gerze Enerji Santrali Projesi (GES) meselesindeki tarihsel, ölçeksel ve sınıfsal zemin ile sermaye ve devlet arasındaki blok daha fazla belirginleşebilecektir. Zira çalışmanın özgünlüğü ölçekler arasındaki ilişkilerde yerel-ekolojik hareketlerin sınıfsal bağlamlarını kavrayarak (söz konusu sınıf mücadelelerinin doğrudan değil, çeşitli mezhepsel, etnik, kültürel, değersel, ekolojik vb. meselelerden dolayımınarak görünürlüğü) Gerze’deki termik santrale karşı direnişi çözümleyebilmek, bu çözümlemede devlet ile sermaye arasındaki ilişkinin boyutlarını mümkün olduğunca açabilmek noktasındadır. Bu kapsamda, çalışmanın uygulama kısmının açılımlandığı bu bölümde, Proje’nin hegemonya siyasetindeki konumunu anlayabilmek, çerçevelemek ve hegemonik değişimleri analiz edebilmek açısından iki temel başlangıç tarihi belirtilebilir. Birincisi, çalışmanın ikinci bölümünde değinilen Türkiye için 24 Ocak Kararları ve hemen ertesinde gelen 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle başlayan neoliberal yeniden yapılandırılma dönemidir. İkinci nokta ise Türkiye’nin neoliberalleşmesinde önemli pay sahibi olmuş neoliberal yeniden yapılanma kapsamında gerçekleştirilen 1999 Anayasa değişiklikleri ve uluslararası entegrasyonun sürdürüldüğü tarihtir. Birinci başlangıç noktası, ülkede birikim stratejilerinin değişimiyle toplumsal, politik, iktisadi yeniden yapılanmaya yol açarken, ikinci başlangıç noktası –başta Gerze’de olmak üzere- birikim stratejilerinin revizyonunu sağlayabilmiştir.

Nitekim Gerze, küresel dinamiklerin etkisiyle şekillenmiş olan bu iki sıfır noktasıyla yapısal bir değişime uğramıştır. Türkiye’deki bu iki nokta, yereli birçok yönden etkilediği gibi ulusal ve küresel ölçeklerin entegrasyonunu belli ölçülerde daha fazla yoğunlaştırmıştır. Bu nedenle Türkiye’de kapitalist formasyon, küresel ölçekte bir sistem olması hasebiyle eşitsiz ve bileşik bir seyri takip etmiştir. Bu seyir ulusaldan yerele doğru taşındığında benzerlikler göstermiştir. Bu kapsamda, üçüncü bölümde, Türkiye’nin ekonomi politik, ekolojik,

ideolojik, sınıfsal konumunu Gerze'deki termik santral projesi ve buna karşı yerelin gösterdiği direniş üzerinden betimlemeyi hedeflemektedir.

Başta belirtmeli ki bu çalışma teknik bir çalışma olmadığından Gerze'deki GES'in teknik yapım tartışmaları⁸³ yerine GES'in hangi birikim stratejileri ve hegemonik projeler kapsamında değerlendirilmesi gerektiği yönünde bir analiz konu edilmiştir. GES yapımı ölçekler arası bağımlılık ilişkisinden, sınıflardan, politikadan, kültürden ve olayın tarihsel bağlamından ayrı düşünülmemelidir. GES projesinde, diğer ekolojik problemlerde anlaşıldığı gibi bilimsel ve hukuk dışı süreç yürütülmüş ya da hukuksal ve bilimsel dayanaklar dolanılarak projenin hayata geçirilmesi için çaba sarf edilmiştir. Buna koşut olarak ise toplumsal muhalefet bilimsel ve hukuk dışılıktan yola çıkarak hareket imkânları arayabilmiştir.

Çalışmanın birinci ve ikinci bölümlerindeki tartışmalar küresel ve ulusal ölçeklerin birbirleriyle nasıl içiçe geçtiğinin yanı sıra kendi özgüllüklerini de içerdikleri üzerine değerlendirmelerden oluşmaktaydı. Özellikle kapitalist toplumsal formasyonun birikim stratejilerinden biri olan neoliberalizm ile bu stratejinin işletilebilmesinde önemli etkiye sahip hegemonik projeler küresel ve ulusal ölçekler arasındaki ilişkiyi anlatıyordu. Dahası ilk iki bölümde çalışmanın problematiği çerçevesinde kapitalist toplumsal formasyon ile ona karşı muhalefetin dinamiklerinin biraradalığı hegemonya ve karşı-hegemonya anlatısı üzerinden aktarılmış, ayrıca toplumsal hareketlerin sınıf mücadelesi temelindeki değerlendirmeleri yer almıştı. Bu bölüm ise küresel ve yerel ölçeklerden ayrılmaz bir bütünlükte değerlendirilmesi gereken yerel ölçeği bir çevreci hareket üzerinden analizine girişecektir. Bunun nedeni, çalışmanın kuramsal çerçevesi bölümünde -Dirlik'ten (2010: 46-48) aktarıldığı gibi- en başta küresel kapitalizm koşullarında yerel olanın küresele ve küresel olanın yerel olana başvurulmadan kavranmasının imkânsızlığıdır. Dirlik'e (2012: 135) göre küresel kapitalizm çağında kalkınma ideolojisinin kurbanı olan yereldekiler, sistemi toprakla, yani ekolojiyle bağları üzerinden sorgulamaktadır. Dolayısıyla mevcut hegemonya projeleri, yereldeki çevreci hareketlerin karşı-hegemonya potansiyelleriyle anlaşılmakta ve sistemi sorgulayabilmektedir. Nitekim çalışmada Sinop-Gerze'de yapılması planlanan termik santral projesinin örnek olarak seçilmesinin temel unsurlarının başında projeye karşı direnişin yerel-ekolojik bir hareket olmasının yanı sıra projenin sistemi sorgulayan bir karşı-hegemonya oluşturması ve hareketin başarıya ulaşması kapsamında ölçeklerarası ilişkilerin tespit edilmesi için seçilmiştir.

⁸³ GES'in teknik yapım çalışmalarıyla ilgili bkz: GES ÇED Raporu, TMMOB GES Raporu.

Çalışmanın konusu itibariyle literatür araştırmasının ulaşamadığı/yetersiz kaldığı noktalarda nitel araştırmaya başvurulmuştur. Bunun nedenle çalışmada iç içe geçmiş iki kulvardan söz etmek mümkündür: Birinci kulvar, Gerze'deki GES Projesi süreciyle ilişkilendirilebilecek gazete, dergi, araştırma raporları, bilimsel makaleler, tezler ve tabi ki ilk iki bölümde tartışılan kuramsal çerçeve ve Türkiye'deki neoliberalleşme anlatısı gibi materyallerle oluşturulmuştur. Materyallerin temel hedefi toplumsal hareketler ile sınıf mücadeleleri ilişkisini somutlaştırabilmektir.

Çalışmanın konusuyla ilgili olarak materyallerde ulaşılmak istenen yanıtlar kısaca şu şekilde soru haline getirilebilir: Gerze termik santral direnişi ifade edildiği gibi eşitsiz gelişime engel midir? Gerze'deki sosyo-ekonomik durum nedir, neoliberalleşme sürecinin Gerze'ye etkileri nelerdir? GES projesi devlet-sermaye ilişkisinde nasıl konumlandırılabilir? Devlet-sermaye ilişkisi kapsamında, hegemonya/karşı-hegemonya ilişkisi nasıldır? Yerel-ekolojik bir hareket olarak Gerze termik santral direnişinin sınıf mücadelesi temelli anlaşılıp anlaşılmaması gerektiği üzerine değerlendirmeler yapılabilir mi? Niçin direnişin örgütlenme ve stratejisinin çözümlenmesi gereklidir? Son olarak Gerze termik santral direnişinin hedeflerinin olup olmadığının (ulusal ve küresel sivil toplumu harekete geçirme talebi; ekolojik taleplerinin olup olmadığı; demokratik ve/veya sınıfsal talepler) değerlendirilmesi Gerze termik santral direnişini anlayabilmek açısından önemli veriler sunabilir.

Araştırmalar sırasında yararlanılan ikinci kulvar ise nitel araştırma tekniğiyle çalışmaya dahil edilen verilerdir. Nitel araştırma tekniği kapsamında bölümde, araştırmanın verilerini zenginleştirmek adına literatür taramasıyla birlikte yerelde yapılan katılımcı gözlem tekniğine dayalı yarı yapılandırılmış mülakatlardan ve gözlemlerden yararlanılmıştır. Mülakatlar ve gözlemler Sinop-Gerze sahasında 2015'in Mayıs ve Temmuz ayları ile 2016'nın Ekim ayı içerisinde ziyaretler sırasında GES projesine karşı tepki göstermiş taraflarca görüşülerek tamamlanmıştır.⁸⁴ Görüşmeler Gerze ilçesindeki Gerzeliler ile GES'in yapılmak istendiği Gerze ilçesine bağlı Yaykıl köyündeki köylülerce birebir gerçekleştirilmiştir.

Mülakatlar ve gözlemler çalışmada problematikleştirilen ölçeklerarası bağımlılık ilişkisinin Gerze'deki izdüşümlerini anlamlandırabilmek adına birtakım sorulara yanıt aramak amacındadır. Yerele yöneltilen sorular aşağıda şu şekilde sıralanmıştır:

⁸⁴ Çalışmada görüşmeler; Görüşme1 (Erkek/Gerze/Emekli Öğretmen), Görüşme2 (Erkek/Gerze/Esnaf), Görüşme3 (Erkek/Gerze/Esnaf), Görüşme4 (Erkek/Gerze/Emekli Mühendis), Görüşme5 (Erkek/Gerze/Belediye Başkanı), Görüşme6 (Erkek/Yaykıl Köyü/Muhtar), Görüşme7 (Erkek/Gerze/Emekli Öğretmen), Görüşme8 (Kadın/Yaykıl Köyü/Memur), Görüşme9 (Kadın/Yaykıl Köyü/Tarım Emekçisi), Görüşme10 (Kadın/Gerze/Ev Hanımı) biçiminde numalandırılarak kodlanmıştır.

- 1- Gerze'de kurulmak istenen termik santral projesi (GES) hakkında düşünceleriniz nelerdir / süreç hakkında bilgi verir misiniz?
- 2- Termik santral kurulacak olsa yerele (Gerze ve çevresine) katkıları neler olabilir?
- 3- Termik santral kurulacak olsa yerele (Gerze ve çevresine) olumsuz etkileri neler olabilir?
- 4- Termik santral yapımı hakkında düşünceleriniz? (kurulmasını ister misiniz, karşı mısınız?)
- 5- Eğer santralin kurulmasını istiyorsanız, gerekçeleri neler olabilir?
- 6- Eğer santralin kurulmasına karşıysanız gerekçeleri neler olabilir?
- 7- GES Projesi sürecinde herhangi bir etkinlikte bulundunuz mu?
- 8- GES'e karşı hangi gerekçelerle etkinliklere katıldınız?
- 9- Yerel Gerze Çevre Platformu'nu (YEGEP) biliyor musunuz, hakkında ne düşünüyorsunuz?
- 10- Eğer YEGEP'e üyeliğiniz, katılımınız, desteğiniz varsa gerekçelerini söyleyebilir misiniz? (Eğer YEGEP'i bilip de herhangi bir temasta bulunmadıysanız bunun gerekçelerini söyleyebilir misiniz?)
- 11- YEGEP'in GES sürecinde geliştirdiği etkinlikler nelerdir, katılım gösterdiniz mi?
- 12- YEGEP'in amaçları ve hedefleri nelerdir?
- 13- YEGEP'in ulusal ve küresel ölçekte aldıkları destek(ler) hakkında bir bilginiz var mı, eğer varsa dışarıdan desteği nasıl görüyorsunuz?
- 14- GES Projesi süreci öncesi devlete ve toplumsal hareketlere bakışınız neydi, herhangi bir toplumsal harekete, siyasal harekete katılmışlığınız var mıdır?
- 15- GES Projesi süreci sonrası devlet ve toplumsal olaylara bakışınızda değişiklik oldu mu, ne gibi değişiklikler oldu?
- 16- GES Projesi öncesi termik, nükleer, çevre, ekoloji vb. konularındaki bilgileriniz ile sonrasındaki bilgileriniz hakkında bilgi verir misiniz?
- 17- GES Projesine karşı etkinliklerin yoğunlaşmasında toplumsal, kültürel yapının (emekli öğretmen vb.) etkisi oldu mu?
- 18- Ekonomik faaliyetler ile GES etkinliği arasında bir bağın olduğunu düşünüyor musunuz (tütün üretimi ve sonrasındaki toplumsal ve iktisadi yapının değişimi)?
- 19- Eğer GES projesi faaliyete geçmiş olsaydı, Gerze'ye ne gibi olumlu/olumsuz etkileri olacaktı?
- 20- Eğer GES projesi faaliyete geçmiş olsaydı, sizin yaşamınızda ne gibi olumlu/olumsuz etkileri olacaktı?

Bölümün temel iddiası –ikinci bölümde ifade edildiği gibi- Adalet ve Kalkınma Partisi’nin (AKP) son alt döneminin sadece başlangıç uğrağında tarım ve inşaat sektörü ile emek üzerine uygulamaya sokulan politikaların sermaye kesimlerinin lehine ve emekçi kesimlerin aleyhine işlediğidir (Çoban ve Duru, 2009: 57). Bu bağlamda, bölümde ilk olarak, küresel ve ulusal bağların yerele (Sinop-Gerze) tesirini ve iç içeliğini anlayabilmek açısından yerel-ekolojik toplumsal hareketlerin kısa bir girişinin ardından Türkiye’deki yerel-ekoloji karakterli karşı-hegemonya potansiyellerinin kuramsal bir değerlendirilmesi yapılacaktır. GES projesi ve buna karşı girişilen muhalefet ele alınmasının ardından son olarak çalışmada tartışılan kuramsal değerlendirmeler kapsamında Sinop-Termik Santral Direnişinin bir betimlemesine girişilecektir.

3.1. Neoliberalleşmenin Yükselişi Sürecinde Türkiye’de Ekoloji Tartışmaları

Neoliberal küreselleşme, ölçeklerarası bağımlılık ilişkisini sürdürürken önemli karşı-hegemonya dinamiklerini görmezden gelmek yerine bu dinamiklere karşı belli başlı projeler geliştirme yönelimindedir. Ne var ki, bu dinamikler, krizin fırsata çevrilmesi doğrultusunda gerçekleştirildiğinden genellikle karşı-hegemonya potansiyelleri hafife alınabilmektedir. Örneğin, Stiglitz, yaptığı bir söyleşide, IMF’nin de işin içerisinde olduğu DB’nin ülkelere politika oluşturma sürecinde ilgili bakanların uymaları gereken dört aşamalı bir programdan bahseder. Stiglitz’a göre ilk iki aşama ve dördüncü aşama sırasıyla özelleştirmeler, sermaye piyasasının serbestleştirilmesi ve serbest ticaretle ilgilidir. Üçüncü aşama ise temel ihtiyaç maddelerinin fiyatlandırılmasının piyasa bırakılmasını kapsar. Bu süreçte yoksulluğun artışı gerçekleşeceğinden ülkede iç ayaklanmaların bu noktadan sonra ortaya çıkacağı belirtilir. DB, stratejilerini uygularken iç ayaklanma ya da sosyal huzursuzluklar beklemektedir. Hatta öyle ki beklentiler hükümetlerin düşmesi ve ülkedeki sermayenin ülkeyi terk etmesi olacaktır (Zabcı, 2006: 135-136).

Neoliberal strateji, birikim stratejilerinin işletilebilmesinde temel aktörler arasında yer alan IMF ve DB gibi uluslararası kuruluşlar ülkelerin iç dinamiklerini kontrol edebilmenin imkânlarını her zaman tartışmıştır. Ancak bu stratejiler, Stiglitz’ın vurguladığı gibi yoksulluğun yükselişiyle çıkan iç ayaklanma ya da sosyal huzursuzlukları bir ara sonuç olarak istisnai tasarlanmasındır. Oysa istisnai olan bir ülkedeki egemen sınıfların hegemonyasının krize girmesiyle toplumsal sınıfların hegemonik bir siyaset içerisinde kendilerini bulmalarıdır. Daha açık bir ifadeyle gerek olağan gerek olağanüstü dönemlerde toplumsal muhalefetin çeşitli noktalarda karşı-hegemonya potansiyelleri hep olmuştur. Zira neoliberal küreselleşme, karşı-hegemonyayı kabullense ve hatta yer yer kullanma yoluna gitse de potansiyelleri her

daim küçümseyici pozisyon olarak çözümlemelere gidilmiştir.⁸⁵ Zaten herhangi bir proje döneminde, bölgeden gelebilecek tepkileri önleyebilmek için çeşitli önlemler alınmaktadır. Çünkü bir proje yalnızca zorlama unsuruyla değil aynı zamanda rıza unsuruyla geçerlilik kazanabilmektedir. Öte yandan, karşı-hegemonya oluşumları neoliberal küreselleşmenin çevre mevzuatı gibi araçlarından zaman zaman faydalanabilmişlerdir.

Neoliberal küreselleşme teorisyenlerinin hesaba kat(a)madığı birçok farklı oluşumu kapsayan yerel-ekolojik karakterdeki toplumsal hareketler, özellikle neoliberal küreselleşmeyle yeniden biçimlenmiş karşı-hegemonya potansiyeli barındırmaktadır.

Ölçeklerarası bütünlüklü bağımlılık ilişkisi (yani eşitsiz ve bileşik gelişme) sermayenin yeni yatırım alanlarına yönelmesiyle yürütülmesinden dolayı küresel ve ulusaldaki durumu yerele bakarak anlamının önemi günden güne yükselmektedir. İlkel birikimin sürdürülmesi kapsamında yerel ile ekolojik tahribat içiçe geçmekte; buna yönelik karşı-hegemonya potansiyelleri belirlemektedir. Ne var ki, neoliberal küreselleşme, ölçeklerarası bağımlılık ilişkilerini derinleştirdikçe başta yerelde olmak üzere ekonomik ve toplumsal problemlere karşı değişim taleplerini masnetmeye uğraşmakta (Aksu, 2016: 396); doğa tahribatı konusunu sınıfsal bağlamından uzaklaştırılarak sınıf-dışı bir tartışma eksenine kaydırılmakta (Çoban ve Duru, 2009: 57) ve doğa tahribatına karşı gelişen karşı-hegemonya potansiyellerini giderek atomize hale getirmektedir.⁸⁶ Bu kapsamda neoliberal küreselleşme devlet (siyasal alan) ile sivil toplum alanının bu dönüşüme uygun bir şekilde yeniden yapılanmasını sağlamıştır.

Neoliberalizm, sermaye ve devlet hegemonyası ile buna karşı gelişme gösteren karşı-hegemonya potansiyellerinin farklı morfolojilerde sahnelendiği evrelerden biridir. Bu sahnedeki karşı-hegemonya potansiyeli, emek-sermaye çelişkisi gibi ekonomik pozisyonunun yanında yine bu pozisyonla bağlantılı ekonomi-dışı unsurları içermektedir. Ekolojik krizin içine doğduğu tarihsel koşullara bakıldığında ekolojik mücadele sınıf mücadelesi kapsamında

⁸⁵ Sözelimi Mısır-Tahrir Meydanı döneminde ABD, benzer bir strateji ve bakış açısıyla hareket etmiştir. Bu dönemde, burjuva ideologlarının halk hareketlerini önemsememesi bir yana bazı sosyalist solun da halk hareketlerine etkisiz(leştirme) gözüyle bakmaları eskiye özelele açıklanabilecek bir çözüm(süzlük) getirmektedir. Öyle ki, ABD hegemonyasının zaferi baştan belliydi görüşünden yola çıkan yaklaşımlar çözümü ulusalcılığa bağlamakta, toplumun arkeik kalıntılarını ABD hegemonyasına karşı bir siper olarak kullanmaktadırlar (Amin, 2011).

⁸⁶ Örneğin, Poritt (1989) ve Dobson (2016) gibi isimler doğa tahribatının sınıf-dışılığı sık sık vurgulayıp ekolojizmi ideoloji dışı ama tüm ideolojilerin sahiplenebileceği bir tematik yaklaşım olarak değerlendirmişlerdir. Bir başka örnek, Ulrich Beck'in "Risk Toplum" analizi, ekolojik riskleri (özellikle iklim değişikliği, küresel ısınma gibi küresel nitelikteki çevre problemlerini) yerellik boyutunun ötesine taşıyıp küreselleştirmesinin yanında "yoksulluk hiyerarşiktir ama kirlilik demokratiktir" gibi bir şiarla çevre problemlerinin sınıf üstü olduğunu vurgulamaktadır. (Çoban ve Duru, 2009; Çoban, 2013b). Bunun yanında, doğa tahribatlarını hegemonya/karşı hegemonya problematiğiyle değerlendiren ancak karşı-hegemonyanın kapsamını daraltan çalışmalar da vardır (Adaman vd., 2016).

değerlendirilen (birinci bölümde tartışıldığı gibi), dolayısıyla, sınıfsal bir içeriğe sahip ekonomi-dışı bir yapıdadır.

Devletin doğa tahribatı üzerine görevleri uluslararası mekanizmalar aracılığıyla kapitalizmin yaratıcı yıkımına uygun bir pozisyonda yeniden yapılandırılmıştır. Yeniden yapılandırılan devlet, sermayenin birikimini gerçekleştirebileceği kapitalist olmayan mekânları yeniden düzenleyerek kapitalist mekân haline dönüştürüp, kapitalist mekânlara yeni düzenlemeler getirebilmektedir. Fakat devlet, egemen sınıfların hegemonya projesi kapsamında çevre politikalarını geliştirip doğa tahribatına karşı çeşitli önlemler almaya çalışmaktadır. Başka bir deyişle, devletin ekolojik krize karşı faaliyeti egemen sınıfların birikim krizini atlatabilmek için devreye soktuğu birikim stratejileri (kuralsızlaştırma, yeniden kurallandırma, özelleştirme vb.) ile hegemonik projelerinden (çevre politikalarını genişletmek, bunun için yeni araçlar geliştirmek) bağımsız değildir. Ayrıca rıza imâlatını sürdürürken devlet, ekonomik korporatist politikalar (özel çıkar) arasında doğayla ilgili yapılanmaları genişletmeye uğraşır.

Gerçekte kapitalist üretim tarzının doğaya verdiği tahribat 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunluklu bir şekilde tartışılmaya başlanmış, geç kapitalizmin neoliberal evresinde ise doğa tahribatının küresel boyutlarının olduğu yönünde çözümlemeler yapılmıştır.⁸⁷ Birinci bölümde değinildiği gibi neoliberalizm, doğayı sermaye birikim alanına dönüştürerek doğa tahribatına karşı önlemlerin sermaye lehine alınması ile doğa tahribatlarının birikim krizine tabi hale getirilmesi gibi iki boyutlu bir strateji izlemektedir. Dolayısıyla bu noktada neoliberal evrede derinleşen ekolojik krize karşı önlemlerin hangi nedenlerle alındığı, ne için alındığı ve nasıl bir örgütlenme yoluna gidildiği soruları değer kazanmaktadır. Şunu belirtmek gerekir ki, kapitalist formasyonda sermaye, ekolojik problemlerini işkolunun bir parçası haline getirmiştir, doğa bu kapsamda birikim stratejilerinin bir parçası haline gelmiştir (Harvey, 2015b: 252).⁸⁸ Buna koşut olarak uluslararası toplum, ölçeği genişleyen doğa tahribatlarını görerek ekolojik endişelerin tartışılabilmesi uluslararası konferanslar, müzakereler, eylem planları, anlaşmalar gibi girişimlerde bulunarak bir “küresel çevresel gündem” oluşturabilmiştir (Hayırsever Topçu,

⁸⁷ Ponting (2008: 460) “Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü” adlı çalışmada çevre sorunlarının küreselleşmesini, yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren yerkürenin etkilendiği ozon tabakasının delinmesi ve küresel ısınma olmak üzere iki kirlilik türüyle açıklar. Ozon tabakası sorununun çözüldüğünü iddia eden Ponting, küresel ısınmasının artarak devam edeceğini bir takım bilgilerle destekler (Ponting, 2008: 467-472). Ayrıca hava kirliliğinin otuz yıl içinde altı katına çıkması, nüfusun yaklaşık iki kat artması, biyoçeşitliliğin 65 milyon yıldır olmadığı kadar azalması vb. veri ve istatistikler, ekolojik krizin tespitinde kullanılmaktadır. Bu konuda Kovel’in (2005) “Doğanın Düşmanı” çalışmada derlediği verilere bakılabilir.

⁸⁸ Çevre teknolojilerinin piyasası doğa tahribatının sermaye yönelimli işlevsel bir işkoludur. Yeşil kapitalizm olarak adlandırılacak bu tartışmanın eleştirisi için bkz. (Tanuro, 2011).

2008: 9). Buna koşut olarak ise geç kapitalizm aşamasında çevresel konularda ölçeklerarası belli başlı stratejik yeniden yapılanmalara gidilmiştir. Doğa tahribatının küresel boyut kazanması, uluslararası toplumda ilkin 1972 yılında Stockholm’de BM tarafından düzenlenen evre konferansı ve sonrasındaki sürdürülebilir kalkınma gibi anlayışlar bu stratejilerin tartışılmasına imkân sağlamıştır. Dolayısıyla, evre konularında ölçeklerarası stratejilerin gelişme aşamalarını 1972 öncesi, 1972 ile 1992 Rio’da BM tarafından düzenlenen evre ve Kalkınma Konferansı’na kadar olan evre yönetimi dönemi ve son olarak 1992’den günümüze kadar olan evre yönetişimi dönemi olarak ayırmak mümkündür. Zira son iki dönem ayrıca kalkınmadan sürdürülebilir kalkınmaya geçiş stratejisini içermektedir (Hayırsever Topçu, 2008: 10-11).

Birinci dönemde küresel ölçekte bir doğa tahribatı çok fazla değerlendirilme konusu dışında kalsa da ülkelerarası birtakım tartışmalar yapılmıştır. Bu dönemde örneğin, kapitalist metropol ülkelerde sanayilerin ekolojiye verdiği zarar bir maliyet unsuru olarak dahi olsa pek görülmez. Zamanla, sanayileşmenin verdiği doğa tahribatı ile evre hukuku (nc kuşak hak ve özgürlüklerin başlıcalarından olan “evre hakkı”nın önemi) paralel yürümeye başladığından ekoloji problemi bir maliyet unsuru olarak değerlendirilebilmiştir. Nitekim bu süreçte evre hukukunun baskısı, kapitalist metropollerdeki iktisadi maliyetleri ve ekolojik baskıları yükselttiğinden, sanayileşme evre hukukunun henüz işletilmediği mekânlara (yani periferilere) doğru kaydırılmaya başlanmıştır (Türkay, 2009: 172). Böylece, uluslararası sermaye, bir yandan evre ülkeler arasında işbölümünü yeniden düzenlerken diğer yandan, evre ülkelerin i hukukuna karışabilecek evre hukuku ve buna göre biçimlendirilen sürdürülebilir kalkınma gibi ekonomi politikaları bu ülkelere dayatabilecek alan açabilmektedir.

Sürdürülebilir kalkınma, ilkin, 1980 yılında Dünya Koruma Birliği tarafından basılan strateji metninde adı geçen sürdürebilirlik teriminin yaygın kullanımı 1987 tarihinde Birleşmiş Milletler (BM) nclğnde düzenlenen evre ve Kalkınma Komisyonu’nda sunulan Ortak Geleceğimiz raporunda kullanılsa da bu terimin öncülü “evreyi dışlamayan kalkınma” ifadesinin yer aldığı 1972 tarihli Stockholm evre Konferansıdır. Bunun ifadesi, yeni birikim stratejisine bağlı kalınarak devam eden yeniden yapılanma sürecinde hegemonya projeleri ülkelerin devletin statüsünü değiştirmeyi bu alanda sürdürmüş olmasıdır. Sözgelimi Ortak Geleceğimiz Raporunda (1991: 78) “karar vermede evre ile ekonomiyi birleştirmek” gibi ifadeler yer almaya devam ettiğinden mevcut üretim tarzına radikal bir eleştiri getirmekten ziyade kalkınmacılığa çevreci bir dünya görüşü kazandırılmaya çalışılır. Kısaca, neoliberal evreye geçişte, doğa tahribatına karış önlemler birikim stratejileri ve hegemonik

projeler kapsamında değerlendirilmelidir. Öyle ki birikim krizi ile çevreyi dışlamayan kalkınma stratejisinin ortaya çıkış tarihleri birbiriyle çakışmaktadır.

Çevre konularında ölçeklerarası stratejilerin gelişme aşamalarının sonuncu aşaması olan yönetimden yönetişime geçiş aşamasında sürdürülebilir kalkınma stratejilerinin kapsamına devlet, devletlerarası örgüler, şirketler ve sivil toplum kuruluşları yönetim sürecine dâhil edilir. Bu çok aktörlü model, 1992 Rio’da düzenlenen BM Çevre ve Kalkınma Konferansıyla başlatılmıştır (Hayırsever Topçu, 2008: 181-182).

Buna karşın, ekolojik sorunların küreselleşmesi tartışmalarının ve buna karşı çevreci hareketlerin yoğunlaşmaya başladığı tarihler yaklaşık olarak aynı döneme rastlar. Nitekim doğa tahribatı bağlamında sivil toplum yönelimli devreye sokulan hegemonya projesi çevreci hareketlerin karakterini belirlemeye yöneliktir. Çevre tahribatına karşı farkındalığın yükselişi çevre korumacılık (çevrecilik) anlayışının yükselişine yol açmıştır. Çevre korumacılık, neredeyse herkesi, her ideolojiyi, her siyasal partiyi çevreci bir pozisyona çekerek çevreciliğin tanımını tıpkı demokrasi teriminin başına gelenler gibi bulanıklaştırmaktadır. Zira bu hegemonik proje, doğa tahribatına karşı mücadeleleri sivil toplum örgütleri (STK) gibi demokratik kitle örgütlenmelerinin (yurttaş inisiyatifleri) tekelinde yürütülmesi gerekliliğine vurgu yapar ve bunu sağlayan süreç çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaşır (Şahin, 2007: 83). Şahin (2007: 83-84) göre bu süreç üç aşamada gerçekleşmiştir: Birincisi BM’nin 1972 Stockholm’de başlattığı sürdürülebilir kalkınma ideolojisi aracılığıyla çevreci hareketlerin “itiraz etmekten vazgeçip çözümün ortağı olması” mantığına yönlendirilmeleri; ikincisi, yeşil partilerin parlamentoda etkinleştirilip diğer oluşumların çevreci haline getirilmesi ve son olarak şirketlerin “sosyal sorumluluk projeleri”nin neoliberal dönemde faalleştirilmesidir.

Bununla birlikte, devletin yeniden yapılandırılması yanında toplumsal konularda birtakım değişimler için hegemonik projeler devreye sokulmuştur. Neoliberalizm evresine geçişteki birikim krizi ve ekolojik kriz, stratejik olarak sermayenin lehine çevrilmeye çalışılan bir konumda olduğundan, Keynesyen Ulusal Refah Devleti (KURD) döneminin stratejisinden kalan “ulusal kalkınmanın mağdurlarını” yeni stratejiyle bir çerçeveye almaya çalışmaktadır. Bunun için, 1970’li yılların başından itibaren sorgulanır hale gelen ulusal kalkınmacılığın ekolojik, iktisadi, toplumsal ve politik dönüşümlerde yetersiz kaldığı iddia edilip yeni bir strateji değişikliğine gidilerek kalkınmaya “sürdürülebilirlik” ifadesi eklenmiştir (Kayıkçı, 2012: 13). Gerçekte, devletin Keynesyen döneminin söylemi popülistlik (ekonomik-korporatist) üzerinden hükümetlerden bağımsız işleyen bir devamlılıkla ekonomik büyüme

arzusu⁸⁹ ve bunun topluma katkısı şeklindedir. Ne var ki neoliberal dönemle birlikte devletin rıza imâlatı bu klasik popülizmden giderek uzaklaştırılarak klasik popülizmle içiçe geçen neo-popülizm (ya da neoliberal popülizm) devreye sokulmuştur. Neo-popülizm, geçmişteki ulusal kalkınmacılık söylemini kaybetmeden, yanına Yeni Sağın argümanlarını ekletebilmiştir. Böylece devlet mekanizmasının zorlamayla zırhlanmış rıza ilişkisi mümkün olduğunca farklı biçimlerle yeniden inşa edilmeye çalışılmıştır. Devletin, doğa tahribatı konusundaki çevre yönetimi ve politikaları uluslararası bağımlılık ilişkisinden kopmadan yürütülen ve egemen sınıfların yeni hegemonya projesi kapsamında değerlendirilmesi gereken neoliberal popülizm modeli çerçevesinde işlemektedir. Bu değişim ulusal kalkınmacılıktan sürdürülebilir kalkınma yönelimine doğrudur.

Kısaca dünyada ve Türkiye’de bu alanın açılabilmesinde önemli bir etkiye sahip olan stratejilerden biri çevresel politika reformlarıdır.⁹⁰ Çevresel politika reformları, Türkiye’nin de aralarında yer aldığı azgelişmiş kapitalist ülkelerde “sürdürülebilir kalkınma stratejileri”ni temel almaktadır. Neoliberalizm “sürdürülebilir kalkınma stratejileri”yle sermayenin çevresel politika reformları yardımıyla doğa üzerindeki etkisini genişletmektedir. Bunun anlamı, doğa tahribatının azgelişmiş ülkelerdeki kalkınma çabalarının önüne geçmek istercesine hedefe alınmasıdır. Böylece, uluslararası sermaye, azgelişmiş ülkeleri ekoloji yoluyla kontrol altına almaya çalışacaktır (Şenses, 2009: 271-272).

Genel olarak bakıldığında görece bir şekilde Türkiye, çevre mevzuatı yönünden zengin bir ülkedir ve bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma politikaları çerçevesinde oluşturulmuş birçok mevzuata sahiptir.⁹¹ Türkiye’de çevresel politika reformlarının özellikle “sürdürülebilir kalkınma” çerçevesine bağlı kalınarak işlemlerinden dolayı (Şengül, 2008: 68) ülke, uluslararası ölçekte bağımlılık ilişkisinin entegrasyonu devam ettirebilmiştir. Türkiye’de devlet, egemen sınıfların hegemonya projelerini işletebilmek adına çevreyle ilişkili

⁸⁹ Termik santral, nükleer santral, HES gibi projelerin gerçekleştirilmesi için imâl edilen söylemlerin geneli, enerjide dışa bağımlılığın azaltılması gereksinimi, istihdam alanlarının açılacağına olan inanç büyük ülke imajı ve buna benzer ekonomik-korporatist vaatlerdir.

⁹⁰ Çevresel politika reformları, devletlerin ve uluslararası kuruluşların çevre sorunlarına karşı yaptırımlar uygulaması, çözümler getirme çabası olarak değerlendirilebilir. 1995’te Stockholm Çevre Enstitüsü tarafından “küresel sürdürülebilirliğe geçiş” araştırmak amacıyla kurulan Küresel Senaryo Grubu (www.gsg.org), 2002’de “Büyük Geçiş” adıyla bir rapor yayımlar. Grubun araştırdığı, ekolojik sürdürülebilirliğin düştüğü krizi tespit etmek ve çözüm önerileri getirmektedir. Rapor üç senaryodan oluşur: Alışlagelmiş Dünyalar, Barbarlık ve Büyük Geçişler. Alışlagelmiş Senaryolar, Piyasa Güçleri ya da Politika Reformları olmak üzere iki varyasyona sahiptir. Yani, ya piyasa hakimiyeti olan bir dünya ve sonundaki çöküş ya da çeşitli çevresel politika reformlarıyla ekolojik krize çözüm getirebilme çabasıdır. Çevresel Politika reformları, Brundland Komisyonu Raporu (1980), sürdürülebilir kalkınma stratejileri gibi temel çevresel önlemleri değerlendiren bir anlayışa sahiptir (Foster, 2012: 11-17).

⁹¹ Türkiye’de birikim stratejileri Keynesyen Ulusal Refah Devleti döneminde devletin çevresel politikalar üzerine yürüttüğü ulusal kalkınmacılık söylemi, birikim stratejisi değişse de süreklilik çizgisi içinde hareket etmiştir. Zira Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1973-1977) döneminden itibaren, sürdürülebilir kalkınma evresine denk düşen bir süreklilik içerisinde günümüze kadar oluşturulan çevre mevzuatının sahibi olabilmıştır (Şengül, 2008: 73-74).

oluşumların varlığını genişletme yoluna gitmektedir. Devlet, sermaye yanlı olarak sivil toplum alanında çevreyi kullanarak rıza imâlatında bulunur. Türkiye’de devletin bu işlevi çevre mevzuatının geliştirilmesi süreciyle paralel ilerlemiştir. Ne var ki, devletin çevre aygıtlarını geliştirilmesi yalnız rıza imâlatı değil aynı zamanda modernleşme projesine dahil olabilmenin (tabi ekonomik kalkınmanın sağlanması) çabalarındandır (Akbulut vd., 2014: 97-98). Türkiye’de devlet, doğa tahribatına karşı politikalarıyla bir yandan toplumdaki ideolojik hegemonyayı devam ettirirken diğer yandan ise küresel bağımlılığın sürdürülebilmesi işlevini görmektedir.

Vurgulanması gereken bir başka nokta; süregelen bağımlılık ilişkisinin, toplumsal bağlamda kapitalistleştirme, mülksüzleştirme (yeni çitleme hareketi), piyasalaştırma ve proleterleştirme süreçlerinde önemli bir paya sahip olduğudur. Bizatihi kapitalizm, her aşamasında köylülerin, zanaatkârların üretim araçlarından koparılmasını, yani mülksüzleştirilmelerini tarihi bir ön koşul olarak dayatmıştır (Tonak, 2013: 24). Nitekim geç kapitalizm aşaması ve Türkiye gibi azgelişmiş kapitalist ülkelerdeki neoliberal süreçte, köylüler, çiftçiler üretim araçlarından koparılmaya devam ettirilmekte, proleterleştirme süreçleri sürmekte ve mülksüzleştirme derinleşmektedir. Dolayısıyla, ekolojik mücadeleler, çevre sorunlarının toplumca görünür hale gelerek bir muhalefete dönüşmesinin yanında, esasen özellikle yereldekilerin kendi yaşam koşullarını ve alanlarını koruyabilmeye çalışmalarıyla varlıklarını gösterebilmişlerdir. Bu bağlamda, Türkiye’de neoliberalleşmenin yükselişle doğa tahribatına karşı belirginleşen muhalif yönelimler söz konusudur.

3.2. Yerel-Ekolojik Karakterli Hareketleri Konumlandırmak

Muhalif yönelimleri iki eksen etrafında tartışmak mümkündür: Birincisi neoliberal birikim stratejisi vasıtasıyla devlet aygıtı etrafında zenginleşen çevresel politika reformlarının (çevre yönetmeliği ve politikaları) sistemdeki doğa tahribatlarına karşı tavrıdır. Bu reformlar neoliberalleşme sürecinde doğa tahribatına ve onu ortaya çıkartan dinamiklere karşı sistem-içi bir muhalefet sergilemektedirler. Muhaliflik karakteri ise başta 1982 Anayasası (özellikle 56. Madde) olmak üzere, 2872 sayılı Çevre Kanunu, Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği gibi çevre mevzuatı araçlarıyla sürdürülmektedir. Buradaki çevre mevzuatının muhaliflik karakterinin sistem-içi olup olmamasının nedenleriyle ilgili bir tartışma söz konusudur.

Devletin bir aygıtı konumunda bulunan çevre mevzuatı, hegemonya mücadelelerinin içinde yer aldığından aynı zamanda burjuva demokrasisinin birer parçalarıdır. Dolayısıyla, egemen sınıfların rıza imâlatında hegemonya projesinin bir parçası olarak işlev

görmektedirler. Ancak bu tahlilin pratikteki yansıması farklıdır. –Gramscici tabirle- “olaylar yaşandıkça ideolojilerin hakkından gelmekte”, devlet aygıtının bir parçası olan çevre mevzuatı sermaye lehine bir araca dönüşmektedir. Böylece gerçekler karşında devletin ideolojik bir aygıtı haline gelen çevre mevzuatı, sistem-içinde kalmış olur.⁹² Bunun yanı sıra, çevre mevzuatı devlet-dışı görülen alanlardaki muhalefet için meşruiyet kaynağı görünümünde kullanılmaktadır. Çünkü ekolojik mücadelelerde hukuksal alanın imkânlarına oldukça ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim muhalif yönelimin ikinci eksenini tam da birincinin bittiği yerde başlar.

İkincisi muhalif yönelim, devlet aygıtından bağımsız halde sivil toplum alanında (toplumsal olan) faaliyet gösteren yerel-ekolojik karakterli karşı-hegemonik potansiyel barındıran oluşumlardır. İlave etmek gerekir ki bu muhalif yönelimdeki ekolojik hareketler, parlamenter sisteme dayalı geleneksel politika kültüründen büyük oranda uzak olan (sözelimi yeşil partiler hariç) bunun yanında geleneksel siyasal kültürle koltuk temasını kesmeden yeni kurucu bir politikanın imkânlarını -özellikle yerelde- arayan hareketlerdir (Aksu, 2016: 396). İkinci eksenindeki bu ayırım iki yaklaşım etrafında tartışılmaktadır. Birinci yaklaşımda, devlet-sivil toplum ikiliğinin ayrı düşünüldüğü bir çözümlemeden yola çıkıldığından yer yer devlet mekanizması aracılığıyla gelişen sistem-içi muhalefetle paralellikler bulunmaktadır. Çünkü devlet ile sivil toplumun ayrı konumlandırılması ekoloji mücadelelerinin hukuksal zemin (insan hakları, çevre hakkı, eşitlik, özgürlük vb.) içinde başlatılıp bu zeminin meşruiyet göstergesi gibi sürdürülmesine yol açabilmektedir. Bunun anlamı, sivil toplumda biçimlenen ekolojik hareketlerin meşruiyeti yalnızca çevre mevzuatıyla sınırlandırılmaktadır.

Hakikaten Türkiye’deki ekoloji mücadelelerinin tarihine bakıldığında özellikle 2006-2007 yılından sonra çevre davaları yoğunluklu bir şekilde artış göstermiştir.⁹³ Toplumsal muhalefet bağlamında bu yaklaşımın temel aldığı görüş, ağırlıklı olarak yeni toplumsal hareketler/sivil toplum hareketleri ekseninde görüldüğünden hareketler mümkün olduğunca siyaset arenasının dışında kalmayı tercih ederler. Zira bunlar -birinci bölümde tartışıldığı gibi- doğa tahribatına karşı yaklaşımı, sınıfsal ilişkilerden ve iktidar ilişkilerinden giderek uzaklaştırıp, meseleyi teknolojik devrim ve sonrasına (teknolojik determinizm) taşırlar. Böylece kapitalizmin bütünlüklü işleyişi yer yer gözden kaçırılmış olunur. Dolayısıyla,

⁹² Sözelimi, İstanbul’daki üçüncü boğaz köprüsünün yapım aşamasında çevre yönetiminin araçlarından biri olan ÇED sermaye birikiminin engellerinden biri haline gelen ekolojik sorunlarını kendi lehine çözümleyecek stratejilerin bir parçası haline getirilerek ideolojik bir aygıt niteliğine bürünmüştür (Kaymaz vd., 2014: 805).

⁹³ Mimarlar Odasının 2006-2007 tarihinden itibaren açtığı kent ve doğa tahribatına yönelik davalarında muazzam bir artış olmuştur. Fevzi Özlüer’in belirttiği gibi bunun iki nedeni vardır: Birincisi yağma konusu olan alanların giderek büyüdüğü (doğanın giderek neoliberalleştirildiği); ikincisi ise arsa ve arazi spekülasyonunun yükselişidir (Erensü, 2016: 452).

örgütsel bağlamda demokratikleşmenin güçlendirilmesi saikiyle hareket edilerek bu amaçla çeşitli demokratik kurumlar kurularak doğanın tahribatına karşı hukuksal mücadeleler verilir.

Devlet-sivil toplum ikiliği ve hegemonya siyaseti konusunda eklenilmesi gereken bir tartışma daha vardır. Bu tartışma iki eksende yapılabilir: Birincisi, post-Marksist kategorisinde yer alan Laclau ve Mouffe'un "agonistik demokrasi" bağlamındaki siyasal alan ve hegemonya/karşı-hegemonya mücadelelerinin sürekliliği üzerinedir. Devlet-sivil toplum ikiliğinin ayrımı gözetilerek yapılan bu tahlil, sivil toplumdaki potansiyele dikkat çekerken post-politik düşünceleri dışlamaktadır. Agonistik mücadelede, karşı-hegemonyanın emek-sermaye çelişkisi yöneliminin yanında ekonomi-dışı potansiyellerin önemine değinilmekte, ancak ekonomi-dışı potansiyellerin sınıfsal içeriği yadsınmaktadır. Ayrıca karşı-hegemonyanın ekonomik tartışmaları (ya da sınıf mücadelesi) ile pratikteki yansımaları sonsuz bir hegemonya mücadelesi içerisinde rıza imalatına indirgenmektedir. Bunun ifadesi, hegemonya/karşı-hegemonya mücadelesinin devlet, siyaset, kültür, sınıflararasındaki ilişkinin bütünlüğünden kopartılarak değerlendirilmesidir. Bu tartışmaya paralel olabilecek ikinci eksen ise devlet-sivil toplum ikiliğinin Weberci yorumların ağırlığıdır. Bu eksen çevreci hareketlerdeki değer temelli yaklaşımlara dikkat çeken çözümlemelerde bulmak mümkündür. Sözgelimi, devlet-merkezli olarak yorumlanabilecek devletin ataerki ("Baba-Devlet") yapısını vurgulayarak çevreci hareketlerin bir çözümlemesine girişen Adaman, Akbulut ve Arsel (2016: 294, 304-305)⁹⁴, çevreci hareketlere katılmanın arkasında yatan motivasyona ve nedenlerine yönelik iki belirleyici sorun ortaya koyarlar: Bunlar, "bireyleri/grupları (gerçekte yaşanan ya da yaşanma potansiyeli bulunan) çevresel ihtilaflarda tavır almaya iten sosyo-ekonomik, kültürel ve tarihsel süreçler ve bağlamsal nedenler nelerdir? Bu tavırların bazıları politik alana taşınırken bazılarının taşınmamasını açıklayan durumlar ve saikler nelerdir?"

Bu yöneltile soruları, özellikle azgelişmiş kapitalist ülkeler bağlamında ekoloji hareketlerine katılanları çeşitli projelerle doğanın tahrip edildiği yerelde yaşayan "kırsal üreticiler" ile -ki bunlara "fakirlerin çevreciliği" denilmektedir- ulusal ve/veya küresel ölçekte katılan gruplar olarak bir ayrıma gidilmiştir. Kısaca, tarihsel deneyimlere bağlı bir şekilde ekoloji hareketleri, doğa tahribatına karşı muhalifleşerek politikleşme imkânına sahiptir (Adaman vd., 2016: 309-310).

İkinci yaklaşımda ise birinci yaklaşımın aksine, Gramscici anlamda, devlet-sivil toplum ikiliğinde analitik bir ayrım olduğu düşünülmektedir. Devlet-sivil toplum birlikteliğinin keşfinin özel çıkar ile genel çıkar arasındaki ilişkiyle bağlantılı olduğu söylenebilir. Öncelikle çevre korumacılık meselesinin iktisadi, politik ve ekolojik alanlarda

⁹⁴ Aynı ekibin Sinop-Gerze Termik Santral sürecinin değerlendirmesi için bkz: Arsel vd. (2015).

gerçekleştirilen örgütlenme ve strateji uygulamaları çeşitlilik göstermektedir. Bu çeşitlilik “özel çıkar” ile “genel çıkar” arasındaki ilişkiden kaynaklanmaktadır. Genel çıkar, özel çıkardan meydana gelse dahi özel çıkarın tespiti genel çıkara göre nispeten kolaydır, ancak belirli karmaşıklıkları içerir. Karmaşıklığın tespitinde Gramsci’nin birinci bölümde tartışılan güç ilişkilerindeki düzeyi açıklamakta kullandığı üç uğrağıyla da açıklamak mümkündür. Zira özel çıkar, birinci uğraktaki bir kişinin ya da grubun ekonomik-korporatist bilinciyle bağlantılıdır. Bu uğrakta, bireyler veya gruplar kendi ihtiyaçlarına, isteklerine bağlı faaliyet yürüteceği birlikler, dernekler, siyasal partiler veya işletmeler gibi kurumlarla temsil edilirler (Koselleck, 2013: 535). Ne var ki, karışıklık burada başlar.

İster iktisadi ister politik olsun herhangi bir kurum kamusal kimlik edinebilmek adına talep etsin ya da etmesin az ya da çok “ortak iyiliğe” atıfta bulunmaktadır. Özel çıkar yoluyla atıfta bulunulan ortak iyilik meselesi, egemen sınıfların kendi öznel çıkarını sanki toplumun nesnel çıkarı gibi sunmayı başarabildiği hegemonik ideolojisini gizleyerek, bu kurumlar aracılığıyla ekonomik-korporatist bilincin dışına çıkılmasını engellemiş olur. Bu noktada Koselleck’in (2013: 536-537) özel çıkar ile genel çıkarın zorunlu içiçeliğindeki çatışmaları çözümlemek için kullandığı üç farklı yöntemde fayda vardır: Birinci yöntem, politik ve iktisadi alanda gerçekleştirilmek istenen “uzlaşma”, genel çıkar ile özel çıkarın asgari müştereklerde buluştuğunu varsayar. Zira uzlaşma, özel çıkarlar arası bir ilişkinin devamlılığını gözeterek genel bir çıkar hedefinin iyimserliğini taşımaktadır. İkinci yöntem, “çoğunluk kararıdır.” İsminden anlaşılabileceği gibi genel çıkar bu yöntemde azınlığın aleyhine olsa dahi çoğunluğun kararının değerini yansıtır. Dikkat edilirse burada çoğunluğun kararı genel çıkar olmaz, genel çıkar yerine geçer. Son yöntem Koselleck’in tabiriyle “yurttaş inisiyatifleridir.” Bu yöntemde genel çıkar, kurumların (birlik, dernek, parti vb.) tüm özel çıkarlarının ötesinde yer aldığı bakış açısı bu yöntemi diğer iki yöntemden oldukça farklı bir şekilde algılanır hale getirir. Yurttaş inisiyatiflerinin argümanı, ortak veya genel çıkarın zaman geçtikçe ortaya çıkacağı, ortak iyiye yapılan atıfların, “geleceğe dönük, ampirik olarak doğrudan tasdik edilemeyecek bir öncelemeyi” kapsayacağıdır ki bu yöntem 1970’lerden itibaren ekolojik problemlere yönelik “kapsamlı bir meydan okuma” yönünde yükselmiştir (Koselleck, 2013: 537-539). Koselleck’e (2013: 540) göre

politika-ekonomi-ekoloji- üçgeni içinde çevre korumaya ilişkin çıkarların örgütlü olarak dile getirilmesinin güvence altına alınması, politikanın ve ekonominin çıkarlarına olduğundan daha zordur [...] Bu örgütlenme problemi yurttaş inisiyatiflerinin oluşmasının koşuluysa.

Burada dikkat edilmesi gereken bir soru vardır: Ekolojik problemler konusu bağlamında sivil toplum alanından çıkan yurttaş inisiyatiflerinin genel çıkarın geleceğe ve gerçeğe vurgu yapılarak tanımlanması, Gramsci'nin hangi uğrağı ile özdeşleştirilebilir?

Kapitalist formasyon içinde, “toplumsal olan”ın ifadesi “Marx’ın anladığı anlamda- hem yabancılaşmaya hem de bu yabancılaşmanın üstesinden gelebilecek “gelecekteki bir kolektif insan öznesi” varsayımına dayandığı için eleştirel olarak kullanılmaktadır (Neocleous, 2013: 44). Dahası Marx’tan yola çıkılarak evrensel insan özgürlüğünün sivil toplumda özel insanlar arasındaki ayrımın yeni toplumsal bütünlük içine doğru aşılması gerektiği vurgulanır (Neocleous, 2013: 45). Bu ikinci yaklaşım, yerel-ekolojik hareketlerin sınıfsal niteliklerini göz ardı etmeksizin, toplumsal olanı politikleştirmeye (yani Gramscici anlamda üçüncü uğrak olan hegemonya siyasetine) çalışır.

Öte yandan, ikinci yaklaşımın birinci muhalif karakterle bağlantısı yadsınamaz. Özellikle ekolojik mücadelelerinin dayanağı ve başlangıç noktası, hukuki sürecin işletilmesiyle. Nükleer Santral, Termik santral, HES’e karşı duran yerel-ekoloji karakterli muhalefetler eğer ÇED’e tabi ise ÇED olumlu veya ÇED gerekli değil, yerelin doğa koruma niteliği taşıyıp taşımadığı, tarım veya orman arazisi olup olmadığı ibarelerine yönelik dava konusu yapılabilecek işlerin rotası çizilir. Daha sonra acele kamulaştırma, üstün kamu yararı gibi dava konusu yapılabilecek argümanlar konusunda değerlendirilmelerde bulunularak davalastırılır (Erensü, 2016: 453). Davaların açılması ekolojik mücadelelerin siyasal olduğu gerçeğini hukuksal bir temele indirgmeden hukukun düzenleyici rolüne dikkat çekilerek yeniden hukuk inşa edilme yoluna gidilebilir. Yeniden hukuk inşa etmek hukuksal mücadelenin halkın katılımını arttırılarak politikleştirilmedir (Erensü, 2016: 458).⁹⁵

Bu tartışmalar kapsamında şu soru önem taşımaktadır: Neoliberal dönemde ekolojik krizin derinleşmesine karşı gelişen çeşitli kulvarlardaki muhalif yönelimlerin karşı-hegemonya potansiyelleri nelerdir? Bu soruya katkıyı Sinop-Gerze termik santral direnişi örneğinde görebilmek mümkündür.

3.3. Yerel-Ekoloji Karakterli Karşı-Hegemonya Potansiyelleri

Doğanın tahrip edilmesine karşı Türkiye’deki çevresel yönelimli tepkiler çok daha önceye uzanan bir süreçtir. Ancak dünyada yaşanmaya başlayan birikim krizinin etkisiyle aşama aşama 1970’lerin ikinci yarısından sonra Türkiye’de daha fazla görünür hale gelmiştir. Sermayenin birikim krizi ve bununla birlikte hegemonya krizinin az gelişmiş kapitalist ülkeleri

⁹⁵ Sözelimi, Sinop-Gerze termik santral direnişi’nde “halkın katılımı toplantısı”nın yapılamayışı, toplantılar sürece esastan etki etmiyor olsa dahi yereldeki insanların motivasyonunu yüksek tutmayı sağlayarak devlet-sermaye bloğunu bir şekilde geriletebilmiştir.

neoliberal yeniden yapılandırma sürecinde, 12 Eylül askeri darbesinin yaşanmasının ardından Türkiye’deki ekolojik hareketleri önemli derece etkileyebilmiştir. 12 Eylül’ün ülkeye depolitizasyonu sıradanlaştıran bir pozisyon sunması ve darbe öncesi ideolojik yönelimli politik oluşumları tasfiye etmek istemesi, bu oluşumların enerjisinin bir kısmını siyasallıktan toplumsala uzanan bir mücadeleye kaydırmıştır.

Foster’dan (2002: 12) esinlenerek çevre korumacılık (çevrecilik) temeliyle varlık sürdüren ekoloji hareketleri dünyada yaşanan krizi çevresel kirliliğe⁹⁶ ve doğa krizine indirgemekte, birikim krizi ile hegemonya krizinin bütünlüğünü görememektedirler. Ekoloji hareketlerinin toplumsallığa doğru yöneldiğinin düşünülmesi de hareketin “çevre korumacılık” misyonu ile yola çıkmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca 12 Eylül’ün soldan gelen mağdurları, ekoloji hareketi gibi bir toplumsal hareketi yeni yeni öğrenirken, diğer yandan eskiden benimsedikleri doktrinleriyle hesaplaşmaya girişmekteydiler (Şahin, 2007: 86). Politik alanda bulunanlar için gerçekleşen bu dönüşüm süreci, siyasallık-toplumsallık karmaşasını açığa çıkarmıştır. Kısaca çevre sorunlarına karşı gelişen Türkiye’deki ekolojik hareketlerin düşünsel temeli, ekonomi ve politikanın birliği çerçevesinde değerlendirilmesi yerine büyük oranda çevrenin politikleştirilmesinden uzaklaştırılıp toplumsal bir mücadeleye indirgenmiştir. Ne var ki 1980’lerden itibaren çevre sorunlarının ekonomi ve politikadan ayrılamayacağını gösteren oluşumların çıkması gecikmemiştir.

Türkiye’de çevreci hareketin 1980’lerdeki yükselişinde neoliberal yeniden yapılanmaya geçişin etkisi büyük olmuştur (Duru, 2002: 180). Bu etki iki şekilde anlaşılabilir: Birinci etki neoliberalleşmeyle birlikte doğa tahribatındaki artışla bağlantılıdır. Neoliberalleşme, doğanın mümkün olduğunca metalaştırılması sürecini ifade ettiğinden ülkenin ekonomik büyümesi pahasına doğa tahribatı hızlanmış, buna koşut olarak çevre kirliliklerine karşı duyarlılık günden güne yükselmiştir. Türkiye’deki neoliberalleşme sürecinde, hemen olmasa bile aşama aşama doğa birikim krizine karşı “alternatif tükenbilir kaynak” haline getirilmiştir. Nitekim neoliberal stratejiyle yapılmak istenenlerden biri doğal varlıkların toptan metalaştırılması olduğundan doğal çevrenin bozulmasındaki artışın nedeni doğrudan doğruya neoliberalizmdir (Harvey, 2012a: 78, 80-81). İkinci etki ise daha çok siyasal alan üzerindendir. Dünyada olduğu gibi Türkiye’de neoliberal hegemonik proje, depolitizasyon amacıyla gerek zorlama unsuruyla (özellikle sol düşüncenin mümkün olduğunca tasfiyesi) gerek rıza imâlatıyla (sivil toplumun önemine vurgu –toplumsallaşma-) karşı-hegemonik potansiyelleri zayıflatma yoluna gitmiştir. Böylece dünyada ve Türkiye’de

⁹⁶ Türkiye Erozyonla Mücadele, Ağaçlandırma ve Doğal Varlıkları Koruma (TEMA) Vakfı gibi kuruluşlar, çevre kirliliği ve koruma yönünde faaliyet yürütmekle birlikte mütevellî heyeti vb. yönetim kadrosunda sermaye ile doğrudan bağlantılı kimseleri kapsamında taşımaktadır.

çevre sorunları derinleşirken buna karşı tepkilerin politik nitelikleri mümkün oldukça zayıflatılmıştır. Bu süreç de iki eksenli işlemiştir: Birincisi, radikal ideolojilerden biri olmadığı düşünülen ekolojizmin her ideolojide olumlu karşılanması sonucu niceliksel desteğin artması; ikincisi ise, nicelik yükselişinin nitelik kaybına yol açmasıdır. Hatta neoliberalizmin savunucuları dahi çevreci olduklarını açıklayabilmişlerdir (Çoban, 2013a: 456).⁹⁷ Bunun yanında devam eden süreçte, siyasal alandaki örgütlenme ve stratejinin karakterindeki bütünlük ve birlik anlayışı, yerini parçalı olmaya ve atomize yönelişlere bırakmıştır.

Nihayet Türkiye’de ekoloji hareketi; seksenlerin ikinci yarısından itibaren çevre sorunlarının yalnızca çevrenin korunması ve kirliliğin önlenmesi gerekliliğinin yanında toplumsal ve siyasal ilişkiler arasında bağın kısmen kurulabildiği siyasallaşma eğilimine girmiştir (Duru, 2002: 183).⁹⁸ Bu süreç, çevresel yönelimdeki toplumsal hareketlerin sınıfsal karakterde olduğu ve sınıf mücadelelerinden ayrı düşünülmemeyeceğini kanıtlayacak bulguları ve olayları analiz etme imkânına fırsat vermiştir. Böylece literatürde egemen konumdaki anaakım (özellikle çevre korumacılık) tartışmalara alternatifler eklenebilmiştir. Sözgelimi, Türkiye’de doksanların gündeminde yer alan çevresel yönelimli bir toplumsal hareket olan “Bergama altın madeni köylü direnişi”nde çevreyle toplumsal yaşam arasında ayrılmaz bir bağ görünür hale gelmiştir. Çünkü -Çoban’ın (2010: 596-599) belirttiği gibi- “[b]ir topluluk için çevrenin korunması, yerel ekonominin gelişmesi ve adaletin sağlanması ile geçim kaynaklarının korunması aynı şeylerdir, birbirinden ayrı değildir.” Bu nedenle, çevre korumacılık yaklaşımının ekoloji hareketlere yaklaşımının aksine ekoloji mücadelelerinin ve ekolojinin korunmasının sınıfsal karakteri yadsınmamalıdır. Bergama köylü direnişinde olduğu gibi, direnişe katılanlar, çevrenin korunmasını yalnızca bilgisel bir tavır olarak görmemişlerdir, aynı zamanda yaşamsal olandan uzaklaştığını fark ettiğinden mücadele etmişlerdir.

Bergama köylü direnişine benzer bir şekilde Türkiye’de son yıllarda artış gösteren Hidroelektrik Santrallerden (HES) termik santral ve nükleer santral yapımına karşı oluşmuş birçok karşı-hegemonya örneği (kitleselleşen ekolojik mücadeleler) görülmektedir.⁹⁹ Özellikle

⁹⁷ Dikkat edilirse kavramlar açısından literatürde oldukça büyük bir karmaşa yaşanmaktadır. Çevre, çevrecilik, ekoloji, ekolojizm gibi farkı anlamları ifade eden kavramlar birbirinin yerine kullanılabilir. Çalışmada, çevre’nin çevre korumacılık (sürdürülebilir kalkınma) yaklaşımının benimsediği “insanın dışında kalan”, “merkez olmama durumu” anlamları; ekolojinin insan ile doğayı bir bütün olarak düşünen anlam kullanılmaktadır. Ekolojizm ise toplumdan ve politikadan yalı olarak fetişleştirilmiş bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

⁹⁸ Yeşiller Partisi’nin kurulma aşaması, Radikal Demokratik Birlik vb. ülke içindeki siyasal yönelimler ile bazı ülke dışındaki aktivistlerin Türkiye’de gerçekleştirdikleri eylemler Türkiye’deki çevreci hareketin siyasallaşmaya başladığı sürece örnek gösterilebilir.

⁹⁹ Bu konudaki bir haritalandırma için bkz. <http://www.direncevre.org/> (erişim tarihi: 28.09.2015).

1990'lı yılların sonundan günümüze kadar gelen süreçte neoliberal birikim koşullarına uygun olarak gerçekleştirilen bir dizi yasal düzenlemeyle devlet tarafından sermayenin yeni yatırım alanlarına kazandırılacak kapsamlı dönüşümlere gidilmiş, akabinde doğaya tahrip miktarının fazlasıyla yüksek olduğu termik, nükleer vb. faaliyetler serbestleştirilmiştir. Bu yasal düzenlemelerin ağırlıklı bir şekilde kent (inşaat sektörü) ile doğa-yerel (enerji sektörü) mekânlarında yoğunlaştırıldığı gözlenebilir. Neoliberal birikim stratejilerinin kapsamı genişledikçe, kent-doğa ayrımı giderek ortadan kalkarak enerji ile inşaat sektörlerinin doğayı (ve tabi kentsel dokuyu) tahribi içiçe geçmektedir. Öte yandan, neoliberal birikim stratejisinin mekânlara bu denli nüfuz etmesinin etkisiyle yerel-ekoloji karakterli karşı-hegemonya potansiyelleri niceliksel bir artış göstermiş ve bu hareketler niteliksel olarak farklı stratejiler geliştirmeye başlamışlardır.

Son olarak, günümüzdeki yerel-ekolojik karakterli hareketler ile Türkiye'deki ilksel ekolojik hareketler arasındaki farklılık ve benzerlikler bulunmaktadır. Birincisi, örgütlenme ve strateji yönünde ilksel hareketler 12 Eylül askeri darbesinden oldukça etkilenmiştir. 12 Eylül'ün günümüzdeki hareketlerin özgüllüklerine etkisi bu noktada belirginlik kazanmaktadır. AKP iktidarları dönemine denk gelen doğanın neoliberalleşme sürecinin yoğunluğu ile 12 Eylül'le gelen ülkenin neoliberal otoriter devletçi ile yeni-popülist (milliyetçilik ve İslamcılık gibi Yeni-Sağ ideolojisinin ekonomik-korportizmle eklemlenmesi) ve yeni-korporatist yapısı özellikle yereldeki ekoloji mücadeleleri bağlamında paralellikler taşımaktadır. Politikalarının nasıl yürütüldüğünü anlayabilmek adına AKP'nin ekonomik ve ideoloji söylemlerine bakılması yeterlidir. Gerçekte, AKP iktidarı, çevre politikalarını AB'ye giriş sürecinde AB'nin çeşitli yaptırımları ile serbest piyasa ekonomisinin gerekliliğine uyulması gibi iki eksende yürürlüğe koymaya çalışmıştır. Bu iki eksen, aslında Türkiye'deki çevre politikaları ve yönetiminin yaşadığı problemlere benzer problemlerin farklı koşullarda sürdürülmesine yol açmıştır. AB'ye giriş sürecinde yapılması gereken zorunluluklar, ülkedeki ekonomik etkinliklerin çevreye duyarlı bir şekilde (sürdürülebilir kalkınma) gerçekleştirilmesini vurgularken; birinci ekseni içeren serbest piyasa gerekliliği ise doğal değerlerin tahribatının ekonominin gereksinimi adına denetimsizleştirilmesine neden olmaktadır (Duru, 2013: 783). Örneğin, AKP, 12 Eylül sonrası ANAP'ın çevre politikalarını anımsatacak biçimde (Duru, 2013: 785), enerji sektörünü güçlendirmek için başvurduğu sürdürülebilir kalkınma stratejisi tabanlı ülkenin dışa bağımlılığını azaltma, enerji açığını mümkün olduğunca kapatma, istihdamı azaltma gibi söylemleri doğrudan neoliberal hegemonya projesiyle uyumludur. Öte yandan, AKP, Yeni-sağ konseptiyle tabanını yeniden inşa ederek hem kendi iktidarını güçlendirmiş hem de neoliberalizmle harmonik ilişkilere

girerek iktidarın billurlaşmasını başaraabilmiştir (Yıldırım ve Hasbolat, 2016). Bunun göstergesi, Sinop-Gerze Termik Santral direnişinin yer aldığı Karadeniz Bölgesindeki siyasi başarılarıdır. Bu durumun yerel-ekolojik karakterli karşı-hegemonyayla ilişkisi ise Karadeniz Bölgesi'nin henüz kapitalizmin girmediği yerelliklerinin bulunması ve özellikle 12 Eylül darbesinden sonra siyasal kültüründe yaşanan önemli değişikliklerdir (Aksu, 2016: 410). 12 Eylül 1980 askeri darbesinin olabildiğinde Karadeniz'deki sol yapılanmaları tasfiye etmesiyle, bölgenin milliyetçilik ve İskamcılık gibi kültürel dinamiklerini yeniden inşa edilebilmiştir. Dolayısıyla, yerel-ekolojik karakterli hareketler, eski solun geleneksel yöntemleriyle değil, yeni bir karşı-hegemonya stratejisiyle kendilerini konumlandırabilmişlerdir. Böylece ikili bir yapı ortaya çıkmıştır: Bu ikilik, parlamenter sistemdeki temsili güçlü oranlarla AKP olan bölgenin (Yıldırım, 2016: 21-66); toplumsal muhalefet alanında ise aslen AKP'nin ekonomi politikalarına karşı durmuş çeşitli hareketlerin ağırlıklı bir şekilde varlık göstermesidir.

Toparlanacak olursa, neoliberalizmin ölçeklerarası entegrasyonu, birikim stratejileri ile hegemonya projelerinin mekânlara nüfuz etmesiyle değerlendirilebilecek bir konumdur. Türkiye gibi azgelişmiş kapitalist bir ülke, bu entegrasyonun doğrudan analiz birimi olarak görülmektedir. Bu daha da somutlaştırılacaksa, Türkiye'de yaklaşık son on yıldaki enerji ve inşaat sektörünün yükselişinin etkisinin karşı-hegemonyayla ilişkisi gösterilebilir. Zira çalışmanın örneği olan Sinop-Gerze termik santral direnişi bu kapsamda yer alan yerel-ekolojik karakterli bir karşı-hegemonya hareketidir. Direnişin gerçekleştiği yerelin bölgesel özelliği (Karadeniz Bölgesi) bir yandan neoliberal İslamcı hegemonyayla yeniden imâl edilirken; diğer yandan küresel-ulusal-yerel ölçeklerin karşı-hegemonya merkezi haline getirilmektedir (Yıldırım ve Hasbolat, 2016: 12). Bu anlatılanlar kapsamında çalışmanın bundan sonraki seyrinde Sinop-Gerze termik santral direnişi'nin çözümlemesi yer alacaktır.

3.4. Sinop-Gerze Termik Santrali

2007 yılında Anadolu Grubu (Anadolu Termik Santralleri Elektrik Üretim Anonim Şirketi) Sinop-Gerze'de bulunan Yaykıl Köyü yakınlarındaki Çakıroğlu Mahallesiinde termik santral uygunluğunu tespit etmek amacıyla inceleme başlatıyor. Şirkete santral için gereken 2000 dönüm arazinin yaklaşık 400'ü Şirket tarafından verilen 1'e 20 arazi oranlarıyla 3 yıl içerisinde dedeleri ve nineleri hayatını kaybetmiş, köyünde yaşamayan kişilerden temin

ediliyor.¹⁰⁰ Böylece bir bütün halinde Projenin alanı belirginleşiyor. Direnişin örgütlenmelerinden olan Yeşil Gerze Çevre Platformu (YEGEP) dönem sözcüsü Şengül Şahin bu konuda şöyle bir demeç vermiştir:

Yaklaşık 2000 dönüm arazi gerekiyor şirkete. 1'e 20 vererek, üç yıl içinde 400 dönüme yakın arazi satın alıyor. Satanlar ise artık köyde yaşamayan, dedeleri nineleri ölmüş olan torunlar. Arazisini satmak istemeyen 80 yaşlarında bir teyze, sekiz ay direnebildi torunlarına. Biz ise günlerce teyzenin kapısında birlikte ağlaştık. Şirketin köylülere tehdit telefonları açtıkları davalar vesaire... Bu konuda bile anlatacak öyle çok şey var ki.

Şirket 20 Kasım 2008 tarihinde Elektrik Piyasası Denetleme Kurulu'ndan (EPDK) 1.200 megawat (2x600 MW) gücünde ithal yakıtla çalıştırılmak istenen termik santrale (dönemi için Türkiye enerji ihtiyacının %4'ünü karşılayabileceği iddia ediliyor) üretim lisansı¹⁰¹ almıştır.¹⁰² Buna karşın lisansın verilmesine dayanak teşkil eden EPDK'nin "Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği"nin durumu uzun bir hukuki konu halindedir. Şirketin lisansı aldığı dönemdeki Yönetmelikte ÇED ile ilgili bir hüküm bulunmamakta; aksine bir problemi ortaya çıkarmaktaydı. Bu problemin gerekçesi ÇED Yönetmeliği kapsamında faaliyet yürütecek enerji üretim tesislerinin ÇED sürecine dair herhangi bir girişim yapılmadan lisans alabilmeleridir. Keza bu gerekçeye dayalı olarak farklı enerji lisansları üzerinden ilgili Yönetmeliğe karşı Danıştay'a dava açılmış ve bu sürecin sonucu Yönetmeliğin ilgili maddesinin iptaline ve akabinde 30 Eylül 2009 Tarihli ve 27362 sayılı Resmi Gazete yayımlanan yönetmelik değişikliğini doğurmuştur. Bu değişiklik Yönetmelikte,

¹⁰⁰Proje kapsamında mülkiyet ilişkileri çeşitli kamulaştırma ile çeşitli kanunlardaki düzenlemelerle elde edilen arazilerle değerlendirilebilir. GES'in yapımı bu arazilerin 4628 EPK, 2942 Kamulaştırma Kanunu ve 6831 Orman Kanunu (17. Madde) kapsamında yürütülerek kamu yararını temel alır ve acele kamulaştırma hükümleriyle kamulaştırılması öngörülmektedir (TMMOB, 2015: 41). Dolayısıyla burada mülkiyet ilişkileri bağlamında, doğrudan bir devletin, birikim stratejilerini gerçekleştirebilmesi için sermayenin enerji konusundaki projelerini destekleyici bir etkisi söz konusudur.

¹⁰¹ 20 Şubat 2001'de kabul edilip 3 Mart 2001 tarihinde Resmi Gazete'de yayınlanan 4628 sayılı Elektrik Piyasası Denetleme Kanununa, EPDK kurulmuştur. 4628 sayılı kanun 14 Mart 2013 tarihinde 6446 sayılı kanun olarak ismi değiştirilmiştir. Anadolu Grubu, üretim lisansını 4628'e göre almıştır. Üretim lisansı, 4628 (2001) sayılı kanunda yazdığı şekliyle "[m]evcut ve kurulacak olan üretim tesisleri için üretim şirketlerinin elektrik enerjisi üretimi ve üretilen elektriğin satışına yönelik olarak, her bir üretim tesisi için Kurumdan (EPDK) almak zorunda oldukları lisansı ifade eder." 4628'in 2013'te 6446 sayılı kanuna dönüşmesiyle birlikte üretim lisansının şartları arasına bir de önlisans alma şartı getirilmiştir. 6446'da (2013) önlisans şu şekilde açıklanır: "Üretim lisansı başvurusunda bulunan tüzel kişiye öncelikle, üretim tesisi yatırımına başlaması için mevzuattan kaynaklanan izin, onay, ruhsat ve benzeri belgeleri edinebilmesi ve üretim tesisinin kurulacağı sahanın mülkiyet veya kullanım hakkını elde edebilmesi için Kurum tarafından belirli süreli önlisans verilir." Anadolu Grubu, üretim lisansını 2008 tarihinde aldığından önlisans'a tabi olmamıştır.

¹⁰² Anadolu Grubu, GES Etüt Raporun'da belirtildiği gibi "enerji üretmek amacıyla, 1200 MW'lık (2x600 MW) kurulu gücünde ve yılda ortalama 7500 GWh elektrik enerjisi üretecek şekilde Gerze Enerji Santrali (GES) Projesi'ni hayata geçirmeyi planlamaktadır." Santralde kullanılmak üzere, yüksek kaliteli ve atık oranı düşük ithal taş kömürü il süper-kritik kazanlı ileri teknoloji yakma sistemi kullanılacağı da raporda yer almaktadır. Proje için etüt raporunda şu ifadeler yer almaktadır: "...Gerze Enerji Santrali Projesi, yüksek verim ve karşılığında düşük kirlenici salınımı gibi özellikleri ile Türkiye'nin kısa dönemde karşı karşıya kalacağı enerji açığı problemlerinin çözümünde önemli bir yere sahip olacaktır" (Gerze Enerji Santral Projesi Ön Jeolojik ve Hidroelektrik Etüt Raporu, 2011: 3).

Lisans başvurusuna konu üretim tesisi projesinin, 17/7/2008 tarihli ve 26939 sayılı Resmî Gazete’de yayımlanan Çevresel Etki Değerlendirmesi Yönetmeliği kapsamında olması halinde, söz konusu Yönetmelik kapsamında alınan kararı ibraz etmesi, durumunda lisans alabileceği ve bu yükümlülüklerin yapılan tebliğden itibaren doksan gün içerisinde yerine getirilmesi halinde lisansının verileceği yazılı olarak bildirilir

şeklinde ibareler yer alırken, karar sonrası verilen bütün lisanslarda “ÇED olumlu ya da ÇED Gerekli Değildir” kararı alınmış olması şart koşulmuştur. Dolayısıyla, üretim lisansından önce “ÇED Olumlu Kararı” veya “ÇED Gerekli Değildir Kararı”nın alınması zorunluluğunun getirilmesi -daha önce bahsedildiği gibi- “düzenleyici hukuk”a dikkat çekilerek “yeniden hukuk inşa etme”ye neden olmuştur.

Zira GES projesi adına üretim lisansının henüz ÇED’in alınmamasından dolayı yönetmeliklere aykırı olduğu gerekçesiyle lisansın iptali için idari davalar açılmış, sonrasında 20 Temmuz 2009 tarihinde Danıştay 13ncü Dairesi, ÇED Yönetmeliğine tabi olarak EPDK’nin verdiği üretim lisansının “ÇED Olumlu Kararı” veya “ÇED Gerekli Değildir Kararı” alınmadan verilemeyeceği gerekçesiyle yürütmeyi durdurma kararı vermiştir. Danıştay 13üncü Dairesinin bu ve bunun gibi Projelerde Anayasanın 56. Maddesi, 2872 Sayılı Çevre Kanunu (1,2,3üncü Maddeleri) ve ÇED Yönetmeliğine dayanarak şöyle bir kararı mevcuttur:

Anayasa hükmü ile değinilen yasal ve yönetsel düzenlemelerin birlikte değerlendirilmesinden, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının bulunduğu; çevreyi geliştirmek, çevre sağlığını korumak ve çevre kirlenmesini önlemenin Devletin ve vatandaşların ödevi olduğu Anayasa’da açıkça belirtildiğine, Çevre Kanunu ile bu konuda gerekli düzenlemelere yer verildiğine ve Elektrik Piyasası Kanunu ile yeterli, kaliteli, sürekli, düşük maliyetli ve çevreye uyumlu bir şekilde üretilmiş elektriğin tüketicilerin kullanımına sunulması amaçlandığına göre Elektrik Piyasası Düzenleme Kurulu’nun bu konularda yapılan lisans başvurularını çevre mevzuatı yönünden de incelemesinin zorunlu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla, davaya konu proje ile ilgili olarak hazırlanan fizibilite raporu çerçevesinde projenin ‘çevreye uyumlu’ olup olmadığının, çevre mevzuatı açısından zorunlu olan ‘ÇED Olumlu Kararı’ veya ‘ÇED Gerekli Değildir Kararı’ alınmasına ilişkin yasal sürecin tamamlanmasının, üretim lisans verilmeden önce bir ‘ön şart’ olarak kabul edilmesi ve bu ön şartın lisans verilmeden önce aranması gereklidir.

Kısaca Danıştay, EPDK’nin vermiş olduğu ve olacağı üretim lisanslarında ÇED’i zorunlu tutmuştur. Daha sonra Şirket, Danıştay’ın yürütmeyi durdurma kararına itiraz etmiş olsa da Danıştay İdari Dava Daireleri Kurulu bu itirazı 14 Ocak 2010 tarihinde reddetmiştir. Bu gelişmeler ertesinde itirazın reddi üzerine Şirket ÇED sürecini 7 Aralık 2009 tarihinde döneminin adıyla Çevre ve Orman Bakanlığına başvurarak (şimdiki adı Çevre ve Şehircilik Bakanlığı) başlatıyor. ÇED yönetmeliğine uygun bir şekilde 3 Mayıs 2010 tarihinde halkı

proje hakkında bilgilendirmek ve halkın projeye ilişkin görüşü ve önerilerini almak amacıyla “halkın katılım toplantısı” düzenlenmek istense dahi toplantı Gerzelilerin protesto etmesinden kaynaklı olarak yapılamadan sonlandırılmıştır. ÇED yönetmeliğinde “halkın katılım toplantısı”nın halkın görüş ve önerileri dikkate alınması için bir koşul olarak konulduğu, ancak ÇED raporu sürecini esastan etkilemediği belirtildiğinden toplantının yapılamaması projenin ÇED sürecinde hukuksal bir problem ortaya çıkarmamıştır. Halkın katılım toplantısının yapılması direnişle ilgili süreçte birkez daha “yeniden hukuk inşa etme” imkânını ortaya çıkarmıştır. Halkın katılımı toplantısının gerçekleşmesindeki halkın görüş ve önerilerine başvurulmadan (ki aslen halkın Projeye tepkisi halkın görüşünü yansıtmaktadır) GES için devam eden ÇED sürecinde yine ÇED yönetmeliği kapsamında 6 Haziran 2010’da “Kapsam ve Özel Format Belirleme Toplantısı” düzenlenmiş, ardından Bakanlık GES projesini 21 Haziran 2010’da ÇED Yönetmeliği’nin EK-I kapsamında değerlendirerek Proje için ÇED Raporunun hazırlanması kararı vermiştir.¹⁰³

Bir başka kritik nokta, Anadolu Grubu tarafından proje alanının analizi amacıyla gerçekleşen sondaj girişiminin Gerzelilerin büyük tepkisiyle karşılanmasıdır. Şirket, Valilikten izin alınmadan ilkin 30 Mart 2011 tarihinde sondaj kamyonları ve iş makineleriyle Yaykıl Köyüne gelmesiyle Şirket ile Gerzeliler ilk defa karşılaşmıştır. Bunun ertesinde Şirketin alana bir kez daha geleceğini haber alan Gerzeliler Ağustos ayından itibaren Yaykıl Köyünde direniş çadırları kurarak gece-gündüz nöbet tutmaya başlamıştır.¹⁰⁴ Nitekim 22 Ağustos’u 23’e bağlayan gece Şirket bu sefer Jandarma ve Polis eşliğinde sondaj yapacağı iddiasıyla tekrardan alana girmeye çalışmıştır. Gerzelilerin protestoları üzerine 16 kişiye “Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa Muhalefet”, mala zarar, kamu görevlisine hakaret ve mukavemet gibi suçlardan dava açılrsa da 15 celse süren davada tüm sanıklar beraat edebilmiştir. Bunun üzerine 23 Ağustos 2011’de Gerzeliler Kaymakam’ı protesto etmek üzere Hükümet Konağı önüne gelip basın açıklaması yapmıştır. Basın açıklaması sonrasında ise Kaymakamın protesto edildiği iddiasıyla 11 kişi hakkında “2911 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununa Muhalefet” ettikleri gerekçesiyle dava açılmış olsa da davalıların tümü daha sonra beraat etmiştir.¹⁰⁵

Valilikten izin alınmamasına karşın, 5 Eylül 2011 sabahında tekrardan Şirket, kolluk güçleri eşliğinde bölgeye gelerek zemin etüt çalışmalarını sürdürmek istemiş, kolluk güçleri ve TOMA’lar alana sokulmak istenen iş makineleri ile sondaj kamyonları yereldekilerin

¹⁰³ ÇED Yönetmeliğinin (17.07.2008 tarih ve 26939 sayılı) EK-I’inde “Toplam ısı gücü 300 MWt ve daha fazla olan termik güç santralleri ile diğer yakma sistemleri”nin ÇED uygulanacak projeler kapsamında değerlendirilir.

¹⁰⁴ http://www.emo.org.tr/ekler/87d71016a253f26_ek.pdf?dergi= (erişim tarihi: 17.10.2016).

¹⁰⁵ <http://www.turnusol.biz/public/haber.aspx?id=22360&pid=43&haber=Gerze%92de%20zafer%20direnenlerin%20oldu!> (erişim tarihi: 17.10.2016).

müdahaleleriyle karşılaşmasının ardından direnişin en büyük arbedelerinden biri yaşanmış, sondaj çalışmaları tekrardan sonuçsuz kalmıştır. Yaklaşık 14 saat süren arbedede Gerzeliler ve Yaykıllılar “biber gazı gaz bombaları, tazyikli su, coplar ve plastik mermilerle” karşılaşsa da alana kimseyi sokmamıştır. Dahası kolluk kuvvetlerine ambulanslarla “gaz bombası ve biber gazı takviyesi yapılmasına karşı” izinsiz gerçekleştirilmek istenen sondaj çalışmasına direnişçilece engel olunmuştur.¹⁰⁶

Bunun üzerine Şirket yetkilileri sondaj işleminin ÇED süreci için ve ilgili bakanlık ile yerel idari yetkililerin izni dâhilinde olduğunu iddia etmiş olsalar da Valilik tarafından bu iddianın doğru olmadığı söylenmiştir.¹⁰⁷ Buna rağmen, 5 Eylül günündeki direnişi sürdüren 40 kişiye yine benzer davalar açılabilmiştir. Akabinde Gerzelileri halkın katılım toplantısından sonra güvenlik güçleriyle karşı karşıya getiren sondaj meselelerinden itibaren ise yerelde Şirkete ve Projeye öfke giderek büyümüş, devlet ile sermaye arasındaki ilişki sorgulanır hale gelmiştir. Devlet ile sermaye bloğunun iyice görünürleştiği bu aşamadan sonra yereldeki karşı-hegemonya potansiyeli iyice belirginleşmiştir.

Nihayet Şirket bu ÇED raporunu genellikle kullanılan bir yöntem olan DOKAY-ÇED Çevre Mühendisliği Limited Şirketi adlı bir aracı kuruluşa hazırlatarak¹⁰⁸ 19 Aralık 2011 tarihinde ÇED raporunu tamamlamıştır.¹⁰⁹ Projenin ÇED Yönetmeliğine uygun olarak Valilik tarafından halka duyurulmasıyla proje için Yönetmeliğin 12. maddesine uygun olarak ÇED’in inceleme ve değerlendirme sürecine geçilmiştir. Ancak 30 Nisan 2012 tarihli Birinci İnceleme Değerlendirme Komisyon Toplantısı sonucunda Orman Genel Müdürlüğünün sunmuş olduğu

termik santral kurulmak istenen yerin hemen yakınında ormanlık alanların bulunduğu, hatta santral alanının bir kısmının orman alanı olduğu, termik santraldan açığa çıkacak baca gazı emisyonlarının Gerze’yi, Sinop’u, termik santral alanının 25 km uzağında bulunan Tabiat Koruma alanı olan Sarıkum Göletini olumsuz etkileyeceği

¹⁰⁶ <http://www.turnusol.biz/public/haber.aspx?id=22360&pid=43&haber=Gerze%92de%20zafer%20direnenlerin%20oldu!> (erişim tarihi: 17.10.2016).

¹⁰⁷ <http://www.radikal.com.tr/turkiye/gerzede-bir-tuhaf-sondaj-1061536/> (erişim tarihi: 10.08.2016).

¹⁰⁸ DOKAY-ÇED Çevre Mühendisliği Ltd. Şti.’nin sahibi Coşkun Yurteri (Prof.) eski şirketi ENVY ile birlikte Bergama Ovacık Altın Madeninin de ÇED Raporunu hazırlamış. Zira DOKAY ÇED Çevre Mühendisliği Ltd. Şti. Akkuyu Nükleer, Fatsa Hidroelektrik Santrali (HES) gibi tartışmalı konularda Gerze’ye benzer şekilde ÇED Raporu hazırlamıştır. Bununla birlikte ÇED Raporları’nın Bakanlıkça onaylanmama oranı yüzde ikinin altındadır. Bu konuda çevre davaları avukatı Mehmet Horuş, “verilen ÇED kararları aleyhine açılan davalarda yüzde 90 oranında yürütmeyi durdurma ve iptal kararı çıktı. ÇED Yönetmeliği’ne göre projelerle ilgili yöre yurttaşlarının görüşüne başvurulmak zorunda. Ancak şimdiye kadar yapılan halkın katılımı toplantılarında yöre yurttaşlarının olumsuz görüş verildiği bir projelerin birinden bile vazgeçilmedi. ÇED, şu anda tamamen bürokratik formalitenin tamamlanmasından ibaret. Amaç, projelerin her koşulda gerçekleştirilmesi” açıklamasında bulunmuştur (<http://www.radikal.com.tr/turkiye/masallah-sizi-cok-cevreci-gorduk-1081323/>).

¹⁰⁹ ÇED süreciyle ilgili şematik bilgi EK – I’dedir.

görüşüne dayanılarak ÇED süreci durdurulmuştur.¹¹⁰ İnceleme Toplantısı sonucunda ÇED sürecinin durdurulmuş olmasına karşın, DOKAY-ÇED Çevre Mühendisliği Şirketi, Orman Müdürlüğünün 2 Ekim 2012 tarihli “zaruret görülmesi halinde ormanlık alanda enerji tesisi kurulabileceği” yönündeki görüşünü örnek göstererek ÇED sürecinin devam etmesini talep etmiştir. Ancak bu talep Bakanlıkça resmî kabul görmemesi üzerine 27 Kasım 2012 tarihinde ÇED süreci Bakanlığın Şirkete yazdığı yazısıyla birlikte durdurulmuştur. Son olarak Şirket iki defa daha revize talebinde bulunmasına karşın nihai olarak ÇED süreci 23 Şubat 2015’te resmen sonlandırılabilmiştir. Zira Orman ve Su İşleri Bakanlığının 6831 sayılı Orman Kanunu’nun 17. maddesinde enerji tesislerini kapsayan birçok yapılara “kamu yararı ve zaruret olması halinde” izin verilebileceği ibaresine ek olarak 11 Haziran 2013 tarihinde yeni bir yazı yayımlanarak “kaynağı orman içinde bulunmayan ithal kömüre dayalı termik santraller[in]... alan içerisinde yapılmasında zaruret şartı oluşturmadığından” olumlu görüş bildirilmemesi hatırlatılmıştır. Yazının ilgili kısmı şu şekildedir:

...kaynağı orman alanı içinde bulunmayan *ithal kömüre dayalı termik santraller* ile biokütleden enerji üretim tesislerine orman sayılan alan içinde yapılmasında zaruret şartını oluşturmadığından olumlu görüş bildirilmemesi, bahse konu olan izin taleplerinin değerlendirilmeye alınmadan talebin geri çevrilmesi ve izin raporu düzenlenmemesi, ayrıca bu tür projelere ilişkin olarak Bölge Müdürlüklerinizce ÇED İnceleme ve Değerlendirme Formlarında izin verilemeyeceğini belirtir... (italikler bana ait).

GES Projesi için hazırlatılan ÇED Raporunda belirtildiği gibi tesisin bir kısmının orman arazisi içinde yer alması Bakanlığın bu yazısıyla çakışmakta ve Proje değişimi yaşanmadığı sürece ÇED süreci işletilememektedir. Öyle ki 2007 yılından itibaren bölgedeki orman kadastrouyla kesinleşen tarım ile orman arazi sınırlarının etkisiyle Şirket, Proje alanını ormanın dışına doğru değiştiremediğinden Proje bu konuda da problemler yaşamıştır. Sonrasında GES Projesi için Danıştay’a açılan üretim lisansı iptali 31 Mart 2015’te geçersiz hale gelerek GES projesi hukuksal yönünü yitirerek sonlandırılmıştır. Termik santral süreci dışında kalsa dahi Proje konusundaki bir başka problem Proje alanının sit alanı içerisinde kalmasıdır. Günümüzde (2016) halen Danıştay kararı beklenen bölgenin sit alanı içinde kalması halinde termik santral yapımına karşı bir argüman daha kesinleşebilecektir.

Bahsedilen kronolojiyle açıklanan GES projesi yalnızca hukuki süreçten ibaret olarak düşünülmemelidir. Zira Şirketin devlet politikalarından desteklerle giriştiği GES Projesi neoliberal hukuk sistemine tabi olarak açıklanabilecek bir süreci göstermektedir. Proje süresince hukukun ihlal edilmesi ya da “hukukun etrafının dolanılarak” nihai sonuca varılma

¹¹⁰ http://ekolojikolektifi.org/tr/wp-content/uploads/2015/05/basin_aciklamasi_04.03.2015.pdf (erişim tarihi: 17.10.2016).

çabası birikim stratejilerinin özelliklerindendir. Böyle bir hukuk/suzluk ortamında ortaya çıkan yerel-ekolojik muhalefetin meşru zemini yine en azından mevcut hukukun işleyebilmesine yönelik gerçekleşmiştir. Nitekim GES Projesinin hukuk ihlallerine karşı açılan davalar bir karşı-hegemonya oluşturabilecek potansiyeli ortaya çıkarabilmiştir. Ayrıca bölgenin sosyo-ekonomik konumu, sınıflararası ilişkileri, devlet-sermaye birlikteliği ve tabii ki Yeşil Gerze Çevre Platformu'nun (YEGEP) toplumsal mücadelesi göz ardı edilmemelidir. Termik Santral yapımında devlet-sermaye bloğunun hegemonik tavrının karşında Gerze'deki karşı-hegemonya mücadelesi, GES Projesinin seyrini belirleyicisi haline gelmiştir. Kısaca, Anadolu Grubu'nun 24 Kasım 2009 tarihinde ÇED raporu için Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na yaptığı başvurusuyla bloklar yavaş yavaş belirginleşmeye başlamış, ölçeklerarası bağımlılık ilişkisinde küresel ile ulusalın ilişkisinde ulusal tarafından yerel ölçeklerden biri olan Gerze'ye baskılar yoğunlaşmıştır.

Sinop'un Gerze ilçesinde kurulmak istenen termik santral projesi yapılmasını isteyenler ile buna karşı gelenler olmak üzere iki farklı grup üzerinden tartışılmaktadır. Santralin açılmasını isteyen grubun aktörleri devlet, sermaye (Anadolu Grubu), sermayenin desteklediği çeşitli sivil toplum kuruluşları (GES Bilgilendirme, GERÇEK gibi), Projeyle birlikte ilçeye istihdam sağlanacağını, ilçenin kalkınacağını düşünen Gerzelilerin bir kısmıdır. Termik santral projesinin aktörleri ülkedeki enerji gereksiniminin karşılanması, yöre halkına yeni istihdam olanaklarının sağlanması, bölgenin daha iyi kalkınabilmesi gibi söylemlerden hareket etmektedir. İkinci grupta yer alan ve santrale karşı gelen grubun aktörleri ise bölgedeki projeye karşı oluşmuş Yeşil Gerze Çevre Platformu (YEGEP) başta olmak üzere yerel, ulusal (Ekoloji Kolektifi, Karadeniz İsyandadır vd.), küresel (Greenpeace) gibi yerel-yurttaş inisiyatifleri ve yöre halkının bir kısmıdır. Bu grubun aktörleri de hukukun üstünlüğüyle hareket edilmesi, doğanın korunması, bilimsel raporların gerekliliği vb. söylemleri kullanmaktadırlar. Zira yerel-yurttaş inisiyatiflerinden YEGEP, genel çıkarı, birlik, dernek, siyasal parti gibi kurumların tüm özel çıkarlarının ötesine taşıyarak termik santral projesine karşı ekolojik bir meydan okumaya girişmiştir. YEGEP, -Koselleck'in ifadeleriyle (2013: 540)-, politika-ekonomi-ekoloji üçgeni içinde çevre korumaya ilişkin genel çıkarın örgütlü bir biçimde savunulabilme imkânını açabilmiştir.

3.1. Devlet-Sermaye Bloğunun Durumu

Burada vurgulanması gereken küresel yönetim stratejilerinin yereli nasıl dizayn ettiğidir. "Uluslararası düzenleyici kurumlar ve küresel şirketler, bir ülkenin siyasal karar

alma mekanizması içinde nasıl doğrudan söz sahibi olurlar?” Çalışma ekseninde bu durumu 9. Kalkınma Planında görmek mümkündür.

9. Kalkınma Planı dönemi (2007-2013) “enerji sektöründe serbestleştirme politikası çerçevesinde piyasalaşma sürecinin hızlandığı bir dönem olmuştur.” Bu dönemde elektrik enerjisi kurulu güç içerisinde özel sektörün payı % 41,5’ten % 56,6’ya yükselmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2006). Planda, Yenilenebilir Enerji Kaynakları (plana göre Akkuyu’daki, Sinop’taki Nükleer Santral çalışmaları, HES’ler vb.) açısından başarılı bir dönem geçirilmesine karşın, linyit haricindeki fosil yakıtlar bakımından zengin yataklara sahip olmayan Türkiye’deki enerji arzında dışa bağımlılık devam etmiştir (Kalkınma Bakanlığı, 2006, 2013: 102-103). Oysa dünya ekonomileri arasında Türkiye’nin enerji politikaları açısından en büyük sorunu dışa bağımlılık ve bu bağımlılığın artarak sürmesidir. (TMMOB-MMO, 2014; Türkyılmaz, 2015).

2014-2018 yılları arasını kapsayan 10. Kalkınma Planı Elektrik Enerjisi talebine bakıldığında, talebin 2018’de (2012 verilerine göre) % 41 artacağı (341 GWh’ye çıkacağı), elektrik kurulu gücünün % 36 artacağı tahmin edilmektedir. Bu nedenle plandaki hedeflerden biri sürekli artan talebi karşılayabilmek adına üretim ve dağıtımda özel sektör yatırımlarının ve özelleştirilmenin sürdürülmesidir. Özellikle 2023 hedeflerine ulaşabilmek için mümkün olduğunca özel sektör tarafından gerçekleştirilebilecek ilave yatırımlara ihtiyaç duyulduğu vurgulanmaktadır (Kalkınma Bakanlığı, 2013). Bu bağlamda, ülkenin dışa bağımlılığı azaltma hedefleri ile özel sektör yatırımlarının sürdürülmesi gerekliliği arasında planda bir çelişki doğmaktadır. Bu çelişki özellikle ithal kömürle çalışan termik santrallerin kurulmasına yönelik faaliyetlerde görülebilmektedir. GES Projesi bu çelişkinin somut örneklerinden biridir.

Türkiye’nin küresel yönetimle bir başka bağı “Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı”nın (TYDTA)¹¹¹ varlığında görülebilir. Yönetişim stratejisinden ayrı düşünülmemesi gereken Ajansın temel görevlerinden biri kamu ve özel sektör kuruluşları ile kalkınma ajanslarının birbirleriyle eşgüdümünü sağlayabilmektir. Ajans bu görevi, ulusal ve yerel bağlantılarla küresel yapıya entegrasyonu sağlamaktadır (Özügurlu Bayramoğlu, 2009: 292-293). Zira bu yönetim modelinin küresel, ulusal ve yerel ölçekleri birbirine bağlayan bir diğer aygıtı

¹¹¹ Küresel yönetim stratejisi kapsamında düşünülmesi gereken kurumların en önde gelenlerinden biri olan Yatırım Destek ve Tanıtım Ajansı (TYDTA), “Türkiye’deki yatırımları teşvik etme ve tanıtma görevini üstlenmiş olan resmi bir kuruluştur. Küresel iş dünyasına yatırım olanakları sunmayı; yabancı şirketlere Türkiye’ye giriş yapmadan önce, giriş işlemlerinin yapılması sırasında ve giriş yaptıktan sonra yardımcı olmayı amaçlamaktadır. uluslararası yatırımcılara yönelik bir başvuru merkezi olmanın yanı sıra; yatırımları desteklemek ve cazip hale getirmek üzere ulusal, bölgesel ve yerel düzeyde faaliyet gösteren tüm kurumlar için bir irtibat noktası olarak da hizmet vermektedir” <https://www.turkiye.gov.tr/turkiye-yatirim-destek-ve-tanitim-ajansi-baskanligi> (erişim tarihi: 13.10.2017).

Bölgesel Kalkınma Ajansları"dır. Bölgesel Kalkınma Ajanslarının görevleri, yereldeki dinamiklerin harekete geçirilmesini sağlayarak bu görev bağlamında sermaye ile devlet arasında blok kurabilmek (düzenleyici devlet) ve sermaye birikim stratejisini sürdürmektir (Özügürlü Bayramoğlu, 2009: 295). Sürdürülen strateji birikim stratejisi ve hegemonik projelerle uyumlu bir yönetim imkânı sunmaktadır. Örneğin Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansının (Kastamonu, Çankırı ve Sinop) Sinop'taki faaliyetlerine bakıldığında yerelin nasıl uluslararası sisteme entegre edildiği gözlemlenebilir.

Türkiye'deki neoliberal dönüşümde uluslararası sermaye kuruluşlarınca ifade edildiği şekliyle düzenleyici reformların bir başka etkisi devletin dönüşümünü âdem-i merkezîyetçilik ölçeğinde yeniden yapılandırılmasıdır. Yerel yönetim reformları, yönetim mantığı ile bölgesel ve yerel birçok alanda dönüşme gidilmiştir.

2007'den itibaren Gerze'e yapılmak istenen Termik Santral Tesisi sermayenin devlet aygıtı vasıtasıyla neoliberal stratejinin hayata geçirilmesinin bir fırsatı olarak projelendirilmiştir. Ülkedeki "enerji açığı" (Projenin Türkiye'deki enerji ihtiyacının %4'ünü karşılayacağı iddia edilmektedir), "işsizlik-istihdam gereksinimi", "dışa bağımlılık" ve "ulusal kalkınma" gibi söylemleri özellikle enerji alanında yapısal dönüşümlerin hayata geçirilmesinde etkili olabilmiştir. Bu süreçte devlet (sınıf taraflı davranarak-Poulantzas); sermaye adına hegemonik projeler ile birikim stratejileri üretmede aygıt konumunda işlemiştir.

Gerze'ye Termik Santralin yapımını etkileyen en önemli öğelerden biri 29 Ocak 2004 tarihinde çıkartılan 5084 sayılı "Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun"un Türkiye'de geri kalmış bölgelerdeki (Sinop da içerisinde) istihdamın arttırılması ve bölgelerarası gelişmişlik farkının mümkün olduğunda giderilmesini¹¹² ilgilendiren kısmıdır. Yatırım teşviklerine bakıldığında 2008 sonu itibariyle diğer sektörlerle (imalat, hizmetler, tarım, madencilik gibi) göre kıyaslandığında giderek artan bir seyir izleyen enerji sektörü yatırım tutarı açısından üçüncü sırada yer almıştır (Yavan, 2010: 135). Türkiye'nin bu konumu sermayeyi enerji sektörüne yönelmesi için önemli bir unsur haline getirmiştir. Dolayısıyla bu tür programların gerçekleştirilebilmesinin koşulu neoliberal stratejinin regülasyon, reregülasyon, özelleştirmeler gibi araçlarının kullanılmasının yanı sıra, ülkedeki istihdamın arttırılması, yerel ve ulusal kalkınmanın sağlanması, dışa

¹¹² Söylemde bölgeler arası farkın giderilmesi varken, küresel-ulusal-yerel ölçeklerarası rekabet ilişkilerinin "yerellikler" arası rekabeti teşvik eden yapısı pratiği oluşturmaktadır. Örneğin Sinop'u da içine alan bölgedeki Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansının hemen tüm program rehberlerinde bölgesel kalkınma için rekabet gücünün artırılmasına vurgu yapılmaktadır. Üretilen bu rekabetçi söylem, "toplumsal güçler açısından yansızlık" iddiasından hareket etmektedir. Ayrıca "Yarışan yerellikler" tartışması bu durumun kapsamında değerlendirilebilir (Ersoy ve Şengül, 1998; Ataay, 2001).

bağımlılığın azaltılması gibi popülist söylemleri ilk bakışta geçerli kılabilen yolların açılmasına imkân tanımaktadır. Oysa hukuksal ve bilimsel araçların tümü eklendiğinde sistemin işleyişinde çatlaklar hemen göze çarpmaya başlamıştır. Bu noktada, belirgin bir şekilde yönetişimi betimleyebilecek bir uygulama göze çarpar.

Hukuken onayı alınmadan faaliyetlere başlanması mümkün olmayan ÇED sürecinin tamamlanabilmesi ve GES Projesine yönelik tesisin faaliyete geçebilmesi pahasına -sondaj gibi- etüd çalışmalarına başlanmıştır. Bu çalışmalara karşı doğabilecek tepkilere rağmen kolluk kuvvetlerinin Şirkete yardımcı olduğu görülmüştür. 22 Ağustos 2011 ve ardından yaşanan 5 Eylül 2011 tarihlerinde halk ile kolluk güçleri arasında yaşanan arbedeyle aslen kamusal işlev sebep, konu ve maksat açısından sakatlanmış, devlet organları, hukuku (ÇED sürecini hesaba katmadan) çiğneyerek Şirketin yanında yer almıştır.

Sermaye-Devlet bloğunu belirginleştiren bir başka öge sermayenin nasıl bir söylemde bulunduğudır. Anadolu Holding, yerele istihdam ve kalkınma vurgusunun yanında termik santralin AB standartlarına uygun “mevcut en iyi teknikler” (MET) temasını kullanmıştır.¹¹³ Sözelimi Gerze’deki termik santralin meşru zemine oturtulan pulverize kömür yakma teknolojisi, süper-kritik buhar santrali, baca için filtreleme sistemi vb. ileri teknolojilerin verimliliği arttırmak adına Şirket tarafından kullanıldığı bilinmektedir. Sözelimi, pulverize kömür yakma teknolojisi denilen ve “temiz” kömür yakma diye nitelendirilen teknoloji, termik santrallerde eski sistemlere oranla %32’den %42’ye verim artışı sağlamakta; bu da tesislerde daha az kömür kullanılmasıyla sonuçlanacağından daha az karbon emisyonuna

¹¹³ Ülkedeki çevre politikalarıyla AB standartlarını uyumlaştırılması için getirilen bir kriter olarak tasarlanan MET, “çevreye duyarlı şekilde” enerji verimliliğinin artırılmasını amaçlamaktadır (EÜAŞ, 2008: 5; ÇŞB, 2012: 11).

maruz kalınacağı iddia edilmektedir.¹¹⁴ Şirket bu teknolojiyi göstermek adına yereldeki bazı kişileri bu teknolojilerle inşa edilmiş alanlara götürüp bir rıza imalatı yoluna gidebilmiştir.¹¹⁵

Şirketin bir başka aracı, Proje kapsamında hukuksal mevzuata uyulduğunun dile getirilmesidir. Sözgelimi Anadolu Grubu Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan, Projenin ÇED sürecinde olduğunu dile getirerek “ÇED raporu çıkarsa 1 milyar euroluk yatırıma başlarım. Bu benim hakkım. Çıkmasa devletin kestiği parmak acımaz. Bugüne kadar harcadığım 15 milyon doların üzerine bir bardak su içerim” beyanında bulunmuştur.¹¹⁶ Hukuksal yolun yanı sıra, Özilhan bir mülakatında ülkenin enerji ihtiyacının olduğunu vurgulayıp, şirketin termik santral projesini en iyi çevresel tekniklerle yapabileceğini, “temiz kömür diye bir şeyin” olmadığını ve eğer Şirketimiz yapmazsa “başka birileri yapacak” ifadelerini kullanmıştır.¹¹⁷ Dahası, Şirket, termik santralin olası çevreye ve insan sağlığına olumsuz etkilerini son teknolojiyle minimize ettiğini; bir kişi dahi yatırımlardan zarar göreceksen bu GES’ten vazgeçebileceğini taahhüt eden demeçler vermiştir. Sözgelimi,

¹¹⁴ GES ÇED Raporu (2011: 7-8); <http://web.archive.org/web/20141217063255/http://gerzeenerjisantrali.com/> (Erişim Tarihi: 16.10.2016).

¹¹⁵ Burada “verimlilik” teriminin içerinden bahsetmek gerekir. En genel anlamıyla verimlilik, girdi-çıkıtı ilişkisinden hareket edilerek, sürdürülebilir ekonomik büyüme ile fiyat istikrarını koruyabilmek (özellikle Kuzey ülkelerinde), bunun yanında gelişme ve kalkınma sorunlarının çözüme kavuşturulmasında (özellikle Güney ülkelerinde) etkin bir araç görevi görmektedir. Diğer bir ifadeyle, “ulusal ekonomi bakımından kıt olan kaynakların en rasyonel biçimde kullanılabilmesinin en etkin yolu verimlilik” (Emiroğlu vd, 2006: 966). Ekonomide, çıktı miktarının artırılmasıyla “verimlilik düzeyi” de yükselmekte, bu yükseliş büyüme ve kalkınma unsurunun önündeki engelleri azaltmaktadır. Verimlilik düzeyinin yükseltilmesinin anlamı ise olabildiğince çok üretim faaliyetinde bulunmaktır. Yani girdileri (emek, hammadde, doğa, sermaye, enerji, yöntem vb.) yeterince kullanarak çıktının (mal ve hizmetin niceliği, mal ve hizmetin niteliği, ürün vb.) artırılması, hem kalkınma düzeyini yükseltir hem de ekonomik büyüme ve fiyat istikrarını korur. Buradaki sorun ise hem çıktı miktarının artırılmasında doğaya ve emeğe ihtiyacın yükselmesi hem de çıktılara dışsallıkların eklenmesiyle verimliliğin yeterli kadar sağlanamamasıdır. Sözgelimi bir işletmenin, çıktıları arasında çevrenin kirlenmesi, doğal dengenin bozulması (ekolojik sürdürülebilirlik), faaliyet alanındaki gelenek ve göreneklerin ortadan kaldırılması –bölgenin homojenleşmesi- (Urry, 1999: 11), kaynakların özel çıkarlar üzerinden kullanılarak genel çıkara hizmet etmemesi (Koselleck, 2013: 535-545) ve gelir dağılımının dengesizleştirilmesi ile demokrasi ve insan haklarının gerilemesi (toplumsal sürdürülebilirliğin aksatılması) gibi dışsallıklar (negatif) yer almaktadır (Çağlar, 2011: 248). Girdi miktarının artması ve çıktıların dışsallıklarından doğan “doğanın kendini yenileyebilme eşiğinin aşılması (ekolojik kriz)” ile bunun sonucunda verimlilik düzeyinin yeterli miktarda artamaması çevreyi dışlamayan kalkınma söyleminin pratikte yetersizliğini göstermektedir. Dolayısıyla, verimlilik ile mümkün olan en ileri teknoloji arasındaki ilişkide teknolojinin iyileştirilmesi her ne kadar doğa tahribatı oranını düşürse de tümünden yok etmeye yönelik değildir. Teknolojisinin geliştirilmesi, verimlilik düzeyinin yükseltilmesinde kullanılır ve toplumsal ve ekolojik sürdürülebilirlik öğelerinin dışsallık çerçevesinde algılanmaya devam etmesinden dolayı ekonominin sürdürülebilmesinin ön koşullarından biri haline gelir. Bu konuyu Jevons Paradoksuyla açıklamak mümkündür. 1865’te yazdığı “Kömür Sorunu” eserinde William Stanley Jevons, meta üretiminin artışı ile enerji tüketiminin –ki o dönemin en büyük enerji kaynağı kömürdür- artışı üzerine değerlendirmelerde bulunur. Jevons, yaptığı çalışmada, teknolojinin gelişmesiyle (buharlı makinelerin gelişimiyle) yani, meta üretimindeki verimlilik arttırıldıkça kömür tüketiminin kullanım miktarının azalması gerekirken, tam tersine, kömür tüketiminin kullanım miktarının arttığını tespit etmiştir. Bunun sonucunda, teknoloji arttıkça metaların fiyatlarında bir düşüş yaşanmasının yanı sıra, daha çok ve daha büyük fabrikalar açılarak daha fazla meta üretilirken, kömür artan bir biçimde tükenmesini sürdürdüğünü gözlemlemiştir. Jevons’un değindiği, kapitalizmin teknolojiyi geliştirme çabasının ürettiği bir paradokstur (Foster, 2012).

¹¹⁶ <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/jale-ozgenturk/ced-cikmazsa-ustune-bir-bardak-su-iceriz-1074826/> (erişim tarihi: 22.10.2016).

¹¹⁷ <http://www.sinopegitimsen.org/?p=8043> (erişim tarihi: 22.10.2016).

Projenin “zarar vereceğinden şüphe edersem, Gerze’ye santral kurmayacağım” vurgusunda bulunan Özilhan, bir demecinde şunları söylemiştir:¹¹⁸

Türkiye’nin termik santrallerle ilgili kötü tecrübeleri var. Bundan önce devlet eliyle yapılan bu tür yatırımlar hakikaten çevreye zarar vermişti. Bu tesisler çok eski teknolojiyle kurulmuştu. Ancak zaman geçti, teknoloji çok gelişti. Bugün ülkemizde yüksek kalori değerli, düşük kükürt oranlı ithal kömürle çalışan termik santrallerin de çok iyi örnekleri var. Bunlardan birisi de İskenderun’da Oyak ile yabancı ortaklarının sahip olduğu İsken’dir. Orada en ufak bir çevre kirliliği göremezsiniz. O santral 10 yıl öncesinin teknolojiyle kuruldu. Bizimki daha yeni teknolojiye sahip olacak. Almanya’da Ruhr havzasında şehirlerin içinde bu santralleri görebilirsiniz. Zaten yatırım bedelinin yüksek olmasının nedeni çevreye duyarlılığımız ve bu konuyla ilgili tesis kurmak istememizdir.

Devletin enerji sektöründeki yeniden yapılanma sürecinde, sermaye ile birlikte hareket etmesi bu tarz projelerin hegemonik projelerle, yani toplumun rızasının alınma işlemleriyle çalışması genel kabul gören bir yaklaşımdır. Bu yaklaşım genellikle (sivil) toplumun projeye olumsuz bak(a)maması veya toplumsal ve politik herhangi bir oluşumun toplumda zayıf kalmasının (örgütlenmesi) gerekçelerinden birini oluşturur. Ancak “doğanın neoliberalleşmesinin” yoğunluk kazandığı son yıllarda devlet ile sermayenin oluşturduğu bloğun rıza imalatı yetersiz kalabilmekte; bu yetersizliğe sermaye-devlet bloğu zorlama unsuru ile cevap verebilmektedir. Ayrıca rıza imalatının yetersizliği ya da geçersizliği bazı Projelerde –Gerze örneğinde olduğu gibi- devlet-sermaye hegemonyasına karşı muhalefet potansiyellerini (karşı-hegemonya) doğurabilmektedir. Peki, karşı-hegemonya potansiyeliyle koşut hareket eden Şirket, örgütlenme ve stratejisini nasıl işletmeye çalışmıştır, Projesini gerçekleştirebilmek için nasıl bir rıza imalatında bulunmuştur?

Birincisi, Şirket, ülkenin genel politik söyleminden yola çıkarak oluşturulan “istihdam sorunu” başta olmak üzere “ulusal ve yerel kalkınma” “dışa bağımlılığın azaltılması” gibi toplumda genel kabul görmüş sorunlar üzerinden stratejiler geliştirmiştir. Şirket bu kapsamda, Gerze Kalkınma ve Çevre Koruma Derneği (GERÇEK) ve GES Tanıtım Ofisi gibi halkı Proje konusunda bilgilendirecek ve ikna edebilecek yerel birimler açtırmıştır (sivil toplumcu yaklaşımlar). Gerze’nin günden güne ekonomik yönden problemler yaşayan bir ilçeye dönüştüğüyle ilgili bilgilendirmelerde bulunan GERÇEK’in Başkanı Gerzeli Ülken Ayparlak, Projeye ilgili basına şöyle bir demeç vermiştir:¹¹⁹

Yaptığımız araştırmalarda bölgeye kurulacak santralde en ileri teknolojinin kullanılacağını, azot ve kükürdün yüzde 98’ini tutan filtre sistemiyle insan sağlığı ve çevre açısından Avrupa normlarının üstünde bir güvenlik sağlanacağını öğrendik. 2012’ye kadar sadece Almanya’da 12 kömürlü santralin

¹¹⁸ <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/ozilhan-zarar-vereceginden-suphe-edersem-gerzeyeye-santral-kurmam-981313/> (erişim tarihi: 12.10.2016).

¹¹⁹ <http://www.haber3.com/gerze-kalkinma-ve-cevre-koruma-dernegi-baskani-ayparlak-kulaktan-dolma-yanan-yanlis--773478h.htm> (erişim tarihi: 12.10.2016).

devreye gireceği bilgisini, bir ortaokul öğrencisi bile internetten öğrenebiliyor. Kapananlar sadece eski teknolojilere sahip ömrü bitmiş santraller. Avrupa'da, çevre normlarına uygun bir şekilde şehirlerin neredeyse içine yapılmış termik santraller olduğunu biliyoruz. Bu santrallerin dibinde yaşayan insanlar ise hiçbir çevre ve sağlık sorunu yaşamıyor. Bizim tek amacımız Gerze'nin çevreye ve insana saygılı biçimde gelişmesi, kalkınmasıdır. İşin, aşın artması, şu ana kadar GES ofisine başvuru yapan 500 gence iş bulunması, Gerze'de ekonomik hayatın yeniden 80'li yıllarda olduğu gibi canlanmasını arzu ediyoruz.

Bir başka örnek, yine GERÇEK vasıtasıyla Şirketin yemekli davetler (toplantılar) sünnet düğünleri gibi organizasyonlarla Gerzelileri Proje konusunda ikna etmeye çalışması verilebilir.¹²⁰ Bu birimlerin yanı sıra Şirketin üst düzey yöneticileri halkın nabzını tutabilmek adına çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Sözgelimi Anadolu Grubunun enerji sektörü koordinatörü Tuğban İzzet Aksoy, bölgeyle ilgili çarpıcı açıklamalarda bulunmuştur:¹²¹

Esnafı tek tek ziyaret ettim. Üç berbere gittim, saçımı yıkattım, iki imamla, yedi bakkalla konuştum. *Birey bazında kimse karşı değil. Ama feodal yapı nedeniyle etkilenme oluyor.* Bilgilendirme ofisi kurduk ve yörenin önemli kuruluşlarda çalışmış bir mühendisini bünyemize kattık. İki aydır bilgilendirme yapıyor. Çok mesafe aldık (italikler bana ait).

Aksoy'un ifadelerinden anlaşılabileceği gibi, Şirketin yereldeki feodal yapıdan bahsederken sürdürdüğü ikna mekanizması Şirketin yereldeki sınıfsal dinamiklerini baz alarak kendisini yerelde var etmek için kullandığı (neoliberal) popülist bir söylem olduğu ifade edilebilir. Zira Projenin sunduğu istihdam avantajı mevcut dinamiklerden daha etkilidir. Sözgelimi, GES'in "Daha "Aydınlık" Bir Geleceğe" (2009) adlı tanıtım kataloğunda istihdam konusunda şöyle denilmektedir:

Termik santralin inşaatı aşamasında 2500 kişiye kadar personel çalıştırılacaktır. Üretime geçildikten sonra da; 300 kişi teknik ekiple ve 200 kişi şirkete hizmet edecek (bakım, temizlik, güvenlik vs.) diğer firmaların elemanı olmak üzere 500 kişi çalıştırılacaktır.

Şirket Projeye ikna kapsamında, yönetim paradigmasının sermayenin amaçları arasında olduğunu söylediği "kurumsal sosyal sorumluluk" uygulamaları yürütmüştür. Bunlar Şirketin kendisini halka olumlayabilmesi ve dolayısıyla Projenin meşruluğu adına gerçekleştirilen gofret, çikolata vb. eşantıyon dağıtma, toplu sünnet düğünü, bayrak yenileme, 50 öğrenciye destek sağlama, Sinopspor'a parasal yardım gibi etkinlikler olarak gösterilebilir. Gerzeli esnaflardan Görüşme3, şirketin etkinlikleri konusunda şunları söylemiştir:

Kahveye gittiler tavra dağıttılar, okula gittiler top dağıttılar, minibüslerle gıda maddesi dağıttılar, siyasiler de böyle yapmıyor mu? [...] Bir dağıtmadıkları kömür vardı, onu da zaten kendileri kullanacaktı.

¹²⁰ <http://www.vitrinhaber.com/ilce/27-cocuk-solenle-sunnet-oldu-h335.html> (erişim tarihi: 12.10.2016).

¹²¹ <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/ozilhan-zarar-vereceginden-suphe-edersem-gerzeye-santral-kurmam-981313/> (erişim tarihi: 12.10.2016).

GES Gerze temsilcisi Kadir Zafer Gençsoy, Proje yapımı için -ama yalnızca Proje varlığını devam ettirdiği sürece- sürdürülen bu kurumsal sosyal sorumluluklar için şöyle demiştir:¹²²

[H]er şeyden önemlisi, tüm bu desteğin ve projelerin artarak devam ettirilmesi, yalnızca inşaat döneminde değil santral var olduğu sürece yapılacak olması taahhüt ediliyor. Şimdi tekrar soruyorum biliyor musunuz Gerze’de Neler Oluyor? Bunları ve daha fazlasını konuşabilmek için tüm hemşerilerimizi [GES] Bilgi Paylaşım Merkezi’ne bekliyorum.

Şirketin bir başka stratejisi, termik teknolojisini halka tanıtabilmek adına yereldeki birtakım kişilerin Zonguldak-Çatalağzı vb. yerlere götürülmesidir. Şirketin buradaki amacı, ileri teknoloji termik santrallerin olduğunu iddia ettikleri yerlere yerel halkı götürerek GES Projesinin meşruiyetini ikna üzerinden kurmaya çalışmasıdır. Aynı doğrultuda, sosyal medyada bir video kanalında (youtube) Şirket tarafından GES ismiyle paylaşılan videolar bu kapsamda değerlendirilebilir. Son olarak, Yaykıl Köylülerinin büyük tepkisiyle karşılaşan Şirket, ilginç yollar deneyerek köyde propaganda yöntemleri denediği iddia edilmiştir. Yaykıl Köyü Muhtarı Ahmet Tiryaki (Görüşme6), şöyle bir anısını anlatır:

Biz herkesi kucakladık, senin saçın uzun, bıyığın şöyle böyle hiç fark etmedi. Ama içimizde neleri geldi neleri soktular. [...] Kardeş neler yaşadık yav! Endemik bitkiler türünden araştırma yapan bir Profesör geldi, Profesörü korumak için önünde jandarma gidiyor, ardında Profesör gidiyor. Adam çantasından, mesela bir sürü evrakla gelmiş, ben de Çakıroğlunda diyor çay içmeye geldim. [...] Bagajımı açıyorsun, termik santralin broşürleri çıkıyor! Yav! neleri gördük, her şeyi denediler.

Tiryaki (Görüşme6), Şirket ile yaşadığı bir başka anısı şöyle aktarmaktadır:

İlk zamanlar termik santral konusunda bizim hiçbir bilgimiz yoktu, şahsen benim bile yoktu. İlgili Şirketin elemanları köyle gelmişler, bizi çağırdılar. Akşam burada Gerze Otelde bir yemek düzenlenmiş, yedik içtik, sonra burada bir hatıra fotoğrafı olsun dediler ve çektiler. Sonra işlerin gelişmesinde, hızlanmasında muhtar da bizim yanımızda diyerek resimle bizi yanıltılar. [...] Basına fotoğrafı verince muhtar da bizim yanımızda dediler.

Kısaca devlet birikim stratejilerine uygun bir biçimde GES Projesi gibi enerji konusunda sermayeye destek verebilmektedir. Devletin desteği hukuk çerçevesinde yeniden yapılandırmalar, iktisadi teşvikler gibi sermayeye yeni yatırım alanları açabilmek yönündedir. Ayrıca devlet hegemonik projeler geliştirerek yeniden yapılanmaların meşruiyet kazanabilmesi için bir zemin temin edebilmektedir. Sermaye ise devlet aygıtına benzer şekilde hegemonik projeler imâl ederek yapacağı faaliyetleri meşrulaştırmaya çabalamaktadır. Sinop-Gerze’deki devlet-sermaye bloğunun kurulumu bu meşrulaştırmaya tabi

¹²² <http://www.gerzegundemhaber.com/m/guncel/gencsoydan-aciklama-h1471.html?catid=2> (erişim tarihi: 18.10.2016).

gerçekleşmiştir. Devlet-sermaye bloğu GES Projesinin hayata geçirebilme pahasına rıza imâl edecek stratejiler geliştirebilmiştir. Oysa rızanın yetersiz kaldığı noktalarda kimi zaman zorlamaya başvurmuştur.

3.2. Sinop-Gerze Termik Santral Direnişi'nin Örgütlenme ve Stratejisi

Birikim stratejisi ile hegemonya projelerinin ölçeklerarası yeniden örgütlenmesi, her koşulda yeni tarzda muhalif örgütlenmelerin ortaya çıkmasına yol açar. Hegemonya gerek hegemonyanın araçları kullanılarak gerekse özgün bir şekilde karşı-hegemonya potansiyelini oluşturur. Bunun anlamı, sermaye-devlet bloğunun çözümlenmesinde karşı-hegemonya unsurlarına bakmanın gerekliliğidir. Çünkü hegemonya kendisi dışındaki baskılar tarafından sürekli sınırlanır ve değişime zorlanır. İşte Gerze Termik Santral yapımında devlet-sermaye bloğuna karşı yerelin tepkileri bu hegemonya/karşı-hegemonya kapsamında değerlendirilebilir. Öyleyse, devlet-sermaye bloğunun ürettiği hegemonik projelere karşı Gerzeliler neler yaparak bu bloğun rıza imalâtını kırmaya çalışmışlardır?

Sinop-Gerze termik santral direnişi'nin dinamiklerine bakıldığında, birbiriyle bağlantılı iki temel uğraktan söz edilebilir: Birincisi 24 Ocak Kararları ve ertesindeki 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ülkedeki sermaye birikimini yeniden yapılandırılmasıyla sol yönelimli mücadelelerin zayıflatılmasıdır. Zorlamanın da etkisiyle değişen koşullardaki toplumsal problemleri (ekoloji, kadın, barış, savaşa karşı vb.) yeni yeni tanıyıp mücadele alanına eklemeye çalışan sol hareket, Yeni-Sağın hegemonik projeleri karşısında yeni yöntemler geliştirmek zorunda kalmıştır. Solun geleneksel yöntemleri 12 Eylül öncesinde etkisizleştirilmeye çalışılmıştır. Böylece sol hareket eklenen yeni toplumsal problemleri öğrenmeye başlamış ve yavaş yavaş bu konuda stratejiler geliştirme yönelimine girmiştir.

Gerze'de 12 Eylül dönemine kadar etkin olan Devrimci-Yol, Aydınlık, Halk Evleri, Kurtuluş gibi sol yönelimli siyasal çizgi termik santral direnişinde 12 Eylül sonrası geliştirilen stratejiden yararlanarak etkin bir konumda yer almıştır. Öyle ki direnişin en etkili bileşenlerinden biri Gerze'nin geçmişten gelen sol geleneğidir.¹²³ Direnişte yer alan Gerzeli esnaflardan Görüşme2, direnişin örgütlenmesi ve politikleştirilmesindeki süreçte, ilçedeki sol geleneğin etkili olduğunu, ancak bu geleneği direnişte dışarıya yansıtılmadan içeriden katkılarla sağlandığını dile getirmiştir. Görüşme3, bu konuda düşüncelerini şu şekilde aktarır:

Burada ülkenin tam bağımsızlığını savunan gençlik vardı, halen de öyle: faşizme, gericiliğe karşı her zaman bir direnişimiz oldu. [...] Önemli olan burada direniş, eğer hakkınızı aramazsanız sizi her zaman ezerler, sömürürler, bu bilinç var burada.

¹²³ Görüşme1; Görüşme2; Görüşme3.

Gerze Belediye Başkanı Osman Belovacıklı (Görüşme5), ilçedeki sol gelenekle ilgili şunları söylemiştir:

Burada sol gelenek var, halkın demokratik bir yapısı var, sosyal yapısı farklı, insanların yaşayışları farklı, giyimleri farklı, eskilerden mesela burada halk evleri var, altmışlardan sonra Dev-Genç geleneği var, bunların etkisi var.

Görüşme1'e göre Projeye karşı propaganda yapılırken dışarıya termik karşıtlığının toplumsal bir hareket, içeride ise AKP'nin seçmenlerinin direnişe katılmışlığı olsa da termik santral yapımının AKP'nin politikalarından biri olduğunu sık sık vurguladıklarını ve bu yönde bir strateji geliştirdikleri eklenebilir.¹²⁴ Dahası, İlçe Örgütü ile Belediye Başkanı'nın fikirleri uyuşmadığından CHP'nin İlçe Örgütü'nün dahi direnişte çok fazla aktif yer almadığını belirtmiştir. YEGEP'in üyelerinden Görüşme1 ise direnişte sağcısıyla solcusuyla, ülkücüsüyle komünistiyle ve Beşiktaş'ın Çarşı Grubuyla büyük oranda herkesin yer aldığını; ilk zamanlarda "Kahrolsun Faşizm" sloganları atılsa da daha sonra sloganların çeşitliliğinin değiştiğini söylemiştir. Örneğin dönem dönem ülkücüler ile sosyalist-komünistler arasında anlaşmazlıklar yaşanmış ancak anlaşmazlıklar zamanla aşılabilmektedir.

İkinci uğrak, birinciyle bağlantılı bir şekilde süregelen 1999 Anayasa değişikliklerinin Gerze'nin (ve tabii Yaykıl Köyü) toplumsal, siyasal ve ekonomik yapısına etkisidir. Bu değişiklikler ertesinde, Gerze'de ağırlıklı bir şekilde yapılan tütün üretimi ve işleme (o dönemde tütün fabrikasında 600'e yakın kişi çalışıyordu) kesilmeye başlayınca başta göç ve istihdam problemi gibi sıkıntılar yoğunlaşmış, bu da yereldeki ilişkileri değişime uğratmıştır. Gerze esnaflarından Görüşme3 bu süreci şöyle aktarmıştır:

Fabrikalar kapatılınca burası olduğu gibi göç verdi, köylerden özellikle komple göç verildi. Tütün meselesi bitince göçtüler. Şimdi para kazananlar yavaş yavaş geriye dönüyorlar ve Gerze'nin nüfusu artıyor. Tabii göçenlerin çoğu Gerzeli değil, buranın köylüsü.

Belediye Başkanına (Görüşme5) göre tütünün, ayçiçeğin, şekerpancarının üretimlerinin kısıtlanmasıyla ilçede göçler yaşanmıştır ve göçün etkileri önemli bir faktör haline gelmiştir. Hatta günümüzde geriye dönüşler yaşanmaya başlamıştır:

Bizim oyumuz yükselmiş ama Adalet ve Kalkınma Partisinin de oyu daha fazla yükselmiş. Bunun nedenlerinden biri Gerze'de adrese dayalı nüfus sayımında her yıl yaklaşık bin kişi artıyor. Bu da gösteriyor ki, bu bin kişinin %70'i Adalet ve Kalkınma Partisi, %30'u diğer partilere dağılıyor.

Ayrıca Gerze'nin tarihine bakıldığında bir liman kenti olmasından dolayı deniz ticareti yapan burjuvaziye imkân tanıyabilmiş, feodaliteden çok burjuvazinin hâkimiyeti

¹²⁴ Görüşme1'e göre AKP ilçe kadrosu YEGEP'e başlangıçta kısa bir süre dışında destek vermemiş olsa da sözelimi YEGEP termik santrale hayır imza kampanyası düzenlediğinde ilçede AKP seçmenin yarısı yakını bu kampanyada imza vermiştir.

görülebilmektedir. Dahası Türkler dışında Rumlar, Gürcüler gibi unsurlar birarada yaşamasından dolayı Gerze çok kültürlü bir yer olarak bilinmektedir. Bu iki temel uğrak Gerze’de karşı-hegemonya potansiyeline önemli katkılar sağlamıştır.

Şirket tarafından GES Projesini hayata geçirebilmek adına üretim lisansı başvurusu yapıldığını Ankara’daki bir Gerzelinin, Gerze’dekilere Proje hakkında bilgi vermesiyle önce “Gerze’de Termik Santral İstemiyoruz Platformu” adıyla internet üzerinden bir paylaşım sitesi vasıtasıyla örgütlenme başlıyor.¹²⁵ Tabi aslen Gerze’de termik santral öncesi Sinop bağlantılı çeşitli platformlarca nükleer’e karşı bir süreç işlemektedir. Ancak termik santral projesi gündeme gelince örgütlenme aşamasında değişim gerçekleşiyor. Kısa bir süre içerisinde basın açıklaması, paneller, sokak çalışmaları, piknikler, bilgilendirme toplantıları (hayvan pazarından köy kahvelerine kadar) düzenleniyor. Daha sonra hukuksal mücadeleye varabilecek şekilde bu örgütlenme, 26 bileşenden oluşan “Yeşil Gerze Çevre Platformu”na (YEGEP) evriliyor.¹²⁶

Şirketin ÇED başvurusunu yaptığı sıralarda 2009’un Eylül ayı içerisinde kurulan YEGEP’in (bir yurttaş inisiyatifi olarak) bileşenlerinin çok farklı siyasal akımların ve toplumsal oluşumların temsilcileri olmasının direnişi meşrulaştırmada ve halkın rızasını almada etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında, YEGEP’e kurumsal katılımın dışında destek verenlerin ve çalışanların ağırlıklı bir şekilde emekli öğretmen, mühendis gibi eğitilmiş olması dikkat çekicidir. Emeklilerin oranı %70 olan Gerze’nin “her üç haneden birinde yüksekokul mezunu” bulunduğu dikkat edildiğinde eğitime önem veren bir ilçe olduğu görülmekte bu koşutta genç nüfusun ise göç ettiği gözlenmektedir.¹²⁷ Zira bu koşullar, direnişin önemli dinamikleri haline gelmektedir. Çünkü YEGEP’in faaliyetlerinin ve düşüncelerinin Gerzelilerce kabul görmesinin bir nedeni kısmen organik aydınlarına duyulan saygı ve güvendir. Keza bu saygı ve güven YEGEP’in örgütlenmesini kolaylaştırabilmiştir. Ayrıca saygı ve güvenle birlikte bu aydın kitlenin destekleyici hukuksal mevzuatlarından ve bilimsel raporlardan yararlanarak etkide bulunduğu yadsınamaz. YEGEP, Projenin gündeme

¹²⁵ “Termik İstemeyük” adlı belgeselde Şengül Şahin’in mülakatı, <https://www.youtube.com/watch?v=9brmB4cNZ2A> (erişim tarihi: 22.10.2016).

¹²⁶ YEGEP’in bileşenleri: Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokratik Sol Parti (DSP), Milliyetçi Hareket Partisi (MHP), Demokrat Parti (DP), Hak ve Eşitlik Partisi (HEPAR), Emek Partisi (EMEP), Eğitim-Sen, Türk-Eğitim-Sen, Eğitim-İş, Büro-Emekçileri-Sendikası (BES), Halk Evi, Eğitim-Der, Gerze Yardımlaşma Derneği, Gerze Turizm Derneği, Atatürkçü Düşünce Derneği (ADD), Esnafspor Derneği, Gerzespor Derneği, Muhtarlar Derneği, Ülkü Ocakları Derneği, Balıkçılar Kooperatifi, Belediye Meclisi, Kent Konseyi, Gençlik Konseyi, Beşiktaş Çarşı Grubu, Türkiye Partisi (TP). Ayrıca AKP bileşenlerin içinde yer alması da üyelerinin bir kısmı ilk zamanlarda YEGEP’e destek vermişlerdir.

¹²⁷ <http://sendika10.org/2010/04/tuncay-ozilhan-para-kazansin-diye-gerzenin-kirlenmesine-izin-vermeyecegiz/> (erişim tarihi: 18.10.2016).

gelmesinden itibaren hukuk mevzuatlarından ve birçok bilimsel rapordan yararlanılmasını sağlayarak halkı termik santral konusunda bilinçlendirme stratejisi geliştirmiştir.¹²⁸

YEGEP'in bir diğer destekleyicileri, döneminin Belediye Başkanı (CHP'den), yereldeki önemli işadamları (Oğuzlar Petrol, Betareks, Örsan Tekstil) ve Yaykıl Köyü muhtarıdır. Bu üç bileşen ve destekleri sayesinde YEGEP örgütlenmesini büyütebilmiştir. Direniş sürecini “hep bıçak sırtı gitti mücadelemiz” diye nitelendiren YEGEP üyelerinden ve direnişe katılanlardan Görüşme1 bu konuda şunları iletmiştir:

Yaykıl Köyü Muhtarı [direnişte] çok büyük bir rol oynadı, o olmasaydı bu iş kesinlikle başarılmazdı. Belediye Başkanı çok büyük rol oynadı, o olmasaydı da bu iş başarılmazdı. [...] Hatta Gerzeli olup da ilçe dışında yaşayan devlet kademelerinde, yönetimlerinde, bürokraside, üniversitelerde olanlar, sanayiciler, işadamları, para kazananlar, Gerze'nin hiç tahmin etmediğimiz kadar dışarıdan kuvveti varmış. [...] Gerze gariban bir ilçe değilmiş. Mesela bir kadın bize 10 bin lira, destek olarak verdi, masraflarınızı karşılayın diye. Ayrıca Gerze'de sermaye sahipleri var: Oğuzlar, Betareks diye. Onlar maddi destek sağlayarak termik santrallere gidildi.

Sözgelimi, Oğuzlar Petrol'ün sahibi Cengiz Oğuz'un direnişe maddi desteği ve 2009 yerel seçimlerden sonra Gerze Belediye Başkanı seçilen Osman Belovacıklı, direnişin başarıya ulaşmasında önemli katkı sahibi olabilmıştır. Oğuzların Yaykıl'da büyük arazi sahibi olması, bu direnişe katılmasına yol açan öğelerden biri; 22 Ağustos gecesi Yaykıl'a sondaj makineleriyle gelindiğinde Belediye hoparlörlerinden anonslarla Gerzeliler tarafından beklenen olayları haberdar edebilmiştir. Termik Santrale karşı düzenlenen “Gerze Termik Santral Panelinde (2010) “örgütlü halk yenilmez” ifadeleriyle dayanışma vurgusu yapan Belovacıklı'nın yanı sıra 1999'dan günümüze Yaykıl Köyü Muhtarlığını sürdüren Ahmet Tiryaki de Şirketin termik propagandasına karşı tepkilerini her daim göstermiştir. Yaykıl Köyünde görevli imamı termik santrali desteklediği şüphesiyle baskı yaparak Yaykıl'dan tayin ettirilmesini sağlayan Tiryaki, deneyimlerini aktardığı bir yazısında şunları söylemiştir:¹²⁹

Yapılacak termik santral yok diyorsunuz. Kanunları devlet çıkardıysa tüm ülke için çıkartmıştır. “Fakiri ezmek, zengini sevmek” yok öyle bir şey. Bizi köylü olarak bu konuda hakir mi görüyorlar, Yoksa aptal muamelesi mi yapıyorlar. Aptal da olsak, akıllılardan daha iyi köyümüzü, ilimizi, ilçemizi koruyoruz.

Örgütlenmenin büyümesinin temel dinamiklerinden bir diğeri Sinop'ta yapılması planlanan 7 ayrı termik santral projesinden yeri belli olan 3 tanesinde (diğer ikisi Ayancık ve

¹²⁸ Ramsar Sözleşmesinden Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanuna kadar, hukuk metinleri incelenmiş; Sinop Üniversitesinden Uludağ Üniversitesi'ne kadar bilimsel raporlar direnişe katkı yapabileceği düşünülerek değerlendirilmiştir.

¹²⁹ <http://baskaldiraninsan.com/2012/01/03/termikci-imam-koyden-kovuldu/> (erişim tarihi: 18.10.2016); <http://sendika10.org/2012/03/fakiri-ezmek-zengini-sevmek-yok-oy-le-ahmet-tiryaki-gerze-olay/> (erişim tarihi: 18.10.2016).

Erfelek'te) tepki gösterenlerin birbirleriyle dayanışma göstererek bu direnişlerin ölçeğini büyüyebilmesidir. Anadolu Grubu sektör sorumlusu Tuğban İzzet Aksoy, santrallerle ilgili şöyle bir açıklamada bulunur:¹³⁰

Düzhan Enerji Yatırım ve Ticaret A.Ş., Sinop'un Ayancık ilçesinde 600 megavatlık ithal kömür kaynağına dayalı akışkan yatak teknolojili termik santral, Akfen Termik Santral Yatırımları ve Ticaret A.Ş., Sinop'un Erfelek ilçesinde bin 600 megavat kurulu güçte ithal kömüre dayalı konvansiyonel termik santral ve Anadolu Termik Santraller A.Ş.'de, Sinop'un Gerze ilçesinde bin megavat kurulu güçte hem ithal kömür hem de motorin ile çalışan konvansiyonel termik santral kurmak için çalışıyor.

Nitekim YEGEP'in kurulma sürecinde “Samsun, İstanbul, Ankara, Amasra, Bartın, Bergama gibi pek çok bölgede eylemdaş olunarak” Sinop ve Samsun Çevre Platformları gibi yerel ve Karadeniz İsyandadır Platformu, Ekoloji Kolektifi ve TEMA¹³¹ gibi ulusal birçok çevre örgütlenmelerinin desteği alınmaya başlanmıştır.¹³² Hatta eylemdaşlık boyutu Greenpeace'in destek vermesiyle küresel düzeye kadar taşınmıştır.

YEGEP, Şirketin stratejileri çerçevesinde işlettiği popülizme karşı halkı kendi tarafına çekebilecek piknikler ve mitingler düzenlemiştir. Bu piknik ve mitingleri yine “Gerze'de Termik İstemiyoruz Platformu” adlı sosyal medya paylaşım sitesinden (facebook) örgütlemişlerdir. Önemli kitlesel etkinliklerden biri 9 Mayıs 2009 tarihinde gerçekleştirilen termik santrale karşı dayanışma pikniği ve ardından gelen basın açıklamasıdır. Bunun dışında Sinop'ta ve İstanbul'da Anadolu Grubu'nu Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'ı eleştiren çeşitli eylemler düzenlenmiştir. Örgütledikleri geniş kapsamlı mitinglerden bir diğeri 25 Nisan 2010 tarihinde YEGEP tarafından düzenlenen ve en az 6 bin kişinin katılımıyla gerçekleştirilen “Termik Santral İstemiyoruz” adlı mitingdir. Birçok sivil toplum kuruluşunun yanı sıra “Nükleersiz Türkiye Projesi” kapsamında Greenpeace'in “Rainbow Warrior” adlı gemisi ile 14 ülkeden 40 Greenpeace üyesi çevrecinin eşlik ettiği mitingde nükleere ve termik santrale karşı ‘Termik ölüm istemiyoruz’, ‘Çernobil yetmedi mi?’, ‘Soluğuma dokunma’, ‘Termik santral istemiyoruz’, ‘İnsan ve doğa düşmanı santrale hayır’ yazan dövizler taşınmış, pankartlar açılmış ve sloganlar atılarak Gerzelilerin bilgilendirilmesi sağlanabilmiştir. Termik Santrale karşı alternatif enerjilerin (rüzgar, güneş vb.) savunulması ise dikkat çekicidir.¹³³

YEGEP örgütlenme sürecine devam ederken Şirket, Proje kapsamında Çevre ve Orman Bakanlığına ÇED başvurusunda bulunmuş, ardından Şirket tarafından 3 Mayıs 2010 tarihinde halkın katılım toplantısı gerçekleştirilmek istense de toplantı geçersiz sayılmıştır.

¹³⁰ http://www.boyabatgazetesi.com/?subaction=showfull&id=1216492907&archive=1252603043&start_from=&ucat=1& (erişim tarihi: 16.10.2016).

¹³¹ TEMA katkı sunmaya çalışmış olsa da Görüşme 1'e göre TEMA'nın “eksisi artısını götürmüştür.”

¹³² YEGEP dönem sözcülerinden Şengül Şahin'in bir toplantıdaki “YEGEP Öyküsü” isimli konuşma notları.

¹³³ <http://www.radikal.com.tr/cevre/6-bin-cevreciden-buyuk-miting-993481/> (erişim tarihi: 18.10.2016).

Gerze Spor Salonunda gerçekleştirilmek istenen toplantıya “Termik Santral İstemiyoruz”, “Hayır Hayır Hayır” t-shirtleriyle katılan Gerzeliler; bilgilendirilme yapıldığı sırada tepkilerini göstermek için arkalarını dönerek protestolarını gerçekleştirmişlerdir. Halkın protestoları sürerken, kolluk kuvvetlerinin protestoculara spor salonunun içerisinde biber gazı ile müdahalesi sonucu toplantı sona ermiştir. Ancak halkın katılımı toplantısı ÇED sürecine esastan etkisinin olmaması neticesinde 06 Mayıs 2010 tarihinde, Çevre ve Orman Bakanlığı'nda, ÇED sürecinin bir parçası olan "Kapsam ve Özel Format Belirleme Toplantısı" düzenlenerek Proje için “ÇED olumludur” kararı aldırma süreci Şirket tarafından devam ettirilebilmiştir. Halkın katılımı toplantısındaki dayanışma ile sonrasındaki arbedeler her ne kadar sürecin doğrudan tıkanmasında etkili olmasa da Gerzelilerin biraradalığı ve motivasyonlarının yükselmesi açısından değerli görülebilir. Nitekim YEGEP, bu biraradalığın yansımaları olarak Bakanlıkta düzenlenen “Kapsam ve Özel Format Belirleme Toplantısı”na katılarak şikâyetlerini, endişelerini ve taleplerini dile getirmişlerdir.

YEGEP, Projeye karşı direnişlerini duyurabilmek için bazı devlet kademelerinde yer alan üst düzey yöneticiler ve siyasetçilerle fırsat buldukça bir araya gelmeye çalışmışlardır. Sözgelimi, Kadir Tıngıroğlu'nun (AKP Sinop milletvekili) yanı sıra Engin Altay (CHP Sinop milletvekili) siyasetçiler olarak termik yapımına karşı tepkilerini yer yer koyabilmiştir. Hatta Altay, 30 CHP milletvekilinin imzalarıyla “Gerze Termik Santralinin yapacağı etkilerinin tüm boyutlarıyla araştırılması için” Meclis Araştırma Önergesi vermiştir.¹³⁴ Diğer örneklerinden biri 7 Haziran 2011 tarihinde Gerze'den bir heyetle dönemin Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile görüşme gerçekleştirilmesi ve Gül'ün Proje konusunda görüşlerinin alınmasıdır. Gül, Gerze ve Projeye ilgili şunları söylemiştir:¹³⁵

Sinop'a yaptığım ziyaret bende çok olumlu etki bıraktı. Denizi, doğası ve bitki örtüsüyle dünyanın en güzel yerlerinden birinde olmaktan çok mutlu oldum. Enerji ihtiyacımız için termik santraller çok önemli olmasına rağmen, bu ihtiyacın karşılanması için Sinop'un seçilmesi beni üzdü. Bana göre Sinop bir eğitim ve turizm merkezi olmalı. Bu konuyu en iyi çözmek için gerekli bütün girişimleri yapacağım.

22 Ağustos 2011 gecesi kolluk güçleriyle birlikte gelen Şirketin sondaj makineleriyle alana girmesini engellemeye çalışan Gerzeliler arasında dikkat çekici bir unsur Yaykıl Köylüsü 9 kadının yere oturarak makinelerin alana girmesini engelleme mücadeleleridir. Kadınların bu eylemleri daha sonra eşlerinin de destekleriyle mücadelenin başlangıç noktası olarak nitelendirilmiştir.¹³⁶ YEGEP'in kuruluş aşamasından direnişin sonuçlanmasına kadar

¹³⁴http://www.boyabatgazetesi.com/?start_from=&ucat=1&subaction=showfull&id=1324069729&archive=1332043654& (erişim tarihi: 25.10.2016).

¹³⁵ <http://www.gerzegundemhaber.com/m/guncel/osman-belovacikli-koske-cikti-h64.html> (erişim tarihi: 22.10.2016).

¹³⁶ Bu konuda ayrıntılı bilgi için, Aldemir (2016).

kadınlar etkin konumda yer almışlar, Gerzeliler arasındaki Projeye karşı dayanışmayı büyük ölçüde sağlayabilmiştir. Örneğin 6 Ağustos 2011 tarihinden itibaren alanda başlayan “Termiğe Hayır Nöbetleri”ne katılan Gerzeli kadınlardan Nahide Gökhan süreci şu şekilde aktarır:¹³⁷

7 Ağustos’ta biz üç kadın nöbet tuttuk. Köyü tanımıyoruz, çevreyi tanımıyoruz ama içimizde en ufak bir korku yok. Ve erkekler demişler ki Gerze’den üç tane kadın orada nöbet tutuyor, biz erkekliğimizden utandık.

Ekleme gerekir ki, Gerzeli kadınların direnişe katkıları sırasında kadınların kamusal alandaki etkinliklerinde değişimleri sağlayabilmiş ve bu değişim eşleri tarafından desteklenmiş olsa dahi gündelik hayattaki işbölümünün çeşitli noktalarda aksadığı dile getirilmiştir. Direnişte etkin rol alan kadınlardan birinin esnaf eşi bu konuda şunları söylemiştir (Görüşme2):

Buradaki örgütlenmeyi kadınlar yaptı bak! Erkekler ikinci plandaydı. Bizi çağırdılar gittik mücadeleye, yani biz işin kaba tarafına gittik, beyin tarafına değil. [...] Bizim çoğumuz esnaf, mesailerimiz var, [bundan dolayı] yalnızca eylemlerde yer aldık. Her şeyi kadınlar yürüttü, hayatları oradaydı. [...] Evi barkı bıraktılar. Üç yıl ben kayıvalidemde yemek yedim, evde yemek yapılmadı.

6 Ağustos 2011’den itibaren başlatılan ilk zamanlarda küçük çadırlarla daha sonrasında “Direniş Kulübesi”yle alanda nöbet tutma eylemleri, yüzlerce kişinin katılımıyla giderek büyümüştür. Nöbetlerin temel amaçları arasında Şirket’in alana baskınından haberdar olmak ve ona göre sıcaklığı tepki gösterebilmek iken, direnişe bir faydası Gerzeliler ile Yaykıl Köylüleri arasında kaynaşmanın gerçekleşmesidir. 24 saat gece-gündüz tutulan nöbetlerle Gerzeliler büyük bir dayanışma örneği göstererek çadırlara gündelik hayatlarını taşımışlar ve bu etkinlikle aralarındaki birlikteliği arttırıp, motivasyonlarının yüksek tutulmasını sağlamışlardır.

Bunun yanı sıra 5 Eylül 2011 tarihindeki arbededen önce Yaykıl Köyünde Anadolu Grubu tarafından toplu sünnet düğünü düzenleniyor. Köylünün tepkilerinin Şirkete karşı yükseldiği, alandaki nöbetlerin Gerze ilçesindekiler ile Yaykıl Köylülerini iyice kaynaştırmaya başladığı bu dönemde Köylülerin bazıları Şirket tarafından çocuklarının sünnet ettirilmesini reddediyor. Bunun üzerine 4 Eylül günü (5 Eylül arbedesinden bir gün önce), Şirketin düzenlediği toplu sünnet düğününe katılmayı reddeden ailelerin çocukları şenlikli bir şekilde nöbet alanında sünnet ettiriliyor. Halkla kolluk güçleri arasındaki gerilimlere tanık olan Nahide Gökhan sünnet meselesini şu şekilde aktarıyor:¹³⁸

¹³⁷ Bağır Herkes Duysun (7. Bölüm) adlı belgeselden: <https://www.youtube.com/watch?v=Mpp2UfNgjoc> (erişim tarihi: 23.10.2016).

¹³⁸ <http://www.radikal.com.tr/radikal2/gerze-yalniz-degil-1064523/> (erişim tarihi: 18.10.2016).

Sabah direndik ama yaşam devam ediyor. Burada Tuncay Özilhan, köyün çocuklarını sünnet ettirmek istedi, onun teklifini kabul etmeyenlerin çocuklarını da biz bu kampta sünnet ettik. Hem de en güzel sünnet töreniyle. Akşamki sünnet törenini görmeliydin, zafer kutlaması gibiydi.

Tüm bunlar olurken YEGEP “Bu Ev Halkı Termik Santrale Karşıdır” ve “Bu İşyeri Termik Santrale Karşıdır” afişlerini bastırıp Gerzelilere dağıtıyor, Gerze sokakları “Termik Santrale Karşıyız” pankartlarıyla donatılıyor.¹³⁹ Dahası YEGEP Sinop’un “Tini Mini Hanım” adlı yöresel türküsünün sözlerini direnişe uyarlayıp kurdukları “Gerze Halk Direniş Korosu” eşliğinde seslendiriyor. “Git Git Anadolu Grubu” adındaki yeni uyarlama adeta direnişin marşı haline gelerek daha sonra sosyal medyada paylaşıyor. Bununla sınırlı kalmayan direnişe diğer desteklerden biri farkı mecralarca hazırlanan “Gerze’nin Fendi”, “Nefes Olmayınca”, “Termik İstemeyük”, “Bir Yudum Nefes İçin” adlı belgesellerdir. Ağırlıkla direnişteki Gerzelilerin düşüncelerinin yer aldığı belgesellerle bir yandan Anadolu Grubunun Termik Santral propagandasına alternatif oluşturuluyor, diğer yandan ise ulusal kamuoyunun direniş hakkında bilgilendirilmesi sağlanıyor.

17 Nisan 2012 tarihinde 57 yaşındaki Ferhat Hançer ile 66 yaşındaki Mustafa Kıray 12 günde Yaykıl Köyünden başlayıp Ankara’ya yürüyerek direnişin kararlılığını kamuoyuna göstermeye çalışmışlardır. Öyle ki Ferhat Hançer bir mülakatında termik santral yapımına tepkiler hakkında şunları söylemiştir:¹⁴⁰

Haklıyız [...] ve bu haklılıktan gelen gücümüzü kullanıyoruz. İyi ile kötünün mücadelesidir bu. Biz iyi tarafta olduğumuza sonuna kadar inandık ve bu iyiliği korumak için de mücadelemiz devam edecek. [...] Daima iyilerin kazanacağına inanıyoruz.

YEGEP’in bir başka direniş repertuarı Şirketin kullandığı propaganda yöntemlerinden biri olan çeşitli bölgelerdeki termik santrallere götürerek termik santrali olumlu tanıtmaya stratejisine benzer karşı strateji geliştirmesidir. YEGEP Şirketin yaptığı etkinliğe benzer şekilde Gerzelilerin bir kısmını Afşin-Elbistan (Kahramanmaraş), Sugözü (Adana), ve Çatalağzı’ndaki (Zonguldak) kurulmuş ve faaliyette olan termik santrallere götürerek Gerzelilerin termik santral konusundaki fikirlerini etkileyebilmek olmuştur.

Görüşmel’in ifadeleriyle, “bıçak sırtı” giden direnişin devlet-sermaye bloğu ile buna karşı yerelde oluşmuş daha sonra ulusal ve küresel ölçeğe taşınmış hegemonya/karşı-hegemonya mücadelesi gel-gitler yaşamış olsa da 23 Şubat 2015 ÇED’in ve 31 Mart 2015 Projenin üretim lisansının geçerliliğini yitirmesiyle Sinop-Gerze Termik Santral Projesi (GES) süreci sona ermiştir.

¹³⁹ YEGEP’in Şengül Şahin tarafından yapılan “Bizim Mücadelemiz” adlı sunumundan

¹⁴⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=JHbfox2xbA> (erişim tarihi: 22.10.2016).

3.5. Yerel-Ekoloji Karakterli Sinop-Gerze Termik Santral Direnişi'nin Karşı-Hegemonya Potansiyeli

Yerel-ekoloji karakterli Sinop-Gerze termik santral direnişi, neoliberal birikim stratejilerinin yerel ölçekteki ekolojik unsurların metalaştırılmasıyla (doğanın neoliberalleşmesi) sonuçlanabilecek koşullarda doğmuştur. Direniş sürecinde Projeyi isteyen ile buna karşı duran olmak üzere iki blok oluşmuş ve bu blokların mücadelesi sürecin belirginleşmesine neden olmuştur.

Neoliberalizmin “otoriter devletçilik” biçimi devletin enerji politikalarına yansımış ve devlet rıza imâlatını bu politikalarda dışa bağımlılığın azaltılması, işsizliğin önlenmesi, ulusal refahın yükseltilmesi gibi söylemlerle dile getirmiştir. Devletin zorlama unsuru, çıkardığı sermaye teşvikleri gibi hukuksal yönelimlerin yanı sıra, Proje yapımında sermaye taraflı bir şekilde kolluk güçleriyle alana müdahale ederek sürdürülmüştür. Devletle birlikte Anadolu Grubu bir blok kurarak zorlamayla zırhlanmış rıza ilişkisiyle hareket eden stratejiler geliştirmiştir.

Öte yandan GES Projesinin gerçekleştirilmesi için oluşan devlet-sermaye bloğunun örgütlenme ve stratejileri devam ederken, Projeye tepki gösteren Gerzeliler ekolojik unsurları ön plana taşıyarak, Sinop-Gerze termik santral direnişini başlatmışlardır. Direnişin örgütlenmesinde etkili olan ve yerelin içinde doğan Yeşil Gerze Çevre Platformu (YEGEP), Anadolu Grubunun Projeyi gerçekleştirebilmek için düşündüğü stratejilere alternatifler geliştirerek devlet-sermaye bloğunun hegemonyasını zayıflatabilmeyi denemişlerdir. Süreçte gelişen potansiyelle Projeye karşı gelenler; termik santral bilgilendirme toplantıları, broşürler, mitingler gibi kendilerine özgü stratejilerle Projenin yapımını engellemeyi başaramışlardır.

YEGEP'in çabaları termik santrale karşı büyüyen muhalefete katılımı giderek arttırmıştır. Yaykıl Köyünden ve Gerze'den birçok kişi termik santral konusunda bilgilendikçe GES Projesi'nin Gerze'ye neler getirip neler götüreceğini kavramaya başlamıştır. Özellikle YEGEP'in organize ettiği termik santral gezileri Gerzelilerin Proje hakkındaki düşüncelerini oldukça etkilemiştir. Sözgelimi, köy muhtarlarının termik konusundaki görüşü bu geziler sırasında etkilenmiştir (Görüşme1):

Yerli sermayenin katkılarıyla yapılan gezilerde 15 tane muhtar vardı ve yarısı termik yapılsın ve memleket kalkınsın diye düşünüyordu, ama gezi sonrası termiğe karşı görüşleri iyice netleşmiş oldu. Sonra dediler ki, “iyi ki buraya geldik”, netleştiler yani.

Belediye Başkanı Belovacıklı (Görüşme5) özellikle termik santral gezilerinden itibaren halkın Projeye karşı bakışlarında önemli derece değişimlerin yaşandığını vurgulamıştır:

Bizim bu işi başarmak istememizdeki amaç, sonuçta doğamızı korumaktı, ilçemizi korumaktı. [...] İlçe ekolojisi termik santralle kaybedilecek, bizim insanlara bunu anlatmamız lazımdı, anlattık. Bir sürü doküman koyduk, ama anlamadılar. İnsanlar ilk önce iş dedi, bizim ilk önce işe ihtiyacımız var dedi. İnsanlara diyoruz ki işin olsa ne yazar sağlıklı yaşamadıktan sonra, doğan güneşin, denizin, havan kirlendikten sonra paran olsa ne yazar, olsun dedi ilk önce iş dedi. Ama biz orada iyi bir stratejik iş yaptık. Halkı topladık termik santral yapılmış olan alanlara götürdük, oradaki insanlarla görüştük. [...] orada döndü iş.

Bu etkinlikler akabinde YEGEP, Gerze'de termik santral kurulmasına karşı Türkiye genelinde imza kampanyası düzenleyerek yaptıkları direnişin meşruluğu yönündeki düşüncelerini destekleme yoluna gitmişlerdir. Bu tür etkinliklerle Anadolu Grubunun popülist rıza imâlatı süreci sekteye uğrayıp Gerzelilerde karşı düşüncelerin oluşmasında etkili olabilmıştır.

Adam [Şirket] geliyor şimdi, şu Yaykıl'a sizin köyünüzü kalkındıracak bir şey yapacağım. Bunlar [muhtarlar] iktisatçı değil bir şey değil, iktisat bilmez, doğa mücadelesinin ne olduğunu bilmez. [...] Ulan! Allah razı olsun geldi adam, kalkındıracak bizi der. [...] Herkes gurbete gidiyor, Yaykıl'dan da çok var, gitmesinler işte der. İlk bakışta böyle görünüyor. Yani ilk bakışta muhtarlar hürmet etmiş bunlara, ama neden olduğunu bilmeyerek (Görüşme1).

YEGEP büyük oranda örgütlenme ve stratejisini başarıyla gerçekleştirmiş olsa dahi direniş sürecinde Gerzelilerin termik santrale karşı durma yüzdesi %50'den fazla değildir. YEGEP, ortaya koyduğu stratejilerle Gerzelilerin termik santralin ne olup olmadığını öğreterek, yavaş yavaş bir bilinç geliştirmeye uğraşmış, kısmen başarılı olabilmış ve termik santral yapımını engellemede önemli bir unsur haline gelmiştir. YEGEP'lilerin bir kısmı aslen sermaye yatırımlarının ilçeye kalkınma sağlayabileceğini, bunun için (zeytinyağı fabrikası gibi) çeşitli yatırımların Gerzeliler tarafından desteklenebileceğini, ancak termik santralin tarımı, hayvancılığı, balıkçılığı ve doğayı bitireceğinden GES Projesine kesinlikle karşı durduklarını belirtmektedir. Yaykıl Köyü Muhtarı Ahmet Tiryaki (Görüşme6) Şirketin Gerzelilere bölgeyi kalkındıracak birçok işler yapılacağı iddiasında bulunduğunu ifade ederek şunları ekler:

Eğer biz burada termik santral yaparsak köyün yolunu, suyunu her bir şeyine yardımcı olacaklarını söylediler. [...] Bizi kandıran tek bir şey oldu, yüzde elli yüzde elliydi isteyen istemeyen. Niye? Memlekette bir işyeri yok, Mesela benim çocuğum var, burada yaşasın, çalışsın istiyorum, yani burada işyeri açılacak hizmet verecek diyor vatandaş.

Görüşme3, Şirketin vaatleri ve Gerze'nin kalkınmasının gerekliliği üzerine şunları söylemiştir:

Anadolu Efes Grubu ilk geldiğinde biz zannettik ilçeyi kalkındıracak fabrikalar filan açacak, ancak sonra baktık ki bu farklı bir konu. [...] İnsanları yavaş yavaş öldüreceksiniz çaktırmadan, sonra insanın yaşam standardını yükselteceğinizi iddia edeceksiniz, yok öyle bir şey.

Gerze'nin kalkınması konusunda Yine Yaykıl Köyü Muhtarı Tiryaki (Görüşme6) şu açıklamaları yapmıştır:

Mesela, havayı, suyu kirletecek bir tesis değil de, ne bileyim meyve suyu fabrikasıdır, tekstildir... Anadolu Grubu bu tür bir şeyler yapacakları zaman maddi gücümüz olmaz tamam da her gün imece götürürüm, yani bu konuda yardımcı olurum, devletimiz milletimiz yükselsin yeter ki.

YEGEP'in örgütlenme ve strateji konusundaki etkinliği Gerzelilerdeki termik santral algısı üzerinden anlaşılabilir. Görüşme1, enerjinin altın değerinde ve gerekli olduğunu ama fosil yakıtların aynı zamanda doğaya ağır yaralar açtığını düşünerek şunları eklemiştir:

Termik Santral doğaya, o bölgeye saplanmış bir hançer gibi olacaktır. Ne kadar çok termik açılırsa o kadar çok doğa hançer yer, bıçak saplanır. [...] Enerji lazım ne yapacağız deniliyor. Ama Elektrik mühendisi gibi bu işin uzmanları diyorlar ki, bu fosil yakıtların tercih edilmesinin insanlığa zararı var faydası yok. [...] Biz de başımıza [termik] gelince daha fazla öğrenmeye çalıştık, dersimize çalıştık, insanlara öğrettik. Eğer biz öğrenmeseydik ağırdan alırdık, olursa olsun diye davranabilirdik ve adam da buraya termik santrali yapardı.

Buna rağmen direnişin sonlarına doğru direnişe destek yarı yarıya YEGEP'lilerin aleyhine doğru azalmış, dahası günümüzde ise daha fazla gerilemiştir (Görüşme1). Bir başka örnek Görüşme3'ün termik santral konusundaki görüşlerinde görülebilir:

Kanser bu bölgede fazla, Çernobil'in etkisi bunlar, termik santrali yüzeysel biliyorduk, araştırdıkça başımıza geldikçe daha fazla öğrendik. Termik'e gerek yok. Artık teknoloji o kadar gelişti ki dalgalardan, güneşten, rüzgârdan enerji elde edebiliyorsunuz. Türkiye'nin kamburu olan enerjiyi bu şekilde halledebiliyorsunuz. Her şeye karşı değiliz yani enerjiye ama böyle temiz enerjiler olduğu sürece...

YEGEP Yönetim Kurulundan Görüşme4 enerji konusundaki düşünceleri şöyledir:

Türkiye'nin enerji açığı diye bir şey yok, yutturuluyor. [Örneğin] Boyabat Barajı yarı kapasite ile çalıştırılıyor. Yalnızca elektrik üretmek için yapılmış bir baraj Boyabat Barajı. [...] Ben aslında fosil yakıtların hiç kullanılmasını istemiyorum. Ama şu an kurulu olan termik santrallerimiz var. Mesela Elbistan'da, Muğla'da... Bunlar diğer alternatif kaynaklar yapıncaya kadar kullanılabilir. Dışarıdan kömür alarak Gerze'de termik santral yapmak anlamsız. Sonra 1200 megavat nereye nakledilecek? Bu nakilde ne kadar orman kesilecek, hiçbir çalışma yapmadık diyorlar, ÇED'de yalnızca nereye nakledileceği yazılı, Ne kadar orman arazisi kesilecek, maliyeti ne olacak belli değil. Yani ulaşım için de ÇED Raporu hazırlanması gerekir.

Belediye Başkanı (Görüşme5), enerji meselesinin çok büyütüldüğünü, başka yollarla enerji açığının kapatılabileceğini düşünmektedir:

Enerji açısından bahsedeceğim. Enerji kaçağını önleyebilirsiniz. Şu anda 20.000 megavat kayıp kaçak var bu ülkede, nükleer santrale yapacağın yatırımı, termik santrale yapacağın yatırımı git kaçağa yap, en son sistemleri kullan.

Direniş destek veren Gerzelilerin büyük bir kısmı, eğer halk tepki göstermeseydi ve YEGEP'in örgütlenme ve stratejisi olmasaydı termik santralin şu an yapılmış olacağına dikkat çekmektedirler. Bunun göstergesi olarak Gerze Termik Santral Projesi yapımı dönemine denk gelen Terme-Samsun ve Erzin-İskenderun'daki Projelerin hayata geçirilmesine bağlamaktadırlar. Sözelimi Belediye Başkanına (Görüşme5) göre halkın tepkileri direnişte en etkili unsurlardan biri haline gelmiştir:

Şimdi etki-tepki meselesi bunlar, halk öyle bir şey ki, haklı olduğu bir davada bir tepki gördüğü zaman otomatikman o da tepki gösteriyor. Şimdi sen yaşam hakkını elinden almak için bir şey yapmaya çalışıyorsun, vatandaş benim çocuğum çocuğum var diyor veya yaşlıyım ben diyor, olmaz ölürüm ben diyor. Yani bu tepki, bu jandarma, polisin müdahalesi öncesinde de gelişti.

Görülebileceği gibi Gerze'deki termik santral yapım süreci, neoliberal yeniden yapılanma aşamasının bir tezahürü olarak yereli zorunlu birtakım yönelimlere sürüklemiştir. Gerze'deki üretim ilişkilerinin belirleyiciliği neoliberal yapısal reformlar sonrası (1999 Anayasa değişiklikleri) gündelik yaşam ilişkilerini değişime uğratmıştır. İşsizlik, gelişmişlik, refah gibi problemleri yaşadıklarını dile getiren Gerzeliler zorunlu bırakıldıkları birtakım ilişkileri sürdürmeye çalışsalar dahi bu problemleri çözebileceği iddiasında bulunan Anadolu Grubu adlı Şirketin vaatlerine sıcak bakmaya başlamışlardır. Gelişen tepkiler ise neoliberalizmin doğayı metalaştırmaya yöneldiği noktada belirginleşmiştir.

Belirtmek gerekir ki Gerzeliler, devlet ve sermayeye karşı gelmemişlerdir. Gerzelilerin tepkisi kurulması planlanan termik santrale yöneliktir. Mülakatlar sırasında her defasında devletle şikâyetlerinin olmadığını, yalnızca Projeye karşı tutum aldıklarını dile getirmişlerdir.

Dahası, Gerzelilerin Şirkete bakışları benzerdir. Eğer, Şirket Gerze'yi kalkındırabilecek zeytinyağı fabrikası vb. tesisleri kuracağını dile getirirse, Gerzelilerin Şirkete yardım dahi edebileceğini söyleyebilmişlerdir. Dolayısıyla, Gerzelilerin asıl tepkisi insan sağlığı ve doğaya verilebilecek zararlara karşı gelişen yerel-ekoloji karakterlidir. Zira YEGEP'e önemli katkılar sunmuş üyelerinin bir kısmı 2013'te Yeşil Gerze Dağcılık Doğa ve Gençlik Spor Kulübü'nü (GERDAK) kurmuşlardır.

GERDAK direniş sonrası YEGEP'ten evrimleşen bir kulüp olarak "eko-turizm" faaliyetleri yürütmektedir. Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansının (KUZA) "Gerze İlçe Analizi"nde ve Bölge Planı'nda (2011-2013) özellikle kitle turizminin yanı sıra eko-turizm potansiyeline dikkat çektiği görülmektedir. Kanaatimizce Gerzelilerin termik santral gibi ekolojiyi tehdit ettiğini düşündükleri bir Proje yerine ilçeyi kalkındırabilecek alternatif

kalkınma programlarının Gerzeliler tarafından termik projesi kadar tepkiyle karşılaşmayacağı söylenebilir. Bunun ölçümü direnişin başarı kriterinin ne olduğuyla ilişkilidir. Başarı kriterinin ne olduğunu yerel-ekoloji karakterli Sinop-Gerze termik santral direnişinin Gramsci'nin üç uğrağın neresinde durduğunu anlayarak saptamak mümkündür.

Özetle Gramsci'nin üç uğrak anlatısı sınıf bilincinin oluşması sürecinde herhangi bir hareketin kendinde sınıftan kendisi için sınıfa dönüşerek politikleşme potansiyelini ifade eder. Bu nedenle Gramsci, bir sınıfın kendinde sınıf konseptinden kendisi için sınıfa geçişteki engelleri ve zorlukları değerlendirerek, bu süreçte gelişen örgütlenme ve stratejilere dikkat çekmek ister. Süreçteki sınıflararası güç ilişkileri ve sınıf bilinci düzeyini açıklayabilmek için üç uğraktan yararlanır:

Birinci uğrak, ekonomik-korporatif uğraktır. Bu uğrakta sınıf bilinci diğer sınıflara doğru genişleyemediğinden sınıfın (ya da grubun) tikel çıkarları ön planda kalır. Sınıfın tikel çıkarları, örgütlenme ve strateji düzeyinde hareket imkânını kısıtladığından, birinci uğrakta sınıflar ve/veya gruplar kendinde sınıf konseptinde kalırlar. Böylece bu uğrakta, herhangi bir harekete katılan sınıf ya da gruplar “kendiliğindenlik” nosyonu (reaktif bir pozisyonda) hareket ettiğinden mevcut hegemonya tarafından yeniden üretilebilir.

İkinci uğrak, kendiliğindenliğin giderek terkedilip sınıfların birbirleriyle dayanışmaya geçmeye başladığı uğraktır. Artık bir sınıfın ya da grubun örgütlenme ve stratejisinde nesnel çıkarı devreye girmiştir. Bunun anlamı, herhangi bir harekete katılanlar tikel çıkarlarının yanında diğer sınıf ya da grupları düşünebilme bilincine sahip olabilmişlerdir. Ancak ikinci uğrakta geliştirilmiş olan bilinç halen ekonomik düzeydedir. Uğrakta sınıf ya da gruplar genel çıkarı yalnızca ekonomik düzey etrafında düşünmektedirler. İkinci uğraktaki örgütlenme ve strateji evrensellik düzeyinde değil, yalnızca bir sınıfı ya da grubu kapsayıcı boyuttadır. Bu nedenle ikinci uğraktaki sınıf ya da gruplar mevcut hegemonya tarafından bazı durumlarda yeniden üretilebildiğinden henüz tam anlamıyla politikleşmemiştir. Yine de bu uğraktaki herhangi bir hareketin örgütlenme ve stratejileri kimi noktalarda mevcut hegemonyaya karşı bir karşı-hegemonya potansiyeline sahip olabilirler.

Gramsci'nin kavramsallaştırdığı üçüncü uğrak ise hegemonya uğrağıdır. Hegemonya uğrağında kendinde sınıf konsepti kendisi için sınıfa dönüştüğünden politik bir düzey başlamıştır. Bu uğrakta, sınıf ya da grup yalnızca kendisinin nesnel çıkarını değil, mevcut sisteme bağımlı tüm sınıf ya da grupların çıkarlarını yeniden düzenler. Bu arınma (kathartik) evresinde tikel çıkarlara karşı genel çıkarın gelişim göstermesiyle örgütlenme ve strateji evrensellik düzeyine tırmanır. Kendinde sınıftan kendisi için sınıfa geçişi ifade eden

hegemonya uğrağında mevcut hegemonya kendini yeniden üretemez duruma geldiğinden artık sınıf mücadelesi görünürleşmiştir.

Direniş, ekolojik bir hareket olmasının etkisiyle Gerzelilerin tikel çıkarının üzerindedir. Her ne kadar toplumsal, yaşamsal mücadeleyi barındırıyor olsa da ekonomik düzey (geçim kaynaklarını kaybetme endişesi) direnişin ana etkenlerinden biridir. Bu nedenle, yerel-ekolojik bir toplumsal hareket olan Sinop-Gerze termik santral direnişinin, birinci uğrağı aşarak ikinci uğrakta yer alabildiği söylenebilir. Ayrıca direniş birinci değil ikinci uğrakta değerlendirilmesi gereken bir örgütlenme ve stratejiye sahiptir.

Direnişin ikinci uğrakta yer alması yurttaş inisiyatiflerinden biri olan YEGEP'in termik santrale karşı verdiği etkin mücadeleden kaynaklanmaktadır. Ancak direnişin hegemonya uğrağı olarak ifade edilen üçüncü uğrağa geçişi bu koşullar altında mümkün görünmemektedir. Bunun nedeni, harekete katılanların, politikleşmeyi düşünmemek ve ölçeklerarası bağımlılık ilişkisinden hareket etmek yerine yalnızca yaşam alanı savunuculuğunu tercih etmeleridir. Direnişe katılanların yaşam alanı savunuculuğu mücadelelenin evrensel değil, tikel bir yönde verildiğini göstermektedir. Aslen YEGEP mücadeleyi yerel ölçeği aşan noktaya çeken çalışmalar yürütmüştür. Direnişin yerel-ekolojik karakteri, mücadeleyi genel çıkar düzeyine sürükleyerek evrenselleştiren potansiyeli barındırmasına rağmen girilen mücadele repertuarları (hukuk mücadeleleri, örgütlenme, strateji, bilgilendirme vb.) direnişin evrenselleşmesini engellemiştir. Zira direnişin başarı kriteri GES Projesinin iptal edilmesiyle sınırlı kalmıştır. Eğer direnişin amacı yerel olmaktan çıkmış olsaydı üçüncü uğrağa geçilebilme imkânı doğabilirdi. Bu durum direnişin sınıfsal karakterinin varlığını göstermekle birlikte doğrudan bir sistem karşıtlığı oluşturamadığından yalnızca karşı-hegemonyanın oluşma potansiyelinde kalmaktadır.

Nitekim yeni toplumsal hareketlerin analizleri arasında yer alan toplumsaldan politikliğe ya da hareketin reaktiflikten proaktifliğe evrilememesinin bir nedeni Gerze'deki direnişte görülebileceği gibi bireysellik ile toplumsallık arasındaki ilişkide yaşanan sorunlardır. Bunun yanında, Gerze'deki direniş dahil olmak üzere bu tür yerel-ekolojik karaktere sahip toplumsal hareketler, bireysel etiği bir noktada kırarak, toplumsallığa imkân tanıyabilecek potansiyeller taşımaktadır. YEGEP'in yaptığı faaliyetlerde olduğu gibi Gerzelilerin eylemdaşlığı ve biraradığı buna örnek gösterilebilir.

Sinop-Gerze termik santral direnişi'nde görülebilen bir başka unsur hareketin politik alandaki etkisidir. Direnişin gerçekleştiği yerelin kültürel özelliği (Karadeniz Bölgesi) milliyetçilik ve İslamcılık akımlarının yoğun kapsama alanının içindedir. Yeni-Sağ kontept, bölgede eski sol unsurları olabildiğince tasfiye ederek kimlik ve değer siyasetini ön plana

çıkartarak bir hegemonya inşasına gittiğinden bölgede sol yönelimler ile Yeni-Sağ yönelimlerin bir çatışması yaşanmaktadır. Bu çatışmanın direnişe yansması ise YEGEP'in örgütlenme ve strateji aşamasında solun ağırlığının halen hissedilmesi ancak direnişin yönünün değişmesidir. Gerzelilerin, direnişe katılmasındaki temel nedenlerin başında yaşam alanlarının korunması geldiğinden, Gerze'yi bu neoliberal proje kapsamında programa alan iradeyi görme konusunda sorunlar yaşayabilmektedirler. Direniş sonrası politik oy verme davranışlarına bakıldığında Genel Seçimlerde (2011, 2014, 7 Haziran ve 1 Kasım 2016) Adalet ve Kalkınma Partisi oyları -7 Haziran 2016'da kısmen gerilemiş yaşamış olsa da sürekli yükseldiği görülecektir. Başka bir ifadeyle, Gerzelilerin tepkisi yalnızca termik santral yapımına karşı gelişmiş, herhangi bir partiye ya da politik düşünceye bir tepki oluşmamıştır. Ne var ki ilçedeki nüfusun giderek artması, ilçeye geri dönüşlerin yaşanması oy oranlarındaki farklılığın sebepleri arasında sayılabilir. Kanaatimizce bu konuda yaşanan geriye göçlerin ilçeye politik, toplumsal ve iktisadi etkisi üzerine bir analize ihtiyaç duyulmaktadır.

S O N U Ç

Çalışma, “dünya tarihi” (dışsal dinamikler) ile “özel tarihler” (içsel dinamikler) arasındaki bağın mümkün olduğunca en az hata payıyla çözümlenebilmesi iddiasından hareket etmiştir. Bunun için, küresel-ulusal-yerel ölçeklerin birbiriyle bağımlılık ilişkisi sürecinde birikim stratejileri ile hegemonya projelerinin yanında hegemonya/karşı-hegemonya unsurlarının bu strateji ve projelere karşı nasıl oluştuğu, ne gibi örgütlenme ve stratejiler geliştirildiği Sinop-Gerze termik santral örneği üzerinden değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Kuramsal tartışmalara girişen çalışmanın birinci bölümü, kapitalizmin nasıl bir toplumsal formasyon olduğunu açıklayan iktisadi, toplumsal, politik, kültürel ve tarihsel bir çerçeve sunan veri setleri oluşturulmasını sağlamıştır. Bölümde neoliberalizmin nasıl bir işleyiş tarzı olduğu, ona karşı gelişen muhalefetlerin hangi koşullarda ve ne gibi morfolojilerle görüldüğü belirtilerek yerel-ekoloji karakterli toplumsal hareketlere dikkat çekilmiştir. Öyle ki kapitalizmin aşamalandırılması, küresel-ulusal-yerel ölçeklerarası ilişkiyi belirten kapitalizmin “eşitsiz ve bileşik gelişme” kavramsallaştırması, birikim stratejilerinden neoliberalizmin mantığını değerlendiren kuramsal tartışmalar, çalışma için belirlenmiş temel önermelerin oluşturulma aşaması ve önemine vurgu yapmaktadır. Bu çerçevede “ekonomiyi toplumsala gömülü ve toplumsalda düzenlenen, stratejik bir biçimde faaliyet yürüten, toplumsal güçler ile sermayenin etrafında yeniden üretime tabi eylemlerin bütünü olarak anlaşılabilirdiği”, “kapitalist toplumsal formasyonu kavrayabilmek için içsel (özel) ve dışsal (dünya tarihi) dinamikleri (küresel-ulusal-yerel ölçeklerarası ilişkiler) anlamak gerektiği”, “kapitalizmin sınıf mücadelesi, devlet ve sermaye birikiminin birbirinden ayıramayacağı bir formasyon olduğu”, “kapitalist toplumsal formasyonu kendi dinamikleri ile ona karşı gelişen muhalefetle anlamının mümkün olacağı önermeleri açılmıştır.

Dahası “ekolojik hareketlerin sınıf mücadelesi temelinde ele alındıklarında toplumsal, politik ve tarihsel bağlamda değerlendirilebilecekleri” ve “ekolojik mücadelelerin politikleşmesinde bilinç, örgütlenme ve strateji gibi problemlerinin varlığının sürdüğü” önermeleri, çalışmanın ikinci ve üçüncü bölümü için kuramsal tartışmalarla kavramsallaştırılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde ölçeklerarası ilişkilerin ulusal ölçekteki boyutu Türkiye’deki neoliberalleşme süreci üzerinden tartışmaya açılmıştır. Kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişimine tabi konumdaki Türkiye’nin neoliberalleşme sürecine bakıldığında azgelişmişlik faktörü göze çarpmaktadır. Türkiye’de neoliberal birikim stratejileri

ölçeklerarası bağımlılığın sürdürülmesini sağlarken, Türkiye'nin özgüllüğü hegemonik projelerin işletilmesinde destek olmuştur.

Çalışmadaki son bölüm ise doğanın neoliberalleşmesiyle belirginleşen karşı-hegemonya potansiyellerine odaklanmıştır. Doğanın neoliberalleşmesi en genel anlamda, “doğanın şirketler ve özel kişilerce henüz birikim sürecine katılmamış unsurları sermayenin gizli saklı olmayan bir ele geçirme savaşının yeni mevzileri” haline sokulmasıdır (Çoban vd., 2015a). Türkiye'deki ekolojik hareketler doğanın giderek neoliberalleşmesine itiraz eden karşı-hegemonya potansiyeline sahip olabilmişlerdir. Bu karşı-hegemonya potansiyellerinin izini süren son bölümde özellikle yerel-ekolojik karakterdeki hareketlere vurgu yapılmıştır.

Literatürde eksik kalan noktalardan biri yerel-ekolojik karakterdeki hareketleri ekonomi politik ve sosyolojik bir analizle değerlendirme yapan çalışmaların azlığıdır. Değerlendirmelere bakıldığında sosyolojik çalışmaların ağırlıklı, ekonomi politik çalışmaların ise yok denebilecek kadar az olduğu görülmektedir. Literatürdeki açığı mümkün olduğunca kapatabilmek adına bütünlüklü analizlere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ihtiyaca yönelik çalışmanın üçüncü bölümü Sinop-Gerze termik santral örneği üzerinden yerel-ekolojik karakterdeki hareketlerin bütünlüklü bir analizine girişmiştir.

Sonuç olarak çalışmadaki yerel-ulusal-küresel ölçeklerarası ilişki bağlamında değerlendirilen neoliberal dönemdeki yerel-ekolojik karakterdeki toplumsal hareketler tartışmalarıyla ilgili sonuçlar şu şekilde belirtilebilir:

Öncelikle birikim krizi dönemlerinde kapitalist formasyon artı değer aktarımını (yani sermaye egemenliği) devam ettirebilmesi için yeni birikim stratejileri geliştirmesi gerekir. Neoliberal aşama, sermaye egemenliğini sürdürme yöneliminde olan yetmişli yılların başından itibaren devreye sokulmuş bir birikim stratejisidir. Yetmişlerdeki birikim sorununun aşılmasının önkoşulu olarak sunulan mülksüzleştirerek birikim (ilkel birikim-Marx) mantığı kapitalist olmayan mekânlardaki hava, su, toprak gibi küresel-yerel ekolojik müşterekleri sermaye birikiminin gereklerine sunarak doğayı metalaştırma (doğanın neoliberalleşmesi) yolunu tercih etmiştir.

Neoliberalleşme sürecinde metropol ülkelerin tarım, madencilik ve enerji gibi alanlarda doğal varlıkların ucuza elde edilmesi, azgelişmiş ülkelerde ise devlet aygıtının (sınıf-yanlı) teşvikiyle kapitalist olmayan mekânların kapitalistleştirilmesi sağlanmaya çalışılmıştır. Ayrıca azgelişmiş ülkelerin kapitalist olmayan mekânları proleterleştirme sürecine tabi tutulmuştur. Bu süreçte faaliyete geçirilen zorlamayla zırhlanmış rıza ilişkisi doğayı metalalaştırmaya yönelmiştir. Gerçekte kapitalizm ilkel birikimden kaynaklı olarak

zaten doğayı metalaştırmaktadır. Neoliberalizm aşamasındaki fark ise rıza unsuru yerine zorlama unsurunun belirginleşmesidir.

Öte yandan neoliberal hegemonik projeler, bileşik bir biçimde küresel-ulusal-yerel ölçeklerde farklı boyutlarıyla karşı-hegemonya potansiyeline imkân tanımıştır. Dirlik'in (2010: 46-47) dediği gibi günümüzdeki küresel kapitalizme karşı çağdaş radikalliğin çıkış noktası yerel mücadelelerdir. Yerel mücadeleler, küresel siyasi durumun doğrudan parçaları olarak sermayenin yarattığı yerel ile küresel siyaset arasında yeni çelişkiler, alt sınıfları neoliberal küreselleşmeye karşı dinamiklerini belirginleştirmiştir. Bu yerel dinamikler, ulusal ve küresel ölçeklerden kopmadan kolektif birlikleri farklı bir bağımlılık tezahürlerine sokmuştur. Yerel ve ekolojik ilişkiler bağlamında aynı zaman kuşağında yaşadığımızdan hiyerarşik ve aşamacı fikirlerin tasavvurundan vazgeçilmesi gerekliliğini vurgulayan Susan Buck-Morss (2015: 30-32), neoliberal küreselleşme aşamasının ölçeklerarası farklı ilişkisinde biçim değiştiren karşı-hegemonyayı doğuran sebeplerden biri olarak “şirketlerin kazançları uğruna çevrenin perişan edilmesi” olarak niteler.

Bu çerçevede, Sinop-Gerze termik santral direnişi bir yerel-ekolojik toplumsal hareket olarak neoliberal küreselleşmenin hegemonyasına karşı, karşı-hegemonya potansiyeline işaret etmektedir. Burada termik santral yapımı sürecinde ulusal konum ile yerel konum ve küresel ölçek bağlantıları göze çarpmaktadır. Ulusal ölçeğe etki eden neoliberal birikim stratejisi ölçeklerarası bağımlılığı derinleştirirken, ülkenin özgüllüğü noktasında “otoriter devletçilik” nosyonunu giderek güçlendirmiştir. Neoliberal birikim stratejisinin hegemonya projelerinden biri olan Yeni-Sağ konsepti, ulusal ve yerel çapta birikim stratejilerinin uygulamaya konulmasında etkili olmuştur.

Çalışmada Sinop-Gerze termik santral direnişi üç düzeyde değerlendirilmiştir: Birincisi ölçeklerarası bağımlılık ilişkisidir. 2007 yılından itibaren başlayan termik santral tesisi kurulma süreci küresel ölçekteki neoliberal birikim stratejilerinin ulusala yaptığı baskının bir ürünü olarak açıklanabilir. Enerji sektörünün genişlemesi, piyasalararası rekabetin artırılması gibi nedenler Türkiye'yi yeni enerji yatırımlarına yönlendirmiştir. Ulusal ölçekte ise yeni düzenlemeler getirilerek Sinop-Gerze de dâhil olmak üzere sermayeye enerji yatırımı imkânı açılmıştır.

İkinci düzey, sınıflararası ilişkilerdir. Bu sınıfsal düzeyi iki eksenle değerlendirmek gerekmektedir: Birincisi kendinde sınıf konseptidir. Kapitalizmin eşitsiz ve bileşik gelişimi, tarım ve köylülüğü mümkün olduğunca daraltan, kapitalist olmayan mekânları kapitalistleştirilen bir stratejiyle hareket etmektedir. Bunun sonuçları arasında köylülüğün

(küçük meta üreticiliği) giderek tasfiye edilmesi ve mevcut üretimin daraltılması ya da değiştirilmesi yer almaktadır.

Gerze 1999 Anayasa değişikliğine kadar tütün üretimi yapmaktaydı. Yeniden yapılanmayla birlikte mevcut meta üretiminden vazgeçilmek zorunda kalınmasıyla Gerze'nin sınıfsal ilişkileri değişime uğramıştır. Ancak bu dönüşümler yaşanırken yeniden yapılanmaya karşı Gerze'de belirgin bir muhalefet ortaya çıkmamıştır.

İkinci eksen ise termik santral kurulma sürecindeki yaşananlarla ilgili dönüşümdür. Termik santral projesinin hayata geçirilebilmesi için oluşan devlet-sermaye bloğu kendi amaçları doğrultusunda Proje alanındaki tarım ve hayvancılık (balıkçılık) faaliyetlerini tehdit edebilmiştir. Doğa tahribatı konusunda ilk sıralarda yer alan ithal kömürle çalışan termik santral projesi için devlet-sermaye bloğunun bu denli ısrarı Gerzelileri ekolojik bir mücadeleye itmiştir.

Gerzelilerin Projeye tepkisi yaşamsal olandan uzaklaşma endişesi içermektedir. Çoban'ın (2010: 596-599) belirttiği gibi “[b]ir topluluk için çevrenin korunması, yerel ekonominin gelişmesi ve adaletin sağlanması ile geçim kaynaklarının korunması aynı şeylerdir, birbirinden ayrı değildir.” Dolayısıyla Gerzelilerin Projeye tepkileri kendinde sınıf konsepti içinde düşünüldüğünde topraklarından olma, temellük edebilmekteki kısıtlılıklar üzerinden değerlendirilebilir.

Üçüncü eksen, direnişin örgütlenme ve stratejisiyle ilgilidir. Sinop-Gerze termik santral direnişi yerel-ekoloji karakterli bir toplumsal hareket olarak kendisini konumlandıran YEGEP adlı yerel ölçekli bir yurttaş inisiyatifi tarafından yürütülmüştür. YEGEP'in başarı kriteri termik santralin kurulmamasını sağlamaktır. Dolayısıyla direniş Gramscici uğrak tartışmaları çerçevesinde düşünüldüğünde bir dayanışma örneğidir. Direniş önemli bir dayanışma örneği olsa dahi ikinci uğrakta kalarak tam anlamıyla politikleşmemiştir. Bunun anlamı direnişe katılanların kendinde sınıf konseptinden kendisi için sınıfa geçememesidir. Nitekim yeni toplumsal hareketler fenomeninin kısıtlılıkları birlikte düşünüldüğünde Sinop-Gerze termik santral direnişinin ikinci uğrakla sınırlı kalması doğal karşılanmalıdır. Kanaatimizce bunun nedeni örgütlenme ve strateji biçimleridir. Başarı kriteri termik santralin kurulmasını engellemek olan direniş, kendine özgü örgütlenme ve stratejilerle başarılı olmuştur. Ancak direniş bir karşı-hegemonya yaratma potansiyeline sahip olup karşı-hegemonyayı sürdürme, ilerletme, güçlendirme gibi özelliklerde yetersiz kalmıştır.

Doğanın neoliberalleşme süreçleri göz önünde bulundurulduğunda yerel-ekoloji karakterli hareketler analizlerine daha fazla ihtiyaç duyulmaktadır. Yerel-ekoloji karakterli hareketlerin başarılı olup olma noktasında yetersiz kalıp kalmayacağı nerelerde kapitalist

toplumsal formasyonu yeniden üretimine bakılarak anlaşılabilir. Görünen o ki günümüzde yerel-ekolojik karakterdeki hareketler karşı-hegemonya konusunda şimdilik yalnızca potansiyel olarak kalmaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar-Savran, G. (2006). *Özne-Yapı Gerilimi Maddeci Bir Bakış*. Kanat Kitap, İstanbul.
- Adaman, F., Akbulut, B., Arsel, M. (2016). “Türkiye’de Kalkınmacılığı Yeniden Okumak: HES’ler ve Dönüşen Devlet-Toplum-Doğa İlişkileri”. C. Aksu, S. Erensü ve E. Evren (Ed.). *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 291-312.
- Akbulut, B., Adaman, F., Arsel, M. (2014). “Türkiye’de Çevre Siyasetinin Ekonomi-Politiği: Kurumlar ve Devletin İnşası”. A. F. Aysan ve D. Dumludağ (Ed.). *Kalkınmada Yeni Yaklaşımlar*. İmge Kitabevi, Ankara, s. 277-288.
- Akça, İ. ve Özden, A. (2014). “AKP ve Türkiye’de Neoliberal Otoriterizmin Sınıfsal Dinamikleri”. *Başlangıç Dergisi*, (2): 13-37.
- Akça, İ. (2010). “Ordu, Devlet ve Sınıflar: 27 Mayıs 1960 Darbesi Örneği Üzerinden Alternatif Bir Okuma Denemesi”. E. Balta Paker ve İ. Akça (Ed.). *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 351-406.
- Akça, İ. (2011). “1980’lerden Bugüne Türkiye’de Siyaset ve Hegemonya: Bir Çerçeve Denemesi”. *İktisat Dergisi*, (515-516): 25-36.
- Akça, İ. (2013). “Türkiye’de Darbeler, Kapitalizm ve Demokrasi(sizlik)”. B. Bilmez (Ed.). *Cumhuriyet Tarihinin Tartışmalı Konuları*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 49-71.
- Akça, İ. (2014). “AKP, Hegemonya Projesi ve Kriz Dinamikleri”. *Başlangıç Dergisi*, (1): 11-30.
- Akçay, Ü. ve Türkay, M. (2006). “Neoliberalizmden Kalkınmacı Yaklaşım: Devletin Sermaye Birikimi Sürecindeki Yeri Üzerine”. Ülman B. Ve Akça İ. (Ed.). *İktisat, Siyaset, Devlet Üzerine Yazılar Prof. Dr. Kemali Saybaşılı’ya Armağan*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, s. 49-66.
- Aksoy, H. (1994). *Devlet ve Demokrasi Egemenlik-Hegemonya-İdeoloji*. Yön Yayıncılık, İstanbul.
- Aksu, C. (2016). “Derelerin Özgürlüğünden Yaşamın Özgürleştirilmesine: HES Karşısı Kitle Hareketlerinin Politik Ufku Üzerine Bir Deneme”. C. Aksu, S. Erensü ve E. Evren (Ed.). *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 375-420.

- Aldemir, E. (2016). *Eleştirel Halkla İlişkiler Bağlamında Ekoloji ve Kadın: Gerze Direnişi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Althusser, L. (2002). *Marx İçin*. (çev. I. Ergüden), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (çev. A. Tümerterkin), İthaki Yayınları, İstanbul.
- Amin, S. (1992). *Üçüncü Dünya Demokrasi ve Sosyalizm*. (çev. Y. Bener ve F. Başkaya), Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara.
- Amin, S. (1993). *Avrupamerkezcilik Bir İdeolojinin Eleştirisi*. (çev. M. Sert), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Amin, S. (1997). *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme*. (çev. S. Lim), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Amin, S. (2004). *Liberal Virüs Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması*. (çev. F. Başkaya), Özgür Üniversitesi Kitaplığı, Ankara.
- Amin, S. (2006). *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*. (çev. U. Günsur, G. Öztürk ve F. Başkaya), Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara, 2006.
- Anderson, P. (1988). *Gramsci Hegemonya Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*. (çev. T. Günersel), Alan Yayıncılık, İstanbul, 1988.
- Arın, T. (1980). "Türkiye’de Kapitalizmin Bunalımı ve Son Önlemler". *Birikim Dergisi*, 60: 21-30.
- Arrighi, G., Hopkins, K., Wallerstein, I. (2004). *Sistem Karşıtı Hareketler*. (çev. C. Kanat ve S. Sökmen), Metis Yayınları, İstanbul.
- Arsel, M., Akbulut, B., Adaman, F. (2015). "Environmentalism of the Malcontent: Anatomy of an Anti-Coal Power Plant Struggle in Turkey". *The Journal of Peasant Studies*, Vol: 2 No: 42: 371-395.
- Ataay, F. (2001). "Türkiye Kapitalizminin Mekânsal Dönüşümü". *Praksis* (2), s. 53-96.
- Ataay, F. (2007a). *12 Mart’tan 12 Eylül’e Kriz Kışkacındaki Türk Siyaseti ve 1978-1979 CHP Hükümeti*. De Ki Yayınları, Ankara.
- Ataay, F. (2007b). *Neoliberalizm ve Devletin Yeniden Yapılandırılması Türkiye’de Kamu Reformu Üzerine İncelemeler*. De Ki Yayınları, Ankara.
- Ataay, F. (2008). *Neoliberalizm ve Muhafazakâr Demokrasi 2000’li Yıllarda Türkiye’de Siyasal Değişimin Dinamikleri*. De ki Yayınları, Ankara.
- Ataay, F. (2013). "Liberal Demokraside Ekonomi - Siyaset Ayrılığı Sorunu". *Dipnot Üç Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, 13-14: 9-21.

- Ataay, F. ve Kalfa, C. (2008). “Modern Prens’ten Post-modern Prens’e Gramsci’nin Siyasal Parti Kuramı Üzerine”. *Akdeniz Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 15: 26-49.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler, (2012). *IMF Gözetiminde On Uzun Yıl, 1998-2008 Farklı Hükümetler, Tek Siyaset*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Bahro, R. (1996). *Nasıl Sosyalizm? Hangi Yeşil? Niçin Tinsellik?*. (çev. T. Bora), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Bahro, R. (1997). “Çevreciliğin Manevi Bir Temeli Var mı?”. (çev. T. Bora), *Birikim Dergisi*, (97).
- Balta Paker, E. ve Akça İ. (2010). “Ordu, Devlet, Güvenlik Siyaseti Üzerine Bir Değerlendirme”. E. Balta Paker ve İ. Akça (Ed.). *Türkiye’de Ordu, Devlet ve Güvenlik Siyaseti*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 1-32.
- Barrett, M. (2013). “İdeoloji, Siyaset, Hegemonya: Gramsci’den Laclau ve Mouffe’a”, S. Žižek (Ed.). *İdeolojiyi Haritalamak*. (çev. S. Kibar), Dipnot Yayınları, Ankara: 353-396.
- Başkaya, F. (2015). *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*. Öteki Yayınevi, İstanbul.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti Türkiye’de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Beaud, M. (2015). *Kapitalizmin Tarihi 1500-2010*. (çev. F. Başkaya), Yordam Kitap, İstanbul.
- Becker, U. (2006). “Sınıf Kuramı”, (çev. N. Yılmaz), *Teori ve Politika Dergisi*, (19-20).
- Bedirhanoglu, P. (2013). “Türkiye’de Neoliberal Otoriter Devletin AKP’li Yüzü”. İ. Uzel ve B. Duru (Ed.). *2002-2009 AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Phoenix Yayınları, Ankara, s. 40-65.
- Benhabib, S. (2013). “Araçsal Aklın Eleştirisi”, *İdeolojiyi Haritalamak*, Der. Žižek S., (çev. S. Kibar), 103-143, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Bensaid, D. (2013). “Geç Kapitalizm’e Önsöz”, *Geç Kapitalizm Yaz*. Ernest Mandel, 21-24, Versus Kitap, Ankara, 2013.
- Bensaid, D., Holloway, J., Hearse, P., Callinicos, A., Wainwright, H., Löwy, M. (2006). *İktidar Olmadan Dünyayı Değiştirmek mi? Dünyayı Değiştirmek İçin İktidar Olmak mı?*, (çev. M. Şahan ve E. Ünal), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Berman, M. (2010). *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor Modernite Deneyimi*. (çev. Ü. Altuğ ve B. Peker), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Bertram, C. ve Chitty, A. (Ed.). (2006). *Tarihin Sonu mu? Fukuyama Marx Modernite*. (çev. K. Kurtul), İmge Kitabevi, Ankara.

- Bilgi, A. (1992). *Marx-Engels Ekonomi Politik Sözlüğü*. Yurt Yayınları, Ankara.
- Birleşmiş Milletler. (1945). Birleşmiş Milletler Antlaşması.
- Bobbio, N., Texier, J. (1982). *Gramsci ve Sivil Toplum*. (çev. A. İpek ve K. Somer), Savaş Yayınları, Ankara.
- Bora, T. (1990). “Yeni Toplumsal Hareketlere Dair Notlar”. *Birikim* (13): 51-53.
- Boratav, K. (1980). *Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Boratav, K. (2013a). *Emperyalizm, Sosyalizm ve Türkiye*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Boratav, K. (2013b). “Üç Krizde Dış Kaynak Hareketleri”. Balseven H. ve Ercan F. (Ed.). *Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler*. Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 71-93.
- Boratav, K. (2014). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Bourdieu, P. (1998). “Utopia of Endless Exploitation The Essence of Neoliberalism”, <http://mondediplo.com/1998/12/08bourdieu>, (erişim tarihi: 28.10.2015).
- Braverman, H. (2008a). *Emek ve Tekelci Sermaye*. (çev. Ç. Çıdamlı), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Braverman, H. (2008b). “Yirminci Yüzyılda Çalışmanın Değersizleştirilmesi”, *Emek ve Tekelci Sermaye* içinde EK II. (çev. Ç. Çıdamlı), 412-423, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Buci-Glucksmann, C. (2012). “Hegemonya ve Rıza: Politik Bir Strateji”, *Gramsci’ye Farklı Yaklaşımlar*, Der. Sassoon A. S. (çev. O. Kamiloğlu ve M. K. Coşkun), 121-133, Dipnot Yayınları, Ankara.
- Buck-Morss, S. (2015). “Yerelötesi Müşterekler ve Küresel Kalabalık Üzerine”. (çev. E. Ünal), Y. M., Madra (Ed.). *Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerel Ötesi Müşterekler*. Metis Yayınları, İstanbul, s. 29-46.
- Buechler, S. M., (2004). “The Strange Career of Strain and Breakdown Theories of Collective Action”, Der. Snow D.A. vd., *The Blackwell Companion to Social Movements*, Blackwell Yayınları, Malden.
- Burkett, P. (2004). *Marx ve Doğa Al-Yeşil Bir Perspektif*, (çev. E. Özkaya), Epos Yayınları, Ankara.
- Byres, T. J. (2007). “Neoliberalizm ve Az Kalkınmış Ülkelerde İlkel Sermaye Birikimi”, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), Der. Filho-Saad A. ve Johnston D., 143-154, Yordam Kitap, İstanbul.
- Callinicos, A. (2013). *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*. (çev. Y. Tezgiden), İletişim Yayınları, İstanbul.

- Cangızbay, K. (2003). *Sosyalizm ve Özyönetim: Reel Sosyalizmden Sosyalist Realiteye*. Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Carnoy, M. (2014). *Devlet ve Siyaset Teorisi*. (çev. S. Coşar, vd.), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür, İkinci Cilt Kimliğin Gücü*. (çev. E. Kılıç), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Castells, M. (2013). *İsyen ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler*. (çev. E. Kılıç), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2013.
- Castree, N. (2008a). “Neoliberalising Nature: The Logic of Deregulation and Reregulation”. *Environment and Planning A*, Vol. 40, No: (1): 131-152.
- Castree, N. (2008b). “Neoliberalising Nature: Processes, Effects and Evaluations”. *Environment and Planning A*, Vol. 40, No: (1): 153-173.
- Clark, T. N. ve Lipset, S. M. (2007). “Toplumsal Sınıflar Ölüyor mu?”. *Fark/Kimlik Sınıf*, Der. Erbaş H., 73-86, Eos Yayınları, Ankara.
- Clarke, S. (2007). “Neoliberal Toplum Kuramı”. *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), Der. Filho-Saad A. ve Johnston D., 91-105, Yordam Kitap, İstanbul.
- Cohen, J. L. ve Arato, A. (2013). *Sivil Toplum ve Siyasal Teori*. (çev. A. A. Akdoğan vd.), Efil Yayınevi, Ankara.
- Coşkun, M. K. (2005). *Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler: Türkiye’de Demokratik Açılımlar*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Coşkun, M. K. (2006). “Süreklilik ve Kopuş Teorileri Bağlamında Türkiye’de Eski ve Yeni Toplumsal Hareketler”. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 61 (1): 67-102
- Coşkun, M. K. (2007). *Demokrasi Teorileri ve Toplumsal Hareketler*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Coşkun, M. K. (2013). *Sınıf, Kültür ve Bilinç Türkiye’de İşçi Sınıfı Kültürü, Sınıf Bilinci ve Gündelik Hayat*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Crehan, K. (2006). *Gramsci Kültür Antropolojisi*. (çev. Ü. Aydoğmuş ve Ö. S. Gültekin), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Croix, G.E.M. de Ste. (2013). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. (çev. Ç. Sümer), Yordam Kitap, İstanbul.
- Çağlar, Y. (2011). *Çevreleme Çevre Üzerine Sessiz Tartışmalar*. İmge Kitabevi, Ankara.

- Çetinkaya, D. (2014). “Tarih ve Kuram Arasında Toplumsal Hareketler”, *Toplumsal Hareketler, Tarih, Teori ve Deneyim*. Der. Çetinkaya D., 25-71, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Çoban, A. (2010). “‘Sürdürülebilir Kalkınma’ Tartışması Ekseninde Bergama Köylü Direnişi”, *Değişen İzmir’i Anlamak*. Der. Yıldırım D. ve Hasbolat E., 561-599, Phoenix Yayınları, Ankara.
- Çoban, A. (2013a). “Çevrecilik”. G. Atılgan ve E. A. Aytekin (Ed.). *Siyaset Bilimi: Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinler Arası İlişkiler*. Yordam Kitap, İstanbul, s. 455-473.
- Çoban, A. (2013b). “Sınıfsal Açıdan Ekolojik Mücadele, Demokrasinin Açmazları ve Komünizm”, *Yaşayan Marksizm* Cilt 1, (1): 243-282.
- Çoban, A. ve Duru, B. (2009). “Emek Ekseninde Akp İktidarının Çevre ve Kent Politikaları”. *İktisat Dergisi*, 508-509-510: 57-68.
- Çoban, A., Özlüer, F., Erensü, S. (2015b). “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleşmesi ve Bu Sürece Karşı Mücadeleler”, *Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji Can Hamamcı’ya Armağan*. Ed. Çoban A., 399-456, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Çoban, A., Özlüer, F., Erensü, S., Akdemir, Ö., Üstün, B. (2015a). “Türkiye’de Neoliberal Politikaların Ekolojiyi Kuşatması, Direniş ve Yeniden İnşa”, *TMMOB Mimarlar Odası Mimarlık Semineri*, İstanbul.
- Çulhaoğlu, M. “İki Kavramın Güncelliği”. <http://www.solpaylasim.com/k3262-esitsiz-gelisme-surekli-devrim-metin-culhaoğlu.html>. (erişim tarihi: 27.06.2016).
- Dardot, P. ve Laval, C. (2012). *Dünyanın Yeni Akı Neoliberal Toplum Üzerine Deneme*. (çev. I. Ergüden), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Dirlik, A. (2004). “Yereldeki Küresel”, *Conatus Dergisi*, Sayı: 1, Otonom Yayıncılık, 7-21, İstanbul.
- Dirlik, A. (2010). *Post Kolonyal Aura Küresel Kapitalizm Çağında Üçüncü Dünya Eleştirisi*. (çev. G. Doğduaslan), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- Dirlik, A. (2012). *Küreselleşmenin Sonu mu?*. (çev. İ. Kovacı ve V. Batmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Dobb, M. (1981). *Kapitalizm Sosyalizm Azgelişmiş Ülkeler ve İktisadi Kalkınma*. (çev. M. Selik), Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 484, Ankara.
- Dobson, A. (2016). *Ekolojizm*. (çev. C. Yücel), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.

- Dumenil, G. ve Levy, D. (2007). “Neoliberal (Karşı) Devrim”, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), Der. Filho-Saad A. ve Johnston D., 23-41, Yordam Kitap, İstanbul.
- Dumenil, G. ve Levy, D. (2015). *Büyük Yol Ayrımı Neoliberalizme Son Noktayı Koymak*. (çev. A. Gür), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Dumenil, G., Löwy, M., Renault, E. (2011). *Marksizmin 100 Kavramı*. (çev. G. Orhan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Durmaz, M. N., Balcı, B., Oktay, S. (2009). “Bob Jessop’la Söyleşi: Devletin Dönüşü Neoliberalizmin Krize Refleksidir”. *Mesele Dergisi*, 29: 30-33.
- Duru, B. (2002). “Türkiye’de Çevrenin Siyasallaşması: Yeşiller Partisi Deneyimi”. *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, 236 (26): 179-199.
- Duru, B. (2006). “Modern Muhafazakarlık ve Liberal Politikalar Arasında Doğal Varlıklar: AKP’nin Çevre Politikalarına Bir Bakış”, *Mülkiye Dergisi* c. 30 s. 252, 297-313.
- Duru, B. (2013). “Modern Muhafazakârlık ve Liberal Politikalar Arasında Doğal Varlıklar”. İ. Uzel ve B. Duru (Ed.). *2002-2009 AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Phoenix Yayınları, Ankara, s. 782-800.
- Dünya Çevre Ve Kalkınma Komisyonu. (1991). *Ortak Geleceğimiz*, Türkiye Çevre Sorunları Vakfı Yayını, ss. 73-102.
- Eagleton, T. (2005). *İdeoloji Giriş*. (çev. M. Özcan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Eder, M. (2015). “Türk Usulü Buldozer Neoliberalleşmeyi Anlamak: AKP’nin Politik Ekonomisi ve Ötesi”. Y. M., Madra (Ed.). *Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerel Ötesi Müşterekler*. Metis Yayınları, İstanbul, s. 47-56.
- Eisinger, P. K. (1973). *The Conditions of Protest Behavior in American Cities*, The American Political Science Review, Vol 67, No. 1.
- Emiroğlu, K., Danışoğlu, B., Berberoğlu, B. (2006). *Ekonomi Sözlüğü*. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Engels, F. (2011). “Friedrich Engels’in Önsöz’ü”, *Fransa’da İç Savaş*, Marx K., 39-57, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Erbaş, H. (2007). “Sunuş: Çağdaş Sosyoloji ve 1970’ler Sonrası Sosyolojinde Gelişmeler ve Sonuçları”, *Çağdaş Sosyoloji Kuramları*, Palme Yayıncılık, Ankara.
- Erbaş, H. ve Coşkun, M. K. (2007). “Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe: Fark/Kimlik Politikalarının Yükselişi”, *Fark/Kimlik Sınıf*, 3-30, EOS Yayınları, Ankara.

- Ercan, F. (2002). “Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi -I (Türkiye’de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması için Marksist Bir Çerçeve Denemesi)”, *Praksis* (5), 25-77.
- Erensü, S. (2016). “Hareket, Devlet ve Sermaye Arasında Bir İmkân Olarak Hukuk: Avukat Fevzi Özlüer ile Söyleşi”. C. Aksu, S. Erensü ve E. Evren (Ed.). *Sudan Sebepler: Türkiye’de Neoliberal Su-Enerji Politikaları ve Direnişleri*. İletişim Yayınları, İstanbul, s. 451-470.
- Ersoy, M. ve Şengül, T. (1998). “Küreseselleşen ve Yarışan Yerellikler”. *1997 Sanayi Kongresi Bildiriler Kitabı*. TMMOB Makine Mühendisleri Odası, Ankara, s. 135-139.
- Estevo, G. (2007). “Kalkınma”, *Kalkınma Sözlüğü Bir İktidar Olarak Bilgiye Giriş*, Ed. Sachs W., Etiman O., 17-50, *Özgür Üniversite Kitaplığı*, Ankara.
- EÜAŞ. (2008). Elektrik Üretim Sektör Raporu.
- Faulkner, N. (2014). *Marksist Dünya Tarihi Neandertallerden Neoliberallere*. (çev. T. Öncel), Yordam Kitap, İstanbul.
- Filho-Saad, A. (2008). “Washington Uzlaşmasından Washington Sonrası Uzlaşmasına: İktisadi Kalkınmaya Dair Neoliberal Gündemler”, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Ş. Başlı, T. Öncel), Der. Filho-Saad A. ve Johnston D., 191-201, Yordam Kitap, İstanbul.
- Fontana, B. (2013). *Hegemonya ve İktidar Gramsci ve Machiavelli Arasındaki İlişki Üzerine*. (çev. O. Gayretli), Kalkedon Yayıncılık, İstanbul.
- Forgacs, D. (2010). *Gramsci Kitabı Seçme Yazılar 1916-1935*. (çev. İ. Yıldız), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Foster, F. B. (2012). “Ekolojik Devrimi Örgütlemek”, *Marksist Ekoloji*, 11-21, *Kalkedon Yayınları*, İstanbul, 2012.
- Foster, J. B. (2008). *Savunmasız Gezegen: Çevrenin Kısa Ekonomik Tarihi*. (çev. H. Ünder), Epos Yayınları, Ankara.
- Foster, J. B. (2011). *Marx’ın Ekolojisi Materyalizm ve Doğa*. (çev. E. Özkaya), Epos Yayınları, Ankara.
- Foucault, M. (2015). *Biyopolitikanın Doğuşu: College de France Dersleri (1978-1979)*. (çev. A. Tayla), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Frank, A. G. (1995). “Kriz İktisadı ve İktisadın Krizi”, *Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler*, Mandel E., Frank A. G. (çev. N. Saraçoğlu), 7-51, *Yazın Yayıncılık*, İstanbul.
- Fuentes, M. ve Frank, A. B. (1990), “Toplumsal Hareketler Üzerine On Tez”, *Birikim* (16): 29-41.

- Fukuyama, F. (2015). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (çev. Z. Dicleli), Profil Yayıncılık, İstanbul.
- Gambetti, Z. (2009). “İktidarın Dönüşen Çehresi: Neoliberalizm, Şiddet ve Kurumsal Siyasetin Tasfiyesi”. *İÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 40: 145-166.
- Gerze Enerji Santrali (GES) Tanıtım Broşürü (2009). Daha “Aydınlık” Bir Geleceğe GES ÇED Raporu (2011).
- Giddens, A. (2000). *Üçüncü Yol Sosyal Demokrasinin Yeniden Dirilişi*. (çev. M. Özay), Birey Yayınları, Ankara.
- Gill, S. (Ed). (1993). *Gramsci, Historical Materialism and International Relations*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Gorz, A. (1986). *Elveda Proletarya*, (çev. H. Tufan), Afa Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2007). *Hapishane Defterleri Felsefe ve Politika Sorunları Seçmeler*, (çev. A. Cemgil), Belge Yayınları, İstanbul.
- Gramsci, A. (2011). *Hapishane Defterleri -1.Cilt-*. (çev. E. Ekici), Kalkedon Yayınevi, İstanbul.
- Gramsci, A. (2014). *Modern Prens Machiavelli, Siyaset ve Modern Devlet Üzerine*. (çev. P. Esin), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Guattari, F. (1990). “Üç Ekoloji”, *Üç Ekoloji*, Ed. Akay, A., Hil Yayın, İstanbul.
- Gülalp, H. (1987). *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*. Yurt Yayınları, Ankara.
- Gülalp, H. (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*, Belge Yayınları, İstanbul.
- Güler, B. A. (2005a) *Devlette Reform Yazıları Dünya’da ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*. Paragraf Yayınevi, Ankara.
- Güler, B. A. (2005b). *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi Yapısal Uyarılama Politikaları 1980-1995*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Habermas, J. (1981). *New Social Movements*. Telos Press Publishing, (49): 33-37.
- Habermas, J. (2003). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü*. (çev. T. Bora ve M. Sancar), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Halifeoğlu, M. ve Yetiş, M. (2013). “Gramsci, Sivil Toplum-Devlet İlişkisi ve Kurumsal Kökenler”, *Mülkiye Dergisi*, 37 (1): 163-188.
- Hall S., Lumley, B., McLennan, G. (1985). *Siyaset ve İdeoloji “Gramsci”*. (çev. S. Emrealp), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara.
- Hall, S. (1995). “Yeni Zamanların Anlamı”. (çev. A. Yılmaz), *Yeni Zamanlar 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Der. S. Hall ve M. Jacques), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 105-126.

- Hall, S. ve Jacques, M. (1995). “Giriş”. (çev. A. Yılmaz), *Yeni Zamanlar 1990’larda Politikanın Değişen Çehresi*, (Der. S. Hall ve M. Jacques), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, s. 15-28.
- Hardin, G. (1968). “The Tragedy of the Commons”, *Science* 162, 1243-1248, (Çev: E. Gürol), http://www.beyaznokta.org.tr/cms/images/201008131613_ortak_kaynak_trajedisi.pdf, (erişim tarihi: 29.12.2015).
- Hardt, M. ve Negri, A. (2008). *İmparatorluk*. (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hardt, M. ve Negri, A. (2013). *Duyuru*. (çev. A. Yılmaz), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Harman, C. (2015). *Halkların Dünya Tarihi Taş Devrinden Yeni Binyıla*. (çev. U. Kocabaşoğlu), Yordam Kitap, İstanbul.
- Harvey, D. (2004). “Yeni Emperyalizm: Mülksüzleşme Yoluyla Birikim”, *Praksis Dergisi* (11): 23-48.
- Harvey, D. (2008). *Yeni Emperyalizm*. (çev. H. Güldü), Everest Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2012a). “Yaratıcı Yıkım Olarak Neoliberalizm”, *Atılım Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (2).
- Harvey, D. (2012b). *Postmodernliğin Durumu, Küresel Değişimin Kökenleri*. (çev. S. Savran), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2013). *Asi Şehirler: Şehir Hakkından Kentsel Devrime Doğru*. (çev. A. D. Temiz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (2015a). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (çev. A. Onacak), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Harvey, D. (2015b). *On Yedi Çelişki ve Kapitalizmin Sonu*. (çev. E. Soğancılar), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Hayırsever Topçu, F. (2008). *Küreselleşme ve Uluslararası Çevre Politikaları: Yönetimden ‘Yönetişim’e Geçiş Sorunu*. Turhan Kitabevi, Ankara.
- Held, D. ve McGrew, A. (ed.). (2008). *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*. (Çev: A. R. Güngen vd.), Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Hobsbawm, E. (1998). *Devrim Çağı: 1789-1848*. (çev. B. S. Şener), Dost Kitabevi, Ankara.
- Hobsbawm, E. (2011). *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*. (çev. Y. Alogan), Everest Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm, E. (2014). *Dünya Nasıl Değişir Marx ve Marksizm Yazıları*. (çev. O. Akınhay), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Hobsbawm, E. J. (2009). *Tarih Üzerine*. (çev. O. Akınhay), Agora Yayınları, İstanbul.
- Hout, M., Brooks, C., Manza, J. (2007). “Post-Endüstriyel Toplumlarda Sınıfların Kalıcılığı”, *Fark/Kimlik Sınıf*, Der. Erbaş H., 107-127, Eos Yayınları, Ankara.

- Husson, M. ve Louça, F. (2012). “Geç Kapitalizm ve Neoliberalizm Kapitalist Gelişme Uzun Dalgasının Cari Evresi Üzerine Bir Perspektif”. <http://hussonet.free.fr/geckapi.pdf>, (erişim tarihi: 16.11.2015).
- Işıklı, A. (2010). *Kumarhane Kapitalizmi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- İnsel, A. (2005). *Neo-Liberalizm Hegemonyanın Yeni Dili*. Birikim Yayınları, İstanbul.
- Jameson, F. (2008). *Postmodernizm ya da Geç Kapitalizmin Kültürel Mantığı*. (N. Plümer ve A. Gölcü), Nirengi Kitap, Ankara.
- Jessop, B. (1995). “The Regulation Approach, Governance, and Post-Fordism: Alternative Perspectives on Economic and Political Change?”. *Economy and Society*, 24 (3): 307-333.
- Jessop, B. (2005). *Hegemonya, Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. (Der. B. Yazar ve A. Özkazanç), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Jessop, B. (2008). *Devlet Teorisi Kapitalist Devleti Yerine Oturtmak*. (çev. A. Özcan), Epos Yayınları, Ankara.
- Jessop, B. (2009). *Kapitalist Devletin Geleceği*. (çev. A. Özcan), Epos Yayınları, Ankara.
- Kalfa C. ve Ataay F. (2008). “Küresel Toplumsal Hareketler”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*.
- Karahanoğulları, Y. (2008). “Marx’ta Üretken Emek Kategorisi ve 1988-2006 Dönemi Türkiye Ekonomisi için Ampirik Bulgular”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi* 63-2, 117-142.
- Karahanoğulları, Y. ve Tonak, E. A. (2009). “Türkiye’de Üretken Olmayan İşçiler Sömürülüyorlar mı?”, *Toplum ve Hekim Dergisi*, (24): 2.
- Karatani, K. (2013). *Tarih ve Tekerrür*. (çev. E. Ünal), Metis Yayınları, İstanbul.
- Kaşram, E. N. (2015). *Toplumsal Hareketler İçinde Öğrenme: Gerze Direnişi Örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Projesi, Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Katz, C. (2004). *XXI. Yüzyılda Emperyalizm, Yazın Yayıncılık*. (çev. U. U. Aydın, E. Balta ve E. Aydın), İstanbul.
- Kaygalak, S. (2001). “Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi”, *Praksis Dergisi*, (1): 33-59.
- Kayıkçı, M. (2012). *Çevre ve Kalkınma Söylemi*. Orion Kitabevi, Ankara.
- Kaymaz, C. (2016). “Toplumsal Hareketler Morfolojisinin Değişimini Açıklayan İki Farklı Yaklaşım Üzerine Tartışmalar”. *GJEBS Dergisi*, (10): 76-87.

- Kaymaz, C., Tut, G., Certel, A. B. (2014). “Hukuksal ve Bilimsel Araç olan Çevresel Etki Değerlendirmesi’nin Finansal İşlevselliği: 3. Boğaz Köprüsü Örneği”. *Afro-Avrasya Coğrafyasında Kamu Yönetimi Uygulamaları ve Sorunları XI. KAYFOR Bildiriler Kitabı*, TODAİE Yayınları, Ankara, s. 804-814.
- Kazgan, G. (2016). *Liberalizmden Neoliberalizme Liberalizmin Getirisi ve Götürüsü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Keleş, R., Hamamcı, C., Çoban, A. (2012). *Çevre Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara.
- Keyder, Ç. (2011). *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu Küresel İktidar ve Köylülük*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kıray, M. B. (2000). *Ereğli Ağır Sanayiden Önce Bir Sahil Kasabası*. Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Kırmızıaltın, E. (2012). *1980 Sonrası Türkiye Ekonomisi Türkiye’nin Neoliberal Dönüşümüne IMF ve Dünya Bankasının Etkisi*. Özgür Üniversite Kitaplığı, Ankara.
- Kızıl, Ç. (2009). “Bob Jessop’la Söyleşi: Küreselleşme, Devlet, Kriz ve Gelecek Üzerine”. (çev. Toplumsal Araştırmalar Çeviri Kollektifi), *Yeniden Devrim Dergisi*, 8(1): 75-93.
- Klein, N. (2010). *Şok Doktrini Felaket Kapitalizminin Yükselişi*. (çev. S. Özgül), Agora Kitaplığı, İstanbul.
- Koselleck, R. (2013). *Kavramlar Tarihi Politik ve Sosyal Dilin Semantiği ve Pragmatigi Üzerine Araştırmalar*, (çev. A. Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kovel, J. (2005). *Doğanın Düşmanı Kapitalizmin Sonu mu, Dünyanın Sonu mu?*. (çev. G. Koca), Metis Yayınları, İstanbul.
- Köymen, O. (2012). *Kapitalizm ve Köylülük Ağalar Üretenler ve Patronlar*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Köymen, O. (2014). *Sermaye Birikirken Osmanlı, Türkiye, Dünya*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Küçük, Y. (1980). “Gelişme ve Eşitsiz Gelişme Yasası”. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 6(2): 21-40.
- Laclau E., Mouffe, C. (2012). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru*. (çev. A. Kardam), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Laclau, E. (2013). *Popülist Akıl Üzerine*. (çev. N. B. Çelik), Epos Yayınları, Ankara.
- Laçiner, Ö. (1980). “Serbest Piyasa ve Serbest Baskı Dönemine Girilirken”. *Birikim Dergisi*, 60: 12-20.

- Lelandais, G. E. (2009). “Sosyal Hareketler Teorileri ve Küreselleşme”, *Küreselleşme, Direniş, Ütopya Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*, Der.Çoban, B., 63-90, Kalkedon Yayınları.
- Lenin, V. I. (1979). *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*. (çev. C. Süreyya), Sol Yayınları, Ankara.
- Lenin, V. I. (1996). *Tarımda Kapitalizm*. (çev. S. Güvenç), Sol Yayınları, Ankara.
- Lenin, V.I (2016). *Devlet ve Devrim*. (çev. C. Üster ve M. H. Spatar), Yordam Kitap, İstanbul.
- Lenin, V.I. (2008). *Ne Yapmalı?*. (çev. M. Erdost), Sol Yayınları, İstanbul.
- Levitt, K. P. (2009). “Bir Kalkınma İktisatçısı Olarak Karl Polanyi”, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*, Der. Şenses F., 63-88, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Lewontin, R. (2013). *Üçlü Sarmal Gen, Organizma ve Çevre*. (çev. E. D. Özsoy), Say Yayınları, Ankara.
- Löwy, M. (1999). *Dünyayı Değiştirmek Üzerine Karl Marx’tan Walter Benjamin’e Siyaset Felsefesi Denemeleri*. (çev. Y. Alogan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Löwy, M. (2015). *Ekososyalizm: Kapitalist Ekolojik Felakete Radikal Bir Alternatif*, (çev. H. T. Abadan), Epos Yayınları, Ankara.
- Löwy, M. (2016). *Sürekli Devrim Teorisi Eşitsiz ve Bileşik Gelişim Siyaseti*. (çev. A. Önal), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Löwy, M. ve Sayre, R. (2007). *İsyen ve Melankoli: Moderniteye Karşı Romantizm*. (çev. I. Ergüden), Versus Yayınları, İstanbul.
- Lukacs, G. (1998). *Tarih ve Sınıf Bilinci*. (çev. Y. Öner), Belge Yayınları, İstanbul.
- Luxemburg, R. (2004). *Sermaye Birikimi*. (çev. T. Ertan), Belge Yayınları, İstanbul.
- Madra, Y. M. (2015). “Sunuş: Türkiye’de ve Dünya’da Dönüşen Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerelötesi Müşterekler Siyaseti”. Y. M., Madra (Ed.). *Türkiye’de Yeni İktidar Yeni Direniş Sermaye-Ulus-Devlet Karşısında Yerel Ötesi Müşterekler*. Metis Yayınları, İstanbul, s. 9-28.
- Magdoff, F. (2008). “Kapitalizmin İkiz Krizleri: Ekonomik ve Çevresel Krizler”, *Neoliberalizm ve Kriz*, Der. Tanıttıran H., 167-174, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Mandel, E. (1991). “Neo-liberalizm ve Dünya Ekonomik Bunalımı”, *Ankara Konferansları*, 45-66, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları: 11, Ankara.
- Mandel, E. (1991). *Kapitalist Gelişmenin Uzun Dalgaları*. (çev. D. Işık), Yazın Yayıncılık, İstanbul.

- Mandel, E. (1995). “Yarı-Sömürge Ülkeler ve Yarı-Sanayileşmiş Egemenlik Altındaki Ülkeler”, *Ekonomik Kriz ve Azgelişmiş Ülkeler*. Mandel E., Frank A. G., 55-86, Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Mandel, E. (2013). *Geç Kapitalizm* (çev. C. Badem), Versus Kitap, Ankara.
- Marcus, G. (2008). “Marx’ın Felsefesinde ‘İnsanın Özü’ Kavramı Marksizm ve Antropoloji”, *Yabancılaşma ve...*, Der. Özbudun S., Demirer T., 107-214, Ütopya Yayınları, Ankara.
- Marcuse, H. (1975). *Tek Boyutlu İnsan*. (çev. A. Yardımlı), May Yayınları, İstanbul.
- Marcuse, H. (1998). *Karşıdevrim ve İsyan*. (çev. G. Koca, V. Ersoy), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Marcuse, P. (2014). “Hangi Kent, Kim(ler)in Hakkı?”, *Kar İçin Değil Halk İçin Eleştirel Kent Teorisi ve Kent Hakkı*, Der. Brenner S., Marcuse P., Mayer M., 47-71, Sel Yayıncılık.
- Mardin, Ş. (2010). *Bütün Eserleri 2 Din ve İdeoloji*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (1979). *Felsefenin Sefaleti*. (çev. A. Kardam), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (1993). *Ekonomi Politikiğin Eleştirisine Katkı*. (çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (1998). *Artı-Değer Teorileri Birinci Kitap*. (çev. Y. Fincancı), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. (2011a). *Fransa’da İç Savaş*. (çev. K. Somer), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Marx, K. (2011b). *Kapital -Birinci Cilt-*. (çev. N. Satlıgan ve M. Selik), Yordam Kitap, İstanbul.
- Marx, K. (2011c). *Louis Bonaparte’ın On Sekiz Brumaire’i*. (çev. T. Bora), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Marx, K. (2012). *Grundrisse Ekonomi Politikiğin Eleştirisi için Ön Çalışma*, (çev. S. Nişanya), Birikim Yayınları: İstanbul.
- Marx, K. ve Engels, F. (1976). *Seçme Yapıtlar Birinci Cilt*. (çev. A. Kardam vd.), Sol Yayınları, Ankara.
- Marx, K. ve Engels, F. (1999). *Alman İdeolojisi [Feuerbach]*. (çev. S. Belli), Sol Yayınları, Ankara.
- Mccarthy, J. D. ve Zald, M. N. (1977). “Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory”. *The American Journal of Sociology*, Vol. 82 No. 6, The University of Chicago Yayınları.
- Mclellan, D. (2009). *İdeoloji*. (çev. B. Yıldırım), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- Melucci, A. (1999). “Çağdaş Hareketlerin Sembolik Meydan Okuması”, *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*. Der. Çayır K., 81-107, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Melucci, A. (2007). “Yeni Toplumsal Hareketler: Sosyolojik Bir Yanılgı Üzerine Düşünceler”. *Fark/Kimlik Sınıf*, Der. Erbaş H., 87-104, Eos Yayınları, Ankara.
- Mengi, A. ve Algan, N. (2003). *Küreselleşme ve Yerelleşme Çağında Bölgesel Sürdürülebilir Gelişme (AB ve Türkiye Örneği)*. Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Morton, A. D. (2011). *Gramsci’yi Çözümlemek Küresel Politik İktisatta Hegemonya ve Pasif Devrim*. (çev. B. Baykal), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Mouffe, C. (2013). *Siyasal Üzerine*. (çev. M. Ratip), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mouffe, C. (2015). *Dünyayı Politik Düşünmek Agonistik Siyaset*. (çev. M. Bozluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mukul, İ. (2016). “Sinop Gerze Yaykıl Köyü Halkının Termik Santral Direnişi: Lan Dedim Bizi Öldürecek misiniz?”. D. Yıldırım ve E. Hasbolat (Ed.). *Değişen Karadeniz’i Anlamak*. Phoenix Yayınları, Ankara, s. 523-550.
- Munck, R. (2007). “Neoliberalizm ve Siyaset, Neoliberalizmin Siyaseti”, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Ş. Başlı ve T. Öncel), Der. Filho-Saad A. ve Johnston D., 106-122, Yordam Kitap, İstanbul.
- Navarro, V. (2008). “Dünya Çapındaki Sınıf Mücadelesi: Bir Sınıf Pratiği Olarak Neoliberalizm”, *Neoliberalizm ve Kriz*. Der. Tanıttıran H., 219-239, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Negri, A. (2004). “Marx Üzerine Yirmi Tez Sınıfın Günümüzdeki Durumunun Yorumlanması” *Conatus Dergisi*. (çev. E. Doğan), 89-109: 1.
- Negri, A. (2006). *Marx Ötesi Marx Grundrisse Üzerine Dersler*. (çev. M. Çelik), Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Neocleous, M. (2013). *Sivil Toplumu Yönetmek Devlet İktidarı Kuramına Doğru*. (çev. B. Ahıska), NotaBene Yayınları, Ankara.
- Nilsen, A. G. ve Cox, L. (2015). “Bir Marksist Toplumsal Hareketler Teorisi Neye Benzeyecek?”. *Felsefelogos Yayınları*. (19): 56.
- Oğuz, Ş. (2012). “Türkiye’de Kapitalizmin Küreselleşmesi ve Neoliberal Otoriter Devletin İnşası”. *Mesleki Sağlık ve Güvenlik Dergisi*, Temmuz-Aralık: 2-48.
- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons The Evulution of Institution for Collective Action*. Cambridge University Press.
- Oya, C. (2008). “Kalkınmakta Olan Ülkelerde Çiftçilere Sopa ve Havuç: Kuramda ve Uygulamada Tarımsal Neoliberalizm”, *Neoliberalizm: Muhalif Bir Seçki*. (çev. Ş.

- Başlı, T. Öncel), Der. Filho-Saad A. ve Johnston D., 213-224, Yordam Kitap, İstanbul.
- Oyan, O. (2013). “Kriz ve Tarım Politikaları”, *Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler*. Ed. Balseven H. Ercan F., 365-397, Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Ozan Aytekin, E. D. (2010). *Kriz, Sınıf Mücadelesi ve Devlet: Türkiye’de Sermaye Sınıfı, 1977-1980*. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ozan E.D. (2012). *Gülme Sırası Bizde 12 Eylül’e Giderken Sermaye Sınıfı, Kriz ve Devlet*. Metis Yayınları, İstanbul.
- Ozan, E. D. ve Çelik, S. K. (2001). “Bob Jessop’la Görüşme”. (çev. B. Mura), *Praksis Dergisi*, (1): 136-148.
- Öngen, T. (1994). “Tekelci Kapitalizm ve Sınıf Yapısı”, *SBF Dergisi*. (49): 3-4.
- Öngen, T. (1999). “Toplumsal Sınıflar, Sınıf Mücadelesi ve Kamu Çalışanları”, *Eğitici ve Yönetici Eğitimi Seminer Notları Eğitim-Sen Bülten*. 51-59.
- Öngen, T. (2014). *Prometheus’un Sönmeyen Ateşi Günümüzde İşçi Sınıfı*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Özkazanç, A. (2008). “Akp, Neoliberalizm ve Sol Muhalefet”. *Reflex Dergisi*, (5): 8-13.
- Özkazanç, A. (2011). *Neoliberal Tezahürler: Vatandaşlık, Suç, Eğitim*. Dipnot Yayınları, Ankara.
- Öztürk, A. (2011). “Özne-Nesne Diyalektiğinde Gramsci Uğrağı: Praxis Felsefesi Nereye Doğru?”, *Günümüzde Yeni Siyasal Yaklaşımlar*, Ed. İnce H. O., 255-310, Doğu-Batı, İstanbul.
- Özuğurlu Bayramoğlu, S. (2009). “Türkiye’de Devletin Dönüşümü: Parlamenter Popülizmden Piyasa Despotizmine”. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 261-302.
- Özuğurlu, M (2014). “Yeni Bir Rejim Kurulurken 18 Brumaire’yi Hatırlamak”. *Gezi’yi Soldan Kavramak: 18 Brumaire’den Gezi Direnişine*, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Özuğurlu, M. (2009). “Türkiye’de Muhalefet Krizi: Ulusalcılık, Örgütlü Emek Hareketi ve Sol”. N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye’de Neoliberal Dönüşüm*, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 335-356.
- Özuğurlu, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı Türkiye’de Tarım Çalışmaları ve Kötlülük Üzerine Gözlemler*. Notabene Yayınları, Ankara.

- Pakulski, J. (2007). "Toplumsal Hareketler ve Sınıf: Marksist Paradigmanın Çöküşü", *Fark/Kimlik Sınıf*, Der. Erbaş H., 31-71, Eos Yayınları, Ankara.
- Perelman, M. (2008). "Kriz Hakkında Nasıl Düşünmeli", *Neoliberalizm ve Kriz*. Der. Tanıttıran H., 25-38, Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (çev. A. Buğra), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Ponting, C. (2008). *Dünyanın Yeşil Tarihi Çevre ve Büyük Uygarlıkların Çöküşü*. (çev. A. Başçı), Sabancı Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Porritt, J. (1989). *Yeşil Politika*. (çev. A. Türker), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Portelli, H. (1982). *Gramsci ve Tarihsel Blok*. (çev. K. Somer), Savaş Yayınları, Ankara.
- Poulantzas, N. (2004). *Devlet, İktidar, Sosyalizm*. (çev. T. Ilgaz), Epos Yayınları, Ankara.
- Poulantzas, N. (2012). *Faşizm ve Diktatörlük*. (çev. A. İnsel), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Poulantzas, N. (2014). *Siyasal İktidar ve Toplumsal Sınıflar*. (çev. Ş. Ünsaldı), Epos Yayınları, Ankara.
- Sanbonmatsu, J. (2007). *PostModern Prens Eleştirel Kuram, Sol Strateji ve Yeni Bir Siyasi Öznenin Oluşumu*. (çev. E. Ergüven), Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Sancar, S. (2008). *İdeolojinin Serüveni Yanlış Bilinç ve Hegemonyadan Söyleme*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Santucci, A. A. (2011). *Gramsci'yi Anlamak*. (çev. S. Sezer), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Savran S. (2011). *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri Cilt 1: 1908-1980*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Savran, S. (1979). "Siyasal İktisadın Eleştirisi". *Birikim Dergisi*, 49: 30-40.
- Savran, S. (1986). "Azgelişmişlik: Eşitsizlik ve Bileşik Gelişme". *11. Tez Kitap Dizisi*, (3): 49-72.
- Schumpeter, J. A. (2007). *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. (çev. H. İlhan), Alter Yayıncılık, Ankara.
- Sönmez, S. (2009). "Türkiye Ekonomik Neoliberal Dönüşüm Politikaları ve Etkileri". N. Mütevellioğlu ve S. Sönmez (Ed.). *Küreselleşme, Kriz ve Türkiye'de Neoliberal Dönüşüm*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, s. 25-75.
- Sraffa, P. (2010). *Malların Mallarla Üretimi İktisat Kuramını Eleştiriye Açış*. (çev. Ü. Şenesen), Yordam Kitap, İstanbul.
- Şahin, Ü. (2004). "Bir Truva Atı Olarak Sürdürülebilir Kalkınma". *Üç Ekoloji*, 2: 9-30.
- Şahin, Ü. (2007). "Bir Sivil Toplum Teması Olarak Çevrecilik: Ekoloji Hareketlerinin Siyaset Dışına İtilmesi". *Sivil Toplum Dergisi*, 5 (20): 77-89.

- Şahin, Ü. (2015). “Türkiye’nin Enerji ve İklim Politikalarında Kömürün Yeri”. Ü. Şahin (Ed.). *Kömür Raporu: İklim Değişikliği, Ekonomi ve Sağlık Açısından Türkiye’nin Kömür Politikaları*. Sabancı Üniversitesi İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul, s. 13-30.
- Şenel, A. (2009). *Kemirgenlerden Sömürgenlere İnsanlık Tarihi*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Şenel, A. (2015). “Uygarlığa Geçişte ve Uygarlıkların Çöküşünde Çevresel Etmenlerin Etkisi”, *Yerel Yönetim Kent ve Ekoloji Can Hamamcı’ya Armağan*. Ed. Çoban A., 133-159, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şengül, M. (2008). “Türkiye’de Kamu Yönetiminde Neoliberal Dönüşümün Çevresel Sonuçları”. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 6 (3): 67-87.
- Şengül, T. (2001). “Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı”. *Praksis Dergisi* (2), 9-31.
- Şengül, T. H. (2009). *Kentsel Çelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Şenses, F. (2009). “Neoliberal Küreselleşme Kalkınma için Bir Fırsat mı, Engel mi?”, *Neoliberal Küreselleşme ve Kalkınma Seçme Yazılar*. Der. Şenses F., 235-280, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Tanuro, D. (2011). *Yeşil Kapitalizm İmkânsızdır*. (çev. V. Yalçıntoklu), Habitus Kitap, İstanbul.
- Tarrow, S. (2006). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*. Cambridge University Yayınları, Cambridge.
- TBMM, (2012). “Ülkemizde Demokrasiye Müdahale Eden Tüm Darbe ve Muhtıralar ile Demokrasiyi İşlevsiz Kılan Diğer Bütün Girişim ve Süreçlerin Tüm Boyutları ile Araştırılarak Alınması Gereken Önlemlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırma Komisyonu Raporu Cilt – II”.
- Therborn, G. (1979a). “Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu”. *Birikim Dergisi*, 50-51: 33-43.
- Therborn, G. (1979b). “Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu - II”. *Birikim Dergisi*, 52-53: 47-65.
- Thomas, P. (2013a). *Gramsci Çağı Felsefe Hegemonya Marksizm*, (çev. İ. Akçay ve E. Ekici), Dipnot Yayınları, Ankara.
- Thomas, P. (2013b). “Gramsci’de Diyalektik Hegemonya”. *Gramsci – II, Felsefelogos* yıl 17 sayı 48, 11-17.
- Tilly, C. (2008). *Toplumsal Hareketler 1768-2004*. (çev. O. Düz), Babil Yayınları, İstanbul.

- Timur, T. (2006). “Diyalektik”. F. Başkaya (Ed.). *Kavramlar Sözlüğü Söylem ve Gerçek 2*. Özgür Üniversite Yayınları, Ankara.
- TMMOB-MMO, (2014). “Türkiye’nin Enerji Görünümü”, Mimar Mühendisler Odası Raporu.
- TMMOB-MMO, (2015). “Enerji ve Kömür Raporu”. Enerji Çalışma Grubu.
- Tonak, E. A. (2013). “İsyanın Sınıfları”, *Gezi Direnişi Üzerine Düşünceler*. Der. Göztepe, Ö., 21-28, NotaBene Yayınları, Ankara.
- Touraine, A. (1999). “Toplumdan Toplumsal Harekete”. *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar*. Der. Çayır K., 35-47, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- Troçki, L. (1998). *Rus Devriminin Tarihi Cilt – I Şubat Devrimi: Çarlığın Devrilmesi*. (çev. B. Tanatar), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Troçki, L. (2000). *Gündelik Hayatın Sorunları Bilim ve Kültür Üzerine Diğer Yazılar*. (çev. Y. Öner), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Troçki, L. (2007). *Sürekli Devrim Sonuçlar ve Olasılıklar*. (çev. A. Muhittin), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Tuğal, C. (2008). *Pasif Devrim İslami Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*. (çev. F. B. Aydar), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Turner, G. (2016). *İngiliz Kültürel Çalışmaları*. (Çev: D. Özçetin ve B. Özçetin), Heretik Yayınları, Ankara.
- Tünay, M. (2002). “Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi”. *Praksis Dergisi* 5: 177-197.
- Türkay, M. (2009). *Sermaye Birikimi, Kalkınma, Azgelişmişlik, Türkiye ve Dünya Üzerine Notlar*. Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Türkyılmaz, O. (2015). “Enerji Politikaları Artan Bağımlılık Çıkmazında”, *Ocak 2015 İtibarıyla Türkiye’nin Enerji Görünümü Raporu*. TMMOB Makine Mühendisleri Odası Bülten, Sayı: 200 (Ek’i).
- Ulukan, U. (2009). *Türkiye’de Tarımda Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik: Bursa Örneği*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, İstanbul.
- Ulukan, U. (2013). “Devlet, Tarım ve Sermaye Tarımda Kapitalist Dönüşümü Yeniden Tartışmak”, *Eğitim Bilim Toplum Dergisi*. 43 (11): 56-78.
- UNDP. (1999). “1999 Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı Raporu”. D. Held ve A. McGrew (Ed.). *Küresel Dönüşümler Büyük Küreselleşme Tartışması*. (Çev: A. R. Güngen vd.), Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 502-509.
- Urry, J. (1999). *Mekânları Tüketmek*. (çev. R. G. Ögdül), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (1997). *Tarihsel Kapitalizm*. (çev. N. Alpay), Metis Yayınları, İstanbul.

- Wallerstein, I. (2007). *Avrupa Evrenselciliği Gücün Retoriği*. (çev. S. Önal), Aram Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (2009). *Liberalizmden Sonra*. (çev. E. Öz), Metis Yayınları, İstanbul.
- Went, R. (2001). *Küreselleşme Neoliberal İddialar, Radikal Yanıtlar*. (çev. E. Dinç), Yazın Yayıncılık, İstanbul.
- Williams, R. (1989). *İkibine Doğru*. (çev. E. Tarım), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Williams, R. (1990). *Marksizm ve Edebiyat*. (Çev: E. Tarım), Adam Yayınları, İstanbul.
- Williams, R. (2012). *Anahtar Sözcükler*. (çev. S. Kılıç), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Wood, E. M. (2008). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. (çev. Ş. Artan), Yordam Kitap, İstanbul.
- Wood, E. M. (2011). *Sınıftan Kaçış Yeni 'Hakiki' Sosyalizm*. (çev. Ş. Alpagut), Yordam Kitap, İstanbul.
- Wood, E. M. (2014). *Sermaye İmparatorluğu*. (çev. O. Köymen), Yordam Kitap, İstanbul.
- Yalman, G. (2002). "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist Bir Paradigma mı Hegemonya Stratejisi mi?". *Praksis Dergisi* 5: 7-23.
- Yalman, G. (2013). "AKP İktidarında Devlet ve Toplum". H. Balseven ve F. Ercan (Ed.). *Kriz ve Türkiye Aşınan Teoriler*, Phoenix Yayınları, Ankara, s. 437-450.
- Yalman, G. (2014). "AKP İktidarında Söylem ve Siyaset: Neyin Krizi?". S. Coşar ve G. Yücesan-Özdemir (Ed.). *İktidarın Şiddeti AKP'li Yıllar, Neoliberalizm ve İslamcı Politikalar*. Metis Yayınları, İstanbul, s. 23-46.
- Yavan, N. (2010). *Tevşiklerin Sektörel ve Bölgesel Analizi: Türkiye Örneği*. Maliye Hesap Uzmanları Vakfı Yayınları, Ankara.
- Yeldan, E. (2001). "Birinci Yılında 2000 Enflasyonu Düşürme Programının Değerlendirilmesi". *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, (226): 157-174.
- Yeldan, E. (2010). *Küreselleşme, Kim İçin?*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Yeldan, E. (2012). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yelkenci, T. (2011). "Liberalizm ve Demokrasi". *Felsefelogos Dergisi*, 41: 203-207.
- Yetiş, M. (1999). "Sendikalar, Sınıf Bilinci ve Hegemonya". *Eğitici ve Yönetici Eğitimi Seminar Notları Eğitim-Sen Bülten*: 60-67.
- Yetiş, M. (2003). "Marx ve Sivil Toplum". *Praksis Dergisi*, (10): 35-72.
- Yetiş, M. (2013). "Hegemonya". G. Atılgan ve A. Aytekin (Ed.). *Siyaset Bilimi Kavramlar, İdeolojiler, Disiplinlerarası İlişkiler*, Yordam Kitap, İstanbul, s. 87-98.

- Yıldırım, D. (2010). *2001 Krizi Sonrasında Bir Hegemonya Projesi Olarak AKP'nin Doğuşu*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yıldırım, D. (2013). “AKP ve Neoliberal Popülizm”. İ. Uzgel ve B. Duru (Ed.). *AKP Kitabı: Bir Dönüşümün Bilançosu*. Phoenix Yayınevi, Ankara, s. 66-107.
- Yıldırım, D. (2016). “Geçmişten Bugüne Karadeniz'in Değişen Siyasal Tercihleri”. D. Yıldırım ve E. Hasbolat (Ed.). *Değişen Karadeniz'i Anlamak*. Phoenix Yayınları, Ankara, s. 21-66.
- Yıldırım, D. ve Hasbolat, E. (Ed.). (2016). *Değişen Karadeniz'i Anlamak*. Phoenix Yayınevi, Ankara.
- Yıldırım, Y. (2012). *Yeni Toplumsal Hareketlerin Siyasal Olanı Belirlemedeki Rolü: Avrupa Sosyal Forumu ve Hareketlerin Avrupasını Kurmak*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yurtsever, H. (2012). *Kapitalizmin Sınırları ve Toplumsal Proletarya*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Zabcı, F. (2006). “Bağımlılığın İçselleştirilmesinde AKP ve Dünya Bankası”. *Mülkiye Dergisi*, 252 (30): 133-144.
- Žižek, S. (2002). *Kırılğan Temas*. (çev. T. Birkan), Metis Yayınları, İstanbul.
- Žižek, S. (2013). “İdeoloji Hayaleti”, S. Žižek (Ed.). *İdeolojiyi Haritalamak*. (çev. S. Kibar), Dipnot Yayınları, Ankara, s. 7-55.

İnternet Kaynakları

- Amin, S. (2011). Mısır Devrimi ve Sonrası
“http://www.birgun.net/actuels_index.php?news_code=1304600246&day=05&month=05&year=2011”. (erişim tarihi: 16.01.2016).
- Bağımsız Değerlendirme Grubu. (2006). “Türkiye’de Dünya Bankası, 1993-2004 Ülke Yardım Değerlendirmesi”.
<https://www.oecd.org/derec/worldbankgroup/36494162.pdf>. (erişim tarihi: 21.06.2016).
- Acil Eylem Planı (AEP). (2003).
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/EylemVeDigerPlanlar/Attachments/13/58.H%C3%BCk%C3%BCmetAcilEylemPlan%C4%B1.pdf> (erişim tarihi: 10.01.2017).

- Başbakanlık. (2013). “Sessiz Devrim Türkiye’nin Değişim ve Dönüşüm Envanteri 2002-2012”.[Http://www.kdgm.Gov.Tr/Snetix/Solutions/Kdgm/Resources/Documents/Docs/Sessiz_Devrim.Pdf](http://www.kdgm.Gov.Tr/Snetix/Solutions/Kdgm/Resources/Documents/Docs/Sessiz_Devrim.Pdf). (erişim tarihi: 31.07.2014).
- Başkaya, F. (2003). “Kapitalizm Emperyalizmdir”. <http://bianet.org/bianet/siyaset/17244-kapitalizm-emperyalizmdir>. (erişim tarihi: 06.07.2016).
- Caffentzis, G., Federici, S. (2015). “Kapitalizme Karşı ve Kapitalizmin Ötesinde Müşterekler”, <https://dunyadanceviri.wordpress.com/2015/05/18/kapitalizme-karsi-ve-kapitalizmin-otesinde-musterekler-george-caffentzis-ve-silvia-federici/>, (erişim tarihi: 29.12.2015).
- ÇŞB. (2012). Kömür Kullanan Büyük Yakma Tesisleri için MET Kılavuzu.
- Falay, N. (2000). “İstikrar Programları ve Türkiye”. <http://www.toprakisveren.org.tr/2000-46-nihatfalay.pdf>. (erişim tarihi: 16.06.2016).
- Dokuzuncu Kalkınma Planı. (2006).
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/1/plan9.pdf>
(erişim tarihi: 10.01.2017).
- Üçüncü Kalkınma Planı. (1972).
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/7/plan3.pdf>
(erişim tarihi: 10.01.2017).
- Onuncu Kalkınma Planı. (2013).
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Kalknma%20Planlar/Attachments/12/Onuncu%20Kalk%C4%B1nma%20Plan%C4%B1.pdf> (erişim tarihi: 10.01.2017).
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA). (2012). *Gerze İlçe Analizi*.
http://www.kuzka.gov.tr/Icerik/Dosya/www.kuzka.gov.tr_18_IO6E24UD_gerze_ilce_analizi.pdf (erişim tarihi: 10.01.2017).
- Kuzey Anadolu Kalkınma Ajansı (KUZKA). (2011). TR82 Düzey 2 Bölgesi 2011-2013 Bölge Planı. http://www.kuzka.gov.tr/dosya/2011-2013_bolge_plani.pdf (erişim tarihi: 10.01.2017).
- <http://baskaldiraninsan.com/2012/01/03/termikci-imam-koyden-kovuldu/> (erişim tarihi: 18.10.2016).
- <http://bianet.org/bianet/siyaset/17244-kapitalizm-emperyalizmdir> (erişim tarihi: 06.07.2016).
- http://ekolojikolektifi.org/tr/wp-content/uploads/2015/05/basin_aciklamasi_04.03.2015.pdf
(erişim tarihi: 17.10.2016).
- <http://marksist.net/kitaplik/onlineKitap/1905/01.htm> (erişim tarihi: 26.06.2016).

- <http://sendika10.org/2010/04/tuncay-ozilhan-para-kazansin-diye-gerzenin-kirlenmesine-izin-vermeyecegiz/> (erişim tarihi: 18.10.2016).
- <http://sendika10.org/2012/03/fakiri-ezmek-zengini-sevmek-yok-oyle-ahmet-tiryaki-gerze-olay/> (erişim tarihi: 18.10.2016).
- <http://sendika7.org/2015/12/iktidari-pekistirmek-david-harvey-ile-soylesi/> (erişim tarihi: 19.10.2016).
- <http://sendika7.org/2015/12/iktidari-pekistirmek-david-harvey-ile-soylesi/> (erişim tarihi: 19.10.2016).
- <http://web.archive.org/web/20141217063255/http://gerzeenerjisantrali.com/> (erişim tarihi: 16.10.2016).
- <http://web.archive.org/web/20141217063255/http://gerzeenerjisantrali.com/> (erişim Tarihi: 16.10.2016).
- http://www.boyabatgazetesi.com/?start_from=&ucat=1&subaction=showfull&id=1324069729&archive=1332043654& (erişim tarihi: 25.10.2016).
- http://www.boyabatgazetesi.com/?subaction=showfull&id=1216492907&archive=1252603043&start_from=&ucat=1& (erişim tarihi: 16.10.2016).
- <http://www.direncevre.org/> (erişim tarihi: 28.09.2015).
- <http://www.eatonak.org/eatonak/page1/page1.html> (erişim tarihi: 19.10.2009).
- http://www.emo.org.tr/ekler/87d71016a253f26_ek.pdf?dergi= (erişim tarihi: 17.10.2016).
- http://www.emo.org.tr/ekler/b3e350ed5993fe4_ek.pdf, (erişim tarihi: 19.10.2016).
- <http://www.gerzegundemhaber.com/m/guncel/gencsoydan-aciklama-h1471.html?catid=2> (erişim tarihi: 18.10.2016).
- <http://www.gerzegundemhaber.com/m/guncel/osman-belovacikli-koske-cikti-h64.html> (erişim tarihi: 22.10.2016).
- <http://www.haber3.com/gerze-kalkinma-ve-cevre-koruma-dernegi-baskani-ayparlak-kulaktan-dolma-yalan-yanlis--773478h.htm> (erişim tarihi: 12.10.2016).
- <http://www.muhaletet.org/yazi-tekelci-kapitalizm-paul-m-sweezy-27-254.aspx> (erişim tarihi: 27.06.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/cevre/6-bin-cevreciden-buyuk-miting-993481/> (erişim tarihi: 18.10.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/ozilhan-zarar-vereceginden-suphe-edersem-gerzeyes-antral-kurmam-981313/> (erişim tarihi: 12.10.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/ekonomi/ozilhan-zarar-vereceginden-suphe-edersem-gerzeyes-antral-kurmam-981313/> (erişim tarihi: 12.10.2016).

- <http://www.radikal.com.tr/radikal2/gerze-yalniz-degil-1064523/> (erişim tarihi: 18.10.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/turkiye/gerzede-bir-tuhaf-sondaj-1061536/> (erişim tarihi: 10.08.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/turkiye/masallah-sizi-cok-cevreci-gorduk-1081323/> (erişim tarihi: 19.10.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/turkiye/masallah-sizi-cok-cevreci-gorduk-1081323/> (erişim tarihi: 06.06.2016).
- <http://www.radikal.com.tr/yazarlar/jale-ozgenturk/ced-cikmazsa-ustune-bir-bardak-su-iceriz-1074826/> (erişim tarihi: 22.10.2016).
- <http://www.sinopegitimsen.org/?p=8043> (erişim tarihi: 22.10.2016).
- <http://www.solpaylasim.com/k3262-esitsiz-gelisme-surekli-devrim-metin-culhaoglu.html> (erişim tarihi: 27.06.2016).
- <http://www.turnusol.biz/public/haber.aspx?id=22360&pid=43&haber=Gerze%92de%20zafer%20direnenlerin%20oldu!> (erişim tarihi: 17.10.2016).
- <http://www.vitrinhaber.com/ilce/27-cocuk-solenle-sunnet-oldu-h335.html> (erişim tarihi: 12.10.2016).
- https://www.iea.org/publications/freepublications/publication/WorldEnergyOutlook2013_ExecutiveSummary_Turkishversion.pdf (erişim tarihi: 05.01.2017).
- <https://www.linux.org.tr/wp-content/uploads/2010/04/AcilEylemPlani.pdf>. (erişim tarihi: 19.10.2016).
- <https://www.turkiye.gov.tr/turkiye-yatirim-destek-ve-tanitim-ajansi-baskanligi> (erişim tarihi: 13.10.2017).
- <https://www.turkiye.gov.tr/turkiye-yatirim-destek-ve-tanitim-ajansi-baskanligi> (erişim tarihi: 13.10.2017).
- <https://www.youtube.com/watch?v=9brmB4cNZ2A> (erişim tarihi: 22.10.2016).
- <https://www.youtube.com/watch?v=JHbfwox2xbA> (erişim tarihi: 22.10.2016).
- Sweezy, P. M. (1987). “Tekelci Kapitalizm”. <http://www.muhalefet.org/yazi-tekelci-kapitalizm-paul-m-sweezy-27-254.aspx>, (erişim tarihi: 17.11.2015).
- Şahin, Ş. (2015). “Gerze’de Termik Santrali Nasıl Yaptırmadık?”, <https://bianet.org/biamag/toplum/162960-gerze-de-termik-santrali-nasil-yaptirmadik>, (erişim tarihi: 05.06.2016).
- Şengül, T. H., (2013). “Direnişin Ardından: Gezi Parkı Başkaldırısı Ertesinde Kent ve Siyaset”. <http://haber.sol.org.tr/devlet-ve-siyaset/direnisin-ardindan-gezi-parki-baskaldirisi-ertesinde-kent-ve-siyaset-haberi-77713>, (erişim tarihi: 31.07.2014).

- Tonak, E. A. (2009). “Acaba Sömürülüyor muyuz?”, Birgün Gazetesi, <http://www.eatonak.org/eatonak/page1/page1.html> (erişim tarihi: 30.12.2015).
- Troçki, L. “Rus Devrimini Savunurken”. <https://www.marxists.org/turkce/trocki/1932/kasim/27.htm>. (erişim tarihi: 27.06.2016).
- www.gsg.com, (erişim tarihi: 15.12.2015).

Mevzuat

- 2872 Sayılı Çevre Kanunu. 18132 Sayılı Resmi Gazete.
- 2911 Sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu. 18185 Sayılı Resmi Gazete.
- 2942 Sayılı Kamulaştırma Kanunu. 18215 Sayılı Resmi Gazete.
- 3096 Sayılı Türkiye Elektrik Kurumu Dışındaki Kuruluşların Elektrik Üretimi, İletimi, Dağıtımı ve Ticareti İle Görevlendirilmesi Hakkında Kanun. 18610 Sayılı Resmi Gazete.
- 4628 Sayılı Enerji Piyasası Düzenleme Kurumunun Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanun. 24335 Sayılı Resmi Gazete.
- 5084 Sayılı Yatırımların ve İstihdamın Teşviki ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun. 25365 Sayılı Resmi Gazete.
- 5403 Sayılı Toprak Koruma ve Arazi Kullanımı Kanunu. 28850 Sayılı Resmi Gazete.
- 6446 Sayılı Elektrik Piyasası Kanunu. 28603 Sayılı Resmi Gazete.
- 6831 Sayılı Orman Kanunu. 9402 Sayılı Resmi Gazete.
- Çevresel Etki Değerlendirmesi (ÇED) Yönetmeliği. 29186 Sayılı Resmi Gazete.
- Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliği. 24836 Sayılı Resmi Gazete.
- Elektrik Piyasası Lisans Yönetmeliğinde Değişiklik Yapılmasına Dair Yönetmelik. 27362 Sayılı Resmi Gazete.
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası. 17863 Sayılı Resmi Gazete.

Ö Z G E Ç M İ Ş

Adı ve SOYADI : Cihan KAYMAZ

Doğum Yeri - Tarihi : Ankara – 27.10.1985

Eğitim Durumu

Mezun Olduğu Lise : Ankara İnönü Lisesi, 2002

Lisans Diploması : Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Antalya, 2009

Yüksek Lisans Diploması : Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Ana Bilim Dalı, Edirne, 2012

Tez Konusu : Devrim Nedir? Devrim Kavramına Tarihsel Bir Bakış

Yabancı Dil : İngilizce

İş Deneyimi

Stajlar : TODAİE Yerel Yönetimler Birimi, Ankara, 2006-2007

Çalıştığı Kurumlar : Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, 2013 – Devam Ediyor

Bilimsel Faaliyetler

Uluslararası İndeksli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

- Kaymaz, C. (2016). “Toplumsal Hareketler Morfolojisinin Değişimini Açıklayan İki Farklı Yaklaşım Üzerine Tartışmalar”. *Global Journal Economics and Business Studies*, (10): 76-87.

Kitap Bölümü

- Dural, A. B. ve Kaymaz, C. (2014). “Siyaset Sosyolojisi”. *Sosyolojide Kuram-Yöntem- Güncel Yaklaşımlar*, (Ed: A. B. Dural), Paradigma Akademi Yayınları, Edirne, 409-492.
- Dural, A. B., Atalay, G., Kaymaz, C. (2013). “Komünizm”. *Çağdaş Siyasal İdeolojilerde Kuram-Yöntem-Güncel Yaklaşımlar*, (Ed. A. B. Dural), Paradigma Akademi Yayınları, Edirne, 291-352.

- Kaymaz, C. (2009). “Kırsal Kalkınma Projeleri’nin Neo-liberal Politikalar Çerçevesinde Tarihsel Boyutu”. *SÜRKAL Derneği Ahmet Saltık ve Kırsal Kalkınma Paneli* (Makale Yarışması Mansiyon Ödülü), Ankara, 93-110.

Ulusal /Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan Bildiriler

- Kaymaz, C. (2015). “Türkiye’de Doğanın Neoliberalleşmesi Sürecinin Hukuksal Boyutu ve Çevre-Ekoloji Yönelimli Muhalefet”. *XIII. Siyasi İlimler Türk Derneği Lisansüstü Konferansı*.
- Kaymaz, C. (2015). “Türkiye’deki Çevre Politikalarında Kamu Yararı-Toplumsal Yarar Gerilimi”. *Ekoloji Sempozyumu*, Sinop.
- Kaymaz, C. ve Sezerel, H. (2015). “Ekonomi mi Ekoloji mi? Sürdürülebilir Turizmi Konumlandırmak”. *Doğu Karadeniz Sürdürülebilir Turizm Kongresi*, Gümüşhane.
- Kaymaz, C. (2014). “Kapitalist Devlette Parlamenter Sistemin Temsil Krizi ve Kolektif İradenin Toplumsal Hareketlerde Somutlaşma Potansiyeli”. *Siyasi İlimler Türk Derneği XII. Lisansüstü Konferansı*.
- Kaymaz, C. (2014). “Türkiye’de Yeni Sezarist Yapının Restorasyonu”. *Karaburun Bilim Kongresi*.
- Kaymaz, C., Tut, G., Certel, A. B. (2013). “Hukuksal ve Bilimsel Araç olan Çevresel Etki Değerlendirmesinin Finansal İşlevselliği: Üçüncü Boğaz Köprüsü Örneği”. XI. KAYFOR, Samsun.
- Kaymaz, C. (2010). “Medya-Toplum-İktidar İlişkisi” *16. Sosyoloji Öğrencileri Kongresi*.

E-Posta : chnkaymaz@gmail.com